Peter Truscott

PUTYIN ÚTJA

PANEM-GRAFO

First published in Great Britain
by Simon & Schuster UK Ltd. 2004
A Viacom Company

A mű eredeti címe: Putin's Progress

Fordította: Nagy Mónika Zsuzsa

Lektorálta: Sz. Bíró Zoltán

ISBN 963 545 4325

A kiadásért felel a Panem Kft. ügyvezetője, 2005

www.panem.hu

Tördelés és borító: B-TEX 2000 Bt.
Borítókép: © Rex
Készült a Szekszárdi Nyomda Kft.-ben
Felelős vezető: Vadász József igazgató

Ismét Szvetlanának

Nem tudom megmondani, mit lép Oroszország. Olyan talány ez, mely egy rejtély mélyén titokba burkolózik.

WINSTON CHURCHILL, RÁDIÓS KÖZVETÍTÉS, 1939. OKTÓBER 1.

TARTALOM

DR. PETER TRUSCOTT 1994 és 1999 között az Európai Parlament tagja volt, ez idő alatt a szocialisták külügyi, biztonsági és védelem politikai szóvivőjeként, a Külügyi Bizottság tagjaként, Biztonsági és Leszerelési Albizottság alelnökeként, illetve az Oroszországgal való kapcsolatokért felelős küldöttség tagjaként tevékenykedett. Az Institute for Public Policy Research kutatója, független politikai elemző és tudósító, szakterülete Oroszország, valamint a védelmi és a biztonsági ügyek. Főbb művei: *Russia First: Breaking with the West (1997), European Defence: Meeting the Strategic Challenge (2000), Kursk: Russia's Lost Pride* (2002). Doktori fokozatát az Oxford University-n szerezte meg, azt követően a kül- és biztonságpolitika témakörében írt kimerítő alapossággal.

ELŐSZÓ

Ez a könyvem egyenes folyománya előző, *Kursk: Russia's Lost Pride* (A Kurszk: Oroszország elveszett büszkesége) és *Russia First: Breaking with the West* (Az első: Oroszország – szakítás a Nyugattal) című munkáimnak. Ez tehát a harmadik darabja a modern Oroszországról szóló trilógiámnak, mely a tizenkét éve az Oroszországi Föderációban egymásra következő események csúcspontját igyekszik leírni. Az elmúlt évtized során tizenhétszer jártam Oroszországban, csak az elmúlt évben háromszor, és volt, hogy egyvégtében fél esztendőt is ott töltöttem. Mint politikus, író és politikai elemző több száz orosz politikussal, tudóssal, üzletemberrel, hivatalnokkal, katona- és biztonsági tiszttel találkoztam. Az Európai Parlament egykori képviselőjeként, az Orosz Föderációval való kapcsolatokért felelős bizottság tagjaként és íróként sok kiemelkedő személyiséggel kerültem kapcsolatba mind a volt Szovjetunió területéről, mind határain túlról. A forrásjegyzékben feltüntettem, kik alakították a *Putyin útjá*ban kifejtett gondolataimat, s ide nemcsak orosz vagy egykori szovjet források, hanem a belbiztonság, a NATO, az Európai Unió, a nemzetközi kapcsolatok, a világgazdaság és az emberi jogok kérdéseivel foglalkozó dokumentumok is tartoznak. Az ilyen felsorolások általában igen szubjektív természetűek és méltánytalanok, ezért már elöljáróban elnézést kérek a súlyos hiányosságokért.

Úgy gondoltam, sem lábjegyzeteket, sem végjegyzeteket nem fűzök mondanivalómhoz, ugyanis azokban a könyvekben, amelyeket mostanában olvastam, többnyire zavaró módon elvonták a figyelmemet. Véleményem szerint lábjegyzeteket csakis szigorúan tudományos publikációkban szabad használni. Azok kedvéért azonban, akik tovább szeretnének kutatni a témakörben, könyvem végén a forrásjegyzékben fejezetenként megadtam a vonatkozó szövegeket. Interjúalanyaim többsége nem akarta, hogy hivatkozzam rájuk, így rájuk nem is hivatkozhatnék a jegyzeteimben. Akadtak, akik egyáltalán nem kívántok névvel szerepelni, ez már önmagában is elárul ezt-azt könyvem tárgyáról.

A műben kifejtett nézetek a sajátjaim, minden hiba, hiányosság az én felelősségem.

Szeretnék külön köszönetet mondani azoknak, akik a helyes irány felé segítettek. Abban a szerencsében és kiváltságban részesültem, hogy találkozhattam Nagy-Britannia utóbbi három moszkvai nagykövetének mindegyikével. Sir Brian Fall, Sir Andrew Wood és Sir Roderic Lyne egyaránt bőségesen szánt rám az idejéből. Sir Andrew több alkalommal is türelemmel és nyájasan válaszolt kérdéseimre, és nem lehetek elég hálás lenyűgöző béketűréséért. Sir David Manning, Tony Blair miniszterelnök volt külpolitikai főtanácsadója, jelenleg amerikai nagykövet igen érdekfeszítően engedett bepillantást az orosz-brit kapcsolatokba. A brit Külügyminisztérium oroszszakértői, Janet Gunn, Nigel Gould-Davis és Duncan Allen nagyszerű háttéranyaggal láttak el. Duncan Allen hívta fel a figyelmemet néhány, az orosz belpolitikáról szóló, mélyen szántó cikkre. Kate Horner, az Elnöki Hivatal munkatársa volt szíves megosztani velem széles körű tapasztalatait. Dr. Jonathan Aves Nagy-Britannia moszkvai nagykövetségéről szintén kiváló háttéranyagot bocsátott rendelkezésemre. Az amerikaiak nézeteire vonatkozó anyagokért többek közőrt Alexander Vershbow szovjetszakértőnek, az Egyesült Államok moszkvai nagykövetének tartozom hálával. Thomas Leary, az amerikai Külügyminisztérium Moszkvában dolgozó munkatársa szintén sokat segített. Szentpéterváron Ulrich Schönung főkonzul tájékoztatott a németek nézeteiről, a brit főkonzul, Barbara Hay Putyin szülővárosában töltött hosszú szolgálatából is sokat profitáltam. Dr. Alekszandr Oszlon, Putyin elnök egyik közvélemény-kutatási és kampány tanácsadója sem sajnálta tőlem az idejét Moszkvában. A sok-sok, a forrásjegyzékben felsorolt orosz emberen kívül külön szeretnék köszönetet mondani Oroszország két legutóbbi angliai nagykövetének, Jurij Fokinnak és Grigorij Karaszinnak, akik rendkívül készségesen együttműködtek velem. Az elmúlt években több ország számos védelmi és hírszerzési szakemberével találkoztam, akik közül senki sem akart névvel szerepelni. Ugyanakkor egyszer több más európai parlamenti kollégámmal együtt jelen voltam a moszkvai Külügyminisztérium biztonsági szolgálatának hivatalos tájékoztatóján. Moszkvai ismerőseim közül szeretném kiemelni Alekszej Iljicsevet, a RIA-Novosztyi állami hírügynökség külpolitikai osztályának vezető szerkesztőjét, tulajdonképpen mentoromat a Kremlben. Noha többször is kaptam rá ígéretet, végül nem találkozhattam Vlagyimir Putyinnal, Alekszej Iljicsev közben járt az érdekemben az Elnöki Hivatalban a Kremlben, és számos hasznos információval látott el. Őszintén szólva nem lep meg, hogy nem juthattam be elnöki meghallgatásra. A választás évében a Kreml mindig fokozottan óvja az elnök imázsát. És a szentpétervári Szent Vlagyimir hagiográfiáját sem lett volna kedvem megírni. Amit létrehoztam, reményeim szerint Putyin elnök kiegyensúlyozott, elfogulatlan

életrajza, amely megfelel a valóságnak. Az elmúlt évtized során elég alaposan tanulmányoztam Vlagyimir Putyint és közeli munkatársait ahhoz, hogy könyvemben Oroszország vezetőjének pontos és átfogó portréját igyekezzem megrajzolni.

Nagy-Britanniában a Simon and Schuster UK Kiadó és munkatársai a tőlük megszokott, hivatásuk iránti elkötelezettséggel és talán némi bátorsággal vállalták könyvem második folytatásának megjelentetését. Ezért köszönetet kell mondanom Andrew Gordonnak, fáradhatatlan szerkesztőmnek, aki útjára indította ezt a könyvet, és Martin Bryant társszerkesztőnek, aki elképesztő munkabírással dolgozott, hogy tarthassuk szoros határidőinket. Edwina Barstow értékes segítséget nyújtott a képanyag felkutatásában, Hannah Corbettnek pedig volt elég bátorsága, hogy ismét magára vállalja egy könyvem népszerűsítését. Szeretném megköszönni ügynököm, Bill Hamilton munkáját is, aki egész idő alatt támogatta a programot.

Végül köszönetet mondok orosz rokonaimnak, akik segítették vállalkozásomat. Pasa bácsi és Toma néni több ízben vendégül látott bennünket barátságos moszkvai otthonában. Jevdokija Ivanovna Kuznyecova, feleségem nagyanyja a bankügyek és a kolbászok dolgában oktatott bölcsességre. Jevdokija Ivanovnát és néhai férjét a háború idején a szibériai Omszkba telepítették ki, és más oroszok ezreihez hasonlóan ott is maradtak. Nyikolaj Csernyikovtól hallottam a barátjáról és a veszett kutyáról szóló történetet, édesanyja, valamint anyósom, Szvetlana Ivanovna pedig volt szíves számomra előkeresni számos, nyomtatásban megjelent orosz anyagot. Szokás szerint utoljára ezúttal is feleségemnek, Szvetlanának mondok köszönetet, aki Szentpéterváron született, és Vlagyimir Putyinhoz hasonlóan a leningrádi egyetem volt az alma matere. Szvetlana sok éven át elkísért a találkozóimra, és amíg e könyv orosz anyagát kutattuk, végig lankadatlanul támogatott. Igazi orosz sztoicizmusával Szvetlana megtestesítette a türelmet magát, ahogy közösen átdolgoztuk a téli és a nyári szünetet. Szeretetem és nagyrabecsülésem apró zálogaként neki ajánlom ezt a könyvet, neki ez a második, nekem a negyedik.

Peter Truscott
Artillery Mansions,
London 2004. január

1.
AZ A 900 NAP

A háborús Leningrádban vagyunk. Egy kislány kérdezi: „Anya, mi az a sonka?” Az anya elmagyarázza, mire a kislány: „Van olyan, aki evett is ilyet?”

A mai Szentpéterváron, a szürkén kanyargó Néván túl, a város északkeleti részében, a Kalinszkij kerületbe fészkelődve nyújtózik a Piszkarjov-park zöld sávja. Buja erdejéből és mezőiből hasították ki a piszkarjovi temetőt. A temető előtt állandóan félárbocra eresztve orosz zászlók lengenek, a bejárat két oldalán elhelyezkedő múzeumok mögött pedig, túl az örökmécsesen, jobbra és balra, amerre csak a szem ellát mindenfelé a piszkarjovi emlékpark terül el. A parkot megtöltő hatalmas, hosszúkás, füves halmok gondozottak, s mindegyik oldalában egyszerű kőtábla látható, rajtuk egy-egy évszám, 1941, 1942 egészen 1945-ig. Csöndes és méltóságteljes ez a hely. A látogatóban hamarosan derengeni kezd, hogy a halmok tömegsírok, alattuk csaknem egymillió leningrádi lakos nyugszik, a második világháború idején többségükben éhen haltak, vagy más módon estek áldozatául a náci ostromnak. Irtózatos mértékű mészárlás ment végbe, s a piszkarjovi temető közepén fekvő, egyetlen tömbből kifaragott Oroszország Anyácska-szobor talapzatán a szovjet költő, Olga Bergolc kőbe vésett szavai olvashatók: „Itt nyugszik Leningrád.” A korábban hárommilliós város esetében, melynek népessége az ostrom végére az éhezés, halál és a megkésett evakuáció következtében egy hatodára zsugorodott, ez puszta tény-megállapításnak tekinthető. Hitler haragjának oroszlánrésze minden más szovjet városnál inkább (beleértve Sztálingrádot is) Leningrádra zúdult. Az emlékpark bejáratánál lévő egyik múzeumban egy tizenegy éves lány feljegyzése mutatja be, mit jelenten az ostrom a családjára nézve. Csupán néhány, kék zsírkrétával írott tárgyszerű sor szerepel a jegyzetfüzetben, külön oldalakon, a cirill ábécének megfelelően sorba szedve: „Zs –

Zsenya meghalt december 28-án déli 12:30-kor, 1941-ben. B – bábuska [nagyanya] meghalt január 25-én 3 órakor, 1942-ben. L – Leka meghalt március 17-én, hajnali 5-kor, 1942-ben. Gy – Gyagya Vaszja [Vászja bácsi] meghalt április 13-án, éjjel 2-kor, 1942-ben. Gy – Gyagya Ljosa – május 10., délután 4,1942. M – mama, május 13., reggel 7:30, 1942. Sz – Szavicsovék meghaltak. Mindannyian. Csak Tánya maradt életben." Ő maga a Gorkij megyei gyermekotthonban hunyt el 1943-ban. Krónikus vastagbélgyulladásban szenvedett, és túl későn telepítették ki a városból ahhoz, hogy meg tudják menteni az életét.

*

Csodával határos módon Vlagyimir Putyin mindkét szülője túlélte Leningrád ostromát, a „blokádot", ahogyan a városban nevezték, és a vele járó éhínséget és dühödt harcokat. A későbbi elnök szüleinek Leningrád ostroma és a Nagy Honvédő Háború az egész életükre kiható legnagyobb traumát okozta. Aki csak átélte Leningrádban a blokádot vagy a háborút, sosem felejtette el. Lelkükbe égett, ahogyan a második világháború is mindazon orosz embernek, aki csak túlélte. Huszonhatmillió ember azonban – köztük több mint egymillió leningrádi – nem élre túl, s ebbe az elképesztő, a dolgokat megszelídítő statisztikába beletartozik Vlagyimir Putyin bátyja is.

Putyin családja szerény sorból származott. Az 1917-es bolsevik forradalom előtt mindkét ágon vidéki parasztokat találunk, s mielőtt a 19. század második felében eltörölték volna a jobbágyságot, az orosz nemesség jobbágyai voltak. Igaz, Putyin apai nagyapja sajátos módon mégis kapcsolatba került az orosz elittel. Az 1879. december 19-én a Moszkvától északnyugatra elterülő Tver kormányzóságbeli kis faluban, Pominovóban született Szpiridon Ivanovics Putyin tizenöt évesen elhagyta otthonát és a fővárosban szakácsnak állt. Pusztán szorgalmas munkája, lelkiismeretessége és a részletek iránt tanúsított figyelme révén Szpiridon Szentpétervár egyik legnevesebb szakácsává vált. A Szent Izsák téren, az aranykupolás katedrálissal szemben lévő Astoriában, Szentpétervár ötcsillagos luxusszállodájában dolgozott, s egy ízben még a hírhedt szerzetesnek, Grigorij Raszputyinnak is főzött, aki egy rubel borravalóval jutalmazta. Szpiridon visszaemlékezése szerint Raszputyin csúnya volt, mint a bűn, hosszú szakállat viselt, hegyes orra és kreol arcbőre volt. Akkorra a szibériai paraszti sorból származó Raszputyin szentpétervári körökben már legendás alaknak számított, s az ország egyik legbefolyásosabb emberévé vált. Mint a cár, és különösen Alekszandra Fjodorovna cárné közeli embere, neki jutott az a kiváltság, hogy megkönnyítse a hemofíliás ifjú trónörökös szenvedéseit, s az a hír járta róla, hogy korábban a város előkelő asszonyainak fele a szeretője volt. Viktória királynő unokája, Alekszandra Fjodorovna örökölte, s örökítette tovább

fiára a hemofíliát hordozó gént, amely az európai királyi családok egymás közötti házasodási szokásai következményeként alakult ki.

Putyin nagyapa az Astoria szakácsaként havonta 100 rubelt keresett aranyban, ami abban az időben elég nagy pénz volt. Feleségül vette Olga Ivanovnát; három fiúgyermekük született (Alekszej, Mihail és Vlagyimir) és egy lányuk, Anna, mindannyian 1907 és 1915 között, a városban jöttek világra. A bolsevik forradalom és a polgárháború kitörése után Szentpétervárra lecsapott az éhínség, miközben a vörösök az egész Orosz Birodalomban fölvették a harcot a fehérek ellen. A városban keletkezett élelmiszerhiány a tehetős oroszokat arra indította, hogy szőrmebundát, drága ékszert cseréltek kenyérre, krumplira a környékbeli falvak lakóival. Keményen metszett arcú parasztok óriási bevételekre tettek szert, ahogyan a városlakók kétségbeesetten igyekeztek a közelgő tél túléléséhez elegendő élelmiszert beszerezni. Szpiridon és családja az Astoria mellett, a Gorohovaja utcában bérelt lakásból visszaköltözött Pominovóba, ahol Putyinnak ma is számos rokona él. Petrográdban (ahogyan Szentpétervárt az első világháború kitörésétől nevezték) az emberek tömegesen haltak éhen, és a család visszaköltözött vidékre, hogy túléljék a várost sújtó borzalmakat. Ha a fehérek foglalták el a várost, azzal fenyegettek, hogy minden lámpaoszlopra vörösöket húznak fel. Négy évvel később, 1924-ben, amikor Lenin meghalt, Petrográd nevét a bolsevik vezető tiszteletére Leningrádra változtatták. Attól tartva, hogy a sebezhető várost Finnország felől megtámadják, a kommunisták „átmenetileg” Moszkvába költöztették a fővárost. Leningrád azután sosem nyerte vissza a főváros státusát. Sztálin mint a radikálisok és értelmiségiek melegágyát megvetette a várost, nem bízott benne, és kitért az elől, hogy visszatérjen bolsevik ifjúsága városába, a forradalom szülőhelyére.

Pominovóban Szpiridonnak és Olgának újabb gyermeke született, Alekszandr, majd 1926-ban, amikor Moszkva mellé költöztek, következett Ludmilla. Szakácsművészete révén Szpiridon ismét irigylésre méltó állásba került: ezúttal a forradalmi elit számára főzött a Moszkva melletti Gorkiban. Lenin özvegye, Nagyezsda Krupszkaja számára is készített ételeket egy a Kommunista Párt élvonala számára fenntartott telepen. Lenin testvérének, Marija Iljinyicsnának is szakácskodott, a két hölgyet halálukig szolgálva. Időnként Joszif Visszarionovics Sztálin is beugrott Nagyezsdához látogatóba (vagy inkább azért, hogy szemmel tartsa), így Szpiridon olykor még a nagy diktátornak is főzött. Évekkel később Vlagyimir Putyin nyilvánvaló büszkeséggel emlékezett meg nagyapja életéről és munkásságáról, Sztálin, a tipikus kaukázusi grúz szerette a nagypapa ételeit és italait. Az elnök arra külön is büszke, hogy nagyapja túlélte Joe bácsi közelségét, „Kevesen maradtak tiszták, akik abban az időben

találkoztak Sztálinnal, de a nagyapám közéjük tartozott" – dicsekedett Putyin.

1940-től Szpiridon a Kommunista Párt moszkvai városi szervezete szanatóriumának főszakácsaként dolgozott Iljicsovszkban, s ott is élt egy kis kétszobás lakásban, ahol kis unokája, Vologya megfordult. Putyin még ma is emlékszik rá, hogy nagyapját meglátogatta a párt Moszkva melletti szanatóriumában, és a közelben lévő kis földbirtokukon is, melyet számukra kiutaltak. Itt, a folyó mentén nagyanyja krumplit, epret termesztett és vadvirágokat nevelt. A szigorú, sovány Szpiridon nem ivott, sokat dohányzott, szeretett olvasni és horgászni. Csaknem nyolcvanéves koráig dolgozott, mígnem az 1950-es évek végén nyugdíjba vonult, és nyolcvanhat évesen halt meg. Felesége, Olga kilencven évet élt, szellemi frissességét mindvégig megőrizve. Hat gyermekük közül a négy fiúból kettő a második világháborúban vesztette életét. Mint az oroszok milliói, Szpiridonék sem tudták meg soha, hol nyugszanak gyermekeik. Senki sem tudta, hol estek el. Ők is a Nagy Honvédő Háború áldozataivá váltak. Két fiú azonban – egyikük Vlagyimir Putyin apja – túlélte a háborút. A két lány is életben maradt. Anna (Putyin nagynénje) és kisfia egy balti állambeli német koncentrációs táborból tért vissza. Az volt a szerencséjük, hogy egy gazdaságban kellett kényszermunkát végezniük. Ha hosszan időztek volna a koncentrációs táborban, abba szinte bizonyosan belehalnak vagy az éhezés, vagy betegség, vagy a kegyetlen: bánásmód következtében.

Egyes családtagok föltették a kérdést, vajon a nagypapa nem szólhatott volna Putyin testvére édesanyja (vagyis a menye) érdekében, hogy menekítsék ki őket Leningrádból, amikor a náci ostrom gyűrű kezdett bezárulni a város körül? A kérdés túl sokat feltételez a nagypapáról, aki végtére is csak szakács volt. Mindenesetre Sztálinnál, minthogy a saját fiát is a frontra küldte (aki utóbb német fogságba is esett), aligha talált volna megértő fülekre a kérés. Rosszabb esetben pedig egy ilyen hazafiatlan kivételezés iránti folyamodvány akár golyó általi halált is maga után vonhatott volna. Sztálin környezetében emberek fejébe ennél sokkal kevesebbért is golyó röpült. Putyin nagyapja azonban túlélte Sztálint, s az iljinszki temetőben helyezték végső nyugalomra, nem messze attól a helytől ahol annak idején a párt első embereinek szakácsaként dolgozott.

Vlagyimir Putyin apja, Vlagyimir Szpiridonovics (Oroszországban a második nevüket az apjuk után kapják a gyermekek) Szentpétervárott született, 1911-ben, még azelőtt, hogy a család sebtiben a biztonságos vidékre, Pominovba költözött volna. Putyin apja ebben a faluban ismerte meg Marija Ivanovna Selomovát, és tizenhét éves korában feleségül vette. Az idősebb Vlagyimir szerette a lányokat, nyíltan vállalt ateizmusával pedig megbotránkoztatta a helybelieket. Szúrós tekintetű, magas

homlokú fiatalember volt, rövid haját hátrafésülve viselte. Ifjú felesége kellemes küllemű vidéki lány volt, inkább takaros, mint rendkívül csinos. Marija családját jómódú parasztoknak tartották, de ahhoz nem voltak elég tehetősek, hogy *kulákoknak,* azaz gazdag parasztoknak minősítsék őket, s a bolsevikok elkobozzák a vagyonukat és likvidálják őket. Az első fiú születése előtt a család egy időre Moszkvába költözött, majd 1932-ben továbbállt Leningrádba. Marija testvére, Iván, az első vonalbeli tengerész-kapitány segítette őket a költözésben. Később, a blokád idején Iván mentette meg Marija életét, amikor a környéken mindenki éhen halt.

Putyin szülei először a Leningrádtól délnyugatra elterülő Petrodvorecben laktak, ahol Nagy Péter csodás nyári palotáját építtette, és amely Peterhof néven is ismeretes. Méltóságteljes vízesések és teraszok vezetnek le a Finn-öbölig. Peterhoffal szépségben csak Versailles veheti föl a versenyt, ahol azonban nem nyílik kilátás a tengerre. A háború alatt a nácik elfoglalták a várost és kifosztották a palotát, számos műalkotást és szobrot is elloptak. A háború azonban ezután még évekig tartott. Az idősebb Vlagyimir biztonsági őrként kezdett dolgozni, majd gyári munkásnak állt. Marija előbb óvodai gondozó, majd utcaseprő lett. Aztán Vlagyimirt behívták a haditengerészet „Néma Szolgálat”-ához, a tengeralattjáró-flottához, katonai szolgálatra, felesége pedig egy gyárban vállalt munkát, Putyin a mai napig büszkén emlegeti, hogy apja tengeralattjárón szolgált. Egy év elteltével Vlagyimir hazatért a flottától, és Putyinéknak két fiuk született. Vitalij pár hónappal világra jövetele után meghalt, Alik pedig Leningrád 900 napos német blokádja alatt a diftéria áldozata lett.

Miután Adolf Hitler 1941. június 22-én, a korai órákban megindította a Szovjetunió ellen Barbarossa-hadműveletét, Vlagyimir Szpiridonovicsot a Belügyi Népbiztossághoz (NKVD), a titkosrendőrséghez, a KGB elődjéhez osztották be. De Vlagyimir nem volt szigorú értelemben vett NKVD-s, ami a Szovjetunióban egyszerre számított rettegett és kiváltságos pályafutásnak. Leningrád ostroma alatt az NKVD tagjai nem éheztek, és a város többi részétől eltérően, itt mindig volt áram. Vlagyimirt szinte véletlenül osztották be az NKVD-hez. Röviddel a háború kitörése után a Kommunista Párt leningrádi szervezete 300, 35-50 főből (főleg férfiakból) álló partizáncsoport felállításáról határozott, ami mintegy 14.000 embert érintett. A partizánok azt a feladatot kapták, hogy az ellenség vonalai mögé kerülve információt gyűjtsenek a német csapatok mozgásáról és ellátmányáról, és ahol lehetséges, szabotázsakciókat hajtsanak végre. Az egyszerű emberekből, többnyire formális katonai kiképzésben nem részesült munkásokból verbuvált csoportokat sebtében rázták össze, és a legalapvetőbb képzés után, a legalapvetőbb fölszereléssel küldték akcióba. A titkosrendőrségért és a belbiztonságért felelős NKVD közvetlen irányítása alatt álltak. A

legtöbb leningrádi számára egyet jelentett a halálos ítélettel, ha ezekben a korai napokban partizáncsapatba osztották őket. Hozzájuk csatlakozott a „Népi Milícia” több százezer egyszerű leningrádi emberből alakított tíz részlege, akik vadászfegyverrel, késsel, gránáttal, Molotov-koktéllal fölszerelkezve vonultak a városon kívülre, hogy feltartóztassák Von Leeb vezértábornagy „Észak” hadseregcsoportjának páncélosait. A kezdetben siralmasan irányított szovjet erők nem voltak ellenfelei a túlerőben lévő Wehrmachtnak. Ezreket mészároltak le a Leningrád védelméért folytatott elkeseredett harcban.

Szeptemberben, a háború első tele előtt az idősebb Vlagyimir önkéntes szolgálatra jelentkezett, és ahhoz a partizáncsapathoz osztották be, amelyiknek az észt határ közelében, Kingisszeppnél húzódó vonalakon kellett át jutnia. A térség vonattal alig háromórányira volt Leningrádtól. Néhány nap múltán az ostromlott Leningrád utolsó vasútvonalát is elvágták a külvilágtól, a hátországtól. Ettől kezdve csak a befagyott Ladogán vagy a légtéren át érkezhetett élelmiszer a városba. Vlagyimir partizáncsapata, mivel Észtországba távozott” mely névleg még a Szovjetunió része volt, de német megszállás alatt állt, rövidesen kétségbeejtő helyzetbe került. Fölrobbantottak ugyan egy lőszerraktárt, de élelmük hamarosan elfogyott. A helybeli észtek – akik nem pazarolták szeretetüket a Szovjetunióra és a Vörös Hadseregre –, miután eleinte adtak némi ennivalót a partizánoknak, elárulták jelenlétüket a németeknek. Több ezer észt csatlakozott a Waffen SS-hez, és Hitlerben a szovjeturalom alóli felszabadítójukat látták. Az észt SS a mai napig tart összejöveteleket Tallinnban, az ország festői szépségű fővárosában. Vlagyimir és honfitársai számára azonban gyorsan letelt az idő, ugyanis körülfogták őket a németek. A csapat huszonnyolc tagjából csupán négyen jutottak vissza a szovjet arcvonalak mögé. A partizánok elváltak, s külön-külön próbáltak átjutni a frontvonalon. Vlagyimir úgy kerülte el a fogságba esést és a szinte biztos halált (a partizánokat általában a helyszínen agyonlőtték), hogy egy mocsaras tavacskába rejtőzött, és egy üreges nádszálon keresztül vett levegőt, míg a német katonák átfésülték a környéket. A nádszálon át, rövideket lelegezve szinte a vállán érezte a német gumicsizmákat, ahogyan a tavacska közelében elhaladtak, kopóikkal nyomukban.

Amint saját vonalait elérte, Vlagyimirt azonnal lecsukta az NKVD Különleges Osztálya, és alaposan kivallatták. Ez minden esetben így történt. Ha valakinek sikerült kiszöknie az ostromgyűrűből vagy börtönből megszöknie, az NKVD először is azt akarta megtudni, hogy miként sikerült, kémnek álltak-e, vagy elengedte őket az ellenség. Vlagyimirnak szerencséje volt: tisztázta magát, és a frontra küldték harcolni. Nem mindenki járt ilyen jól. A német koncentrációs és fogolytáborokból visszatérő oroszok ezreit a háború után egyenesen a Gulagra küldték. Sztálin

és rezsimje úgy gondolta, az ilyen emberek árulók (hogy hagyhatták, hogy elfogják őket?), vagy ami még rosszabb, „megfertőzte” őket a kapitalista Nyugattal való érintkezés. Alekszandr Szolzsenyicin, a Nobel-díjas író is a rendszer áldozatául esett. Az volt a bűne, hogy a háború alatt fogságba került. Más szabálysértések következtében is a Gulagra juthattak a veteránok. Orosz feleségem nagybátyja, Fjodor, aki az egész háborút végigharcolta a Keleti Fronttól Berlinig, és akit a „Szovjetunió Hőse” érdeméremre (a legmagasabb szovjet kitüntetésre) javasoltak, szintén a Gulagon végezte. Berlinben vásárolni ment, de meglehetősen meggondolatlanul tankját nem hagyta hátra. Éveket húzott le a messzi Északon, a Gulagon, és élete utolsó napjait kénytelen volt az északi sarkkörön túl elterülő Arhangelszkben leélni.

Vlagyimir Szpiridinovics háborúja azonban ezzel nem ért véget. A németek egyre közelebb jutottak a város határához. A hatvanéves Vorosilov marsall merész és elszánt kísérletet tett a támadás visszaverésére: maga vezette a tengerészcsapat ellentámadását a várostól mintegy 18 kilométerre lévő Krasznoje Szelo mellett. Az élő emlékezet idejében ez volt az első alkalom, hogy egy főparancsnok szárazföldi támadást vezényeljen a frontvonalról. A brit történelemben az utolsó fővezér, aki személyesen vezetett támadást, vélhetően Oroszlánszívű Richárd volt. Georgij Zsukov marsallra bízták a roskadozó leningrádi védelem irányítását, az idősebb Putyint pedig a legforróbb hadi területre vezényelték, a Néván túli Nyevszkaja Dubrovkába, mely utóbb a „Névai Peták” (Nyevszkij Pjatacsok) gúnynevet kapta. Azért hívták Névai Petáknak, mert kis, háromszögletű, 2 km széles és 900 m mély földterületről van szó, Zsukovot, Moszkva és Sztálingrád későbbi hős védőjét Sztálin azért küldte Leningrádba, hogy megakadályozza a város elestét. Sztálin úgy számolt, ha Leningrád elesik, a németek minden erejüket Moszkva körülzárására összpontosíthatják. Márpedig ha Moszkvát beveszik, akkor már nem sok választja el a Szovjetuniót a széteséstől, és Sztálint hatalma megszűnésétől. Sztálin elrendelte a Leningrád körüli összes híd, vasútvonal, gyár és intézmény aláaknázását és felrobbantását. A Balti Flottát elsüllyesztették. Churchill megígérte, hogy Nagy-Britannia pótolja az elveszett hadihajók egy részét. Jellemző, hogy Sztálin erre azt válaszolta, ha odalett a Balti Flotta, ő a németekkel fizetteti meg a számlát, a háború után. Hitler, aki a Leningrádon átvonuló győzelmi menetre készült, legföljebb egy kupac kőtörmelékre számíthatott.

Néhány nappal később a németek benyomultak Ligovo déli elővárosába, és pár könnyű tank és motorbiciklis még a város határain belülre, a Sztacsek proszpekten lévő Kirov tankgyár kapujáig is eljutott. Ám hamarosan kisöpörték onnan a németeket. A nehéz, 60 tonnás orosz KV tankok a gyártósorról legördülve egyenesen csatába mentek. A Munkások Zászlóalj a – odahagyva a

futószalagot – a Kirov-gyárból villamossal ment a hétmegállónyira lévő frontra. Egy ponton a hatalmas Izsorszk acél- és lőszergyár ezer, könnyűfegyverzetű munkása beásta magát a kis Izsora folyóba (nem egészen 15 km-re délkeletre), és ott álltak Leningrád és a nagy erejű 39. német hadtest között. A puskával, kézigránáttal és pisztollyal fölszerelt Izsorszk-gyári dolgozókat csupán néhány házi gyártmányú páncélos teherautó támogatta. A munkások többsége csupán egy-két napos kiképzésben részesült. Velük szemben a 12. páncéloshadosztály és a 121., a 96., valamint a 122. gyalogoshadosztály állt fel. A makacs és szívós ellenállás következtében azonban sikerült megtartani a frontvonalat. Ilyen elkeseredett körülmények közepette adta ki Zsukov a parancsot a Néván túl, a bal parton, a várostól délkeletre indítandó támadásra. Zsukov parancsnokaihoz intézett utasítása így szólt: „Támadás! Támadás! Támadás!” Egy lépést se hátrafelé! Ha valamelyik parancsnok meghátrálna, azonnal le kell lőni. Elrendelte, hogy az ezredesek személyzetükkel együtt hagyják el a parancsnoki óvóhelyet, és személyesen vezessék az ellentámadást.

A szeptember 19-ről 20-ra virradó éjjel Zsukov a blokád megtörése érdekében két hadosztályt és egy tengerészegységet vezényelt a Névai Petákhoz. Heves harc után a Vörös Hadsereg a Néva Bal partján egy talpalatnyi területen megvetette a lábát, a náci ostromot azonban nem tudta megtörni. A következő két hétben további erősítést irányítottak oda, így a 20. hadosztályt is, ahol Vlagyimir Szpiridonovics ekkor szolgált. A Névai Petákot folyamatosan bombázták, a terület vérben úszott. Gyakori volt a heves és kegyetlen kézitusa. A háború után szúrópróbaszerűen felástak egy köbméternyi földet a Névai Petákból, és tíz kilogrammnyi robbanólövedéket, gránátot, aknát, továbbá 38 puskagolyót találtak benne. A Vörös Hadsereg hét hónapon át tartotta a Petákot, csak ezután húzódott vissza a Néva másik partjára. A náci blokád megtörésére tett hősies, ám végső soron eredménytelen kísérletnek bizonyult ez a vállalkozás. De Zsukov agresszív taktikája s a Munkások Zászlóalja, illetve a Népi Milícia kitartó áldozata végül megállította a németeket. Leningrádtól mintegy négy kilométerre délre sikerült feltartóztatni őket. Az ellenség már a kapukar döngette, de az európai kontinensen ez volt az első város, melyet Hitler nem tudott bevenni.

A Névai Petákon folytatott küzdelem során egy éjjel Vlagyimir azt a parancsot kapta, hogy ejtsen foglyul egy *jazik*ot, „nyelvet”, azaz egy olyan német katonát, aki a hadállásokról és a hadműveletekről hasznos információkkal szolgálhat. 1942 elején járunk, Oroszország északi részén kegyetlen tél tombol. A hőmérséklet mínusz 20 fok alá is leesik, az orrlyukak is befagynak, ami aztán égető érzést okoz, ha a légzéssel nagy nehezen sikerül felolvasztani. Vlagyimir fejét sál és szőrkucsma védte, amelyen csak a szemének volt vágva egy rés, és a csizmában a meleg érzetét biztosító, a hagyományos orosz *valenki*t (*valenki* =

nemezcsizma) viselte. A szovjet lövészárkokat elhagyva Vlagyimir egy katonatársával hason kúszott az ellenség vonalai felé. Egy lövészárokhoz érve elnyúltak a földön, és várták, hogy elkaphassanak egy ellenséges katonát. Csakhogy a lövészárokból váratlanul egy német katona bukkant elő, és mielőtt Vlagyimir és társa észbe kaphattak volna, már repült a kézigránát, a német pedig odébbállt. A gránát Vlagyimir lábfejénél robbant fel, és a sérülés következtében Putyin apja egész életében sánta maradt. A német katona minden bizonnyal azt hitte, hogy megölte a két orosz katonát. Vlagyimir bajtársai azonban pár órával később odamásztak a lövészárokhoz és visszavonszolták őt fedezékükbe. Vlagyimirt kínzó fájdalom gyötörte, mivel a robbanólövedék mindkét lábát átlőtte. Rengeteg vért vesztett, és ha ott marad, ahol volt, a biztos halál vár rá. Senkit sem vonzott volna a kétes kimenetelű vállalkozás, hogy a Néván át kórházba szállítsa Vlagyimirt, pedig nyilvánvalóan erre volt szüksége, és egyik tiszt sem tartotta katonai érdeknek a Petákról való kimenekítését. Végül a sors egyik jelentőségteljes szeszélyeként egy régi szomszéd fölismerte Vlagyimirt, és egyszerűen fogta, a hátára vette és így vitte a befagyott Néván át Leningrádba egészen a kórházig. Putyin apja több hónapot töltött a kórházban, s végül hadirokkantként leszerelték. Marija mindennap meglátogatta férjét, aki látva, hogy felesége egyre jobban megy tönkre az éhségtől, kórházi kosztja jó részét neki adta. Ám amikor az orvosok észrevették, hogy Vlagyimir az éhségtől ájuldozik, véget vetettek e gyakorlatnak.

Jóllehet Vlagyimir tényleg megszenvedte a lábába fúródó lövedéket mint a nagy Honvédő Háború személyes mementóját, mégis szerencsésebben alakult a sorsa, mint feleségéé, Marija a leghevesebb ostrom idején is a városban maradt ötéves fiukkal, Alikkal okkor, amikor naponta 5.000 leningrádi lakos halt éhen. Bátyja, Iván, a tengerészkapitány egyszer már kimenekítette őt és kisfiát, amikor a németek a Finn-öblön át benyomultak Petrodvorecbe és Leningrád déli határaihoz értek. Noha Maríja nem szívesen hagyta el Petrodvorecet, ha marad, náci megszállás alá kerül. Amikor az ágyúzás és a bombázás megkezdődött, és már az életük forgott kockán, Marija és kisfia Ivánnal elhagyta otthonát, s csatlakoztak az utolsó távozókhoz, akik az ostromlott Leningrádba menekültek. Megint csak Ivánnak köszönhetően Marija gyermekével az Obvodnij-csatorna mellett lakó rokonoknál húzhatta meg magát. A városközponttól délre fekvő területet számos ipartelep és vasútállomás határolta, ezért hevesen bombázták.

1941-1942 telén rekordhideg volt Leningrádban, az átlagos hőmérséklet mínusz 20 fokig, olykor még lejjebb süllyedt. A kemény téli időjáráshoz társult, hogy a városban, miután a németek mind szorosabbra zárták az ostromgyűrűt a hárommillió leningrádi lakos körül, egyre csökkent az élelmiszerkészlet.

Leningrádot gyakorlatilag készületlenül érte a háború, nem beszélve az ostromról. A közelgő német támadásról szóló jelentéseket Sztálin a Nyugat, elsősorban Nagy-Britannia provokációjának vélte. A náci-szovjet megnemtámadási paktum érvényéről oly mértékben meg volt győződve, hogy a háború első óráiban, amikor a német villámháború átterjedt a szovjet határon, nem engedélyezte a szovjet csapatoknak az ellencsapást. Amikor a háború kitört, Andrej Zsdanov, Leningrád pártvezetője és Sztálin bizalmasa a Fekete-tenger partján, Szocsiban üdült. A szovjet ügynökök és a nyugati kormányok ismételt figyelmeztetései ellenére – hogy tudniillik a németek hamarosan támadnak Sztálin és a Politikai Bizottság folyamatosan figyelmen kívül hagyta ezt. Hittek Bismarck alapelvében, miszerint Németország nem képes, és nem is ajánlatos számára egyszerre két fronton hadat viselni. S amikor a támadás megkezdődött, a Kremlben senki sem számított rá, hogy a németek eljutnak Leningrádig, arra pedig végképp nem, hogy majd Moszkva külvárosait ostromolják, ugyanis a pártelitet teljesen áthatotta a szovjetek legyőzhetetlenségét hirdető saját propagandája. A pártpropaganda azt sulykolta, ha a Szovjetuniót támadás éri, azonnal visszaverik, így a város délnyugat felől szinte teljesen védtelen maradt.

E megannyi leningrádi számára végzetes önelégültség következtében a civilek evakuálása rendszertelenül és lassan ment végbe, miközben a náci háborús gépezet a városhoz mind közelebb dübörgött a Néván. A lakosság nem egészen egy hatoda, kevesebb mint félmillió leningrádi jutott ki a városból. Amikor az ostromgyűrű bezárult, egymillió evakuálásra váró nő és gyermek rekedt Leningrádban. A biztonsági tartalék, különösen élelmiszerből nem volt jelentős. A város legtöbb gyára, a Szovjetunió alapvető hadifelszerelésének előállítói a helyükön maradtak. A leningrádi gyárak az ország egyik legnagyobb lőszer-előállító központjának számítottak. Csupán néhányat kellett leszerelni és az Urálon túlra telepíteni. Nagyobb baj volt azonban, hogy a Badajev-áruházak, ahol a város lisztkészleteit tárolták, náci gyújtóbombás támadás következtében leégtek. Katasztrofális hibának bizonyult egyetlen helyre összpontosítani az alapvető élelmiszerkészletet. Utóbb az emberek besurrantak az áruházakba, és a pincékből kiásták a fagyott földet, melyet a feketepiacon értékesítettek. Több tonna olvadt cukor járta át a talajt. Az értékesített cukros földet liszttel összekeverték és puding- vagy kocsonyaszerű ehető masszát készítettek belőle. A Badajev talajának felső, egyméteres rétegét poharanként 100 rubelért, a mélyebbről származót 50 rubelért árulták.

Az ostrom, a szovjetek rövidlátása és a rossz tervezés együttesen elkerülhetetlenné tették az éhínséget. Noha az élelmiszer-jegyrendszert már a háború kitörése után egy hónappal bevezették, a helyzet csak a tél elejére vált kritikussá. Kezdetben alig törekedtek az élelmiszerkészletek tartósítására. Októberben

az emberek fejadagja napi egyharmad kenyér, havi fél kilogramm hús, alig több mint fél kilogramm gabonanemű vagy tésztaféle, kevesebb mint fél kilogramm napraforgóolaj vagy vaj, és másfél kilogramm gyenge minőségű sütemény és édesség. Ez azt jelenti, hogy a kenyeret leszámítva az embereknek nem egészen három kilogrammnyi élelmiszerrel kellett kihúzniuk egy hónapot. Hamarosan gyakorlatilag a kenyér maradt az egyetlen, Leningrád éhező lakosai között szétosztható élelem.

1941. november vége felé a kenyérfejadagot a gyári munkások esetében 250 grammra, mindenki más esetében 125 grammra, azaz két vékony szeletre csökkentették. A fronton harcolóknak fél kilogramm, a hátországban maradóknak 300 gramm kenyér járt. Az eltartottak, az idősek, a gyerekek, a nem gyári dolgozók (beleértve a tudósokat és az értelmiségieket) gyakorlatilag halálra voltak ítélve. Napi 125 gramm kenyéren senki sem marad életben. Ráadásul ezt a kenyeret még hamisították is. 25 százaléka „ehető cellulóz”, sok esetben fűrészpor volt; gyakorlatilag semmi tápértékkel nem rendelkezett. Egy hónap múltán a készletek még inkább megcsappantak, a kenyeret szinte kizárólag ehető cellulózból, fűrészporból és lisztsöpredékből sütötték. Csak decemberben 53.000 ember pusztult el. Többségük éhen halt, és volt aki hóba vagy jégbe fagyott. A lakások ablakait már belülről is jég kezdte borítani. A gyárak leálltak, megszűnt az elektromos szolgáltatás, a vízszolgáltatás, a fűtés, és nem közlekedtek a buszok, villamosok. Az emberek a Néva jegébe fúrt lékeken át jutottak vízhez, amelyet vödrökben hordtak haza. Akiknek volt kis fémkályhájuk, faforgáccsal, nem ritkán felaprított búrorral fűtöttek, hogy legyen egy kis meleg. Kimerültségükben sokan az utcán estek össze, mert nem tudtak továbbmenni. Mások fárasztó útjuk során leültek, kisebb pihenőt tartani. S ahol leültek, fejüket kezükre támasztva halálra fagytak. Mindennapos látvány volt, hogy gyermekszánon lepedőbe burkolt holttesteket húztak az egyre jobban feltöltődő temetőkbe. Az utászok pedig dinamittal robbantottak tömegsírokat a piszkarjovi, a volkovi, a Bolsaja Ohta-i, a szerafimovi, a bogoszlovi és a Tatár temetőben.

A havi élelmiszerjegyek elvesztése a biztos halált jelentette, gyakori esetnek számított a lopás. Egy tizenéves ellopta egy sorban álló kenyéradagját, és annak ellenére felfalta, hogy mindenfelől ökölcsapások zúdultak rá. Szervezett bandák járták az utcákat, és kirabolták a gyöngéket, ellopták élelmiszerjegyüket. Ha valaki, akit az utcán megállítottak a rendőrjárőrök, nem tudott számot adni a nála lévő élelmiszerjegyről vagy élelmiszerről, azt a helyszínen agyonlőtték. Fantomcsaládok váltották ki adagjaikat, akik már éhen haltak, de szomszédaik a hónap hátralevő részében is fölvették nevükben az életet jelentő kenyéradagot. A város utcáiról eltűntek a kutyák és a macskák, ha vonakodva is, de gazdáik megették vagy elcserélték őket kenyérért vagy más

élelemért. A kannibalizmus is felütötte a fejét. Az utcákon heverő holttesteket, ha nem vitték el őket onnan, ahol összeestek, később nemegyszer kikezdett combbal, kar nélkül találták meg. Ugyanígy jártak a város temetői előtt ezrével sorakozó, elhantolásra váró halottak ‘is. Több kannibál bandát is lelepleztek, tagjaikat rövid úton kivégezték. A gyanús eltűnésekről terjengő pletykák miatt a szülők nem merték kiengedni a lakásból kisgyermekeiket. Senki nem kérdezősködött a „húspogácsák” eredetéről, melyeket a dörzsölt feketepiacosok árultak a Szennaja téren (a Szénatéren). A blokád alatt hozzávetőleg 2.000 embert fogtak el kannibalizmus miatt. A vádlottak többsége a városhatáron kívüli, fiatal, munkanélküli nő volt, akiknek ezért nem járt élelmiszerjegy, így gyermekeiket sem tudták miből ellátni. Nagy részük a város körülzárása előtt a menekültáradattal érkezett Leningrádba.

Nem számított rendkívülinek az sem, ha valaki füvet, fakérget vagy főtt bőrcikkeket evett. Az enyv luxuscikk volt, megfőzték, és pörköltféleségként fogyasztották. Az Ermitázs személyzete szerencsésnek mondhatta magát a tekintetben, hogy a múzeumban jelentős mennyiségű lenolaj és enyv állt rendelkezésükre. Mintegy 2.000 alkalmazott hosszan koplalt az Ermitázs pincéiben a Téli Palota alatt. A legértékesebb műalkotásokat még az ostromgyűrű bezárulása előtt vonattal kimenekítették a városból, hála az intézmény előrelátó örmény igazgatójának, Joszif Orbelinek. Már akkor a tettek mezejére lépett, amikor a városi hatóságok, a párt és a szovjet Főhadiszállás *(Sztavka)* még ölbe tett kézzel ült. Közben, míg a város éhezett, a feketepiac felvirágzott. Mindent lehetett kapni, épp csak az árak kevesek számára voltak megfizethetők. Mintegy fél tucat piacon lehetett kenyérhez jutni, csillagászati áron (akár 600 rubelt is elkértek egy kilóért), de cserélni is lehetett cigarettát, kenyeret, savanyú káposztát, alkoholt, ruhaneműt, ékszert és műalkotást. A kenyér fizetőeszközként többet ért, mint a rubel, a második legkedveltebb cserecikknek pedig a vodka számított. Még a sírásók is csak pár szelet kenyér fejében temették el a halottakat. Szerencsésnek tarthatta magát, aki szőrmebundáját elcserélhette egy vekni hamisított fekete kenyérre. Lóhús, macska, kutya, de még patkány is piacra került, bár aki a feketepiacon vásárolt, sose tudhatta, mit vesz. Akik csak az élelmiszer-porciójukra számíthattak, egyre elkeseredettebbé váltak. Pantyelejev admirálist, a város hadiflottájának főparancsnokát meglátogatta egyik barátjának felesége, akinek a családja éhezett. Az admirális sajnálkozva azt mondta, nem tud segíteni. Az asszony távozóban azzal a meglepő kéréssel fordult a férfihez, hogy adja neki viseltes bőr aktatáskáját. Pantyelejev nekiadta a táskát, és pár nap múlva visszakapta a táska nikkel tartozékait, s az asszony egy tányér kocsonyát is adott mellé. A kocsonya Pantyelejev aktatáskájából készült.

A városba aztán érkezni kezdtek az alapverő élelmiszerek a *doroga zsiznyi*n, az „élet útján”, a Leningrádtól keletre fekvő Ladoga-tó jegén át. Szovjet teherautók vágtak neki bátran a jégnek, hogy ellássák ennivalóval az ostromlott várost, miközben folyamatosan bombázták a németek, akik csak „a halál útjának” nevezték, mivel számukra az egész kacsavadászathoz volt hasonló. Megannyi teherautó süllyedt a tó fenekére, vagy mert túlságosan megrakták, vagy mert találat érte. Brit kereskedőkonvojok* küzdötték át magukat – óriási veszteségek árán – a Jeges-tengeren Murmanszkba és Arhangelszkbe, hogy segítsenek a leningrádiak ellátásában. Ezt az áldozatot Oroszország és a város sosem feledte el. 1942 nyarán a PQ17-es brit jeges-tengeri konvoj 35 hajójából 24 odaveszett a német légierő, tengeralattjárók és felszíni cirkálók ismételt támadásai következtében. A királyi flotta által jegyzett összes második világháborús konvoj vesztesége között a PQ17-es kereskedőké volt a legnagyobb.

Ekkorra a németek bevették a városra néző, stratégiai jelentőségű pulkovói magaslatokat. Tüzérségi megfigyelőik már látták a Szent Izsák-katedrális aranykupoláit, noha a légitámadások elől álcázandó ezeket átfestették szürkére. Az oroszok igen messzire jutottak a német légi felderítés félrevezetésében. Mondják, a Marinszkij Színház színpadi tankjai bolonddá tették a Luftwaffét, mire Zsukov tábornok azonnal rendelt százat, és már másnap csatasorba akarta állítani őket. Amikor tiltakozás tört ki, hogy ezt nem lehet időben teljesíteni, Zsukov azt mondta beosztottjainak, vagy megcsinálják, vagy hadbíróság és kivégzőosztag elé kerülnek, s még nyomatékosan hozzátette, „Én magam jövök holnap ellenőrizni.” Ettől kezdve a rendszeres bombatámadásokon túl a tüzérségi bombázások is napi fenyegetést jelentettek az éhező leningrádiak számára.

1941. szeptember 22-én a német tengerészeti főparancsnokság kiadta hírhedt utasítását, mely körvonalazta „Szentpétervár városának jövőjét”, vagy inkább a jövő hiányát. Azt állította, a Führer „úgy döntött, hogy Pétervár városát letörli a Föld felszínéről, Szovjet-Oroszország veresége után egy ekkora város további létezését semmi sem indokolja”. Az utasítás azt javasolta, hogy a várost blokád alá kell venni, és szüntelen légi és tüzérségi bombázás révén a föld felszínével kell egyenlővé tenni. Ezenfelül arra uszított, hogy civil célpontokat vaktában bombázzanak. Hogy ne foglalkozzanak azokkal, akik megadják magukat. Ha civilek ki akarnak szökni a városból agyon kell lőni őket. Hitler így beszélt a müncheni nagygyűlésen, „Leningrád keze már a magasban van. A város előbb-utóbb elesik. Nincs, aki fel tudná szabadítani. Nincs, aki át tudná törni az ostromgyűrűt. Leningrád éhhalálra van ítélve.” Hitler már eldöntötte, hogy Leningrádot porig rombolja, és hogy hiába is adná meg magát a

---

* Fordítási hiba: kereskedelmi hajókból álló konvojokról van szó, melyeket a brit haditengerészet egységei fedeztek. (*a dig.*)

város, nem fogadja el. A blokád alatt 16.000 civil halt meg bomba- és gránáttámadás következtében. Ahogy Hitler figyelme mindinkább Moszkva felé fordult, ő maga és a német főparancsnokság beérte azzal, hogy a város és összes lakójának sorsa megpecsételődött. A várost elpusztítja az éhség, a bombázás, a hideg és a fenyegetettség.

Putyin anyja csupán annak köszönhetően élre túl a rettenetes ostromot, hogy testvére, Iván az átlagot messze meghaladó tengerész-fejadagjából ellátta őt. Iván támaszpontja a flotta főhadiszállása, a Szmolnij volt, a korábbi nemes kisasszonyok intézete, amely annak idején a Lenin vezette forradalmi központként szolgált, ekkor pedig mint a város közigazgatási központja működött. A háború alatt hálóval fedték be, hogy a légitámadásokkal szemben álcázzák, ami hiábavaló erőfeszítésnek bizonyult. A folyó egyik jellegzetes kanyarulatánál elhelyezkedő Szmolnij épületegyüttesét, tőszomszédságában a tizennyolcadik századi, kék-fehér katedrálissal a bombázók navigátora nehezen véthette el. Mégis, az ott tanyázó testes szovjet parancsnokokat megörökítő háborús filmhíradók tanúsága szerint határozott előnyei voltak annak, ha valaki a Szmolnijban dolgozott. Putyin elnök is felidézte, nagybátyja miként mentette meg ismételten az anyja életét. „A saját fejadagjából látta el – mondta. – Majd amikor a bátyját valahova elvezényelték, anyám kis híján meghalt. Nem túlzok. Az éhségtől eszméletét vesztette. Azt hitték, halott, s már az elhunytak közé helyezték. Szerencsére időben magához tért és nyöszörögni kezdett. Kész csoda, hogy életben maradt.” Sok katona fejadagja jó részét a blokád idején a családjának adta, akiknek ez volt az életben maradás záloga.

Marija egy *sztacionar*ban helyezte el fiát, Alikot. A Kommunista Párt azért hozta létre ezt a szanatóriumot, hogy a legelkeseredettebb helyzetűeken, elsősorban gyerekeken segítsen. Az itt lakók valamivel nagyobb fejadagot kaptak, mint mások, és valamiféle gondozásban is részesültek. Gyakran azonban a nővérek is rossz állapotban voltak, alig álltak a lábukon. Előbb az idősek és a gyerekek vesztették életüket, azután a férfiak. A férfiak testének kisebb a zsírszázaléka, s szív- és érrendszerük sincs olyan erős, mint a nőké. Marija ötéves fia így sem menekült meg, az éhség már túlságosan legyengítette. Diftériát kapott és meghalt. Putyin szüleinek súlyos traumát okozott a blokád. Apja a fronton mindennap farkasszemet nézett a halállal, és súlyosan megsebesült. Anyját az éhen pusztulás fenyegette, és a német légierő és tüzérség zajától hangos városban végig kellett néznie fia halálát. De a szülők mindketten túlélték az ostromot. Sokaknak ez nem adatott meg. A harc, az éhínség és a dermesztő hideg egész családokat irtott ki. És még az NKVD is szedte áldozatai” ugyanis likvidálta mindazokat, akik német vagy finn ősökkel rendelkeztek, akik egykor fehérek voltak, vagy akiket a szervezet

más okból a forradalomra és a nemzetbiztonságra nézve veszélyes elemnek ítélt.

Sok szempontból az olyan asszonyok, mint Marija váltak Leningrád védelmének letéteményeseivé. A családokat ők tartották egyben és életben, ők álltak be a végtelenül kígyózó sarokba a gyalázatosan kis mennyiségű fejadagokért, ők főzték, amikor csak tudtak, és ők tartották melegen az otthonokat. A gyárakban ők álltak a fronton harcoló férfiak helyére, de sokszor ők maguk is kimentek a frontra. Akadt, akiből az ellenség vonala mögött partizán lett, s ha a németek elfogták őket, nem számíthattak kegyelemre. Nők százezrei ásták a lövészárkokat Leningrád körül és Leningrádon kívül, ők szolgálták ki a marsmezei légelhárítás egységeit, és zöldséget termesztettek a Szent Izsák-katedrális előtt. Nők működtették a közlekedési rendszert (mát amikor működött), villamost, vonatot, teherkocsit vezettek, ők dolgoztak a kórházakban és az ő kezükben volt a légvédelem. A blokád idején Leningrád túlnyomórészt a nők városa lelt, s a *blokadnyicá*k utóbb büszkén viselték a „Leningrád védelméért” kapott kitüntetést.

Miután 1942 elején elbocsátották a kórházból, Vlagyimirt hadirokkantként leszerelték. Ekkor a város déli, moszkvai kerületében elhelyezkedő, s a Luftwaffe támadásainak jócskán kitett Jegorov vagongyárban kezdett dolgozni. A háború alatt a gyár fegyvert és lőszert is előállított, s munkások egy csoportja időnként a frontra is kiment, hogy megjavítsa a sérült és meghibásodott tankokat. Vlagyimirt szakmunkásként alkalmazták, utóbb munkavezető lett belőle. Mint annyi más leningrádi gyárban, a Jegorov telepén is gyakori volt az áramkimaradás, a vízhiány, s a munkások gyertyafénynél vagy pislákoló olajlámpánál, dermesztő hidegben dolgoztak. Vizet vödrökben hoztak a Néváról. A tizenegy órás műszak annyira kimerítette a munkásokat, hogy volt, aki a műhelypadlón elaludt. Amikor a legveszettebbül tombolt a villámháború, és nem jártak a tömegközlekedési eszközök, sokaknak egyszerűen nem volt erejük gyalog hazamenni. Semmi, még a folyamatos bombázás sem állíthatta le a futószalagot. 1943-ban fokozatosan helyreállították a város elektromos szolgáltatását. Putyinék otthon este 7 óra és éjfél között mindennap felkapcsolhatták a villanyt. Konzerv vaj, cukor, tejpor és tojás formájában érkezni kezdett az amerikai segély is. 1944-ben végre úgy tűnt Vlagyimir Szpiridonovics és Marija számára, hogy látszik az alagút vége. A blokádot megtörték, a gyár pedig Vlagyimir számára Leningrád központjában, egy Baszkov utcai társbérletben kiutalt egy szobát. Ettől fogva éveken keresztül itt élt a Putyin család.

Leningrád lakosai a végsőkig elszánták magukat arra, hogy nem adják fel a németeknek Nagy Péter és Lenin, Dosztojevszkij és Puskin, az Ermitázs és a Szent Izsák tér városát. A fasiszták csak a leningrádiak testén keresztül juthattak be. A polgári

büszkeség és engedetlenség szimbólumaként a városi hatóságok egyetlen köztéri fa kivágását sem engedélyezték. Inkább jó néhány faépületet romboltak le, de a fákhoz akkor se nyúltak, ha emberek fagytak halálra. Talán különösnek hat ez az értékrend, de éppen ez a végletes elszántság, hogy a várost és örökségét mindenáron meg kell védeni, végső soron éppen ez mentette meg Leningrádot. A kor szellemét egy másik híres esemény is jól érzékelteti. Dmitrij Sosztakovics, aki a villámháború alatt tűzoltóként dolgozott a városban, az időközben befejezett *Hetedik szimfóniá*ját Leningrádnak ajánlotta. Többször is megragadta, hogy elhagyja a várost, de végül 1941-ben parancsra, a saját érdekében elmenekült, s a rákövetkező év augusztusában Karl Eliasberg vezényletével bemutatták szimfóniáját, nem messze a Nyevszkijtől, a Filharmonikusok Koncerttermében. A zenekar legyöngült, csont-bőr zenészekből állt, akadt, akit a frontról hoztak be erre az alkalomra. A koncertet az egész Szovjetunióban közvetítették, sőt, rövidhullámon Európában és Észak-Amerikában is lehetett fogni. Évekkel később német katonák találkoztak Eliasberggel az Astoria Szállóban, és elmondták neki, hogy sírtak a koncert hallatán. A város határában a lövészárokban hallgatták, és akkor ébredtek rá, hogy soha nem fogják legyőzni a megingathatatlan leningrádi szellemet. Hát kiket is bombáztak ők?

Miután az ostrom 1944 januárjában véget ért, a város nekiállt újjáépíteni romokban heverő utcáit, ahogyan a túlélők is igyekeztek újjáépíteni romokban heverő életüket. A 900 napos blokád kitörölhetetlen nyomot hagyott a városlakókon és a városon egyaránt. A Nyevszkij proszpekten, a város legfőbb közlekedési útvonalán még ma is figyelmeztet a kék-fehér tábla: „Bombatámadás esetén ez az utcaoldal a veszélyesebb."*

Ahogy feleségem családjának dácsájában írom e sorokat, mindössze egyórányi autóútra a modern Szentpétervártól, első kézből származó emlékek utalnak a leningrádi blokád távoli napjaira. A mi falunk is német megszállás alá került. Az emeleti balkonon egy német katonaorvos szokott hegedülni. Amikor 1944-ben az oroszok megtörték a blokádot, sietségében itt hagyott néhány ruhaakasztót, és Goethe verseinek egy tizenkilencedik századi német kiadását. A könyv most is itt van mellettem. Idős, helybeli hölgyek a mai napig ujjal mutogatnak azokra a szomszédaikra, akik összeszűrték a levet az ellenséggel. Ha még él valahol Bajorországban egy nyugdíjas német orvos, aki elveszítette a Goethéjét, nem keresne meg?

---

* A táblához személyesen is volt szerencsém, de a szerző/fordító félreértésben van: a tábla *a tüzérségi belövésekkel* kapcsolatban figyelmeztetett a veszélyre – logikus is: hiszen bombatámadás esetén a berepülés irányával változna a veszélyes oldal, ezzel szemben a blokád alatt a tüzérség elhelyezkedése állandó lehetett és így valóban lehetett *veszélyesebb* oldal (*a dig.*).

2. AZ IFJABB VLAGYIMIR

Régi KGB-s vicc:
– Hogy lehet a sivatagban oroszlánt találni?
– Úgy, hogy fogsz egy macskát, és addig ütöd, amíg azt nem mondja, hogy oroszlán.

Így történt, hogy amikor 1952. október 7-én Vlagyimir Vlagyimirovics Putyin megszületett, egy a Leningrád központjában található Baszkov utca 12. szám alatt élő, viszonylag szegény munkáscsalád gyermekeként látta meg a napvilágot. A háború hét éve véget ért már, emléke azonban még elevenen élt. Putyin kései gyermek volt, de annál jobban örültek neki. Szülei imádták, különösen édesanyja. Apja is, anyja is elmúlt már negyven, nem is remélték, hogy még lesz gyermekük. „Szüleim körülvettek a szeretetükkel. Nagyon szerettek, és én ezt tudtam, éreztem” – mondta később Putyin az orosz televízióban. Az ifjabb Vlagyimir a helyi Sznyegerjov szülőotthonban jött világra, s nem sokkal születése után édesanyja egy szomszéd kíséretében csöndben megkereszteltette őt a közeli Urunk Színeváltozása-katedrálisban, ebben a hagyományos, sárga-fehér orosz ortodox templomban. A kommunista hatóságok nem nézték jó szemmel a keresztelést, az idősebb Vlagyimir pedig (maga élete végéig párttag) nem hitt Istenben, ezért Marijának körültekintően kellett eljárnia. Leningrád, az egykori dicsőséges Szentpétervár birodalmi önmagának árnyéka volt csupán. A kis Putyin Sztálin diktatúrájának végnapjaiban látta meg a napvilágot. Leningrád helyreállítását a nagyvárosok közt utolsóként kezdték meg, és a háborús sebek még látszottak. Sztálin ellenségessége és bosszúszomja nem ismert határokat, és míg Moszkvát, Minszket, Kijevet és Sztálingrádot újjáépítették, Leningrád szépsége egyre jobban megkopott. Az 1940-es évek végén Sztálin a város pártvezetése körében tisztogatásba fogott. Ez volt az úgynevezett „leningrádi ügy”. Mindazokat, akik kapcsolatban álltak a város néhai – 1948-ban rejtélyes körülmények között elhalálozott – vezetőjével, Andrej Zsdanovval, letartóztatták, és agyon lőtték vagy a Gulagra küldték, mint például Pjotr Popkov polgármestert.

Mindennek tetejébe árulással vádolták őket, azzal, hogy föl akarták robbantani és német kézre akarták játszani a várost. Az összeesküvőket az a vád is érte, hogy hatalomátvételre törekedtek, s a fővárost Moszkvából Leningrádba tervezték visszahelyezni. Még Zsukov tábornokot is alacsonyabb parancsnoki posztra helyezték Odesszába, abban a reményben, hogy ott személye feledésbe merül. A leningrádi értelmiségiek is céltáblává váltak, köztük a város híres költője, Anna Ahmatova, akit megfosztottak megélhetésétől és kizártak a leningrádi írószövetségből. Emberek ezreit likvidálták. Az ostromot túlélő megannyi alacsonyabb beosztású pártfunkcionárius és más városlakó esett áldozatul Sztálin újabb keletű zsarnokságának. A leningrádi blokád emlékét megörökítő múzeumot bezárták, irattárát zárolták, igazgatóját pedig Szibériába száműzték. A blokádról szóló iratokat elzárták. Leningrád lakossága túl öntudatosnak bizonyult, túl önállóan szerveződött és túl elszántan védte városát. Sztálin viszont arra szánta el magát, hogy uralma minden számba jöhető ellenzékét felszámolja. Azokat, akik Leningrád védelmében leginkább részt vállaltak, valamint a városvédő nép heroikus küzdelmének történetét (melyhez Sztálin és totalitárius uralma vajmi kevéssel járult hozzá) egyszerűen félresöpörték. A történelmet újraírták, és minden lapon Sztálin elvtárs szerepelt.

Sztálin tudatosan hagyta, hogy Nagy Péter fővárosa enyészetnek induljon. Péter cár a város megépítésével „ablakot nyitott a Nyugatra”, s a meleg vizű balti-tengeri kikötő egész éven át jégmentes maradt. Tizennyolcadik századi fénykora alatt olasz építészek és skót mérnökök vettek részt a város tervezésében, mely az „Észak Velencéje” hírnévnek örvendett. A szúnyogfertőzött mocsáron zajló építkezések során ezrek vesztek oda, de a csatornák, a folyók és az építészet szépsége vetekszik Európa legnagyobb birodalmi városainak szépségével. Péter vasakarata és elszántsága – a legjobb külhoni tehetségek bevonásával és háttérben az orosz parasztsággal – létrehozta a várost. 1714-ben Péter rendeletben tiltotta meg, hogy Szentpétervároń kívül bárhol másutt kő- vagy téglaépületeket emeljenek. Minden kőművesnek munkára kellett jelentkeznie az új fővárosban, és aki kocsival érkezett, annak három, egyenként kétkilós, aki vízen, annak tíz, egyenként négykilós követ kellett magával vinnie. A Romanov cároknak és a Téli Palotának otthont adó város 1917 októberében a bolsevik forradalom bölcsőjének kétes hírnevére tett szert, a Néván állomásozó *Auróra* cirkáló ágyúitól ösztönözve. Szentpétervár 3.000 palotája azonban lassú pusztulásnak indult, amint Joe bácsi figyelmét mindinkább arra összpontosította, hogy Moszkvát emblematikus háromtornyú háztömbjeivel, csillárokkal kivilágított, csillogó márvány metróállomásaival kirakati munkásfővárossá tegye. A bolsevik forradalom után hetven, és a város alapítása után háromszáz évvel

Szentpétervár most kezd magához térni a kommunista rezsim alatt elszenvedett sok évtizedes elhanyagoltságából.

A közeli barátok és a család által gyerekként Vovka, illetve Vologya néven szólított Vlagyimir Putyin számára a leningrádi élet azt jelentette, hogy több másik családdal egy ötödik emeleti lakásban élt, ahol sem melegvíz, sem fürdőszoba nem volt. Hogy a család vödörből meleg vízben tisztálkodhasson, vizet kellett forralni. Minden héten elmentek a nyilvános *banyába,* szaunába mosakodni. A ház belső légudvarát használták udvarként. Lift nem volt, a lépcsőn hézagok tátongtak, a közös vécé bűzlött. A konyha egy négyszögletes, nyirkos, levegőtlen, ablaktalan előszoba volt, melynek fölszerelését egy gázégő és egy mosogató jelentette. A konyha mögött egy háromtagú család élt, egy idősebb zsidó házaspár és hajadon lányuk. Az apa szabó volt, s úgy tűnt, folyamatosan van munkája. A szomszéd szobában egy középkorú házaspár lakott. A Putyin család egy húsz négyzetméteres szobában élt, aludt és tisztálkodott. A régi Szentpétervár már csak a cári arisztokrácia omladozó palotáiban és az Ermitázsban létezett. Putyinék szerencsésnek tarthatták magukat. A társbérletekben sokszor huszonöten osztoztak egyetlen fürdőszobán és toaletten, miként ez még a mai Szentpéterváron is megesik. A húsz négyzetméter pedig jó alapterületnek számított. A társbérlet a forradalom óta létezett, azóta, hogy a proletariátus beköltözött Leningrád jobb házaiba, melyeket felosztottak, és azóta úgy is maradtak. A városközpontot, benne sok, egykor nemesek és tehetős emberek otthonát nagyobb részt társbérletekké alakították. Putyinék Baszkov utcai, meglehetősen kopottas, tizenkilencedik századi tömbházában eredetileg hatalmas, önálló apartmanok épültek. A ház leningrádi mérce szerint elég jó helyen feküdt: a város központi kerületében, nem messze a Nyevszkij proszpekttől és a Moszkva vasúti pályaudvarról. Ezzel együtt Vlagyimir szülei számára a társbérleti lakás a háború előtti petrodvoreci körülményekhez képest visszalépést jelentett. Azokban az immár igen távolinak tűnő időkben a család egy iker házban lakott. Harminc évnek kell eltelnie ahhoz, hogy Putyinék a társbérletből saját lakásba költözzenek. A későbbi elnök fél életét szülei szerény társbérletében töltötte.

Putyin még ma is emlékszik rá, hogy gyerekként patkányokat kergetett a lépcsőházban. „A barátaimmal gyakran hajkurásztuk őket bottal a kezünkben. Egy ízben kiszúrtam magamnak egy hatalmas példányt, a folyosóig lökdöstem, és ott sarokba szorítottam. Nem tudott hova szaladni. Egyszer csak kitört, és rám vetette magát. Meglepődtem és meg is ijedtem. Innentől a patkány üldözött engem. Átugrotta a lépcsőfordulót és futott le a lépcsőn. Szerencsére én voltam a gyorsabb, és az orra előtt becsaptam az ajtót."

Mikor Putyin megszületett, Marija elhatározta, hogy két hónapos szülési szabadsága után nem adja óvodába. Érthető

módon óvni akarta egyetlen, élő gyermekét, ezért a negyvenegy éves Marija inkább részmunkaidős munkákat vállalt az otthonuk közelében, hogy minél több időt tölthessen Vologyával. Dolgozott pékségben, ő szedte ki a kemencéből a kenyeret, volt bolti éjjeliőr, és egymás után több takarítói állást is vállalt, még laboratóriumban is. Marija nem volt képzett asszony, nem fejezte be az iskolát, ami abban az időben nem számított ritkaságnak, főként mivel a háború is közbeszólt. Közben Putyin apja továbbra is a Jegorov gyártelepen dolgozott, minden reggel 5-kor kelt, és munkába ment. A család szűkösen élt, minden kopejka számított. Az idősebb Vlagyimir esti iskolában befejezte tanulmányait, és végül ő lett a gyári lap szerkesztője. Mint aktív kommunista párttag, gyárrészlegének sokáig ő volt a párttitkára, s az 1950-es években négy évre beválasztották az egész üzem pártbizottságába is. Vlagyimir Szpiridonovics pártkarrierje azonban ennél nem ívelt tovább.

Az ifjabb Vlagyimir miatt, lévén kései gyermek, anyja sokat aggódott, hogy gyöngécske, netán rokkant lesz. Marija megkönnyebbült, mikor a szülés normálisan lezajlott, bár Vologya korához képest mindig kicsi volt. Nem is nőtt magasra, részben talán a háborút követő nélkülözés miatt, s udvariasan „apró termetű” -ként írták le. A család soha nem beszélt Putyin két elhalt bátyjáról. Minden érzelmet elfojtottak és elfojtva tartottak. Pszichológiai értelemben a Putyin család sosem heverte ki a két fiú elvesztését, és úgy igyekeztek kezelni a problémát, hogy nem beszéltek róla. Az érzelmi elfojtás az egész családot áthatotta, és a kis Vologyára is rányomta a bélyegét. A későbbiekben, ha valamilyen trauma érte, nem tudta kifejezni érzelmeit. Külső nyugalma hideg és számító látszatot keltett, mint akinek szinte nincsenek is emberi érzései. Ahogy érettebbé vált, érzelmeit olykor már kifejezte, néha nyilvánosan dühbe is gurult. Ekkor azonban még mint az egyetlen, élő gyermek, Putyin szülei figyelmének központjában állt. „Nagyon óvták a szülei” – mondja Alekszander Nyikolajev, a kisiskolás kori barát, Putyin apja nem mutatta ki érzelmeit. „Nem ölelgette, nem puszilgatta a fiát, otthonukból hiányzott az érzelmesség” – így Vera Dmitrijevna Gurevics, a kis Putyin egyik tanára. Putyin szavaival élve, apja „hallgatag ember” volt. Ha a kis Vlagyimir rosszul viselkedett, nadrágszíj várt rá. Apja a szigorú fegyelmezés híve volt, s időnként arcán komor tekintettel járt-kelt otthonukban. Apja példája és a nyílt érzelmi viszony hiánya nagyban befolyásolta a fiatal Putyint. Érzelmileg Vologya is épp olyan zárkózottnak és befelé fordulónak mutatkozott, mint az apja.

Az első nyolc osztályt Vologya a 193-as számú iskolában végezte. A dolog érdekessége, hogy a forradalom előtt az iskola magán-lánynevelde volt, és itt tanult Lenin későbbi felesége, Nagyezsda Krupszkaja is. Mint már említettem, utóbb Putyin nagyapja szakácsként Krupszkaja szolgálatában állt. Az intézmény

ma is iskola, de manapság műszaki főiskolaként működik. Lévén októberi születésű, Putyin csaknem nyolcévesen került iskolába (Oroszországban a gyerekek általában hétévesen kezdik meg iskolai tanulmányaikat). Az orosz elnök családi albumában van egy fénykép, amely az első iskolai napján készült. „Ódivatú, szürke egyenruha van rajtam – mondja. – Olyan, mintha katonai egyenruha volna. Kezemben valami virágcserepet tartok. Nem virágcsokrot, hanem cserepet.” Az iskolaév kezdetén, szeptember elsején a diákok hagyományosan egy csokor vágott virággal köszöntötték tanáraikat. Egyes gyakorlatiasabb észjárású szülők azonban cserepes virágot küldtek gyermekeikkel. Tovább is tartott, és a háború utáni időszakban sok iskolának nem futotta arra, hogy a tantermekbe virágot vegyenek. Így hát a fényképen látható virágcserép a Putyin első tanító nénijének. Tamara Pavlovna Csizovának szóló ajándék lehet.

Putyin nem tartozott az osztályelsők közé, ráadásul örökké elkésett az iskolából. Még kis korában kapott egy órát az apjától, hogy pontos legyen, ám pontatlanságát a későbbiekben sem sikerült levetkőznie. Iskolás évei kezdetén Putyin rossz diák volt. Saját bevallása szerint „meglehetősen ötletszerűen” tanult, egészen hatodik osztályig, tizenéves koráig. Hiperaktív gyermekként az órákon folyton izgett-mozgott és csak bámult kifelé az ablakon. Ennek ellenére nem számított butának, sőt igen okosan és önállóan tudott megnyilvánulni, jó emlékezőtehetséggel és gyors észjárással rendelkezett. Többnyire átlagos jegyeket, 3-asokat, 4-eseket szerzett (a legjobb jegy az *5-ös),* házi feladatát pedig általában csak összecsapta. Tamara Sztelmahova nyugdíjas történelemtanár úgy emlékszik Putyinra mint igen éles eszű fiúra, aki szívesen vett részt az aktuális témákról folyó vitákban. „Iskolánkat igen hazafias szellem uralta. Vologya erős jellemű, fejlett igazságérzetű és szokatlanul felelősségtudó fiú volt” – mondja. Egy másik tanárban viszont „ravasz és szertelen” gyerekként maradt meg. Egyes osztálytársai hasonló benyomásokat őriznek róla, és úgy emlékeznek rá, mint aki állandóan figyelt, de sosem lépett a történések élére. Szergej Kudrov, az egyik osztálytárs azt mondta, hogy Putyin sosem állt a figyelem középpontjában, de nem is akart ott lenni. „Jobban szerette messziről befolyásolni az eseményeket, afféle »szürke eminenciás-ként, ahogy mondani szokás… Introvertált személyiség.”

Putyint nem vették föl az úttörőcsapatba – a kommunista fiatalok cserkészszövetségnek megfelelő szervezetébe –, mivel reménytelen esetnek tartották. A diákokat harmadik osztályos korukban avatták úttörővé, amennyiben viselkedésüket nem találták teljes mértékben elfogadhatatlannak; a kis Vologya három évig nem léphetett be az úttörőcsapatba. Ugyanakkor a fiatal Putyin nyilvánvalóan imponálni akart társainak. Egyik barátja emlékei szerint egy ízben az iskola ötödik emeleti folyosójának

erkélyéről fogadásból fejjel lefelé kilógott. Focizott és – inkább csak apja kívánságára – a harmonikaszerű *bajan*on játszott. Szíve szerint gitározott volna, mint a Beatles együttes tagjai, akikért rajongott. Az apja ellen lázadó Vologya egy időben vadászkést hordott magánál, amelyet a rendőrség kobozott el tőle. A későbbi elnök neve ott szerepelt az állandó megfigyelés alatt tartandó fiatalkorú bűnözők listáján. „Huligán voltam… Komolyan mondom, igazi bandita" – emlékszik akkori magára Putyin.

Ahelyett, hogy a házi feladatával törődött volna, nálánál idősebb, kétes alakokból álló csapathoz verődve lófrált, olyan tizenévesekkel, akik verekedtek, káromkodtak, alkoholt ittak, és akik már többször álltak a helyi bíróság előtt. Putyin akkor tájt nem volt nagydarab, erős fiú, és aki bosszantotta, annak nekiesett, karmolta, harapta és a haját tépte. E korai ütközetekben azzal ellensúlyozta a testi erő hiányát, hogy elszántan törekedett a győzelemre. A banda számos tagja börtönben végezte. Vologyát is nem egyszer állították a több lakótömb hivatalos kvázi-bírósági testületeként működő „elvtársi bírósága" elé. Az elvtársi bíróság *[ez nyilván a „tovariscseszkij szud" – Sz. B. Z.]* rossz magaviseleti ügyekben volt illetékes, rendszeresen folytattak tárgyalásokat a feleségüket bántalmazó vagy alkoholista személyek, illetve fiatalkorú bűnözők esetében. Egyes személyeket felügyelhettek, és jelentést küldtek iskolájukba, munkahelyükre. Mint az Oleg Blockij által írt életrajzból megtudhatjuk, a fiatal Putyin csaknem javítóintézetbe – vagy ahogy akkor nevezték, a „nehezen kezelhető gyerekek bentlakásos iskolájába" – került. Apja könyörögve kérte az elvtársi bíróságot, hogy vegyék le a napirendről az ügyet, és megígérte, ő maga foglalkozik fia problémájával. Ekkor ismét előkerült a nadrágszíj.

Az eddigi keménység azonban még mind semmi. Putyin akkor vált igazán keménnyé, amikor tíz-tizenegy éves kora körül komolyan elkezdett sportolni. A kicsi és törékeny külsejű Vologya úgy döntött, meg kell tanulnia rendesen megvédeni magát. Az udvar kész dzsungel volt. Először bokszolni kezdett. Új szenvedélye azonban nem vált be. Miután betörték az orrát, *szambó*ra váltott, ami a dzsúdó és a birkózás sajátos szovjet elegye. Vera Dmitrijevna Gurevics, aki ötödiktől volt Putyin osztályfőnöke (és némettanára), így emlékezett tanítványa korai sportpályafutására: „Nem nagyon barátkozott. Szívesebben sportolt. Harcművészeteket kezdett tanulni, hogy meg tudja védeni magát." Putyin ekkoriban tölthette be a tizenhármat. Heti két-három alkalommal csaknem kétórás leckéket vett a Néva jobb partján a Finnország vasúti pályaudvar közelében található, a *Trud* atlétikai klubhoz tartozó (a *trud* szó jelentése „munka") egyszerű tornateremben. Edzője, Anatolij Szemjonovics Rahlin mind a mai napig edzi a gyermekeket. Putyin szüleinek kezdetben kétségei voltak e sporttal kapcsolatban, de Rahlin beszélt velük, és meggyőzte őket, hogy jót tesz a fiuknak. Az első évben

Putyinnak nem telt edzőcipőre, ezért gyapjúzokniban és az anyja által varrt kimonóban edzett. A következő évben aztán, amikor az egyik társa kimaradt, lett egy igazi kimonója.

Évekkel később, amikor Putyin már húszéves volt, Rahlin rábeszélte tanítványát, hogy inkább dzsúdózzon, ami nagyon hasonlít a szambóra. A szambóval ellentétben azonban a dzsúdó olimpiai sportág, így Vologyának megvolt az esélye, hogy esetleg olimpikonná váljon. A dzsúdó, akárcsak a szambó, nemcsak arra volt jó, hogy a fiatal Vologya személyes biztonsága iránti igényét kielégítse, hanem tudat alatt talán így biztosította a maga számára a fizikai kontaktust, amit otthon nem kapott meg. A keményedzéseknek és a rendszeres hajnali futásnak köszönhetően Putyin kitűnt a sportban, később fekete öves lett. Társai és tanárai elismerését keresve egy ízben, amikor nem érkezett meg egy meghívott tornász csapat, az egész iskolát szórakoztatta azzal, hogy a színpadon szambó-mozdulatokat mutatott be. A sport Putyint a tanulmányaiban is összpontosításra serkentette. Ha túl rossz jegyei lettek volna, nem maradhatott volna a Trud klub tagja.

1976-ban, huszonnégy évesen Putyin városi dzsúdóbajnok lett. Ekkorra mind szambóban, mind dzsúdóban elérte a mester fokozatot. Ez jelentős sportteljesítménynek számított egy húszas évei elején tartó fiatalember részéről. Putyin évekkel később is szívesen emlékezett mindennapi, 17 kilométeres reggeli futásaira a Leningrád melletti atlétikai központban, a Hippijarvij-tó körül, valamint a hatalmas Szovjetunió-szerte vívott számtalan küzdelmére. Győzelmét, vereségét egyaránt higgadtan viselte, és csak magát okolta, ha egy-egy csatát elveszített. A ma hatvankét éves Anatolij Rahlin szerint, aki harminc éve Putyin edzője volt, Putyin bekerülhetett volna az olimpiai csapatba. „Jobbra is, balra is egyaránt jól dobott. Ellenfelei, akik jobbról várták a dobást, nem számítottak rá, hogy balról érkezik. Igen nehéz volt őt legyőzni, mivel folyton kicselezte ellenfeleit.” Rahlin azt mondja, Putyinnak az a képessége, hogy ki tudja számítani ellenfele mozdulatát, miközben a sajátját képes elrejteni a másik elől, későbbi pályafutása során is fölbecsülhetetlen értéknek bizonyult. A dzsúdó remekül illett Putyin veleszületett kifürkészhetetlenségéhez. Mint Putyin megjegyezte, „a dzsúdó nem sport, hanem filozófia”. Később egy ilyen tárgyú könyv megírásában társszerzőként közreműködött. Ez a filozófia vezette Putyint élete során ellenfelei és barátai föltérképezésében.

Vologya tizenhét éves volt, amikor Putyinék vettek egy kis, háromszobás dácsát a Leningrádtól mintegy 25 kilométerre lévő Tosznóban. Nemcsak a gazdagoknak lehetett dácsájuk; sokan idősebb rokonaiktól örökölték, és sok esetben ez csak egy nagyobb pajtát jelentett, kis földterülettel. Máskor régi falusi házról volt szó. A dácsa Oroszországban nem csupán hétvégi háznak, hanem életformának számított. Ha a munkájuktól

tehették, egyes családok az egész nyarat dácsájukban töltötték. Sok asszony kivonult a gyerekekkel a hosszú, május végétől szeptemberig tartó nyári iskolai szünet idejére. A dácsa megváltást jelentett a városi tömegtől, hőségtől és nyomorúságos lakáskörülményekről. Putyinék dácsája szerény, de a célnak épp megfelelő volt. Saját, egyszerű bányájukban, melyet Putyin apja maga épített, a család kedvére szaunázhatott. Felváltva csapkodták egymást az ezüst nyírfa leveles ágaiból készült *venyik*kel. A fatüzelésű bányában magas páratartalmú forróságot állítanak elő, ami a szauna és a törökfürdő közötti átmenet. A bánya nagyszerű orosz hagyomány, számos barátság és üzleti megállapodás születik itt (gyakorta vodka és sör kíséretében). Ha barátok jöttek látogatóba, ők is élvezhették a szaunát, utána az idősebb Vlagyimir paradicsomos halat készített. Fia, aki természeténél fogva nem korán kelő, ha csak tehette, sokáig ágyban maradt. A dácsa sok munkát adott a Putyin családnak, s a feladatokat a hagyományos módon osztották meg. A férfiak, Vologya és édesapja végezte a kétkezi munkát, a javításokat, karbantartásokat, ők ásták fel a kertet, ők vágtak fát a ház és a bánya fűtéséhez, ők vitték ki a szemetet és ők hordták a vizet a közkútról. Vologya egyszerűen elvégezte, amit az apja kijelölt számára. Nem vonhatták ki magukat a munka alól az ifjú *dacsnyik*ok (víkendezők) sem. Az asszonyok (ez esetben Marija) folyton hajladoztak, míg gyomláltak, takarították, mostak vagy éppen főztek.

Mint annyi más dácsában, Putyinéknál sem volt folyóvíz, a mellékhelyiséget pedig egy telefonfülke alakú és méretű kis fakabin jelentette az udvaron. Szerves tartalmát kézzel kellett eltávolítani, de legalább trágyaként hasznosult a kertben. A dácsa, ahol zöldséget, így krumplit lehetett termeszteni, valamint almát és más szezonális gyümölcsöt, jól jött a család étrendjének kialakításában, és a pénztárcát is kímélte. A göcsörtös almafa minden második évben roskadásig volt rakva apró szemű, zöld, lédús almával. Putyin édesanyja szívesen nevelt vadvirágokat is a kertben.

A „fehér éjszakák” idején, júniusban sosem sötétedik be, csak kora reggel vált néhány órára egyre mélyebb kékbe az ég. Putyinék szívesen készítettek *saslik*ot (rablóhúst, csirke-, bárány- vagy disznóhúsból), faszénen a sápadt-világos éjszakai ég alatt, s közben gyönyörködtek a sarkköri horizonton feltűnő fehér, kék és rózsaszín csíkos felhők látványában. Noha a dácsában töltött hétvégék és esték ily módon lazán teltek, Vologya nem kapott rá sem az ivásra, sem a dohányzásra, legföljebb ha egy pohár bort megivott. Ugyanakkor, mint az egyik szomszéd, Vera Brileva felidézte, az ifjabb Vlagyimir szerette a tosznói dácsában ünnepelni az újévet és más szovjet ünnepeket is. Vologya szívesen szórakoztatta családját és a vendégeket azzal, hogy lelkesen előadta az „ Itt jön a fess trojka” kezdetű kedvenc dalát. Noha a

család nem volt tehetős, Putyin szülei nem számítottak rossz sorúnak, és Vologya sem érezte magukat szegénynek. Környezetében mindenki társbérletben élt, és egyeseknek az a szerencse is kijutott, hogy hozzájuk hasonlóan kis dácsával rendelkeztek, ahova kimenekülhettek a városból. Mindannyian hasonlóan, egyformán alacsony életszínvonalon éltek. Vologya ismeretségi körében senkinek nem volt sok pénze. Összességében azonban a család nem élt rosszul.

Az iskolában Vologya narcisztikus allűröket vett föl. Fényképeket osztogatott magáról, ilyen feliratokkal: „Ép testben ép lélek." Egy lány érettségi bizonyítványába ezt írta: „Sohase csak magadért élj, vagy csak másért. Ne feledd, minden túlzás visszataszító," Az ifjú, szőke, sportos alkatú Vologya kétségkívül szerette magát. A lazán a homlokába hulló hajával (szülői örökség) és álmodozó szemeivel joggal gondolta magát vonzó barátnak. Amúgy nemigen foglalkozott a lányokkal, csak tetszeni akart nekik. Tizenhárom éves korában, hatodik osztályban valami megszólalt Putyinban, s elhatározta, hogy komolyan veszi iskolai munkáját. Egyre jobb jegyeket szerzett. Régi tanára, Vera Dmitrijevna szerint úgy döntött, viszi valamire, nem marad utcagyerek. „Valószínűleg rájött, hogy el kell valamit érnie az életben. Németórára kezdett járni, s tanárait is meglepte kiváló memóriájával és tudásvágyával. Felhagyott a Kovsov fivérek társaságával, akikkel azelőtt együtt rótták az utcákat, s ugráltak le a garázstetőkről. Vologyát végül fölvették úttörőnek, és egységénél a tanács elnöke lett. Az iskolai táncokba továbbra se igen kapcsolódott be, annál nagyobb kedvvel pengette gitárját és énekelt orosz népdalokat. Továbbra is a sport maradt a legnagyobb szerelme. Nyolcadik osztályban azonban már Putyin nem szerzett hármasokat. Csupa négyest és ötöst kapott.

Vajon mi késztette Putyint arra, hogy felhagyjon az utcagyerekek életének hiábavalóságával és komolyan vegye a tanulást? Mitől lett hirtelen becsvágyó és összeszedett? Kisebb korában Vologya tengerész vagy pilóta szeretett volna lenni. Tízes évei elején azonban más eszmék fűtötték. Putyin azt mondja, az olyan könyvek és filmek, mint a *Kard és pajzs* töltötték meg a fejét romantikus gondolatokkal, s ezek miatt akart hazáját szolgáló kém lenni. A *Kard és pajzs* regényváltozata 1965-ben, Putyin tizenhárom éves korában jelent meg. Szinte bizonyos, hogy a *Kard és pajzs* és más filmek és könyvek keltették föl Putyin érdeklődését a német nyelv iránt, és adták neki az ötletet, hogy álljon neki keményen tanulni, s lépjen a KGB szolgálatába. Ő is, barátai is többször végigolvasták a *Kard és pajzs* című könyvet. A három évvel később elkészített film nagy sikert aratott. A mű egy a háborús Németországban szolgáló kettős ügynök igaz történetét dolgozza fel, aki titkos dokumentumokat lopott el, hogy meghiúsítsa a németek hadműveleteit. Az orosz kém, Alekszandr Bjelov sofőrként dolgozott, s a berlini fal leomlása után Putyin

Leningrádban az ő szerep ével azonosította a magáét. Mint visszaemlékezik: „Az bűvölt el benne a leginkább, hogy miként érte el egyetlen ember erőfeszítése azt, ami egy egész hadseregnek sem sikerült. Egyetlen kém ezrek sorsát döntötte el. Én legalábbis így értettem.” Kisfiúként Putyin szeretett beülni a Nyevszkij proszpekt közeli mozijaiba, mint például az Októberbe, ahol a mozijegy csak pár kopejkájába került.

Az, hogy a *Kard és pajzs* így lenyűgözte Putyint, és ilyen életre szóló hatást tett rá, nagy örömet szerezhet a pszichológusoknak. Nem pusztán arról van szó, hogy egy kisfiúnak megtetszik egy könyv. A történet más húrokat is megpendített a fiatal Vlagyimirban. Apja a háború alatt csatlakozott az NKVD-hez, a KGB szovjet előfutárához, melyet rejtély és titokzatosság lengett körül. Németország kétszeresen is ellenségnek számított. Egyfelől a nácik szörnyű pusztítást végeztek Leningrádban és környékén, helybeli oroszok ezreit mészárolták le. Ekkor Nyugat-Németország – mint a kapitalista, degenerált Nyugat része – ismét csak Oroszország ellensége volt. Putyin nem a német kultúra csodálata miatt állt neki németet tanulni, hanem mert ismernie kellett a nyelvet ahhoz, hogy jó kém lehessen. Putyin a kémek hivatásáról és a szovjet kémektől szóló más könyveket is nagy kedvvel olvasott. Az ellenséggel folytatott harca belülről fakadt, mint a *Kard és pajzs* hőse esetében is. Putyinék otthonában nem volt helye a németek szeretetének: a nácik okozták a fiúgyermek és báty halálát, és az apa végleges rokkantságát. Putyin tovább akart lépni apjánál, aki a háború alatt partizánként szolgált az NKVD-nek; külföldre dobott KGB-ügynök akart lenni, s tudatosan készült arra, hogy Németországba küldik. Komolyan és módszeresen állt a kérdéshez. Mint tanárai felidézték, Putyin kikölcsönzött a könyvtárból egy könyvet a kémkedésről. A művet azóta se vitte vissza.

Nyolcadik osztály után, tizenhat éves korában Vologya átment a 281-es számú, kémia tagozatos iskolába. Választása meglepte tanárait, de mint annyi diák esetében, ezúttal is nyilvánvaló volt az iskolatárs, Szláva Jakovlev hatása. Szláva vette rá Vologyát, hogy tartson vele a 281-es iskolába. A választás nem bizonyult szerencsésnek, új iskolájában Vologya nem örvendett népszerűségnek. Igyekezett éltanulóvá válni, forradalmi dalokat énekelt és ajánlást kapott, hogy nyári munkát végezhessen egy szövetkezeti gazdaságban. Mint mindenki más, ő is tagja volt a Fiatal Kommunisták Szövetségének, a Komszomolnak. Az új iskola diákjai azonban valahogy nem kedvelték meg Putyint. Talán túl befelé fordulónak és zárkózottnak találták. Úgy tűnt, igazán csak a sport érdekli. Vologya azt mondogatta, csak akkor sport a sport, ha „izzadsággal, vérrel és kemény munkával jár”. Sok tizenévest inkább riaszt az efféle fanatizmus.

Akkoriban, amikor 1968-ban a Vörös Hadsereg elfojtotta a prágai tavaszt, a tizenhat éves Vologya vette a bátorságot és

fölvételét kérte a KGB-hez. Ekkor már több éve dédelgette a kisfiús álmot, hogy KGB-ügynök lesz. Már-már szenvedélyévé vált. Úgy határozott, a KGB-t barátja apján, a titkosrendőrség alezredesén keresztül környékezi meg. Alekszej Nyikolajev úgy emlékszik, barátja szerette hallgatni apja titkosszolgálati kalandjait. „Vologya szívesen hallgatta apám beszámolóit a Szovjetunió távoli részein tett utazásairól. Úgy tűnt, romantikusnak találja” – mondta Alekszej. Vologya megkérdezte barátját, nem intézné-e el az apja, hogy találkozhasson a KGB toborzó tisztjével. Többszöri kérés után aztán úgy döntött, egyszerűen besétál a „Nagy ház”-ba *(Bolsoj dom),* a leningrádi KGB Lityejnij sugárút 4. szám alatti főhivatalába. Leningrádban mindenki tudta, hol található a „Nagy ház”, manapság gondosan bejelölik a turista térképeken. A Lityejnij sugárút 4. szám gyalog mintegy tízpercnyire volt Putyin otthonától, az utca Néva felé eső végén, a Robespierre-töltés közelében, ha folyó felé nézünk, jobb kézre esik. A hatalmas és terebélyes, kilencemeletes modern szovjet „Nagy ház” tömbje, óriási antennával a tetején, kilométerekről láthatóan magasodik a Lityejnij sugárút régi épületsora fölé. Putyint harmadik látogatása alkalmával fogadta egy KGB-tiszt. Először ugyanis Vologya a nyitvatartási időt nézte meg, másodjára a portásig jutott, s azt mondták neki, egy bizonyos időpontban térjen vissza. Csak harmadjára fogadta őt egy referens, bizonyos Jegorovics, aki a közönségszolgálatot látta el. A hivatalnok meglehetősen szkeptikus volt a KGB-hez látogató civilekkel szemben. Akik csak úgy besétáltak, rendszerint „bolondok” voltak, akik vagy a szomszédjukat akarták följelenteni, vagy minden sarkon külföldi kémet véltek fölfedezni. Az esetek többségében merő időpocsékolásnak tűnt velük foglalkozni. Olykor, de csak nagyon ritkán azért ilyen módon is hozzájutott a hivatal használható információkhoz. Jegorovics tehát nem fűzött nagy reményeket az érzékeny tinédzserrel való találkozáshoz.

Putyin jól emlékszik a KGB-tiszttel folytatott beszélgetésre. „Ott volt egy férfi, aki meghallgatott.

– Itt akarok maguknál dolgozni – mondtam.

– Remek ötlet, de annak vannak feltételei – válaszolta. – Először is, nem szeretjük azokat, akik önként jelentkeznek hozzánk. Azután vagy katonaviseltnek kell lennie, vagy el kell végeznie valamilyen felsőoktatási intézményt.”

A tizenéves fiú kérdésére, hogy milyen végzettséggel fogadnák szívesen, a hivatalnok azt válaszolta:

„Jogi diplomával.”

A rövid találkozás után a KGB-tiszt kikérte a Putyin család aktáját, és följegyzést készített a huszonöt perces beszélgetésről. A jelentést iktatták, s mára feledésbe merült. Nagyjából erre az időre tehető, hogy a KGB elhatározta, több embert toboroz

egyetemektől, a hadsereg tiszti karából, illetve általában a felsőoktatásból. A Szovjetunió túl sok tapasztalt kémjét likvidálták a sztálini tisztogatások idején, s helyükre olyan nem túl éles elméjű keményfiúk kerültek, akik minden további nélkül elvégezték a piszkos munkát, de a kifinomultabb emberi értelmet igénylő munkára alkalmatlanok voltak. A KGB-t tehetségtelen pártkatonákkal töltötték fel, akik szegényes nyelvismeretükkel külföldön semmire se mentek. Putyin és nemzedéke a KGB-ügynökök új generációját képviselte: képzett, nyelveket beszélő, elkötelezett, és külföldön is elvegyülni képes emberek voltak. Vologya látogatása a Lityejnij sugárúti „Nagy ház”-ban jelzi az ifjú becsvágyát, merészségét és elszántságát.

Jóllehet a KGB elkezdett közvétlenül a felsőoktatásból toborozni, olykor már alsóbb iskolákban kiszemelték maguknak a jobb tanintézetek legokosabb diákjait, és titokban megkeresték tanáraikat, hogy kikérdezzék őket esetleges jelöltjeikről. Ezután az egyetemen vagy a katonaságnál már közelebbről is szemügyre vették őket. Putyin esetében nem került sor ilyen megkeresésre, jól mondta a tiszt: a titkosszolgálatnak mindig gyanús, ha valaki maga ajánlja fel a szolgálatait. Kinek hiányzott, hogy kiderüljön, a titkosszolgálati munkára alkalmatlan, dicsőséghajhász félnótás került a KGB kötelékébe. Ennek ellenére Jegorovics megalapozott tanáccsal látta el Putyint. A KGB ekkortájt valóbon előnyben részesítette a jogi vagy idegen nyelvi tanulmányokat folytató fiatalokat. A jogi végzettségűek jártasságot szereztek a szovjet törvények és rendeletek terén, ami hasznos lehetett a kémelhárításban, és a bírósági ügyek előkészítésében. A KGB másként gondolkodók, külföldi kémek, „szovjetellenes” tevékenységet folytató személyek elleni akciói megkövetelték a szovjet alkotmány alapos ismeretét, még akkor is, ha alkalmasint semmibe vették azt, amennyiben politikailag úgy volt kényelmes.

Vlagyimir Putyin akkor és ott döntötte el, hogy a Leningrádi Egyetemen jogot fog hallgatni. Tisztában volt vele, hogy csak saját magára számíthat, nem rendelkezett olyan kapcsolatokkal, amelyek segíthették volna egyetemi fölvételét. Ejtette hát a fizikát és a kémiát, s azokra a tárgyakra összpontosított, amelyek az egyetem miatt szükségesek voltak, ezek közé tartozott az orosz nyelv és irodalom. Az orosz irodalmat amúgy is szerette. Tanárait ismét meglepte választásával. Senki sem értette, miért akar ez a fiú hirtelen jogot tanulni. A Jegoroviccsal folytatott találkozó után egy évvel benyújtotta felvételi kérelmét a Leningrádi Egyetem jogi fakultására. Közben német tanulmányait sem hagyta abba. Ideális kombináció egy bontakozó KGB-ügynök számára. A Leningrádi Állami Egyetem az ország egyik legjobb hírű felsőoktatási intézménye volt, késhegyig menő küzdelem zajlott a bejutásért. Vlagyimir Iljics Lenin is a Nagy Péter által alapított híres jogi kar hallgatója volt.

Putyin maga is elismeri, hogy nem volt könnyű felvételt nyernie. Évek múltán újságíróknak elmesélte, milyen nehézségekkel is járt. A száz helyből csupán tízre jelentkezhettek középiskolát végzettek. „A többi helyet katonaviselteknek tartották fenn. Így kegyetlen verseny folyt köztünk, középiskolások között, vagy negyvenszeres volt a túljelentkezés. Fogalmazásra »B« értékelést kaptam, minden másra »A«-t, és így fölvettek. „ Putyin még hozzátette: „Akkoriban nem számított a felvételiző tanulmányi átlaga. Így a tíz tárgyból teljes egészében azokra összpontosíthattam, amelyek a felvételihez kellettek. Ha a többi tárggyal is foglalkoznom kellett volna, biztosan nem kerülök be.” Évek múltán megváltozott a felvételi rendszer, és a tanulók iskolai átlagát vették figyelembe. Ha Putyin idején is ez a rendszer lett volna, a leendő elnököt nem veszik föl. Ezzel együtt önmagában az, hogy az egyetemi felvétel érdekében Putyin keményen megdolgozott a jobb jegyért, jól mutatja, milyen energiával és elszántsággal törekedett a boldogulásra. Apja rendkívül büszke volt rá, hogy Vologya bejutott az egyetemre, még „ugrott is örömében” a felvételi eredmény láttán. A kései, s az iskolában későn érő gyerek gyorsan utolérte magát.

Szülei és edzője komolyan aggódtak Vologya döntése miatt, hogy a Leningrádi Állami Egyetemre jelentkezik. Könyörögtek neki, próbálkozzon valami könnyebben elérhető intézménnyel, mondjuk egy műszaki főiskolával, ahová sporteredményeire való tekintettel biztosan fölveszik, és ahol folytathatja a szeretett dzsúdót is. Azon egyszerű okból akarták rábeszélni erre Vologyát, hogy ha nem kerül be az egyetemre, a tanév elejére betölti a tizennyolcat és nem lesz diák. Ez azt jelenti, hogy behívják katonának, és akkor bárhova elkerülhet a Szovjetunió határain belül, sőt még azon kívülre is. A háború állandó fenyegetésében a szovjet katonai kiképzés sosem volt egészen veszélytelen. Az ifjú Vlagyimir azonban nem hallgatott a kérő szóra, és kockáztatott. Szerencsére kifizetődött a hazardírozás, és határozatlan időre megúszta a sorozást. Mint annyi más fiatalember, ezt ő sem tekintette bajnak. A sereg nem nagy mulatság, de Vlagyimir minden eshetőségre fölkészült. Elvégre a seregből is vezethetett volna az útja a KGB-be.

Az egyetemen Putyin a tanulmányainak szentelte magát, és még inkább bezárkózott. Fő szakjául a nemzetközi jogot választotta, de természetesen tanulnia kellett kommunista történelmet és dialektikus materializmust is. Marx, Engels és Lenin művei lettek esti olvasmányai. Egyetlen, tanterven kívüli elfoglaltsága a sport maradt, továbbra is dzsúdózott és szambózott. Az egyetem elkezdése után Vologya megszerezte a fekete övet szambóból, két évvel később pedig dzsúdóból is. Ám ahogy mind jobban belemerült tanulmányaiba, egy te kevesebb ideje jutott a sportra. Nem volt aktív Komszomol-tag, s általában leszegett fejjel járt. Egyetemi ösztöndíja oly csekély volt, hogy

továbbra is otthon lakott és étkezett. Az egyik szünetben az észak-oroszországi Komiban egy építőbrigádban fát vágott a fakitermelésnek és építkezéseknek. Vologya hatheti munkával 1000 rubelt keresett, ami akkori mérce szerint kisebb vagyonnal ért fel, hiszen egy kocsi 3500 rubel körül volt. Keresetét fekete-tengeri nyaralásra költötte egyetemi barátaival, nagyokat úszott és szépen lebarnult.

Elszigeteltsége ellenére Putyin nem volt magányos, még egy csinos, Ljuda nevű medikával folytatott románcra is szakított időt. A fiatalok már-már összeházasodtak. Végül mégsem lett frigy a kapcsolatból. Putyin az utolsó pillanatban visszakozott, pedig a szülők már megkérték a házassági engedélyt, nagy összegeket költöttek a gyűrűre, meg a menyasszony és a vőlegény ruhájára. Mint elmondta, „nagyon szemétnek” érezte magát, de még mindig jobb volt akkor szenvednie, mint ha később együtt szenvednek. A mai napig nem beszél sikertelen kapcsolatáról. Szergej Roldugin, Putyin egyik régi barátja részben a következőkben látta a gondot: „Vologya igen érzelemgazdag fiú volt, de egészen egyszerűen nem tudta kimutatni érzelmeit. Sokszor mondtam neki, hogy rettenetesen működteti a kapcsolatait.” Talán azért is lett vége a Ljudához fűződő viszonyának, mert Putyin pontosan tudta, milyen feleséget akar. Bizonyos értelemben hagyományos, sőt régimódi asszonyt keresett, aki beleillett külső ügynöki tevékenységéről dédelgetett képébe. Első szerelméről minden beszámoló egybehangzóan állítja, hogy kissé domináns, és ráadásul talán túl független és akaratos személyiség volt, aki mindig megmondta Putyinnak, mit csináljon és mit egyen, hogy egészséges maradjon. Ilyen személyiségjegyekkel pedig nem illett bele Putyin jövőbeni pályaképébe. Fél évvel előző kapcsolata felbontása után Putyin megismerte későbbi feleségét. Ezúttal azonban nem kapkodta el a házasságot. Édesanyja jobban kedvelte Ljudát, mint azt a lányt, aki végül Putyin felesége lett, és ezt nyilvánvalóvá is tette a jövőbeni házastárs számára.

Harmadévesen Putyin igazi szerencsefia lett, amikor is szülei nyertek a lottón. A szülők készpénz és autó között választhattak. Ők az utóbbi mellett döntöttek, és a kocsit fiuknak adták. A nyeremény egy Zaporozsec típusú kocsi volt, egy szovjet szörnyszülött, kicsi, kocka alakú bádogautó. A huszonegy éves Putyin számára azonban a kocsi nagy lehetőséget jelentett. Az 1970-es évek elején a Szovjetunióban még a felnőttek körében is csak viszonylag kevés kocsitulajdonos akadt, hát még a tízes éveit épp csak elhagyó ifjak között! Putyin szeretett végigszáguldani a városon, és nagyvonalúan szállítgatta barátait ide-oda. Putyin tudta, micsoda presztízzsel jár egy autó, és ezt ki is használta. Egy ízben valaki elé ugrott, és Putyin elütötte. Talán ittas lehetett a szerencsétlen, de amikor Putyin meg akarta tudni, kibe, mibe ütközött, az áldozat eltűnt. Ekkor csak megérintette a tragédia szele, egy évvel később azonban valódi csapás érte, amikor az

egyik barátja egy dzsúdó-mérkőzésen halálos sérülést szerzett. Vologya Cserjomuskin egyetemi társa volt, és Putyin beszélte rá, hogy kezdjen el dzsúdózni. Barátja azonban még nem készült föl eléggé, amikor 1973 tavaszán edzője versenyre küldte. Az egyik mérkőzésen a fejére esett, és kificamodott a gerince. A sérülés következtében Vologya lebénult és tíz nap múlva meghalt. A temetésen Putyin – szokás szerint – semmilyen érzelmet nem mutatott ki. Komor volt és hallgatag. Ám amikor Cserjomuskin anyjával és lánytestvérével visszatért a temetőbe, barátja sírjánál zokogásban tört ki. Végül a hűvös és higgadt külső is megtört. Ám ha valamikor, hát barátja halála után Putyin még inkább komorrá vált és befelé fordult.

Vologya egyre várta, hogy kapcsolatba lépjen vele a KGB. Négy év eltelt, s már azt hitte, majd kereshet egy ügyészi vagy ügyvédi állást. Végül amikor már teljesen föladta a reményt, a jogi karon megkereste őt egy KGB-s tiszt, és megkérdezte, nem lépne-e a titkosszolgálat kötelékébe. Nagyon boldog volt, és azonnal igent mondott. Azt maga is beismerte, hogy nem a „leningrádi ügyet" is magában foglaló, Sztálin korabeli tisztogatások jártak a fejében. „Az én KGB-képem a romantikus kémhistóriákon alapult. Esetemben a szovjet hazafias nevelés teljes sikerrel járt" – mondta később. A huszonkét éves Putyin – fejében a kémkedés és a haza szolgálatának romantikus elképzelésével- elfogadta a KGB-s állásajánlatot. Mielőtt azonban ajánlatát megtette volna, a KGB – szokása szerint – éveken át figyelemmel kísérte Putyin fejlődését. Beszéltek a tanáraival, ellenőrizték a hátteret, iskolai és egyetemi személyi aktáit, Komszomol-tagságát. Egy KGB-tiszt, bizonyos Dmitrij Gancervov az utolsó évben még Putyin apját is meglátogatta, hogy személyesen győződjön meg a családi háttérről.

Putyin nem tudta magában tartani izgatottságát. Szergej Roldugin, a Marinszkij Színház szimfonikus zenekarának szólistája, később Putyin legidősebb lányának keresztapja így emlékszik vissza „Vovka azonnal elmondta nekem, hogy a KGB-nek fog dolgozni. Gyakorlatilag azonnal. Lehet, hogy ezt nem kellett volna. Többeknek is tudtul adta: a rendőrségen lesz állása. Én ráadásul óvatos voltam az ilyenekkel, nemegyszer meggyűlt már velük a bajom. Jártam külföldön, és tudtam, mindig felbukkannak a Kulturális Minisztérium hivatalnokai és ellenőrei. Nem járathattam a számat, amikor a közelben tartózkodtak."

Leningrádban azt tartották, minél inkább belekeveredik valaki a KGB hálójába, annál több mocskot kennek rá, talán azért, hogy később felhasználhassák ellene. Sok egyetemista óvakodott attól, hogy túl közel kerüljön a KGB-hez, nehogy a karmai közé kerüljön. Mindig ott lebegett a veszély mindenki feje fölött, hogy zsarolással beszervezik a KGB-hez, ami azzal járhatott, hogy a beszervezett írhatta a jelentéseket kollégáiról, barátairól, még családjáról is. Kezdetben Putyin nem kezelte titokként KGB-s

munkavállalását, bár ez egy idő után, amikor hírszerző tiszt lett, már másként alakult. Apja természetesen tudott fia döntéséről, és egyet is értett vele. Putyin tizedik osztályos korában edzőjével bizalmasan közölte, hogy KGB-ügynök akar lenni. Egyik barátjának, Vaszilij Sesztakovnak azt is elmondta, azért megy a Leningrádi Egyetem jogi karára, hogy később hírszerző lehessen. Viktor Briszenkóval, egy másik barátjával Putyin együtt ünnepelte a Kazanyi-katedrális melletti Kaukázusi étteremben a KGB-be való felvételét. Jellemző Putyinra, hogy miközben nyíltan nem beszélt róla, közeli barátai egytől egyig tudtak KGB-s megbízatásáról. Nem tudta magában tartani afölötti örömét, hogy végül elérte, amire vágyott. Természetesen titokban kellett volna tartania, hogy KGB-tiszt lett. De Putyin képtelen volt ellenállni a kísértésnek, hogy tudassa barátaival: a KGB meghívta szolgálatába. Végül a *Csekához* került, ez a szó Lenin rendkívüli bizottságának vagy titkosrendőrségének orosz rövidítése.

Az. 1970-es években megbecsült és kiváltságos állás volt a KGB-s tiszté. A KGB alkalmazottja előnyt élvezett a lakáskiutalásnál és a telefonigénylésnél. A közönséges halandóknak mindkettő komoly fejfájást okozott. A külső hírszerzők utazhattak, külföldi árucikkeket (például kocsit) vásárolhattak, és fizetésüket részben kemény valutában kapták. Gyermekeiknek biztos helye volt bármelyik jobb iskolában. A KGB-s igazolvány minden ajtót kinyitott, jó benyomást tett a helyi rendőrségre. Vlagyimir társai megbecsülését is kereste. Büszke volt arra, hogy csatlakozott a KGB-hez, önértékelésében és a sikertől megerősödve nagy hatással volt barátaira. Putyin kivételes esetnek számított, amennyiben a KGB-hez való csatlakozása után továbbra is fenntartotta régi baráti kapcsolatait. A hírszerző tisztek sokszor eltávolodtak régi ismerőseiktől, attól tartván, akadályozhatják karrierjüket, vagy kompromittálhatják őket. Putyin azonban megtartotta régi baráti körét, részint saját sikere referenciapontjaként, részint erős lojalitásérzéséből fakadóan. A lojalitás Putyin jellemének egyik legjobb vonása. Politikusok esetében ugyanakkor a rossz helyen alkalmazott lojalitás súlyos politikai hátrányt jelenthet.

Putyin később körültekintőbb lett munkájával kapcsolatban. Amikor Roldugin munkájáról próbálta faggatni, általános válaszokat adott: „Az emberi kapcsolatok szakértője vagyok.” És valóban ez lett a fiatal Putyinból. Hivatalosan 1975-ben sorolták a KGB állományába, azután, hogy huszonhárom éves korában megszerezte a diplomáját. Kezdetben a KGB kémelhárítási osztályán dolgozott Leningrádban, a Lityejnij sugárúti „Nagy ház” -ban. A kémelhárítás az ötödik emeleten volt, a külső hírszerzés a hatodikon. Kémelhárítói kiképzésére az Ohm folyó partján álló, 401-es számú leningrádi iskolában került sor, ahol az újoncokat az álcázott megfigyelői munkára készítették fel. Putyin feladatai közé tartozott, hogy a leningrádi vallásos és másként gondolkodó cso-

portokat szemmel tartsa. Fél év után kiszemelték maguknak a külső hírszerző tisztek, és Moszkvába küldték, egyéves szakképzésre. A külső hírszerzői állás a külföldi utazási lehetőséggel és a vele járó keresettel sokkal jobb pályának ígérkezett, mint kémelhárító tisztként a Szovjetunióban maradva egy íróasztalnál dolgozni. „Persze hogy külső hírszerző akartam lenni. Mindenki az akart lenni. Mindannyian tudtuk, mit jelent szovjet feltételekkel külföldre utazni” – emlékszik vissza Putyin.

Az első moszkvai kiképzés után Putyin visszatért Leningrádba, és négy és fél évig a KGB első főigazgatóságán dolgozott, külső hírszerző ügynökként. Az „első főigazgatóságnak” a Szovjetunió minden nagyobb városában voltak részlegei, így Leningrádban is. A hírszerzési munka nagy részét információk elemzése és jelentések írása tette ki. Putyin hagyományos hírszerző tisztként dolgozott, naphosszat elemezve az információkat, és jelentéseket írva titkos főnökeinek. Kis osztályán azonban munkaköréhez tartozott, hogy külföldi üzletemberekkel, látogatókkal és tudósokkal találkozzon, és hogy ügynököket és informátorokat toborozzon. Putyint nyugodt, zárkózott, keményen dolgozó és hozzáértő, máskülönben viszont nem túl figyelemreméltó embernek tartották.

Valerij Golubjev, az egykori KGB-tiszt, aki három évig egy irodában dolgozott Putyinnal, úgy emlékszik kollégájára, mint aki „a humán pszichológia szakértőjének” vallotta magát. Mint mondta, Putyin észrevette az emberek gyengéit, és „igen érzékenyen reagált az emberek érzéseire, gondolataira, részletekbe menően nagy figyelmet szentelt bajaiknak”. A leendő elnök elsajátította az odafigyelés létfontosságú készségét és a mások igényei iránti figyelmet, s ezek utóbb felbecsülhetetlen értékű készségeknek bizonyultak. Egy évre rá, hogy a KGB kötelékébe lépett, Putyin elérte célját, és Leningrád dzsúdó-bajnoka lett. Az 1970-es évek elején egyre jobb eredményeket ért el dzsúdóban, de a városi bajnoki címet nem tudta megszerezni. A cím elnyerése után, ahogy KGB-s pályafutása mindinkább előtérbe került, egyre kevesebbet edzett. Az 1970-es évek végére szinte fel is hagyott a sporttal. Pár év múlva ugyan ismét elkezdte a könnyebb edzéseket, de már csak azért, hogy formában tartsa magát. Manapság, ha Putyint kimonóban látni, az már csak a fényképezkedés kedvéért van.

Egy ízben igencsak hasznát vette Putyin dzsúdótudományának. Barátja, Szergej Roldugin mesélte, hogy Vlagyimir még azután is belekeveredett egykét csetepatéba, hogy a KGB tagja lett. Egyszer Rolduginnal a buszmegállóban várakoztak, és pár részeg egyetemista verekedni akart. Az egyik löködni kezdte Putyint, de hamarosan a levegőbe repült, mivel a fekete öves mester dobott rajta egyet. Egy másik alkalommal a Metróban Putyinnak nekiment egy bandita, mire Putyin önvédelemből eltörte támadója karját. Miután azonban csatlakozott a KGB-hez,

nemigen hősködött sporttudományával. De politikai pályáján is előnyére vált sportos alkata, az idült alkoholista Borisz Jelcinnel való összehasonlításban.

Négy és fél évvel azután, hogy a leningrádi első ügyosztályhoz került, Putyint újabb kiképzésre küldték Moszkvába, az andropovi Vörös Lobogó Főiskolára, a külső hírszerzés akadémiájára. Ez volt a külső ügynökök elitiskolája, ahol a Szovjetunió első számú kémeit képezték. A Vörös Lobogó Főiskola elszigetelten, szögesdrót kerítéssel elkerítve állt a Moszkva mellett elterülő erdőben. Hallgatóit egy vagy több éven át oktatták a kémkedés művészetére, amibe beletartozott az éjszakai ejtőernyős ugrás, miként lehet a kézbesíthetetlen levelek kézbesítését megszervezni, lerázni a nem kívánatos kíséretet és bemártani az ügynököket. Mindezek mellett idegen nyelveket, diplomáciát, filozófiát, irodalmat és társasági etikettet is tanultak a képzésben részt vevők. Putyint, még mielőtt a kémiskolába küldték volna, őrnagyi rangra emelte a KGB. Az iskolában részleg- vagy csoportvezető lett, és Ausztria, Svájc, illetve Kelet- és Nyugat-Németország alaposabb tanulmányozásával bízták meg. Logikus volt, hogy német nyelv ismerettel német anyanyelvű országokban végzendő munkát adnak neki.

A Vörös Lobogó Főiskolán Mihail Frolov KGB-ezredes tanította Putyint, ahol a többi gyakornokhoz hasonlóan ő is fedőnevet kapott. Így lett Putyin elvtársból Platov elvtárs. Putyin összeszedett, hozzáértő, tapintatos és becsületes személy benyomását keltette, aki személyes tisztességéről is tanúbizonyságot tett. Mindig akadt a tarsolyában egy-egy szellemes megjegyzés vagy tréfa. A KGB részéről azonban mégsem kapott teljesen pozitív értékelést. Frolov ezredes azt írta Putyinról, hogy „valahogy magánakvaló, nem kommunikatív". Még azt is hozzátette: „Negatív vonásai közt megemlítem még elméleti beállítottságát." Frolov értékelése azt tartalmazta, hogy Putyinból hiányoztak bizonyos társasági készségek, amelyeket a legjobb ügynökök nem nélkülöznek. Ilyen a zökkenőmentes kommunikációra, valamint a személyes és társasági szinten egyaránt jól működő interakcióra való képesség. A külső hírszerző ügynöknek körül kell tudnia udvarolni a „cél személyt", és netán még hazaárulásra is rá kell vegye. Putyin jó volt a megfigyelésben, az emberek megértésében, de az akadémia jelzése szerint kommunikációs és interperszonális készségének hiányosságai visszavetették őt. Az volt a véleményük, hogy Putyinból jó, de nem kiemelkedő ügynök lehet. Mint egy idősebb nyugati diplomata mondta, nem annyira külső hírszerzőként viselkedett, hanem inkább rendőrként, és annak is tűnt.

*

Putyin leningrádi KGB-tiszti pályafutása kezdetén találkozott leendő feleségével, akit baráti és családi körben Ljugyiknak vagy

Ljudának becéztek. Ljudmila Alekszandrovna Skrebnyova öt évvel fiatalabb Putyinnál. Első randevújukra egy színházi előadásra – úgy mentek 1980. március 7-én, hogy korábban nem ismerték egymást; a találkozót egy barátjuk szervezte meg. Ljudmila ekkor a kalinyingrádi repülőtársaság belföldi légikísérője volt. Putyin KGB-s kapcsolatai révén szerzett négy, kincset érő jegyet a népszerű komikus-előadóművész, Arkagyij Rajkin műsorára. A Kalinyingrád zárt helyőrségi városában élő Ljuda először járt Leningrádban, és első látásra beleszeretett. Kalinyingrádról, a Balti-tenger partján fekvő, korábbi kelet-porosz Königsbergről, Kant szülővárosáról azt tartották, hogy ez a Szovjetunió katonailag legerősebben megszállt területe. A lengyel-litván határon fekvő, egykor festői szépségű várost Sztálin Vörös Hadserege foglalta el, és teljesen elnéptelenítette. A mintegy 200.000 főt számláló szovjet csapatok bázisán egykor élő német lakosság egy részét lemészárolták, a többiek elmenekültek. Ljudmila, érthető módon, örült, hogy ott hagyhatja Kalinyingrádot, a különbség még a Szovjetunión belül is elképesztő volt.

Putyin első látásra nem bűvölte el Ljudmilát. „Vologya a jegypénztár lépcsőjén állt szerény öltözetében. Inkább azt mondanám, hogy kifejezetten rosszul volt öltözve. Nem látszott megnyerő fiúnak. Ha utcán látom, talán észre se veszem.” Ljudmila ezzel szemben nagyon is nagy hatást tett Putyinra szőke hajával, hatalmas kék szemével és érzéki ajkával. Ljuda határozott személyiségű, vonzó nő volt. Leningrádi tartózkodása mindhárom napján találkozott vele Putyin, aki viszont azzal hatott rá leginkább, hogy az egymást követő estékre más-más színházba szerzett jegyet. Az már kevésbé volt vonzó, hogy mindig elkésett. Tőle szokatlan módon mielőtt Ljuda elindult, Putyin megadta neki a telefonszámát. Ezzel kezdetét vette a több mint hároméves udvarlás, melynek idején Ljudmila Kalinyingrádból repült a randevúkra. Mivel neki nem volt otthon telefonja, ő szokta hívni Putyint. Az első másfél évben Ljudmila úgy tudta, hogy Putyin a rendőrségen dolgozik a bűnügyi nyomozói osztályon, s egy közös barátjuk révén derült ki számára, hogy kedvese valójában KGB-s. A „Nagy ház” hírszerző tisztjei általában bűnügyi nyomozóknak adták ki magukat. Ljudmila azonban nem bánta. Sok orosz leány jó partinak tartotta volna a Leningrádi Egyetemen végzett Putyint, aki *propiszká*val, azaz olyan engedéllyel rendelkezett, hogy a városban lakhat. A szovjet rendszerben ez igen becses irat volt. *Propiszka* híján az emberek nem maguk választották meg, hogy melyik városban laknak. Legföljebb álmodhattak a moszkvai vagy leningrádi életről. Ljudmila Putyin feleségeként automatikusan jogot szerzett arra, hogy Leningrádban éljen férjével. Putyin jó felépítésű, jó külsejű férfi volt, és úgy tűnt, nagy karrier előtt áll. Ljuda ma azt mondja, Putyin „belső ereje” hódította meg. Saját bevallása szerint három évébe telt, míg rábírta a házasságra.

Ljudmilát nem volt nehéz rábírni, hogy azon a nyáron költözzön Leningrádba, ahol Putyin javaslatára beiratkozott a spanyol tanszékre, s franciát és spanyolt tanult az egyetemen. Putyin munkát is segített keresni barátnőjének, s azt is elintézte, hogy előbb levelező, majd a következő évben, huszonhárom évesen nappali tagozatos hallgató legyen. Egy társbérletben lakást is talált a számára, ahol ellakhatott. Szintén Putyin unszolására Ljudmila beiratkozott egy gépírói tanfolyamra, amiről Putyin úgy vélte, még az ő saját karrierje szempontjából is jól jöhet. Ljudmila a kalinyingrádi műszaki főiskolára járt, de onnan pár év után kimaradt, s utána ment el légi utaskísérőnek. Leningrádba azért költözött, hogy Putyin közelében lehessen. Ljudmila meg akart állapodni, családot szeretett volna. Vlagyimirnak azonban más elképzelései voltak. Azt akarta, hogy felesége egyetemi diplomát szerezzen, ami mind a társaságban, mind karrierje szempontjából előnyére válik. Pontosan tudta, milyen feleség illene jövőbeni életébe, amikor a KGB külső hírszerzője lesz. Egy ponton úgy tűnt, szakítanak. Putyin úgy találta, egy bulin Ljudmila túl „szabadosan” viselkedett, és attól tartott, a lány hevesebb természetű annál, semhogy ő kezelni tudná. A válság azonban elmúlt, az udvarlás folytatódott. Ekkoriban Ljudmila a társasági normák szerint merésznek számított. A fiatalok többször is együtt üdültek a Fekete-tengernél. Az 1980-as évek elején a Szovjetunióban ezt féktelenségnek, túlzott engedékenységnek tartották. Csak akkor ment közös nyaralásra egy pár, ha a felek már házastársak voltak.

A három év alatt Putyin sokat mérlegelte Ljudmilát, latolgatta, vajon meg tud-e birkózni mindazzal, ami egy KGB-s tiszt feleségeként vár rá. Ljudmila olykor úgy érezte, Putyin ellenőrzi őt. Előfordult, hogy másfél órás késéssel érkezett egy randevúra, és nem árulta el, miért. Ljudmila úgy vélte, nem beszélhet kedvese a munkájáról, noha szeretett volna. Putyin még a lánykérést is úgy intézte, hogy az elején teljesen kedvét szegte Ljudmilának. Putyin egy este otthonában ülve arról beszélt, hogy ő nehezen kezelhető, hallgatag alak, olykor egészen nyers. Majd hozzátette: „Az elmúlt három és fél év alatt bizonyára már döntöttél.” Ljudmila azt hitte, Putyin szakítani akar és így fakadt ki: „Szükségem van rád.” Putyin folytatta: „Ha így van, így kell lennie. Szeretlek, házasodjunk össze!” És összeházasodtak. A házasság úgy kezdődött, ahogyan várható volt. Putyin döntötte el, hogy a házasságkötés időpontja 1983. július 28. lesz. Harmincéves volt, akkori fogalmak szerint kissé későn házasodott. A lakodalmat a Smidt hadnagy híd közelében, a Néván lebegő Poplovok étteremben tartották. Másnap aztán még egy fogadást tartottak Putyin munkatársai részvételével, az Alekszandr Nyevszkij-kolostor melletti Moszkva Szállóban. Mint annyi más friss leningrádi házastárs, ők is a Szent Izsák-katedrális mögött, a Dekabristák terén, Nagy Péter híres bronz lovas szobránál (a „Bronzlovas”-nál) fényképezkedtek. A mézesheteket délen, a Fekete-tengernél töltötték. Miután visszatértek, Putyin szüleihez költöztek, akik ekkor

már a város délnyugati részében, a régi Kirov művek melletti Avtovón, egy kis kétszobás lakásban laktak. A lakás egy újonnan épített lakótelepen volt. Az idősebb Vlagyimir mint hadirokkant kapta. A Putyin szülők egy 15 négyzetméteres erkélyes szobában, a fiatalok egy kisebb, 12 négyzetméteres szobában éltek. Ljudmila számára az első év a házasság mámorában telt. „Csupa öröm volt az élet, mintha folyamatosan szabadságon lettünk volna" – mondta később.

Amikor Putyin végre megkapta külföldi állását, a Német Demokratikus Köztársaságba (NDK) küldték. Egy hírszerző tiszt nem éppen kelet-németországi kinevezésről álmodik. Az igazi nagymenők nyugati, mondjuk washingtoni, bonni, londoni vagy párizsi kinevezésben reménykedtek, arra számítottak. A drezdai hátországba való kiküldetés nem tűnt hátborzongató kihívásnak. Csak megerősítette azt az értékelést, amelyet Putyin az egyéves moszkvai, Vörös Lobogó-beli külső hírszerzői kiképzése után kapott. Az akadémia különbizottsága értékelte a hallgatókat, és ők döntötték el, kit hova küldenek. A bizottság tagjai az akadémia egyes tanáraiból és a KGB különböző ügyosztályainak képviselőiből állt, akik részint elbeszélgettek a hallgatókkal, részint teljesítményüket kísérték figyelemmel, személyes aktáikat és a róluk szóló év végi jelentést vették alapul. Putyin esetében csak az volt a kérdés, hogy Kelet-Berlinbe vagy Kelet-Németország valamelyik más városába küldik-e. Kelet-Berlin nyilván izgalmasabb lett volna, mivel ott volt a KGB NDK-beli főhadiszállása, s a többi telephelyről, Drezdából, Lipcséből és Karl-Marx-Stadtból ide futottak be a jelentések. Berlin azután egyenesen a moszkvai központnak jelentett. Ha egy ügynök vidékre került, az azt jelentette, hogy a jelentését Berlinben olvassák, és sosem jut el Moszkvába. Putyin esetében az a döntés született, hogy Drezdába és nem Berlinbe kerül. Drezda nyilvánvalóan másodrendű telephely volt, ahogyan az egész NDK-beli kiküldetés másodrendű állásnak számított. De azért léteztek ennél rosszabb helyek is. Túl sok esélye nem volt rá (mivel németül beszélt), de küldhették volna Afganisztánba is Putyint, a szovjet invázió utáni zűrzavar kellős közepén. Vagy valami más nyomorúságos térségbe, mondjuk Albániába vagy Mongóliába.

A szovjet rendszerben, mint azt Putyin ma már világosan látja, a külső hírszerző tisztek főként az elit gyermekei voltak. Csak jó ismeretségekkel rendelkező, vagy igen kivételes emberek kaphattak nyugati kiküldetést. A *blat*ot – a haverszellemet – és a kapcsolatokat szigorú szabályok irányították a Szovjetunióban. Szerény családi hátterével, kívülállóként Putyin nem sok eséllyel indult neki a legjobb hírszerzői állásokért folyó versenynek. Oleg Kalugin vezérőrnagy, egykor a szovjet kémelhárítás főnöke és a leningrádi KGB helyettes vezetője igen durván fogalmazott Putyin pályáját illetően a titkosrendőrségen. „Bármelyik kelet-európai országba való kinevezés – mondta Kalugin –, beleértve Kelet-

Németországot is, annak a jele, hogy az illető gyenge képességű, vagy teljesen tehetségtelen. A KGB-nél nullás osztályzatot kapott, a KGB-nél ő egy senki.” Putyin bizonyára vitába szállt volna Kalugin értékelésével. Német nyelvtudásával kétségkívül arra számított, hogy külföldi kémekkel hadakozhat majd Nyugat-Németországban, talán Bonnban, vagy Berlinben. Ehelyett vidéken, a halálosan unalmas Drezdában kellett vesződnie. Az Elba menti német városban megmaradt a barokk központ egy része, noha a királyi légierő 1944-ben mindent megtett annak érdekében, hogy elpusztítsa a Drezdát. Az akcióban harmincötezer civil vesztette életét, mivel a királyi légierő légimarsallja, „Bombázó” Harris arra törekedett, hogy bombázással vagy megadásra kényszerítse a németeket, vagy vissza a kőkorszakba – amelyik előbb bekövetkezik. A Miasszonyunk-templom nyomorúságos romjai állítanak emléket a város közepén „Bombázó” Harrisnek és vitatható terrortaktikájának.

Putyin legalább azzal vigasztalhatta magát, hogy a keletnémet állás nem is olyan rossz. 1985 nyarán érkezett Drezdába, németül kiválóan beszélt. Tíz KGB-nél töltött évvel érdemelte ki a határon túli munkát. Ha nem is mondhatta el, hogy üstökösként ívelt fel a karrierje a biztonsági szolgálatnál, legalább sikerült. A KGB-nél sokan mindvégig otthon maradnak, soha nem kerülnek el külföldre. A Drezdában töltött négy és fél évvel Putyin családja megúszta a *peresztrojká*val (átépítés) járó káoszt, és Mihail Gorbacsovnak a kommunizmus megreformálására tett, végül is sikertelen kísérletét. Gorbacsov ugyanez év márciusában lett az ország vezetője, és az elkövetkező öt évben a Szovjetunió gazdasági helyzete folyamatosan romlott, állandósult a fogyasztási cikkek hiánya. A szovjet állampolgárok új, kötelező passziója lett a sorban állás. Az emberek sokszor abban a reményben álltak be egy sorba, hogy talán’ tudnak valamit vásárolni. Bármi megérte; később még mindig el lehetett cserélni. Németország, még Kelet-Németország is, más világ volt. Magasabb életszínvonalon éltek, és minden rendben volt. Ekkor még.

3. A KÉM, AKI SZERETETT ENGEM

Az orosz üzletembert megkérdezik:
– Ön fizet a maffiának?
Mire így válaszol:
– Nem. Én a rendőrségnek fizetek. A maffiát a társam fizeti.

Vlagyimir Putyin még a családja előtt ki utazott Kelet-Németországba. Ljudmila és az ekkor féléves Mása ősszel követte őt Drezdába. Amikor Putyin megérkezett, KGB-s kollégája úgy találta, hogy a némettudása „átlagos”, de mire eljött onnan, nagyon jól beszélt. Drezdában Ljudmila is megtanult németül. Az egyetemi spanyol és francia tanulmányok során szerzett nyelvi készségének köszönhetően viszonylag könnyen sajátított el nyelveket. Putyin ekkorra a KGB-nél már őrnagyi rangot szerzett, ami biztos, ha nem is látványos előmenetelt jelentett. Tisztes, kétszobás lakásban éltek a Radeberger Strassén, a szovjet hadsereg tankbázisa és egy kis erdő szomszédságában. Volt kocsijuk, sofőrjük és mindig jó ételeket ettek. A lakótömbben a Stasi, a német állambiztonsági szervezet, a keletnémet KGB alkalmazottai laktak. Nem volt lift, ami főleg a várandós Ljuda számára jelentett nagy terhet, aki napjában akár háromszor is megjárta a lépcsőket hatodik emeleti lakásukból le és vissza. Amint már megszokta, a főzés és a házi teendők rá maradtak. Férje úgy gondolta, ez mind „női munka”, ami az orosz férfiaknál nem ritka álláspont. Felesége otthon csak „despotának” nevezte Putyint, és annyira leromlott az egészségi állapota, hogy egyszer még kórházba is került és vérátömlesztést kapott.

Ljudmilát az is zavarta, hogy a KGB szabályzata előírta, milyen fizetett munkákat végezhet, így csupán gyümölcsszedést vállalhatott, ha szezonja volt. Ugyanakkor a Radeberger Strasse-i lakás volt az első, amelyet a sajátjuknak mondhattak. Azelőtt Putyin szüleinél laktak, majd Ljudmila a Leningrád észak-nyugati

külvárosában található Komendantszkij Aerodromra (Helyőrségi reptérre) költözött egy egyszobás lakásba, s innen járt látogatóba a moszkvai külső hírszerzői akadémia képzésében részt vevő Vlagyimirhoz. Első gyermeküket úgy hordta ki, hogy gyakorlatilag teljesen magára volt utalva, míg férje Moszkvában felsőfokú kémkiképzésben részesült, s így szinte megváltásnak érezhette, hogy Németországban normális családként élhetnek. Ljuda a második gyermeket, Kátyát várta. Vlagyimir tíz kilót magára szedett, hatvannégy kilót nyomott, s kezdett sörpocakot ereszteni. Életében először fordult elő, hogy nem volt teljesen fitt. Ljudmilát elbűvölte az utcák tisztasága, és hogy hetente mosták az ablakokat. A szovjet viszonyokhoz képest a különbség fájdalmasan szembetűnő volt. Az oroszok közvetlen német munkatársai Drezdában többet kerestek, mint KGB-s kollégáik, és az NDK-ban az emberek általában magasabb életszínvonalon éltek, mint odahaza.

Vlagyimir Putyin a Lazar Matvejev ezredes irányítása alatt álló nyolcfős drezdai KGB-s csoport tagja volt. Míg Matvejev a tisztjeiért felelt, neje az orosz KGB-s feleségeket tartotta kordában. Minden asszonynak minden este meleg vacsorával kellett várnia férjét, és az egész csoport rendszeresen együtt járt el szórakozni. Matvejev a KGB veteránja volt, mikor 1989-ben hazatért, összesen harmincévnyi németországi szolgálat állt a háta mögött. A drezdai KGB-állomás politikai hírszerzéssel és -elemzéssel, kémelhárítással és hasznos műszaki információk szerzésével foglalkozott. Az orosz KGB-ügynökök gyakorlatilag Stasi-alkalmazottak és keletnémet rendőrök beszervezésével töltötték napjaikat, és igyekeztek a városba látogató külföldiekkel kapcsolatba lépni, illetve kompromittálni őket. A KGB rendszeresen bepoloskázta azokat a szállodai szobákat, ahol külföldiek tartózkodtak, telefonjaikat lehallgatták.

Az egyik kedvelt fogás a „mézes bödön” nevű kelepce volt; ennek során külföldi üzletembereket, látogatókat kompromittáltak azzal, hogy lefilmezték őket, amint ágyba bújtak egy szemrevaló hölggyel. Vagy akár többel. A KGB Moszkvában is hasonló módon ejtett csapdába brit diplomatákat. Egyikük egy szobalánnyal való együttlét után kompromittálódott. A szexuális zsarolás általában igen hatékonyan működött. Ha azonban ez nem jött be, a KGB más módszerekhez folyamodott, például a kapzsiságra alapozva megpróbálta megvesztegetni a cél személye. A Szovjetunió legjobb amerikai kémeinél, így az FBI kötelékébe tartozó Robert Hansen esetében ez bevált. A 2001 elején letartóztatott amerikai kémelhárító tiszt 600.000 dollárt kapott hazája elárulásáért. A drezdai vagy a lipcsei egyetemre látogató, szélsőbaloldali hajlamú tudósok egy részét is sikerült beszervezni, Putyint, mivel jól beszélt németül, az egyszerűbb keletnémet „célszemélyekre” állították rá, olyanokra, akik már eleve az NDK biztonsági szolgálatának dolgoztak. Az oroszok csak „barátaink”-ként

emlegették az NDK-s biztonsági tiszteket. A feladat abban állt, hogy a Kommunista Kelet-Németországhoz fűződő elsődleges lojalitásukat a Szovjetunió és a KGB iránti lojalitássá kellett átfordítani. Ezek az emberek általában amúgy is kommunista meggyőződésűek voltak, így Putyin feladata nem igényelt túl sok erőfeszítést.

Vlagyimir Putyin NDK-beli hivatalos állása szerint a drezdai és lipcsei székhelyű Német-Szovjet Baráti Társaság igazgatóhelyettese volt, de mint jeleztük, főként a Stasi és a KGB közötti titkosrendőrségi kötelékeket kellett erősítenie. A *Lucs* (napsugár) művelet révén a Szovjetunió olyan kémhálózat kiépítésére törekedett, amely abban az esetben is biztosítja a hírszerzést, ha a keletnémet kommunista rezsim összeomlik. Jóllehet Putyin tagadja, hogy részt vett volna a *Lucs-műveletben,* ennek ellentmond egy drezdai munkatársának állítása, aki szerint Putyin igenis részt vett a toborzásban. Mint ő maga is elismerte *Első személyben* című önéletírásában *[A kötet magyarul is megjelent – Sz. B. Z.],* minden szokásos hírszerzési feladatot ellátott, ideértve „informátorok beszervezését, információk szerzését, elemzését és továbbítását Moszkvába”. Putyin a nyugati politikai pártokról gyűjtött anyagot, valamint minden, a „fő ellenséggel”, a NATO-val kapcsolatos információt. Drezdában Putyin csoportja megbecsült, népszerű alakjának számított, különösen az idősebb KGB-s tisztek, valamint főnöke, Lazar Matvejev ezredes szemében. Úgy tűnik, Putyin kifejlesztette azt a képességet, hogy a környezetét, illetve a hierarchiában fölötte állókat elbűvölje. A kollégái tisztelték munkabírását, tapintatosságát és udvariasságát. Úgy látszott, elégedett a munkájával, nem fűti túlzott becsvágy, kevés idejét pedig orosz klasszikusok, például Gogol *Holt lelkek* c. regényének, Bulgakov és Szaltikov-Scsedrin műveinek olvasásával töltötte.

Klaus Zuchold a Stasi főhadnagya volt, amikor Putyin beszervezte. Hivatalosan 1990. január 16-án csatlakozott a KGB-hez. Zuchold gyermekei „Vologya bácsi”-ként emlékeznek a KGB-s tisztre. Putyin Zucholdék lakásán diktálta le a német tisztnek a KGB-nek szóló hűségnyilatkozatot – miután Zuchold tizenkét éves Cindy lányának egy orosz tündérmeséket tartalmazó könyvet ajándékozott. A hivatalos, írásbeli hűségnyilatkozat a szovjet gyakorlat sajátossága volt, egyben kizárta a visszakozás lehetőséget. Ha valaki meggondolta volna magát, a KGB ezzel zsarolta meg, hogy az ő oldalukon maradjon. Zuchold esetében azonban még a hűségnyilatkozat sem bizonyult elegendőnek. Nem egészen egy év múltán Nyugatra szökött, és feladta a Moszkvának dolgozó, tizenöt ügynökből álló kört. Zuchold szökése súlyosan érintette Putyin keletnémet hálózatát, melyet végül fel is számoltak. Putyin feltételezések szerint „puha” célszemélyei – részint a berlini falleomlásának és az NDK kimúlásának következtében – elmaradoztak.

Zuchold Putyinhoz fűződő kapcsolata bizonyos érdekes részleteket is feltár a KGB-s tiszt jelleméről. „Rajongott a német kultúráért és fegyelemért – így Zuchold. – Büszke volt rá, hogy a KGB-hez tartozik, ez volt az élete. Megmutatta a karóráját, amelybe egy KGB-s nagykutya belevésett valamit. Szerette az Oroszország dicső múltjáról és népszerű hőseiről szóló történeteket. „ Putyin megmutatta Zucholdnak azt az új sztereó készüléket is, amelyet a Ka-De-We meglehetősen drága áruházában vásárolt nyugat-berlini útja során.

Abban az időben Putyin számára a bevásárlóút volt a nyugati munka egyetlen elérhető formája. A fegyelmével és hazaszeretetével kiérdemelt tisztelete neveltetését és ifjúkori idealizmusát tükrözte. Zuchold azt is elmondta, hogy Putyin szívesen hallgatta zsidó vicceit, de nem mondható, hogy antiszemitább volna az átlag orosznál (aki általában eléggé antiszemita). Putyint főleg a történelmi, filozófiai és irodalmi kérdések érdekelték. Jóllehet a társalgás művészetében sokat javult, a beszélgetések még most is meglehetősen egyoldalúan zajlottak. „Egy egyórás beszélgetés során az idő 80 százalékában hagyta, hogy a másik mondja a magáét, és ő csupán húsz százalékban adta hozzá a maga elképzeléseit” – mondta Zuchold.

Az órákon át tartó figyelem lebilincselő képessége egyesekben azt a benyomást keltette, hogy Putyin remek beszélgetőpartner. Zuchold azonban szűkszavú, kifürkészhetetlen és-jobbára „megközelíthetetlen” embernek tartotta őt. Az orosz KGB-s hírszerző motivált, határozott és nagy önfegyelemmel rendelkező személy benyomását keltette. „Amikor ivott, ügyelt rá, hogy mindenkinél legalább három pohárral kevesebbet hajtson le”- mondja Putyin régi német kollégája, elárulva azt is, hogy „nagyon jó pókerjátékos volt”. Egyszer azt is észrevették, hogy csöndben egy egész pohár vodkát kiöntött. Az italtól való távolságtartásban különbözött más oroszoktól, akik minden ürügy nélkül is bármikor merev részegre itták magukat. Putyinnak az a képessége, hogy minden helyzetben józan tud maradni és alaposan meg tudja figyelni környezetér, egyik legnagyobb erősségének bizonyult titkosszolgálati pályafutása során. A KGB-s tiszteket külön is oktatták arra, hogy munka közben ne, vagy legalább ne sokat igyanak, hogy később mindenre emlékezzenek, ami adott „társasági” szituációban elhangzott, s a helyszínről távozva szó szerint le tudják jegyezni. Az orosz normák szerint gyakorlatilag absztinensnek számító Putyinnak munkája e követelménye csöppet sem esett nehezére.

Ha volt is gondja Németországban, sosem osztotta meg feleségével. Mint Ljudmila elmondta, otthon egyetlen szó sem esett a munkáról. „A KGB-nél alapelv volt, hogy semmit nem szabad elmesélni a feleségnek. Azt mondták, vannak esetek, amikor a túlzott őszinteség szerencsétlen következményekkel jár – mondta Ljudmila. – Tartották magukat ahhoz az alapszabályhoz,

hogy minél kevesebbet tud az asszony, annál jobban alszik. Sokat barátkoztam németekkel, s ha valamelyik ismerősöm nem kívánatos személynek látszott, Vologya azonnal szólt.” Sportlehetőség híján Putyin maga viszonylag kevés időt töltött társaságban. Olykor munka után otthonukba meghívták német és orosz barátaikat, s hétvégente a Putyin család Szászországban kirándult. Vendégeiket Putyin gyakran szórakoztatta orosz viccekkel, anekdotákkal. Putyin jól belesimult a társaságba, de nem állt a középpontjában, ahogyan a hivatalban sem ő vitte a prímet. Természetéből adódó mértékletessége és munkájának való elkötelezettsége ellenére a helyi német sört szívesen megitta. Olyan jó volt, hogy annak nehezen állt ellen. Hetente egy háromliteres hordócska sörnek a végére járt Radeberg kis városában, ahol az NDK legjobb sörfőzdéje üzemelt. Negyven felé, a német sör hatására is, néhány kilót magára kapva úgy tűnt, Putyin kezdi elveszíteni régi formáját. Kényelmes, de nem túl igényes életet élt.

Putyin második lánya, Kátya Drezdában született, 1986 augusztusában, egy évvel Vlagyimir ideérkezése után. Előbb beszélt németül, mint oroszul. 1990 elején, négy és fél évi kelet-németországi tartózkodás után a család összecsomagolt, és visszatért Leningrádba. Putyin barátainak elmesélte, hogy a berlini fal leomlása utáni időszak már igen nyomasztó volt. Noha pontosan látta, hogy az egész keletnémet kommunista rendszer rohad, azt nem várta, hogy a berlini fal és az NDK ilyen rövid időn belül összeomlik. Ez a tapasztalat mélyen megrázta és megsebezte. „Nehezen tudtam elképzelni, hogy ilyen hirtelen változások mehetnek végbe az NDK-ban. Ezt senki sem hitte. És nem tudtuk, mi lesz a vége” – idézte föl Putyin a végzetes napokat. Zavarodottságát felesége is osztotta, aki később így beszélt erről: „Négy év telt el, és ez alatt a négy év alatt az idegen országban az idegen várost már kezdtük a sajátunknak érezni. Amikor a berlini fal leomlott, világossá vált, hogy itt a vég. Szörnyű érzés volt, hogy az ország, amelyet már-már otthonunknak tekintettünk, nincs többé.”

Putyint és KGB-s kollégáit a fal és minden más hirtelen összeomlása teljesen készületlenül érte. Senki nem tudta előre jelezni. Putyin összes titkos kommunikációs eszközét, a kapcsolatai listáját és a bizalmas iratokat megsemmisítette. Napokig titkos dokumentumokkal a ruhája alatt járt-kelt. A KGB-rezidencia annyi iratot égetett el, hogy a kályha túlhevült és felrobbant. Egyes szigorúan titkos anyagokat visszaküldtek Moszkvába, Putyin végignézte, hogy feldühödött tömegek hatolnak be az állambiztonsági minisztérium (MGB) helyi irodáiba, ahonnan a tömeg tovább hömpölygött a KGB elzárt épületébe. Az orosz hírszerzők fegyvert ragadtak, és készen álltak munkahelyük megvédésére. Putyin kiment, és lecsillapította a tömeget. Azt állította, hogy ő maga német tolmács, és hogy a KGB hivatala

valójában a szovjet hadsereg egyik telepe. A tömeg hangulata riasztónak látszott, de Putyin ártatlanságának hangoztatása egy időre bevált. Eközben az ostromlott KGB-ügynökök kapcsolatba léptek a helyi szovjet laktanyával. Putyin döbbenten hallotta: „Moszkva utasítása nélkül semmit sem tehetünk. Moszkva pedig hallgat.” Putyin életében először érezte úgy, hogy szülőhazája elhagyta őt. Ösztönösen megérezte, nem csupán az NDK, de abban a formában, ahogy ő ismerte, a Szovjetunió számára is megkezdődött a vég. „Úgy éreztem, hogy az ország nincs többé. Hogy eltűnt” – mondta. Végül a szovjet laktanyából küldtek néhány ejtőernyőssel teli járművet a KGB épületéhez, s a tömeg feloszlott. Putyinnal azonban ott maradt az illúzióvesztettség érzése.

Ljudmila látta, hogy a német titkosszolgálatnál dolgozó barátaikra azonnal hatottak a történtek. Mint felidézte: „Láttam, mi történt a szomszédainkkal, amikor az NDK-ban beindultak a forradalmi események. Szomszédom és jó barátom egy hétig zokogott. Siratta elveszett eszményeit, s hogy mindaz, amiben egész életében hitt, most egy csapásra összeomlott. Számukra valóban mindennek vége lett – az életüknek, a karrierjüknek. Mind munka nélkül maradtak. Szakmájuk miatt kiközösítették őket.”

Putyinék egy futó pillantást vethettek a Szovjetunió jövőjére, noha ők maguk még nem akarták elfogadni, hogy a régi életnek vége. Vlagyimir elsősorban azt fájlalta, hogy a Szovjetunió elvesztette európai pozícióját. Évekkel később, egy Henry Kissingerrel folytatott beszélgetésben Putyin egyetértett Kissinger meglátásával, miszerint a Szovjetuniónak nem kellett volna olyan rohamléptekben elhagynia Kelet-Európát. Az egykori amerikai külügyminiszter megmagyarázhatatlannak tartotta Gorbacsov sietős kihátrálását Kelet-Európából. „Kissingernek igaza volt – állította Putyin. – Megannyi problémát elkerülhettünk volna, ha a szovjetek nem távoznak fejvesztve Kelet-Európából.” Mindenesetre a Putyin család visszatért Leningrádba, de a neheze még hátra volt. A szovjet birodalom ezután rekord idő alatt felbomlott, ami a Szovjetunió széteséséhez vezetett. Az, hogy 1990 januárjában a Putyin család hazatért Leningrádba, nem volt maradéktalanul áldásos fordulat. Négy és fél év után hazatérni azt jelentette, hogy fél évvel rövidebb ideig tartózkodtak az NDK-ban annál, mint amennyi a kiküldetés szokásos időtartama volt. Putyinnak korábbi visszatérését elsősorban a berlini fal leomlása és annak következményei idézték elő. Ami Putyin karrierjét illeti, kelet-németországi tartózkodása eredményesnek mond ható. Ezalatt kétszer léptették elő, ami eléggé rendkívüli dolog, mindenképpen sikerként könyvelhető el. Mint őrnagy, a különösen fontos ügyek felelőseként került ki, majd 1987-ben osztályvezető-helyettes (és alezredes) lett, két évvel később pedig első helyettes. Drezdában Matvejev ezredes után gyakorlatilag ő volt a második ember, és a következő lépésben bizonyára megkapta volna az ezredesi rangot. Előléptetésében minden bizonnyal közrejátszott

egyfelől a Matvejev ezredessel ápolt jó kapcsolata. Másfelől viszont a KGB-nél működő értékelőrendszer is. A következő fokozatra azon az alapon lehetett jutni, hogy milyen mennyiségű információt juttatott valaki elöljárójához. Ha Putyin keményen dolgozott, és elegendő mennyiségű hírszerzési információt szerzett forrásaitól és ügynökeitől, lényegében biztosra vehette az előrelépést. Egyes KGB-tisztek úgy használták ki ezt a rendszert, hogy tudományos vagy nyilvános anyagokat is továbbítottak titkos információként. Tudták, hogy a moszkvai központban ülő főnökeik csak ritkán ellenőrzik az információk forrását. Egy újságíróval vagy politikussal folytatott beszélgetést is el lehetett adni alapos hírszerzői munkaként, ami időnként ahhoz vezetett, hogy a KGB-nél „befolyásos ügynökök”-ként idézték diplomáciai fogadásokon részt vevő, tudatlan egyének esetét.

Mindenesetre az egyes egyének előléptetésekor a KGB-nél alkalmazott alapelv szerint a mennyiség jobban számított, mint a minőség. Putyin kihasználta az értékelési rendszert, és végeredményben jól teljesített. Amikor azonban visszatért Leningrádba, úgy tűnt, külső hírszerzői pályafutásának befellegzett. A szovjet birodalom végvidékeiről százezrével jöttek haza KGB-s és katonatisztek, akiket egymás után fokoztak le vagy bocsátottak el. A szovjet hadsereg az NDK után kivonult Csehszlovákiából, Magyarországról, Lengyelországból, Bulgáriából, Romániából és Kelet-Európa többi részéből is. A Szovjetunió utoljára Afganisztánból hívta vissza katonáit, és csökkentette jelenlétét Afrikában, Kubában, Mongóliában, Vietnamban és a Távol-Keleten is. Ennek eredményeként Putyin arra jött haza, hogy nincs állása, „aktív tartalékállományú” lett. Szó esett arról, hogy esetleg a KGB moszkvai központjába helyezik és ott kap munkát, de ebből semmi sem lett. Putyin azt is tudta, ha Moszkvába megy, ott nem lesz lakása, sem rokonai. Talán még többet nyomott a latban, hogy barátai és kapcsolatai is Leningrádhoz fűzték, márpedig Oroszországban általában a barátok révén lehetett álláshoz jutni. Ha Leningrádban marad, legalább van hol laknia, és barátai majd csak egyengetik útját pályája következő szakaszában.

Putyin és családja tehát visszaköltözött a szülőkhöz, ami mindenkinek meglehetősen kényelmetlen megoldás volt. Ljudmila akkor is maga lakott, amikor Vlagyimir moszkvai kiképzésen vett részt, nem fűlött hozzá a foga, hogy apósával és anyósával egy fedél alatt lakjon. Most már két kislányuk is volt, s mindnyájuknak egy lakásban kellett élniük. A családnak azonban nem volt más választása. A kelet-németországi szolgálat végén elvették Putyin KGB-s lakását is. Leningrádban pedig nem adtak neki másikat, és nem is nagyon számíthatott rá, hogy a jövőben kap. Csupán azzal vigasztalódhatott, hogy a Putyin szülőknek időközben egy háromszobás lakást utaltak ki a Szrednyeohtyinszkij proszpekten, a város keleti részén, az Ohta folyó partján. Ezúttal is Putyin

atyjának második világháborús veterán státusa segítette jobb lakáshoz a családot. Most már a lányok számára is volt egy szoba. Mindazonáltal nem ez az ideális helyzet. Az év elején Putyinnak sok szabadideje volt, órákat töltött azzal, hogy Volga típusú autóját babrálta. A négy és fél évi drezdai külszolgálat urán ez a Volga és egy húszéves, használtan vásárolt mosógép volt minden, amit Putyinék felmutathattak. Minden megtakarított pénzüket elvitte a Volga.

Putyin végül a leningrádi egyetem *prorektor*aként *[a rektor egyik kizárólag adminisztratív ügyekben illetékes helyetteseként – Sz. B. Z.]* adminisztratív állást vállalt, ő felelt a nemzetközi kapcsolatokért, és foglalkozott a külföldi diákokkal, illetve felkészült kandidátusi disszertációjára. Állása hagyományos KGB-s külső hírszerzői állás volt, titkosszolgálati alkalmazott számára tartották fenn. A KGB az egész szovjet civil- és biztonsági rendszert teleültette embereivel, és ezt a pozíciót is mindig KGB-s tiszt töltötte be. A KGB-s *prorektor* pozíciójánál fogva rajta tarthatta a szemét az egyetemi eseményeken, és jelentést készíthetett az érdekesebb külföldi kapcsolatokról. Putyin saját szavaival élve „fedőállást” kapott az egyetemen. Ám ha fedőállásként írjuk le Putyin szerepét, talán túlságosan is sötét színekkel festjük le ezt a munkakört, és rejtélyesebbnek tüntetjük fel, mint indokolt volna. Az egyetemi oktatók közt sokan tudták, hogy a KGB-től jött. Továbbra is a KGB fizetési listáján szerepelt, jóllehet fizetése mindinkább el-elmaradozott, ami akkoriban oroszok millióival esett meg. Sok szabadideje folytán Putyinnak azt is felajánlották, hogy legyen Galina Sztarovojtovának, a leningrádi reformpolitika egyik vezető személyiségének önkéntes sofőrje. Mind ez idáig Putyin semmi érdeklődést nem tanúsított a szovjet demokratizálódási folyamat iránt. Sofőri szerepe ironikus tükörképe volt a gyermekkorában oly bálványozott *Kard és pajzs*-beli orosz titkosügynök karrierjének. A tragikus sorsú Sztarovojtovát pár évvel később a Szentpétervár központjában, a Mojka folyónál lévő lakásának lépcsőházbejáratánál gyilkolták meg, akkoriban, amikor éppen a város korrupciós ügyeinek anyagát gyűjtötte. A merénylőt vagy merénylőket nem sikerült elfogni. Mint a Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSzB), a KGB hazai utódának *{az FSzB-t [Fegyeralnaja Szluzsba Bezopasznosztyi* (1995-)}, *illetve annak elődeit az FSzK-t [Fegyeralnaja Szluzsba Kontrrazvedki(1993-1995)} és a Biztonsági Minisztériumot [Minyisztetsztvo bezopasznosztyi* (1992-1993)] *a KGB defenzív részlegeiből alakították ki kémelhárító és egyéb nemzetbiztonsági feladatok ellátására. Az elmúlt években azonban fokozatosan visszarendelték az FSzB felügyelete alá az összes, a ’90-es évek elején önállóvá vált titkosszolgálatot, továbbá a határőrséget. Ezzel az FSzB lényegében helyreállította az egykori Állambiztonsági Bizottság (KGB = Komityet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi) illetékességi körét, egyetlen kivétellel. A külső hírszerzés (SzVR = Szluzsba Vnyesnyej Razvedki) ugyanis*

továbbra is *őrzi szervezeti önállóságát. A „hazai utód” kifejezéssel a szerző nyilván erre a körülményre utal – Sz. B. Z.}* akkori főnöke, Vlagyimir Putyin rendelte el a vizsgálatot Sztarovojtova halála ügyében.

Kényelmes egyetemi hivatalával és hírszerzői karrierjével a bizonytalan jövő felé sodródva Putyin kilátásai nem tűntek rózsásnak. Harmincnyolc évesen volt felesége, gyermekei, de nem tudta pontosan, merre tart. Ljudmila szavaival élve Putyin „úgy érezte, elvesztette kapcsolatát a való élet céljával”. A KGB moszkvai központja, de még a leningrádi „Nagy ház” is mintha elvesztette volna az érdeklődését korábbi külső hírszerző tisztjei iránt. A dolgok rendes menete szerint a sikeres KGB-ügynök kilenchavi otthon tartózkodás urán újabb, országtól és pozíciótól függően három-öt éves kiküldetésre számíthatott. Putyin esetében semmi nem utalt arra, hogy a közeljövőben ismét külföldi kiküldetésben lehet része. A berlini fal leomlását és a Kelet-Európából való kivonulást követő zűrzavarban Putyinnak esélye sem volt arra, hogy egyike legyen azoknak a jó kapcsolatokkal rendelkező vagy zseniális ügynököknek, akiknek sikerül megcsípni egy zsírosabb külföldi állást.

Putyin nem is próbálkozott. Tisztán látta, hogy az olyan KGB-tisztekre, amilyen ő is, zord jövő vár. A központban már senkit nem érdekelt az, hogy a régi kémhálózatot Kelet-Európában és másutt is egyre-másra felgöngyölítik, vagy egyszerűen csak magukra maradnak. Rövid ideig eljátszott a gondolattal, hogy tanítani kezd, vagy jogi pályára lép. Sok KGB-s kollégája az „üzleti életbe” kapcsolódott be, ám Oleg Blockij életrajza szerint Putyin úgy vélte, biztonsági-katonai háttere miatt az üzleti élet nem neki való. A külső hírszerző tisztektől magas erkölcsi nívót vártak el, s Putyin rosszul érezte volna magát a kétes orosz kereskedelmi életben: „Akkoriban elég nehezen lehetett a törvény előírásai szerint vinni egy üzletet” – mondta szokásos, dolgokat a ténylegesnél szürkébb színekkel lefestő stílusában. Úgy tűnt, egyetlen lehetséges választása, ha megmarad egyetemi státusában és kivárja nyugdíjazását. A családi költségvetés javítása érdekében álláshoz segítette Ljudmilát, aki ezután az egyetemen németet tanított, azaz olyan állást töltött be, amelyre nem volt képesítése. Noha a nyelvet jól beszélte, a nyelvtannal nehézségei voltak. De a sokévi kihagyás után Ljudmila boldogan vette fel újra az érdekesnek ígérkező munkát. Ez mindenképpen jobb volt, mint Kelet-Németországban barackot szedni, noha annak is megvolt a maga bája.

Aztán egyszer végre Putyinnak dolgozott a *blat,* a hagyományos orosz haverszellem. 1990 májusában a város első szabad választásai után a leningrádi városi tanács *(Lenszovjet)* képviselői Anatolij Szobcsak reformpolitikust választották elnökükké. Egy év múlva a városi szavazás során őt választották meg Leningrád polgármesterévé. Szobcsak korábban a leningrádi

egyetem jogi fakultásán tanított, és Putyin a legjobb tanítványai közé tartozott. Mint Putyin egyik egyetemi barátja elmondta, Szobcsak adminisztrációs személyzetet toborzott, és ő Putyint javasolta a város vezetőjének. A két férfi a Marinszkij-palotában (a városi közgyűlés épületében) találkozott, és Putyin azonnal elmondta leendő főnökének, hogy hivatalosan még mindig a KGB tisztje. Joggal feltételezzük, hogy Szobcsaknak tetszett új jelöltjének őszintesége. Szobcsak számíthatott rá, hogy környezetében sokak mögött a titkosszolgálat áll; Putyin esetében legalább tudta, hányadán áll. A KGB-s kapcsolatok mindig jól jönnek egy városvezetőnek, bizonyos esetekben felbecsülhetetlen jelentőségük lehet. Ahogy Szobcsakkal tiszta vizet öntött a pohárba, Putyin éppúgy a KGB-s főnökeinek is beszámolt találkozójáról. Nem meglepő, hogy a megbízatást ott sem ellenezték. A KGB valószínűleg arra számított, a javukra fordítható, ha Putyin a polgármester közelében van. (Putyin szerint a KGB igyekezett őt rávenni arra, hogy kompromittálja Szobcsakot, ő azonban ezt elhárította. Ugyanakkor továbbra is fölvette KGB-s fizetését, amely magasabb volt, mint amit a városházán fizettek neki. Egyes politikusok a szemébe mondták, hogy KGB-s tégla, míg bizonyos üzletemberek úgy akartak nyomást gyakorolni rá, hogy titkosszolgálati hátterével zsarolták. Putyin azzal vágott vissza, hogy bevallotta múltját, még a helyi tévében is elmondta, hogy korábban a KGB külső hírszerzőjeként dolgozott. Szobcsak nyilvánosan is védelmébe vette az *egykori* hírszerző tisztet, de azon átsiklott, hogy Putyin még *ekkor is* titkosügynökként szolgált, noha az „aktív tartalékállományú” tisztek közőrt tartották nyilván. Nagyjából ekkoriban küldte el Putyin első felmondólevelét a KGB-nek, bár a gyakorlatban a Szovjetunióban nem lehetett „felmondani” a titkosszolgálatnak. Putyin nyilvánosság elé lépése, KGB-s múltjának megvallása és az őszinteség látszata sikeresen lefegyverezte az ellenlábasokat. A keményvonalasok Mihail Gorbacsov elleni, 1991. augusztusi puccsa alatt Putyin a kalinyingrádi térségben töltötte szabadságát. Saját szavaival élve „még aktív KGB-tiszt” volt, mivel felmondólevele „valahol lappangott”. Ekkor még semmi bizonyítéka nem volt arra, hogy otthagyta a KGB-t. A puccskísérlet az akkor még Leningrádnak nevezett városban széles körű politikai tiltakozást váltott ki, és a városi tanács sebtében felállított egy védelmi központot. „Putyin a közelünkbe se jött – mondta Alekszandr Vinnyikov választott képviselő. – Semmilyen szerepet nem vállalt. Most azt mondja, már kilépett a KGB-től, de ez csak propaganda. A KGB-től nem lehet kilépni.” Miután Szobcsak visszahívta Leningrádba, Putyin továbbra se vállalt jelentős szerepet. Borisz Jelcin a legjobb formáját futotta, amikor a puccs kellős közepén, nagy bátorságról tanúságot téve egy tank tetejére pattant a moszkvai Fehér Ház, a Legfelsőbb Tanács, az orosz parlament orrhona előtt. Az orvlövészektől csak egy kézzel elébe tartott golyóálló mellény védte, így Jelcin kiállása kétségkívül merész és kockázatos vállalkozás volt.

Mint rendesen, Jelcin kezdeményezése ezúttal sem nélkülözte a színpadias elemeket. Tankos hőstettével szemrebbenés nélkül utánozta Lenin száműzetésből való visszatérésekor tartott híres beszédét, amelyet 1917-ben egy a petrográdi Finnország pályaudvar előtt álló páncélautó tetejéről mondott el. A különbség csupán annyi, hogy míg Lenin puccsra készült, Jelcin meg akart fékezni egy puccsot.

Putyin azt állítja, végül akkor lépett ki a KGB-től, amikor a Gorbacsov megbuktatására tett kísérlet meghiúsult. De Putyin még a puccskísérlet után is a KGB tartalékos állományában maradt. Amikor néhány évvel később kinevezték az FSZB élére, büszkén mondta Jelcin elnöknek, hogy még mindig a Szövetségi Biztonsági Szolgálat tartalékos alezredese. Törvényesen aligha lehetett kilépni a titkosszolgálat kötelékéből – a szovjet időkben legalábbis. A szovjet korszakban aki a KGB tagja lett, egy életre az is maradt. Kicsit úgy, ahogyan az 1960-as évek klasszikus tévés kultuszfilmjében, *A fogoly*ban Patrick McGoohannel történt. Ha egyszer valaki a KGB karmai közé került, nem menekülhetett. Arra sincs bizonyíték, hogy Putyin ellenezte volna, hogy tartalékos állományba helyezzék, vagy rossz néven vette volna. Önéletrajzában azt írja, hogy a puccskísérlet megváltoztatta a nézeteit. „Azok az eszmék és célok, amelyek miatt elkezdtem dolgozni a KGB-nek, a puccsot követő napokban mind odalettek”- jegyzi meg. Kicsit hasonlított ez drezdai tapasztalatára, de annál százszor rosszabb volt. Most a Szovjetunió és az imádott KGB omlott össze. „Nézzétek, mi történt a Szovjetunióval! – mondta később. – Ki gondolta volna, hogy egyszer csak széthullik. Senki sem látta mi vár ránk – a legrosszabb rémálmaiban sem.” Putyin továbbra is jó kapcsolatokat ápolt a KGB főnökével és a puccs egyik vezetőjével, Vlagyimir Krjucskov vezérezredessel, aki – mint később újságíróknak elmondta – „meggyőződéses kommunista volt, és úgy gondolta, a puccsisták helyesen jártak el; tisztességes férfi volt, ma is nagyra becsülöm”. Az az igazság, hogy Putyinnak még ekkor is több köze volt a puccsistákhoz, mint a puccsot megakadályozó demokratikus mozgalomhoz. Szerinte a puccs végrehajtóit „nemes” célok vezérelték, ugyanis azt gondolták, megakadályozhatják a Szovjetunió szétesését, melyet maga Putyin is igen fájlalt. Ugyanakkor úgy vélte, Gorbacsovot terheli a felelősség az „egyoldalú leszerelésért”. Putyin csak a puccsisták eszközeivel nem értett egyet, amelyekkel csak azt a szerencsétlen eredményt érték el, hogy felgyorsították a megelőzni óhajtott szétesést.

Utólag nézve a puccskísérlet, ismerte el Putyin, a korabeli demokratikus mozgalom irányát tekintve helytelen volt. „A demokraták oldalán álltam. De aggódtam. Emlékezzünk csak, milyen állapotban voltak akkor a biztonsági szervezetek. [A demokraták] el akarták őket pusztítani, meg akarták őket törni és meg akarták őket gyötörni; azt követelték, hozzák nyilvánosságra

az ügynöklistákat, és titkokat tárjanak fel.” Szíve mélyén, semmi kétség, Putyin KGB-s maradt. De látta, hogy már új szelek fújnak, és érezte, hogy a szovjet rendszernek akkor sincs jövője, ha szétesését vissza is lehet fogni. A puccskísérlet rémes helyzetbe sodorta. Kikhez csatlakozzon, KGB-s mestereihez vagy új főnökei-hez a leningrádi városházán?

Ha leszegett fejjel is, de Szobcsak polgármester mellett tartott ki, s ezzel kétségkívül kockázatot vállalt. Ha a KGB-s Krjucskov tábornok kerül hatalomra, Putyin nehezen tudta volna kimagyarázni, miért nem állt nyíltan a puccs vezetői, a Rendkívüli Helyzet Állami Bizottsága mellé. Talán megpróbálhatta volna meggyőzni őket arról, hogy végig az ő emberük maradt a városházán is, de korántsem biztos, hogy hittek volna neki. Putyin maga is elismeri, hogy a kérdés súlyos dilemma volt számára. „Erkölcsi okokból úgy gondoltam, nem teljesíthetek egy parancsot, ha az olyan hatóság ellen irányul, amelynek magam is része vagyok.” De azzal is számolt, hogy személyére nézve a következmények eléggé szörnyűek lehetnek. „Arra gondoltam, ha győznek a puccsisták, és nem dugnak rács mögé, vajon miből tartom el a családomat.” Ezt Oleg Blockij életrajza idézi. Putyin tudta, ha az összeesküvők diadalmaskodnak, belőle legjobb esetben is legföljebb munkanélküli válhat. „Őszintén szólva – teszi hozzá –, arra gondoltam, hogy taxisofőr leszek.” Kelet-Németországból hozott Volgájával nem hivatalosan, „fekete taxisként” fuvarozhatott volna. Oroszok ezrei használták magánautóikat jogosulatlanul taxizásra, rótták a városokat, arra várva, hogy egy potenciális utas leinti őket. Volt, aki másodállásban csinálta, volt aki fizetés-kiegészítésért, és volt, akinek nem volt más választása. Akárcsak nyugaton, a taxizás Oroszországban is az utolsó menedék azon középkorú férfiak számára, akiknek kifulladt a karrierje.

Putyin valódi veszteségnek, ugyanakkor véglegesnek érezte a Szovjetunió kimúlását. „Csak az nem sajnálta a Szovjetunió felbomlását, akinek nincs szíve. Aki azonban vissza akarná állítani, annak esze nincs” – mondta évekkel később. Ha nehéz szívvel is, de tovább kellett lépnie. Amikor világossá vált, hogy a puccs elbukott, és nincs jövője a Szovjetuniónak, Putyin úgy vélte, nincs más választása, mint lemondani KGB-s hírszerzői állásáról. Ismét küldött egy felmondólevelet, melyben le akart szerelni „aktív” KGB-tiszti posztjáról. Ekkorra azonban a KGB-t eluralta a zűrzavar, és valószínűleg senki nem törődött azzal, hogy Putyin lemondott-e, vagy sem. Az a döntése, hogy aktív tiszti rangját odahagyva a titkosszolgálat tartalékos állományába vonul, kétségkívül élete egyik legnehezebb elhatározása lehetett. Bizonyos értelemben a KGB hagyta el őt. Nem maradt számára karrierlehetőség, neki pedig nem voltak olyan kapcsolatai, amelyek révén megmenthetett volna magának valamit a hírszerző ügynökség romjaiból. Mint tartalékos tisztet, Putyint normális

körülmények között csak az állam vészhelyzete vagy háború esetén hívták volna be aktív szolgálatra. Amikor Putyin a KGB-hez belépett, kötelező volt a Kommunista Párt tagjának is lenni. Putyinra jellemző módon, nyitva hagyta a választás lehetőségét, fenntartva kommunista párti tagságát egészen addig, míg Jelcin elnök 1992 novemberében be nem tiltotta a pártot.

Új állásában Anatolij Szobcsak munkatársaként Putyin mindig olyan közel állt a polgármesterhez, hogy sokan testőrének vagy tolmácsának nézték. Hamar megtanulta, hogy a főnökhöz közel kell állni, csaknem szó szerint kapaszkodni kell politikai köpenye szegélyébe. Szobcsakot később mint barátját és mentorát emlegette, noha viszonyukban eleinte egyáltalán nem voltak egyenlők. Putyin irodája a Szmolnijban helyezkedett el, ugyanabban a tizenkilencedik század eleji, klasszicizáló, Néva-parti épületben, ahol haditengerész nagybátyja is állomásozott a háború idején. Az épület, mely valaha Lenin főhadiszállása volt, most a város közigazgatási központjának adott otthont. Új irodájába költözve Putyin Nagy Péter portréját akasztotta a falra oda, ahol korábban Lenin és Kirov arcképe lógott. Péter cár, az autokrata reformer immár közelebb állt az ízléséhez. Az 1990 júniusában lezajlott találkozótól kezdve a következő év májusáig Putyin Szobcsak tanácsadójaként dolgozott. Aktív szerepet vállalt az 1991. júniusi polgármesteri kampányban, és saját elmondása szerint jelentős szerepet játszott abban, hogy a városi tanács elfogadta a polgármesteri poszt új, választások útján történő betöltésének rendszerét. *[Az új ebben a választási rendszerben az volt, hogy a polgármestert immár nem a városi közgyűlés, hanem a város polgárai közvetlenül választhatták meg – Sz. B. Z.]* Mivel Szobcsak ekkor népszerűsége csúcsán állt (a város nehézségei ellenére is), elsöprő többséggel nyerte a választást. Röviddel Szobcsak polgármesterré választása után Putyint kinevezték a város új, külügyi kapcsolatokkal foglalkozó bizottságának élére, a három alpolgármester egyikének. Három év múltán ő lett az első számú polgármester-helyettes, azaz Szobcsak után a második ember, miközben a külügyi kapcsolatok bizottsága élén betöltött pozícióját is megtartotta. A polgármester-helyettesi poszt nem választott tisztség, így inkább Putyin hozzáértő technokrata, semmint politikusi képességeit dicséri. Állása a polgármester kegyétől és jóindulatától függött.

Úgy tűnt, Putyin az örök helyettes. A drezdai KGB-állomáson a vezető helyettese volt, az egyetemen a rektor helyettese, most pedig polgármester-helyettes. A helyettesi poszt jól megfelelt az alkatának. Ellentétben Szobcsakkal, ő nem nevezhető jó szónoknak, és nem is kedvelte annyira a polgármesterséggel járó végeérhetetlen fogadásokat, mint a főnöke (történetesen Ljudmila sem). A dolgok élére sem szeretett állni, szívesebben irányított a háttérből. Szobcsak és felesége, Ljudmila Naruszova jelent meg nyilvánosan a város képviseletében, míg a mindennapi munkákat

Putyin végezte el. Folyton Vlagyimir csillapította a választott képviselőket, akik nehéz és autokrata személyiségnek találták a polgármestert. A lobbanékony, vitakedvelő és szeszélyes Szobcsak nem nagyon törődött a városigazgatás mindennapi kulimunkáival. Ott volt Putyin és a többiek, akik mentesítették ez alól. Szobcsak egy ízben ugyancsak kihozta a sodrából a leningrádi katonai körzet vezetését azzal, hogy lemondva a velük megbeszélt találkozót, a reptérre sietett üdvözölni a híres énekesnőt, Alla Pugacsovát. Sokkal inkább az ő koncertjére ment, ahelyett hogy orosz tábornokokkal újabb unalmas megbeszélésen vegyen részt.

Vlagyimir Putyin úgy érezte, hogy gyakorlatilag ő vezeti a várost, miközben a hivalkodó Szobcsak csak a nyugati politikusoknak hízeleg, és ezért őt ünneplik a demokratikus reformok vezéreként. Olykor együtt utaztak külföldre, ahol Putyin volt Szobcsak tolmácsa és tanácsadója gyakori német útjai során. Közben Putyin meglehetősen jól teljesített mint a város külföldi kapcsolatokért felelős bizottságának vezetője, ekkor nyitott fiókokat a városban a Dresdner Bank, illetve a Banque Nationale de Paris, sikerült idecsábítani a Coca-Colát és a Gilette-et, valamint befejezni a Leningrád és Koppenhága közötti üvegszálas kábelkapcsolat kiépítését. Ekkor jött ide a legtöbb nagy nyugati befektető. Az ötmilliós város egész kormányzási rendszerét az 1990-es évek elején kellett kialakítani, szinte a semmiből. „Még ma is az a rendszer működik Szentpéterváron, amelyet Szobcsak, Putyin hozott létre” – mondja Jurij Novolodszkij szentpétervári jogász, aki négy évig együtt tanult Putyinnal, és együtt dolgozott vele a városházán. Putyin a hozzáértő technokrata hírében állt. Úgy érezte, igen fontos munkát végez, és Szentpétervár második legfontosabb emberének tekintette magát. Ha Szobcsakot 1996-ban újraválasztják. Putyin minden bizonnyal a helyettese marad, és mind a mai napig ugyanezt a munkát végzi. Igazán szerette ezt a szerepkört, még ha kora reggeltől késő estig lekötötte is a munkája.

Megannyi pletyka járja Anatolij Szobcsak adminisztrációjának széles körű korrupciójáról. Putyint egyik-másik esetben elkerülhetetlenül gyanúba keverték, ám ez a gyanú sosem bizonyult megalapozottnak. Szobcsak viszont vizsgálat alatt állt, mert állítólag városi pénzen vett magának lakást, egy másik, irigylésre méltó, állami tulajdonú lakást pedig rokonainak uralt ki. Neje, Ljudmila Boriszovna, a szentpétervári üzleti körök jeles képviselője, köztudottan „bemutatott” embereket a megfelelő személyeknek, ami a nyugati diplomaták rosszallását váltotta ki. Még a korrupciós ügyekben következetesen hallgató Borisz Jelcin is azt mondta: „[Szobcsak] környezetében, persze, nem mindenki volt tiszta.” Egyes jelentések azt állítják, hogy Putyin maga is pénzhez jutott a 11-es szentpétervári tévécsatorna privatizálásakor, amikor eladták azt az „Orosz Videó” nevű csatornának és cégnek” ám ez pusztán célzatos mendemonda ma-

radt. Azt azonban Putyin is elismeri, hogy része volt az 1990-es évek elején jobbára a maffiával karöltve működő városi kaszinók szabályozásában (ráadásul a városnak az üzletben jelentős részesedése van).

Ebben az időben Putyin egyszer „tapasztalatszerző" látogatáson járt Hamburg piros lámpás negyedében. Ha mással nem is, azzal, hogy Putyin irányította Szentpétervár játékbarlangjait, igen kikezdhető pozícióban került. A város már amúgy is az Oroszország „bűnügyi fővárosa" hírnévre tett szert, bérgyilkosok színre hetente tettek el láb alól egy-egy üzletembert vagy hivatalnokot. Misa Manevicset, Putyin egyik barátját és kollégáját, aki szintén polgármester-helyettes volt, ismeretlenek a saját kocsijában lőtték agyon akkortájt, amikor éppen Szobcsak utódja, Vlagyimir Jakovlev számára dolgozott. Néhány évvel azután, hogy Putyin elköltözött Szentpétervárról, a törvényhozó testület elnökhelyettesének, Viktor Novoszelovnak egy közlekedési lámpánál a kocsijára helyezett bomba levitte a fejét. Mindig ez lett a vége, ha egyetlen személy befolyáshoz jutott a szentpétervári üzleti és pénzügyi élet fölött. A pénzügyi szempontból jelentős döntések könnyen kihozták a sodrukból a veszélyes embereket. Végeérhetetlennek tűntek a bérgyilkosságok. Nem csoda, hogy szentpétervári polgármester-helyettessége idején a ciklus vége felé Putyin minden este légpuskája társaságában tért nyugovóra. Pontosan tudta, hogy ez védelemnek édeskevés, de valamivel mégis nyugodtabban aludt.

A városvezetés másik kétes ügylete, amelyben Putyin is részt vállalt, az az üzleti élet képviselőivel kötött megállapodás volt, amelynek értelmében a Szentpétervárnak szállított élelmiszer fejében a nyersanyagexportra támogatást nyújtott a város. Az 1991-es elkeserítő körülmények között, amikor a Szovjetunió felülről irányított, tervutasításos gazdasága összeomlott, ez jó elképzelésnek tűnt. Putyin egy televíziós interjúban később ezt nyilatkozta: „Nehéz időket éltünk, mert a korábbi Szovjetunió gazdasági kapcsolatai megszakadtak, és semmi sem működött. Az ötmilliós várost katasztrófa fenyegette. Már a stratégiai konzervtartalékainkhoz kellett nyúlnunk." Emlékszem, 1991 tavaszán ellátogattam a Nyevszkij proszpekten található egyik nagyobb áruházba, a Gosztyinij Dvorba, és *bábuská*k (nagymamák) hosszú sorait láttam csak, de venni alig volt mit. Emberek hosszú órákat töltöttek sorban állással abban a reményben, hogy tudnak valamit, bármit vásárolni, amit azután majd elcserélhetnek, vagy továbbadhatnak. Annyira nem romlottak le a viszonyok, mint a háború idején, de az üres boltok és a hosszú sarok a Gosztyinij Dvorban mindenképpen vészterhes állapotokat jeleztek. Talán várható is volt, hogy az 1991-es év zűrzavarában a vállalatok a maguk javára használják ki a megállapodást, és magukat megszedve távoznak. Noha a végső

exportengedélyek kiadásáért nem a város felelt, a korrupcióra való lehetőség nyilvánvaló volt.

Abban az időben és az ő pozíciójában, melynek révén közel állt a külföldi befektetőkhöz, a kaszinókhoz és a helyi üzleti élethez, Putyin kétségkívül dollármilliókra tehetett volna szert. Ennek ellenére egyik esetben sincs bizonyíték arra, hogy ő maga ezekből hasznot húzott volna. Vagy tíz év elteltével még ma sem jelzik „füstölgő fegyverek", hogy a róla kialakult kép megalapozatlan volna. Putyin polgármester-helyettesként a nyugati diplomáciai és üzleti körökben hatékony, hozzáértő és becsületes szereplőnek számított. Abban az időben, amikor megannyi más városházi hivatalnok részt követelt minden olyan üzleti megállapodásból, amely nyugatiak bevonásával jött létre. Sok más, a maga területén egyébként jól képzett, korrupt orosz hivatalnok, vezető politikus nem tudta megőrizni személyes jó hírnevét. Putyinnak ez eddig sikerült. Büszke feddhetetlenségére, hazafiasságára és becsületességére. Emellett a városi hivatal élén végzett munkákból annyi mellékjövedelemhez juthatott, ami szükségtelenné tette, hogy barna borítékba csomagolt keményvaluta-vagyonokat fogadjon el.

A szentpétervári városigazgatásban töltött időszakból származó néhány történet bepillantást enged Vlagyimir Putyin jellemébe. Olykor úgy tűnt, mintha Putyint teljesen elhagyták volna az érzései, és puszta űrt hagytak volna ott, ahol emberiességnek, empátiának kellett volna lakoznia. Látszólag a legmegrázóbb események is hidegen hagyták, úgy tűnt, még közeli hozzátartozóinak bajai sem indították meg. Marina Jentalceva, aki 1991 és 1996 között dolgozott Putyin titkárnőjeként, elmesélt egy számára meglepő és zavarba ejtő esetet. Ljudmila telefonált a dácsából, hogy megmondja, kaukázusi juhászkutyájukat, Malist halálra gázolta egy autó. A rossz hírt Marina közölte Putyinnal, s azt várta, főnöke majd elszomorodik.

„Csak néztem őt, de semmiféle érzelem nem ült ki az arcára. Annyira meglepett a reakciók teljes hiánya, hogy nem tudtam visszafogni magam, és megkérdeztem:

– Talán valaki már mondta?

Teljesen higgadtan válaszolt:

– Nem. Öntől hallom először.

Rögtön rájöttem, hogy bakot lőttem."

Az empátia és az emberség kimutatásának hiánya mélyítette el 2000 augusztusában az elnök első nagyobb válságát, amikor a *Kurszk* atom-tengeralattjáró 118 fős legénységével együtt elsüllyedt.

A másik történet Ljudmilával kapcsolatos, aki 1993 októberében súlyos autóbalesetet szenvedett Szentpéterváron.

Akkortájt épp kezdett egy kicsit jobban menni Putyinéknak. Vettek egy új Zsigulit, és felújítottak egy lakást, a Téli Palotával szemközt lévő Vasziljev-szigeten. A csupán 63 négyzetméteres lakás Putyinék első saját otthona volt Szentpéterváron, felújítása némi időt, és rengeteg pénzt igényelt. Ez alatt az idő alatt a család egy takaros, városi tulajdonban lévő szolgálati dácsában lakott a város mellett, a Finn-öböl partján elterülő Zelenogorszkban. Vlagyimir szülei továbbra is a Szrednyeohtyinszkij proszpekten laktok. Ljudmila iskolába vitte a hétéves Kátyát, amikor oldalról beléjük ütközött egy másik, a piroson áthajtó kocsi. Kátyát a Szmolnijba vitte Putyin egyik beosztottja, Ljudmilát pedig – aki magánál volt, de szedálni kellett – az Október 25. Kórházba szállították. A kórház szörnyű hely volt, tele haldokló emberekkel, a folyosókon pedig hullákkal.

A kórházi emlékekbe Ljudmila még ma is beleborzong. Abban az időben ilyen volt egy sürgősségi kórház: az egészségügyet sújtó horribilis elvonások következtében alig működött. Ha valakinek egy ilyen kórházban kellett maradnia, az felért egy halálos ítélettel. Az élet olcsó volt, a kezelés drága. Ljudmilát meztelenül otthagyták a jéghideg műtőben. Az Október 25. Kórház orvosai szerint a füle visszavarrásán kívül Ljudmilának más ellátásra nem volt szüksége, így otthagyták, ahol feküdt. Hiába telefonáltak Putyin beosztottjai a kórházba, Ljudmila tényleges állapotáról nem kaptak felvilágosítást. Amikor Vlagyimir végre elszabadult egy tárgyalásról, a kórházi személyzet úgy tájékoztatta őt, hogy Ljudmila jól van, kezd magához térni a sokkhatásból, így Putyin elment, anélkül hogy feleségét meglátogatta volna. Putyin egész nap a Jóakarat Játékok rendezéséről tárgyalt Ted Turnerrel és Jane Fondával. Beosztottjait azonban arra kérte, intézzék el, hogy Ljudmilát átszállítsák Szentpétervár elit kórházába, a Katonaorvosi Akadémiára, ahol sikerült fenntartani a kezelés és ellátás magas színvonalát. A Katonaorvosi Akadémia doktorai aztán felfedezték, hogy Ljudmila gerinc- és koponyaalapi törést szenvedett. Ljudmila az életét köszönheti annak, hogy átkerült ebbe a kórházba. „Ma már tudom, az orvosok komolyan aggódtak amiatt, hogy túlélem-e a balesetet. Ezer szerencsém, hogy egyben maradtam” – mondja.

Putyin végül az akadémia intenzív osztályán meglátogatta Ljudmilát, de rövid idő után távozott, azzal az ígérettel, hogy még aznap megpróbál visszanézni. Erre valószínűleg nem került sor, hiszen tárgyalásai többnyire az éjszakába nyúltak. Ettől kezdve Putyin és két lánya (akikről ekkor Ljudmila édesanyja, Jekatyerina Tyihonova gondoskodott) rendszeresen látogatta Ljudát, aki több mint egy hónapot töltött a kórházban, a balesetből és a gerinc- és koponyalapi műtétekből való teljes fölépülése csaknem három évet vett igénybe.

Vajon Putyin megfelelően viselkedett a családi válság idején, vagy ezúttal is empátiahiánya mutatkozott meg? Ezt mindenki

maga döntse el. Többször is érdeklődött felesége állapota felől, és személyzetét is ugyanerre kérte. Életmentő volt, hogy Ljudmilát átszállíttatta egy rendes kórházba, ahol a nagy tudású dr. Jurij Sevcsenko kezelésébe került, aki talán nem véletlenül lett Putyin alatt Oroszország egészségügy-minisztere. Akadnak, akik azért bírálják Putyint, mert nem hagyta ott a tárgyalóasztalt, és nem rohant felesége betegágya mellé. Sok politikus és vezető személyiség bizonyára így tett volna. Károly herceget például élesen bírálták, amiért az operában ült, mialatt egyik gyereke súlyos betegségben szenvedett, de a történet mindenképpen megkérdőjelezi Putyinnak a válsághelyzet idején elvárható természetes emberségét. Gyakran az empátia és emberség kifejezésének készsége különbözteti meg az államférfit az átlagos politikustól. Gondoljunk csak Bill Clinton empátiakészségére, és arra, ahogyan Tony Blair Diana hercegnőről mint a nép hercegnőjéről szólt Diana korai halálának napján. Emlékezzünk viszont másfelől arra, hogyan tűnt el George W. Bush 2001. szeptember 11-én, és repült a nevadai légi bázisra, s viselkedése milyen éles ellentétben állt Rudolf Giuliani polgármesternek az ikertorony tragédiájára adott emberibb és erőteljesebb reakciójával.

Szobcsak 1996-os újraválasztási kampányát Putyin vezette, ám Szob csak alulmaradt Vlagyimir Jakovlevvel szemben, aki az új rendszerben Szentpétervár kormányzója lett. Putyin sose bocsátotta meg Jakovlevnek (aki szintén a városigazgatásban dolgozott), hogy kiállt Szobcsak ellen, emiatt a tévében Júdásnak nevezte. A legfőbb vádként azt hozta fel Jakovlev ellen, hogy Szobcsak egyik helyettese volt, és nem igényelt túl nagy bátorságot részéről egyre népszerűtlenebb főnökének kihívása. Az azonban még érzékenyebben érinthette Putyint, hogy Jakovlev eltávolíthatta jó állásából, melyet szeretett is. A két férfi később is szembekerült egymással, amikor Putyin elnökké választásának hajrájában Jakovlev az ellenlábas Haza Pártot támogatta. Az, ahogyan Putyin reagált Jakovlevnek a Szobcsak felett aratott győzelmére, a leendő elnök jellemének két további, érdekes vonását világítja meg. Az egyik, hogy nem tud mit kezdeni a hagyományos nyugati demokráciafogalommal. Egy választás útján betöltendő posztért folytatott küzdelemben a legitim ellenfelet Nyugaton személyes alapon nem szokás „leárulózni”. Putyin viszonylag könnyen osztogatja az „áruló” címet, ha valaki az állambiztonságot vagy a közvetlen politikai érdekeket sérti. Kremli pályafutásának kezdetén ez visszatérő motívum volt. A nyugati típusú demokrácia, amely gyakran kimozdítja helyéből a hatalmon levő pártot, számára utálatos dolog. A másik vonás, hogy Putyin nem bocsát meg azoknak, akik magukra haragítják, és nem is feledkezik meg róluk, bár politikai ellenfeleit inkább csak közömbösíti, nem tapossa sárba őket. E vonása már tizenéves korában is látható volt. Általános iskolai tanárnője, Vera Dmitrijevna Gurevics mondta róla: „Úgy gondolom, Vologya jó

ember. De annak, aki őt elárulja vagy aki becstelen volt vele, nem bocsát meg.”

Putyin jellemének árnyoldala, hogy eltökélten szemet huny barátai gyengeségei fölött. Ő ezt másként értékeli; azt mondja, tökéletesen lojális hozzájuk, és bármi áron kitart mellettük. 1996-ra Anatolij Szobcsak adminisztrációját jócskán kikezdték a korrupciótói és bűnesetektől szóló híresztelések. A Tambov-maffia, az ország egyik leghírhedtebb és legnagyobb hatalmú szervezett bűnbandája a városban garázdálkodott. A maffia harci művészetekben jártas kadétok közül verbuválta tagjait, egyenesen a szentpétervári katonai akadémiáról. Noha Putyin sikerrel csalogatta Szentpétervárra a külföldi befektetőket, a város infrastruktúrája egyre romlott. A viszonylagos tespedtség megfékezésében vajmi keveset jelentett, hogy egy 1991-es népszavazás után a város nevét Leningrádról visszaváltoztatták Szentpétervárra. Az idősebb emberek általában továbbra is a Leningrád nevet használták. Inkább a fiatalok igyekeztek távolságot tartani a kommunista múlttól. Közben Szentpétervár birodalmi arculata tovább pusztult, a hazai befektetések Luzskov polgármester Moszkvájába áramlottak. A leningrádiaknak elege lett Szobcsak végeérhetetlen demokratikus retorikájából, és megbuktatták a polgármestert: 2 százalékkal maradt alul. Putyint az rázta meg leginkább, hogy utóbb hangoztatott tiltakozásai ellenére nem látta előre a vereséget. Szobcsak úgy döntött, a kampányt saját tanácsadó testületével és feleségével vezényli le, márpedig ő és emberei túl önteltek voltak. Szobcsak kampányfőnöke Putyin lett, aki azonban ideje jórészét a szentpétervári Gornij (Bányászati) Főiskolán töltötte, kandidátusi disszertációjának írásával. Dolgozatát a térség gazdasági problémáiról írta, de az, hogy egy hónappal a választás előtt még ezzel foglalkozott, jól mutatja a kampánytapasztalatok hiányát, illetve Putyinnak a választásokhoz való nemtörődöm hozzáállását.

A választások időpontját egy hónappal előbbre hozták, valószínűleg azért hogy az ellenfélnek kevesebb időt hagyjanak, s így ne tudjon rendesen fölkészülni. A polgármester igyekezett kisajátítani a helyi médiát, és megakadályozni ellenfele szereplésér. Az akció visszafele sült el. Putyin végül mát sejtette, hogy Szob csak elveszítheti a májusi választást, de akkor mát túl késő volt. Alekszej Kudrinnal, egy másik alpolgármesterrel karöltve – aki utóbb Putyin kormányának is tagja lett – az utolsó hetekben kétségbeesetten próbálták átfordítani a kampányt. Ám aki valamit is tud a kampányok természetéről, az tisztában van vele, hogy a választás hónapokkal, ha nem évekkel a tényleges szavazás előtt dől el. Putyin nem tudta, milyen az, ha egy párt elveszti a hatalmát. A kampány kezdetén valószínűleg erre a lehetőségre nem is gondolt. Végtére is a szovjet rendszer előre meghatározott eredményű szavazásain nevelkedett. Élete jól alakult, nem töprengett a vereségen. Szobcsak 1996-os

kampányának vezetése és a vereség megtanította arra, hogy a demokrácia nem kívánt, kellemetlen eredményeket is hozhat. A választásokat el lehet veszíteni, és bárki munkanélkülivé válhat. Elszánta magát arra, hogy a jövőben elkerüli az effajta kellemetlenségeket. A választási vereség után Szobcsak elmenekült a folyamatban lévő bűnügyi vizsgálódások elől, és önkéntes párizsi száműzetésbe vonult egykori tanítványa, Vlagyimir Putyin segítségével.

A választásokra visszatekintve Putyin azt próbálta elmagyarázni, hogy Szobcsakot tisztességtelen módon fosztották meg a győzelemtől. Elárulta őt Jakovlev, akit Moszkvából olyan sötét erők támogattak, mint Jelcin nem éppen makulátlan testőre, Alekszandr Korzsakov tábornok, és a miniszterelnök keményvonalas első helyettese, Oleg Szoszkovec. A biztonsági szolgálat, az ügyészségi hivatal és a belügyminisztérium összeállt, hogy befeketítse Szobcsak nevét és bűnügyi nyomozással hozza összefüggésbe. Repülőről dobtak le a városra olyan szórólapokat, amelyek leleplezték Szobcsak állítólagos bűntetteit és korrupciós ügyeit. Az egész becstelen keresztes hadjárat célja az volt, hogy Oroszország második legnagyobb városának éléről elmozdítsanak egy demokratikus és liberális reformert. Lehet. De attól az még tény marad, hogy a rossz vezetés, a roskatag infrastruktúra, valamint a széleskörű korrupció és a gyakori bűncselekmények következtében, illetve azért, mert az átlag polgár életszínvonalán nem sikerült javítania, a Szobcsak-adminisztráció megbukott. Ezek minden politikus számára alapvető kérdések. Szobcsak nem demokrataként és nem szónokként, hanem városvezetőként bukott meg.

Putyin és Szobcsak kapcsolata a kölcsönös elismerésen alapult. Putyin Szobcsak 2000 februárjában bekövetkezett haláláig kitartott amellett, hogy a volt polgármester „tisztességes és makulátlan hírű” ember. Egy alkalommal az orosz televízióban azt mondta, „mindig szeretettel gondoltam rá, és nagyra becsültem”. Amikor 1999 decemberében Szentpéterváron találkoztam Anatolij Szobcsakkal, azt igyekezett elérni, hogy válasszák meg az orosz duma tagjának, és politikailag rehabilitálják. Előtte hallottam őt, amint szokásos magabiztosságával szónokolt egy nyilvános ülésen. Egy igen nagy értékű lakásban lakott a Mojka folyó partján, a város központjában. Nem egészen világos, hogy tett szert nyilvánvalóan jelentős magánvagyonára. Minthogy pártfogója ekkor már a kinevezett miniszterelnök volt, Szobcsak úgy vélte, nyugodtan visszatérhet Szentpétervárra, hiszen tudta, a korrupciós vádakat most már nem veszik elő. Büszkén hirdette Putyinhoz fűződő jó viszonyát, és támogatta őt, amikor Csecsenföldön megindította második háborúját. Szobcsak azt mondta, Putyint becsületes embernek tartja, és mögé állt az elnökségért folytatott küzdelemben, Putyin viszont szívesen emlékezett közös külföldi útjaikra, amikor olykor napokat töltöttek

magukban. Bizonyos értelemben Szobcsak volt Putyin első politikai mentora és támasza. Korábban Putyin egész életét patrónus nélkül küzdötte át, ami időnként nehéz és magányos harcnak bizonyult.

Amikor Szobcsak elvesztette a választást Jakovlevvel szemben, Putyin egyszerre munka nélkül maradt, s ez volt élete egyik legkeményebb időszaka, önmagában való kétely és aggodalom töltötte el. A kampány során Jakovlev felajánlotta neki a lehetőséget, hogy a helyén maradhat, amennyiben csatlakozik az új rezsimhez. Putyin büszkén elutasította az ajánlatot, és megszervezte, hogy Szobcsak személyzete nyilatkozatba adja, főnökük veresége esetén mindannyian elhagyják a Szmolnijt. A lépés talán elhamarkodott volt, de Putyin kitartott amellett, hogy lojalitása nem engedi, hogy a nehéz időkben elhagyja Szobcsakot. A választás után Putyin ragaszkodott Szmolnij-beli irodájához, azzal az ürüggyel, hogy Borisz Jelcin elnöki kampányában a szentpétervári központnak dolgozik. Amikor aztán Jelcint újraválasztották, Putyinnal nem túl finoman közölték, ideje elhagynia irodáját. Mielőtt azonban erre sor került volna, felhívta őt Pavel Borogyin a Kreml gazdasági-ellátási vezetője. Borogyin azt mondta, Putyin állást kaphat a moszkvai elnöki adminisztrációban, a korábbi krasznodari kormányzó, Nyikolaj Jegorov irányítása alatt. Borogyin telefonhívása bizonyos tekintetben különös volt. Nem ismerte jól Putyint, és nem is tartozott neki hálával. A telefonhívás majdnem bizonyosan annak volt köszönhető, hogy Jakovlev el akarta távolítani Putyint a Szmolnijból, de ha lehet Szentpétervárról is. Az új kormányzó nem örült Szobcsak egykori helyettese jelenlétének, akit csak nyűgnek érzett. A felfelé buktatás klasszikus esetével van tehát dolgunk. Jakovlev kormányzó (ellentétben Szobcsakkal) közel állt a Jelcin családhoz, és amikor Szmolnij-beli irodájában meglátogattam, büszkén mutatta meg az elnök felesége, Najina Jelcina fotóját, aki egyik unokájának keresztanyja. Jakovlev tehát rendelkezett akkora befolyással Moszkvában, hogy elintézzen egy állást Putyin számára. Borogyin telefonja után Putyin azonnal Moszkvába sietett, és találkozott Nyikolaj Jegorovval, aki az elnöki hivatal helyettes vezetői posztját ajánlotta föl neki; úgy tűnt, minden a legjobb úton halad. Pár nappal később azonban Jegorov helyett Anatolij Csubajsz került az elnöki hivatal élére, és két hónapig semmilyen hír sem érkezett. Putyin mit se hallott a beígért moszkvai állás felől.

Míg Putyin várta a híreket Moszkvából, a család kiköltözött a várostól mintegy kilencven kilométerre lévő, több mint öt éve épülő dácsába. Ám egyszer a család *bányá*ja tüzet fogott és az egész ház leégett. Csak Oroszországban eshet meg az, hogy a tűzoltók háromszor is kivonultak, de egyszer sem volt tömlőjük, hogy eloltsák a tüzet. A dácsa a tó partján állt, csak lassan égett le. Putyin, a családja és néhány barátjuk időben kimenekült az

épületből, de Vlagyimir úgy döntött, visszamegy, és kimenti az ágy fejrészénél rejtegetett készpénzét. Mint annyi más orosz ember, Szentpétervár korábbi alpolgármestere sem bízott a bankokban, és spórolt pénzét hálószobájában, a párnahuzatba rejtve, dollárban tartotta. Körülbelül 5.000 dollárnyi készpénze volt, ami a kocsival, a dácsával és a szentpétervári lakással Putyinék teljes vagyonát tette ki. Ahogy a füst egyre vastagabb lett, és már Putyint a fulladás veszélye fenyegette, úgy döntött, ezért a pénzért nem érdemes meghalni, s az erkélyen át kimenekült.

A jelenet kétségbeejtő, egyszersmind komikus is volt. Az aggódó és kíváncsi szomszédok tekintetétől kísérve Putyin úgy ereszkedett le az erkélyről, ahogyan a *bányá*ból kijött, egy szál lepedőbe tekerve, melyet föl-föl libbentett a szél. Ahogy a lepedő csapkodott, látni engedte az alant tolongó, a tragédiával elfoglalt tömegnek a leendő elnök meztelen testét. Nem lehetett méltóságteljes látvány Putyin, ahogy ott állt családjával és nézte porig égő házát, elgondolkodhatott, vajon jöhet-e még rosszabb azon a nyáron. Elvesztette állását, leégett a hat év munkájával felépített ház, amelyre oly hosszan vártak. Költséges kettős csapás volt. A várt moszkvai állásból nem lett semmi, és nem nagyon tolongtak Putyin körül az állásajánlatokkal. Putyin aggodalommal tekintett a maga, felesége és gyermekei jövője elé.

A dácsa leégése más okból maradt emlékezetes Putyin számára. Mielőtt bement a szaunába, levette nyakából az alumíniumkeresztet, amelyet anyjától kapott, és amelyet 1993-as izraeli látogatása során megáldatott az Úr Sírjánál. Ezzel a kereszttel keresztelték meg több mint negyven évvel korábban az Úr Színeváltozása-katedrálisban. A tűzvész után Putyin legnagyobb meglepetésére egy hamukupac alatt sértetlenül megtalálták a keresztet. Az Oroszországban oly gyakori babonaság és vallásosság elegyéről téve tanúságot, Putyin 2000 szeptemberében a *Larry King Live* televíziós adásban elárulta, hogy azóta nem vette le a nyakából a keresztet. Úgy tűnik, egy pusztító tűz elég egy életre.

*

Hónapok teltek el, és Putyin tovább lobbizott a Kremlben a moszkvai állásáért. Alekszej Kudrin a korábbi szentpétervári alpolgármester, Putyin régi kollégája is szóba került más, szentpétervári illetőségű, de az elnöki hivatalban dolgozó személlyel. Putyin kedveskedve, becenéven, Ljosaként emlegette Kudrint, aki ekkor az elnök ellenőrzési főigazgatóságát vezette, és Anatolij Csubajsz többször is előléptette. Kudrin később, Putyin alatt miniszterelnök-helyettes és pénzügyminiszter lett. A sors iróniája, hogy Csubajsz – aki azelőtt maga is szentpétervári lakos volt, és nemrégiben nevezték ki az elnöki hivatal élére – kezdetben akadályozta Putyint. Csubajsz korábban a leningrádi mérnök-közgazdász főiskola adjunktusa volt, és ő irányította a város

gazdasági reform bizottságát. Ezután az állami vállalkozások sokat bírált „kuponos rendszerű privatizációját” levezénylő testületnek, az Orosz Föderáció Állami Vagyonkezelő Bizottságának főnöke, illetve a miniszterelnök első helyettese lett. Utóbb kirúgták a kormányból, majd Jelcin 1996. július 15-én visszahívta hivatalfőnökének. Ekkor ő számított a legmagasabb rangú szentpétervárinak az országban. Mint említettük, úgy volt, hogy Putyin Csubajsz elődjének, Nyikolaj Jegorovnak a helyettese lesz. Csubajsz azonban megszüntette ezt a posztot, így Putyin állás nélkül maradt. Meglehet, Csubajsz a riválisát látta Putyinban, de az még valószínűbb, hogy nem sokra tartotta. Csubajsz már 1992 óta miniszterelnök-helyettes volt, és Putyint csupán egy vidéki önkormányzat egykori alacsonyabb rangú hivatalnokának vélte. Karrierjüket tekintve hatalmas távolság választotta el a két férfit, mind az országban betöltött állásukra, mind befolyásukra nézve. Vlagyimir és Ljudmila sose bocsátotta meg Csubajsznak, hogy cserben hagyta Putyint. A későbbiekben még szembekerültek egymással, amikor Csubajsz hiába akarta megakadályozni Putyin miniszterelnöki kinevezését. Ekkor Csubajsz csillaga volt leáldozóban.

Noha segíteni nem segített, Csubajsz jelezte Kudrinnak, nem bánja, ha Putyin valami más, kisebb beosztásban állást kap az elnöki hivatalban. Előbb a sajtóosztályra javasolták fölvételét, ami nem kifejezetten Putyin szakterülete. Vlagyimir ismét Moszkvába utazott állást keresni. Egy másik szentpétervári, Alekszej Bolsakov miniszterelnök-helyettes sietett Putyin segítségére. Bolsakov azelőtt, a szovjet rendszerben a leningrádi városi tanács végrehajtó bizottságának első helyettese volt. Putyin szentpétervári alpolgármestersége idején gondosan ápolta a kapcsolatát Bolsakovval, abból a megfontolásból, hogy az a későbbiekben még jól jöhet. Az egykori Szovjetunió számos vezetője bukkant fel az új Oroszországban befolyásos pozícióban. Bolsakov kinevezése Viktor Csernomirgyin miniszterelnöksége alatt vakszerencse volt Putyin számára, így ugyanis már közvetlen kapcsolat fűzte a kormány legbelső köreihez. A *blat* másodszor is megsegítette Putyint a pályáján. Bolsakov Pavel Borogyinhoz, az elnök gazdasági-ellátási főigazgatósága vezetőjéhez fordult, aki helyettesi posztot ajánlott Putyinnak. Ez sokkal jobb lehetőségnek számított, mint a sajtó osztály. Putyin a jogi osztály vezetője lett, és a gazdasági külkapcsolatokkal, illetve a külföldön lévő állami tulajdonnal foglalkozott. Csubajsz ellenére – akit Putyinék lenéztek – Putyin végül mégis az elnöki adminisztráció szolgálatába került, méghozzá fontos állásban, a Kremlhez közeli *Sztaraja* (Régi) téren.

Vlagyimir Putyin azután, hogy nem tette meg helyettesévé, nem került szívélyes viszonyba Csubajsszal. Megvetette Csubajsz privatizációs eredményeit, „megrögzött bolseviknak” nevezte, azt állította, hogy „nincs túl nagy hitele”, vagyis hogy nemigen bíznak

benne az emberek, s a „technokrata”, illetve a „remek adminisztrátor” kétes dicséretére kárhoztatta. Ljudmila egyáltalán nem kedveli Csubajszot. Arra panaszkodott, hogy: „Nem veszi komolyan a nőket. Bizonyos lenézéssel viseltet irántuk. Nem vagyok feminista, de szeretném, ha a nők elfoglalhatnák az őket megillető helyeket.” Jellemző, hogy Putyin kormányában Csubajsz semmilyen szerephez sem jutott, így elment az óriás orosz áramszolgáltató monopólium, a JeESz *[JeESZ = Jegyinyaja Enyergetyicseszkaja Szisztyema, azaz Egységes Energiarendszer – Sz. B. Z.]* főnökének.

A szentpétervári (szélesebb értelemben vett) „maffia” igyekezett gondoskodni magáról, Csubajsz kivételével a szentpéterváriak a moszkvaiak ellenében általában támogatták földijeiket. Ez az üzleti körökre is állt, ahol erős, bár kimondatlan verseny van a főváros és birodalmi nővére között. A leningrádi! szentpétervári emberek az értelmiségi elitnek tartják magukat, és a moszkvaiakat bugris újgazdagoknak tekintették. Ezzel szemben a moszkvaiak úgy vélik, hogy a világ közepén élnek, vállalkozói szempontból ők a fontosabbak. Szentpétervár szerintük pusztuló holtág, tele sznob értelmiségivel, akik minden idejüket a balettelőadáson, színházban meg az Ermitázsban töltik. Mindez persze csak nagyvonalú általánosítás, azt azonban Putyin is elismerte, hogy Szentpétervár politikai értelemben „provincia”. Elsősorban ezért költözött Moszkvába, noha Szentpétervárt jobban szereti.

Pavel Borogyin, Putyin új főnöke, a Kreml vagyonát kezelő gazdasági-ellátási főigazgatóság vezetője. Ebben az állásban Borogyin egy hatalmas és sokat érő tulajdon-portfolió főnöke volt, annak minden pénzügyi felelősségéve! és lehetőségével. Helyetteseként Putyin immár komolyan elindulhatott az érvényesülés útján. A svájci hatóságok később nemzetközi elfogatóparancsot adtak ki Borogyin ellen, akit 2001 januárjában pénzmosás és vesztegetés vádjával tartóztattak le a New York-i John F. Kennedy reptéren, s adták ki Svájcnak. Az elfogatóparancsot Bernard Bertossa, Genf főügyésze kérte és bocsátotta ki az Interpolon keresztül. Borogyin Bush elnök beiktatására látogatott Amerikába, az orosz-belorusz unió államtitkáraként. Jelcin 1999 szilveszterén bekövetkezett lemondása után megbízott elnökként Putyin első dolga volt Borogyin kinevezése erre a posztra, miáltal sikeresen eltávolította őt a Kremlből. Putyin nem akarta, hogy az ő nevét is belekeverjék a volt kollégája körül egyre dagadó botrányba, de nem is akarta magára hagyni azt az embert, akitől első munkáját kapta a Kremlben.

A svájciak állítása szerint Borogyin és családja mintegy 25 millió dolláros sápot kapott a 492 milliót érő szerződés után, melyet a svájci székhelyű Merkata Kereskedelmi és Tervező Vállalattal kötöttek a Kreml és az elnöki hivatal felújítására. A

Merkata egy orosz üzletember, Viktor Sztolpovszkij tulajdonában álló névleges cég volt. Az úgynevezett Mabatex-botrány*, melyet a Merkata tényleges munkát végző leányvállalata után hívtak így, még Borisz Jelcin elnököt és családját is érintette. A *St Petersburg Timesban* közöltek azt állították, hogy Borogyin és Tatyjana Djacsenko, Jelcin lánya dollármilliókat utalt számlájukra a Mabetexen keresztül. Az amerikai *Newsweek* magazin később Jelcin és lánya 15 milliós, befagyasztott svájci bankszámlákon lévő vagyonáról beszélt, Jelcin és szűkebb családja számára a luganói székhelyű svájci bank állítólag öt hitelkártyát garantált, melyeket föltehetően annak rendje és módja szerint ki is bocsátott. Lugano az orosz alvilág tagjainak és „piszkos" pénzeinek közismert paradicsoma, mint arról személyesen is meggyőződhettem.

Bedget Paccoli, a Mabatex főnöke elmondta a *Lityeraturnaja Gazetá*nak, hogy 1999 decemberében a vállalat valóban nyitott bankszámlát Jelcin és lánya számára, amit Oroszország távozó elnöke határozottan cáfolt. Borogyin New York-i elfogatására Oroszország külügyminisztere, Igor Ivanov hivatalos diplomáciai tiltakozással reagált, és azt mondta, országa az Egyesült Államokban és Svájcban minden szükséges lépést megtesz annak érdekében, hogy kiszabadítsa őt. Borogyin megtagadta az együttműködést a svájci hatóságokkal, az orosz állam pedig kifizette érte az óvadékot, melynek fejében hazatérhetett Moszkvába. Az orosz ügyészek – csöppet sem meglepő módon – bizonyíték híján lezárták a Borogyin ellen korrupció vádjával folytatott nyomozást, ügyét pedig ejtették. Pavel Borogyin továbbra sem ismerte be, hogy bármi rosszat tett volna. A Borogyin védelmére vonatkozó utasítás a legfelsőbb helyről jött. Túl sokat tudott a Kreml sötét ügyeiről ahhoz, hogy farkasok közé vessék. Ráadásul Putyin, mint az Szobcsak esetében már kiderült, soha nem hagyja el a barátait.

A lojalitás Putyin egyik leginkább szerethető tulajdonsága, noha egyes esetekben ítélete megkérdőjelezhető. Önéletrajzában kifejtette a barátságra vonatkozó nézeteit: „Sok barátom van, de csak kevesek állnak közel hozzám. Azok, akik sosem mentek el. Akik sosem árultak el, és én sem árultam el őket. Szerintem csak ez számít. Nem is értem, miért árulná el az ember a barátait, „ Erkölcsi alapon adja magát a kérdés, vajon jogunkban áll-e kitartani olyan barát mellett, akinek viselkedése elítélendő, mi több, aki bűncselekményt követett el, Putyin személyes hitvallása, mely erősen hangsúlyozza a lojalitást és elítéli az árulást, úgy tűnik, azt képviseli, hogy a valódi barátság mindenek benne az erkölcs elvont fogalma – felett áll. Putyin számára, mint azt a KGB-nél majd a Kremlben megtanulta, a személyes lojalitás vált a mindenen átívelő vezérelvvé. Putyin pályafutása során mindenütt jelen volt ez a mozzanat, s végül ez repítette az elnöki székbe.

---

* Emlékeim szerint inkább Mabetex néven ismert a cég, bár kétségtelen Mabatex néven is találni róla említést (*a dig.*).

4. A FÖLFELÉ VEZETŐ ÚTON

Nagymama belép egy elegáns, új,
márványburkolatú orosz bankba:
– Értem már, miért nem engedhetem meg
magamnak mostanában, hogy kolbászt[*] *vegyek.*

Putyinék vegyes érzelmekkel vettek búcsút Szentpétervártól. Ljudmila nem akart Moszkvába menni, „odavolt Szentpétervárért”, de miután a fővárosba költöztek, hamar túltette magát a váltáson. Jobban tetszett neki Moszkva hangulata, a nyüzsgő utcák, és az, hogy ellentétben Szentpétervárral, Moszkvát rendben tartották. Az itteniek barátságosabbnak és nyitottabbnak tűntek, mint az „északi fővárosban” élők. Putyin nehezebben alkalmazkodott. Míg Ljudmila a kietlen Kalinyingrádban nőtt fel, és neki nem okozott gondot megváltoztatni a kötődését, Putyin egész életét Szentpéterváron élte le. Mint mondta, nem az volt a baj, hogy nem szerette Moszkvát. „Épp csak »Pityert« jobban szeretem.” Úgy tervezte, hogy egy napon még visszatér a Néva partjára. Szentpétervár hű fia titokban lenézte Moszkvát. Aki Szentpétervár birodalmi nagyszerűségéhez és szépségéhez szokott, magára valamit is adó szülötte, soha nem fog jobban vonzódni Moszkvához. A péterváriak többnyire úgy érzik, mintha Moszkva egy nagy vasútállomás vagy túlnépesedett falu lenne. Jobban szeretik „Pityert”, ahogy az ott lakók becézik városukat. De Putyin pragmatista. Tudja, hogy Oroszország politikai és gazdasági hatalma Moszkvában összpontosul. A legjobb állások a fővárosban érhetők el. Aki be akar kerülni Oroszország vezető köreibe, annak Moszkvába kell mennie.

A Putyin család Moszkva közvetlen közelébe, Arhangelszkojéba költözött egy állami dácsába, egy régi, kétszintes ikerházba, ahol a földszinten konyha és két szoba, az emeleten pedig négy szoba volt. Jutott elég hely a lányoknak és az

---

[*] Az oroszoknál „kolbász” alatt párizsi-szerű felvágott-félét értenek és nem szárazkolbászt, mint nálunk (*a dig.*).

esetlegesen ott alvó vendégeknek is. Ljudmila örült a kormány által kiutalt új lakásnak, a moszkvai városi élet pedig lenyűgözte. Putyinék eleinte rendszeresen hazalátogattak Szentpétervárra, tartották a kapcsolatot régi barátaikkal. Ám ahogy telt-múlt az idő, mind ritkábban tértek vissza „Pityerbe". Túl sok tennivaló akadt Moszkvában, az idő pedig kevés, hogy mindent elvégezzenek. Egyébként is, Moszkvában jobbak a boltok.

A Kremlben Putyin elemében érezhette magát. 1996-1997-ben nyolc hónapot töltött ott Borogyin helyetteseként, s ezután pályája elkezdett fölfelé ívelni. „Putyin pontosan tudja, hogy kell kivívni főnökei tetszését, figyelmét és bizalmát" – mondta Dmitrij Travnyin szentpétervári elemző, Putyin veterán megfigyelője. 1997-ben Putyint kinevezték az elnöki hivatal ellenőrzési főigazgatóságának élére; Alekszej Kudrin maga javasolta őt utódául. Kudrin Csubajsszal együtt a kormányba távozott (és Csubajsz a kormányfő első helyettese lett).

A következő évben Putyin az elnöki hivatal helyettes vezetője lett, Jelcin elnök fő támogatója, Valentyin Jumasev mellett. Putyin felelt az Orosz Föderáció 89 tagjáért, és igen határozottan kezelte Oroszország választott kormányzóinak ügyeit. Immár pallérozott udvaronci készségeit kihasználva Putyin kezdte magára vonni Borisz Jelcin cár és „családja" – az elnök szűk körér alkotó rokonok, tanácsadók és bizalmasok – figyelmét. Részint Kudrinnak köszönhetően a „családhoz" tartozó Jumasev máris észrevette őt.

Putyint Jelcin lánya, Tatyjana Djacsenko is kiszemelte, aki korrupciós vádak következtében mindinkább a figyelem középpontjába került. Ekkoriban apja tanácsadójaként a Kremlben dolgozott, s részt vett a Jelcin 1996-os újraválasztását levezénylő kampánystáb munkájában. Férje, Valerij Okulov, aki azelőtt pilóta volt, az állami légitársaság, az Aeroflot igazgatója lett, és közel állt a céget felügyelő mágnáshoz, Borisz Berezovszkijhoz.

Berezovszkij viszont közel állt Tatyjana Djacsenkóhoz és Jelcinékhez, noha később Jelcin igyekezett távolságot tartani az oligarchától. Jelcin vejének a nemzeti légitársaság élére való kinevezésére azonban mindenképpen Berezovszkijnak kellett rábólintania, így sikerült bebetonoznia az elnök rokonságához fűződő kapcsolatát. Berezovszkij Jelcin *Egy elnök feljegyzései* című emlékiratának megjelentetésében is közreműködött, s az elnök több pénzt kapott művéért, mint amennyi a jogdíja lett volna. A memoárt Jumasev írta meg, aki korábban az *Ogonyok* című, Berezovszkij által támogatott, majd utóbb felvásárolt lap újságírójaként és főszerkesztő-helyetteseként dolgozott, és később ő mutatta be az oligarchát a Kreml első családjának. Paul Klebnikov *Keresztapa a Kremlben* című könyve szerint Jelcin műve 200.000 dollárt hozott külföldről, amit Berezovszkij állítólag 3 millióra kerekített fel, s a teljes összeget Jelcinnek a londoni székhelyű Barclay's Banknál fenntartott számlájára folyatták.

Költséges, de végső soron kifizetődő módja volt ez annak, hogy a Kreml belső köreinek bemutatkozzon.

Alekszandr Korzsakov tábornok, Jelcin egykori testőre írja, hogy 19961997-ben minden hónapban látta, amint a topis öltözetű újságíró, Valentyin Jumasev felbukkant a Kremlben, 16.000 dollárral teli táskával a kezében: meghozta Jelcinnek a londoni számla esedékes kamatát. A pár perces magánlátogatás után az elnök a készpénzt a személyes széfjébe zárta. Borisz cár alatt Jumasev az elnöki hivatal vezetője lett. Hát így mentek a dolgok a Kremlben Jelcin működése alatt, és ugyanezeken az embereken múlt Putyin sorozatos előrelépése is. Miközben Jelcin tovább tagadta, hogy bármi helytelen volna a barna képű mágnáshoz fűződő kapcsolatában (ragadva annak létezését is), Berezovszkij kínos módon belekeveredett az Aeroflot külföldi keményvaluta-bevételével kapcsolatban híresztelt 900 millió dolláros sikkasztási ügybe. A rákövetkező években újabb és újabb visszaélésekkel kapcsolatos vádak merültek föl Berezovszkij ellen. Berezovszkij nagy hangon tagadta és tagadja bűnösségét, rendszerint a rá jellemző agresszivitással.

Putyinnak erősen be kellett fognia az orrát, hogy ne érezze a jelcin-adminisztrációt körüllengő korrupció bűzét. Borisz cár egyik udvarnoka szerint Putyin arra összpontosított, hogy munkáját nagy hozzáértéssel, csöndben végezze a maga korántsem színpadias stílusában, miközben a megfelelő emberek fölfigyeltek rá. Csillaga feltartóztathatatlanul emelkedett. 1998 júliusában kinevezték az FSZB *[Szövetségi Biztonsági Szolgálat – Sz. B. Z.],* a KGB belföldi utóda élére. Putyin közvetlen elődje Nyikolaj Kovaljov volt, profi KGB-s, aki (Jelcin szerint) egészségtelen érdeklődést mutatott a korrupt bankok és üzletemberek iránt. Jelcin elnök nagyon ellenszenvesnek érezte azokat, akik túl nagy érdeklődést tanúsítottak a moszkvai üzleti és politikai elit köreiben burjánzó korrupció kiiktatása iránt. Putyinnak ugyanakkor nem volt különösebben nagy hatalma. Mint minden igazi katona, engedelmeskedett és parancsokat hajtott végre, csodálatra méltó hatékonysággal. A KGB-tiszteket mindenekelőtt engedelmességre képezték ki, így Kovaljov önálló kezdeményezésű vizsgálódásai igazán elképesztették a „családot”.

Borisz Jelcin leírja emlékiratában, az *Éjszakai naplójegyzetek*ben, hogyan ajánlotta fel Putyinnak az ezredesi rangot az FSZB élén. Putyin habozott, és azt mondta főnökének, hogy még ekkor is az FSZB tartalékos állományú alezredese volt, és azt kérte, hadd maradjon civil. Nem akarózott neki ismét egyenruhába bújni. Elvégre hét évvel korábban Putyin azért hagyta ott a KGB-t, hogy szakmai karriert fusson be. Nem állt szándékában főállásúként visszamenni a titkosszolgálathoz; úgy érezte, ez bizonyos tekintetben visszalépés volna. Az FSZB igazgatói posztja egyáltalán nem tűnt ideális állásnak. Jobban örült volna egy fontosabb beosztásnak az elnöki hivatalban vagy a

kormányban. Jelcin azonban nem adott választási lehetőséget Putyinnak, és mivel ez mégiscsak előrelépésnek minősült, bolond lett volna kihagyni a lehetőséget. Putyin visszatérése az egykor oly szeretett KGB-hez azt jelentette, hogy Moszkvában a hírhedt Lubjankán kap irodát, ott, ahol Sztálin annyi áldozatát kínozták meg és lőtték agyon. A KGB egykori központjában, ahol ekkor az FSZB működött, megduplázták a börtön- és kivégzőegységet. Feliksz Dzerzsinszkij, a rettegett *Cseka* (a KGB bolsevik elődje) alapítójának szobrát a kommunizmus összeomlását követő eufóriában lerombolták, de az épület megőrizte impozáns és mindent elhomályosító jelenlétet. Egyesek vissza akarták állítani a Dzerzsinszkij-szobrot a térre. Putyin helyreállította a Lubjankán az egykori KGB-főnök, majd a Kommunista Párt főtitkára, Jurij Andropov tiszteletére készült és 1991-ben leszedett emléktáblát. Amikor Putyin csatlakozott a KGB-hez, Andropov volt a vezetője, és csekista társai körében úgy tisztelték, mint aki elszántan törekedett a KGB reformjára, valamint a Szovjetunió megfegyelmezésére és modernizálására. Hogy bírálóit még jobban összezavarja, Putyin koszorút vitt az Andropov idejében a KGB által üldözött másként gondolkodó atomtudós, Andrej Szaharov sírjára. Putyin tisztelte Szaharovot intellektusa és becsületessége miatt, a hidrogénbomba feltalálásáért, és abbéli hitéért, hogy a Szovjetunió megreformálható, és hogy a KGB az ország legkevésbé korrupt intézménye, jóllehet Szaharov a másik oldalon állt, amikor Putyin Leningrádban a KGB-nek dolgozott, mégis úgy gondolta, jó viszonyban lehetett volna vele, akárcsak Jurij Andropovval. Nem látott ellentmondást abban, hogy e két igen különböző férfit nagyra becsülje.

Putyinnak az FSZB élén töltött időszaka jórészt észrevétlen maradt. Nem vezetett be reformokat és nem hajtott végre jelentősebb változásokat. Nyolc éven belül ő volt az FSZB hetedik vezetője. Talán a legfontosabb tette az volt, hogy megszabadította az FSZB felső vezetését néhány hasznavehetetlen alaktól, és korábbi, szentpétervári kollégái közül többet is beemelt. Nevezetes kinevezés volt Szergej Ivanové, a szentpétervári, közeli KGB-s baráté, aki egy hónappal Putyin hivatalba lépése után az FSZB helyettes vezetője lett. Ivanov később a nemzetbiztonsági tanács élére került, majd ő lett Oroszország első civil védelmi minisztere, Viktor Cserkeszov, egy másik KGB-s kolléga Putyin szülővárosából, szintén az FSZB igazgatóhelyettese lett. Később ő lett Putyin észak-oroszországi képviselője (teljhatalmú elnöki megbízottja). Putyinhoz hasonlóan Cserkeszov is a jogi fakultást végezte el Leningrádban, majd a városi KGB-nél szolgált, és mint a liberalizmus kemény ellensége szerzett hírnevet, aki előszeretettel üldözte a másként gondolkodókat. Szentpétervár liberális értelmisége gyűlölte őt. De még ennél is kevésbé szerették, amikor 2000-ben Putyin személyes képviselőjeként visszatért. Úgy tűnt, csupán az a célja, hogy eltávolítsa a város népszerű, jóllehet támadható vezetőjét, Vlagyimir Jakovlev

kormányzót. Putyin után Nyikolaj Patrusev, egy másik szentpétervári KGB-s veterán vette át az FSZB irányítását, és ezzel együtt a szakadár köztársaságban a csecsen terroristaellenes akció fölötti ellenőrzést. Ivanov, Patrusev, Cserkeszov mind Leningrádban született az 1950-es években, Putyinhoz képest egy-két év különbséggel, és mindannyian a KGB szolgálatában álltak.

Az FSZB igazgatójaként Putyin segítségére siethetett egykori főnökének, a korábbi szentpétervári polgármesternek, Anatolij Szobcsaknak. A városi pénzek hűtlen kezelése és korrupció gyanúja miatt rendőrségi vizsgálat alatt álló Szobcsakot szívproblémákkal kórházba szállították. Korrupcióellenes kampányának részeként Jurij Szkuratov főügyész vezette a Szobcsak elleni vizsgálatot. Noha ekkor már Moszkvában élt, 1998 novemberében Putyin meglátogatta Szobcsakot a kórházban. Néhány napon belül, jóllehet a főügyészi hivatal elfogatóparancsot bocsátott ki ellene, az egykori polgármester magánrepülőgéppel hagyta el a várost. Szobcsak Párizsba menekült, és egészen addig ott maradt, míg Putyin hatalomra kerülése után biztonságban vissza nem térhetett Szentpétervárra. Bár Putyin tagadja, Jelcinnek semmi kétsége afelől, hogy Szobcsak valamikori helyettese szervezte meg mentora eltűnését a városból. Szobcsak november 7-én, a nemzeti ünnep napján repült el. Mintha az egészet aprólékos gonddal megtervezték volna. Ha Putyin keze benne volt a dologban, miként azt Jelcin állítja, akkor a későbbi elnök az igazságszolgáltatás elöli menekülésben nyújtott segédkezet. Minthogy akkoriban kormány tag volt, valamint az FSZB elnöke, ez meglehetősen súlyos vád. De Jelcin eléggé sarkosan fogalmaz Putyin szerepét illetően, mint az emlékiratában, az *Éjszakai naplójegyzetek*ben áll: „Az ünnepnapnak hála, a város csendes volt. Szentpétervári kapcsolatai révén Putyin megállapodott egy magán légitársasággal, és Szobcsakot Finnországba szállították. Innen Szobcsak már maga repült tovább Párizsba. Azt az utasítást kapta, hogy ne hagyja el Szentpétervárt, így bizonyára követték. De valószínűleg nem tartották szigorú megfigyelés alatt, mivel senki sem gondolta, hogy bárki is segít egy embernek, akit pillanatokon belül a Kreszti *{azaz Keresztek – Sz. B. Z.]* börtön rácsai mögé dugnak.

A Kreszti börtön Szentpétervár első számú börtöne – hatalmas, régi, félelmet keltő téglaépület, amelyhez képest Nagy-Britannia némely viktoriánus börtöne szinte palotaként hat. Egy-egy cellában hat vagy akár több, erőszakos, és mindenféle nyavalyát hordozó lakójával nem éppen ez az a hely, ahova Szobcsak szívesen ellátogatott volna, nem beszélve arról, hogy hosszabban ott is tartózkodjon. Borisz Jelcin szemében Putyin közbelépése Szobcsak érdekében nagyon is helyénvalónak tűnt. Nem győzte méltatni miatta. „Mikor utóbb megtudtam, mit tett

Putyin – áradozott Jelcin –, őszinte tiszteletet és hálát éreztem iránta.” Jelcin számára, az egykori főnöknek az igazságszolgáltatással szemben nyújtott segítség alapelvnek, a lojalitás mérföldkövének számított, jó ajánlólevélnek egy olyan személy esetében, aki a legfőbb hivatal várományosa lehet. A Szobcsak-ügy után Putyin ázsiója nyilvánvalóan megnőtt Jelcin szemében. Amikor 2000 februárjában Szobcsak szívroham következtében elhunyt, temetése azon ritka alkalmak közé tartozott, amikor Putyin a nyilvánosság előtt könnyekre ragadtatta magát. A végsőkig lojális maradt régi mentorához,

A Lubjankán való hivatalba lépése után Putyin levezényelt egy rendkívüli titkos akciót. Az FSZB videón rögzítette, amint az akkori főügyész, Jurij Szkuratov állítólag két prostituálttal hetyegett. Putyin közölte, hogy a szalagot a tévéállomás és a sajtó rendelkezésére bocsátja, megtorpedózva ezzel Szkuratovnak a korrupt kormánytisztviselők ellen, a Pavel Borogyint is érintő svájci Mabetex-botrány ügyében, valamint a Kremlből és Jelcin rokonai révén juttatott sápok miatt folyó vizsgálatát. Szkuratov vizsgálódásai mintegy 800 kormány- és központi banki hivatalnokra terjedtek ki, akik a GKO, vagyis a rövid lejáratú kincstárjegyekkel kapcsolatos spekulációikkal részben kiváltói lettek az 1998. augusztusi pénzügyi összeomlásnak. A kincstárjegyekért tarthatatlanul magas kamatrátát fizettek, és hamar kialakult a piramisrendszer, mely az egyre növekvő új tőkékből fizette a régi hiteleket. Az egyik, vizsgálat alá vont személy Anatolij Csubajsz – az elnöki hivatal korábbi vezetője, a kormány egykori miniszterelnök-helyettese – volt. Az is kiderült, hogy a Központi Bank alkalmazottai egy Fimaco nevű, jersey-szigeti, kétes tőkekezelő cégen keresztül fektették be újra az IMF-kölcsönből származó dollármilliókat és keményvaluta-megtakarításokat a GKO spekulációs piacára. A gazdasági összeomlás könyörtelenül lecsapott, és ahogy a bankok elvesztették a betétesek pénzét, kisöpörte a középosztálybeliek megtakarításait, aláásta a rubelt, a külföldi befektetéseket és az ország gazdaságának biztonságát. 87

Az IMF vizsgálatot kért a Fimaco tevékenységével kapcsolatban, és azzal vádolták az Orosz Központi Bankot, hogy az ország keményvaluta-tartalékaira vonatkozóan hazudtak. A kormányhivatalnokok és a Központi Bank alkalmazottai összejátszottak egymással a bennfentesek tömegeinek bevonásával végrehajtott kereskedelmi csalásban, mely csaknem csődbe vitte az országot. Szkuratov és a miniszterelnök, Jevgenyij Primakov elhatározta, hogy a körmére néznek a bankároknak, oligarcháknak és a hivatalos felelősöknek, köztük a Jelcin közvetlen környezetéhez tartozóknak is. Ugyanakkor azokat a Kremlhez közel álló elemeket is el akarták kapni, akik nagy haszonra tettek szert, mialatt az ország a szakadék szélére került. Szkuratov, aki néhány évvel azelőtt főügyészként nem tudott

pontot tenni egy korrupciós ügy végére, most Primakov korrupcióellenes kampányától új lendületet kapott és felbátorodott. Miután 1999 elején a Duma amnesztiával csaknem százezer elíreltet szabadon bocsátott, Primakov komoran figyelmeztette a kabinetet, hogy a börtönök kisöprésével azoknak csinált helyet, akik gazdasági bűncselekményeket követtek el. A rendőrség néhány napon belül lecsap ott Berezovszkij moszkvai vállalatára. Azon a tavaszon az ügyészségi hivatal elfogató parancsot adott ki Berezovszkij ellen, azon az alapon, hogy az Aeroflot külföldi jegyeladásból származó bevételeit nem rendeltetésének megfelelően használta föl. Primakov, noha Jelcin nyilvánvalóan rossz szemmel nézte miniszterelnöke korrupcióellenes hadjáratát, kijelentette, hogy komolyan gondolja a dolgot. De sem Szkuratov, sem Primakov nem maradt olyan politikai pozícióban, hogy feladatát teljesíthette volna. Jelcint és családját nem lehetett olyan egyszerűen félretolni.

A Szkurarovot leleplező pikáns kazettát 1999. március 16-án mutatták be az RTR állami televíziós társaság csatornáján. Szkuratov és mások is azt állították, hogy a felvétel hamisítvány. Akár hamisítvány volt, akár nem a Szkuratov ellen felhasznált kompromittáló anyag (oroszul *kompromat),* a korrupciós szálak mindenféleképpen a Kremlbe vezettek, egészen Jelcin elnökig és szűkebb családjáig. Putyin részt vett egy Jelcin és Szkuratov közötti, nagy jelentőségű megbeszélésen, ahol utóbbi lemondását akarták kicsikarni. Azzal, hogy Szkuratov hitelét és karrierjét a döntő pillanatban kikezdte, Putyin hálára kötelezte a Jelcin családot, és bizonyította megkérdőjelezhetetlen lojalitását. Íme, itt egy ember, aki megmutatta, lehet rá számítani, ha a család létfontosságú érdekeit kell képviselni. Putyinnak csak erre az ajánlásra volt szüksége. Nem telt bele két hét, és már ki is nevezték a nagy hatalmú nemzetbiztonsági tanács titkárának, miközben az FSZB igazgatói székét is megtartotta. A nemzetbiztonsági tanácsnál elődje, Nyikolaj Borgyuzsa azt a főbenjáró bűnt követte el, hogy túl közel került Jevgenyij Primakovhoz, Jelcin miniszterelnökéhez és esetleges riválisához. A parlament felsőházának, a Szövetségi Tanácsnak a támogatásával Szkuratov főügyész még hosszú hónapokig a helyén maradt. A Kremllel folytatott hadakozása során Szkuratov Moszkva populista és ambiciózus polgármestere, Jurij Luzskov szóbeli támogatását is élvezte. Ám amikor Putyint elnökké választották, a játszma véget ért, és Szkuratov csöndben lemondott posztjáról. Primakov nem tudott ennyi ideig kitartani; Jelcin nem egészen két hónappal azután menesztette, hogy Szkuratov videóját első ízben megszellőztették.

Amikor kitört a Szkuratov körüli botrány, Borisz Jelcin kétségbeesetten keresni kezdte lojális és lehetőleg tőle függő utódát. Májusban a Dumában a kommunisták bizalmatlansági eljárást kezdeményeztek vele szemben, s úgy hírlik, a Kremlnek és

szövetségeseinek fejenként 30.000 dollárjába került egy-egy ellenszavazat. Jevgenyij Primakov miniszterelnök hamarosan az ország legnépszerűbb politikusa lett, s egyre inkább úgy tűnt, ő a leendő elnök. Primakov bízott egy, a moszkvai polgármesterrel, Jurij Luzskovval létrehozandó szövetségben, a Kreml pedig igencsak tartott tőle, hogy a Primakov-Luzskov tengely verhetetlen politikai együttesnek bizonyul. Jelcin szinte azonnali válaszlépésként május 12-én eltávolította Primakovot, és a helyére Sztyepasint nevezte ki, s ezzel nemcsak Primakovot sikerült meglepni, de a Duma bizalmatlansági indítványáról is elterelték vele a figyelmet. Primakov menesztése azonban csak lélegzetvételnyi időhöz juttatta Jelcint és családját. Arra lehetett számítani, hogy ezután Primakov és Luzskov kétszeres erőbedobással küzd a hatalomért, jóllehet Jelcin öt szívinfarktuson és háromszoros bypass műtéten esett át, annak politikai okai voltak, hogy az elnök kénytelen volt utód után nézni, nem pedig egészségügyi okokból kereste utódját. 1999 nyarán a VCIOM (egy közvélemény-kutató szervezet) országos felmérést végzett, és azt találták, hogy Jelcinte mindössze 18 százalék szavazna. A népszerűtlen „részeges Boriszt” újabb választások elé állítani mind politikailag, mind fizikailag kockázatos lett volna.

Az 1996. júliusi elnöki kampány alatt Jelcin elnök annyira rosszul érezte magát, hogy meg sem jelent a Moszkva nyugati külvárosában található körzete Oszennyaja utcai szavazóhelyiségében. Hivatalos választási megfigyelőként jelen voltam, amikor Viktor Csernomirgyin kormányfő arról tájékoztatta a világsajtó képviselőit, hogy Jelcin jól van, és otthon dolgozik. Valójában azonban, mint kiderítettem, Jelcin és felesége már előző nap kérte a mozgóurnát, hogy az elnök leadhassa a szavazatát a barvihai szanatóriumban, ahol szívrohama után lábadozott. Melléfogásnak bizonyult, hogy négy buszra való nemzetközi újságírót csődítettek oda az elnök második körben leadandó voksának tanújául a körzeti szavazóhelyiségbe. Jelcin nem volt olyan állapotban, hogy megjelenhessen, és csak egy rövid felvétel készült, saját kamerával a tíz kilométerre fekvő Barviha szanatóriumbeli szavazásról. Jelcin és családja nem remélhette, hogy ezt a mutatványt 2000-ben meg lehet ismételni.

Eljött az ideje, hogy bebiztosítsák a „család” érdekeit, örököst kellett választani, és elő kellett készíteni hivatalba lépését. Megfelelő hozzáállású személyre volt szükség, olyanra, aki biztosan nem kezd megtorlásokba Borisz cár lemondása után. Jelcin azt gondolta, az FSZK – a kémelhárító szolgálat, az FSZB elődje – élén álló, demokrataként számon tartott szentpétervári Szergej Sztyepasin személyében megtalálta ezt az embert. Ő volt a – ragadozó természetű – belügyminiszter is, s amikor Csecsenföld kikiáltotta függetlenségét, és Moszkva tehetetlenül nézte, ő készítette el a szakadár ország lerohanásának tervét. Ám a „család” hamar úgy döntött, hogy Sztyepasin kiábrándítóan

gyenge, és sajnálatos módon függetlenségre hajlamos, ráadásul bírálja az oligarchákat is. Egy amerikai látogatása során elkövette azt a hibát, hogy megemlítette, szándékában áll lecsapni Oroszország legnagyobb üzletembereire. A Kreml szempontjából azonban még rosszabb volt, hogy nem állította le a Jelcin elnök „családjának" egyes tagjai ellen folyó bűnügyi vizsgálatokat. Két héttel később menesztették. Nem egészen három hónapon át ült a miniszterelnöki székben.

1999 augusztusának elején általános meglepetésre Jelcin elnök a viszonylag ismeretlen Vlagyimir Putyint nevezte ki tizenhét hónapon belül az ötödik miniszterelnökévé, Sztyepasint megrázta az elbocsátás, de nem tehetett ellene semmit. Putyin és Sztyepasin ismerték ugyan egymást, ám nem álltak közeli viszonyban. Jelcin egyszerűen meghívta Sztyepasint a Gorki 9-ben lévő dácsájába, és Putyin jelenlétében menesztette őt. Putyin az egész eljárást brutálisnak és visszataszítónak tartotta, de legalább tudta, mit várhat főnökétől, ha nem vívja ki tetszését. Az elgyötört nyilvánosság és Moszkva politikai elitje úgy vélte, Putyin is beáll az ideiglenes miniszterelnökök hosszú sorába. Elnöksége alatt Jelcin öt miniszterelnököt, három külügyminisztert, hat főügyészt, hét titkosszolgálati (FSZB-) főnököt, kilenc pénzügyminisztert és hat belügyminisztert fogyasztott el. „Oszd meg és uralkodj" stratégiája szinte teljesen ellenőrizhetetlenné vált. Az emberek többsége szerint Jelcin elnök irányt vesztett, és teljesen összevissza vezeti Oroszországot, ha vezeti egyáltalán. Jelcin még tovább ment és azzal váltott ki általános megütközést Oroszország politikusaiból, közvéleményéből és a médiából, hogy bejelentette, Putyint látná szívesen utóda ként az elnöki székben. Megnevezvén Putyint mint új miniszterelnökét, Jelcin egy televízió által közvetített beszédben ezt mondta a nézőknek. „Egy év múlva, pontosan egy év múlva lesz az elnökválasztás. Úgy döntöttem, most megnevezem azt a személyt, aki, véleményem szerint, képes konszolidálni a társadalmat és biztosítani az oroszországi reformok továbbvitelét, megteremteni a legszélesebb politikai alapú támogatottságot. Egyesíteni tudja maga körül azokat az embereket, akik feléleszthetik a Nagy Oroszországot az új, a huszonegyedik században. Ez az ember… Vlagyimir Vlagyimirovics Putyin." Politikai elemzők még emlékeztek rá, hogy hasonló módon avatta utódjává Lebegy tábornokot is 1996-ban, majd három hónap múltán kirúgta a Nemzetbiztonsági Tanács titkári posztjáról.

Négyszemközt Jelcin óvatosabban fogalmazott, azt mondta Putyinnak, hogy „ígéretes jövőjű miniszterelnök". Putyin úgy érezte, Jelcin arra utal, hogy ha jól keveri a lapokat, és tetszik a „családnak", valóban elnök lehet belőle. Ha azonban megbízhatatlannak mutatkozik, vagy úgy tűn ne, hogy nem védelmezné kellőképpen a „család" érdekeit az elnök visszavonulása után, ugyanaz a sors vár rá, mint Sztyepasinra.

Ljudmila időnként elcsodálkozott, hogy milyen gyorsan ível fölfelé férje karrierje: „Milyen különös; olyasvalaki a férjem, aki tegnap még csak Szentpétervár ismeretlen alpolgármestere volt, ma pedig miniszterelnök. Pár nappal azután, hogy Jelcin megnevezte őt miniszterelnökként, Putyin édesapja szívbajban meghalt. Putyin rengeteg munkája ellenére minden hétvégén meglátogatta gyengélkedő apját Szentpéterváron. Édesanyja, Maria egy évvel korábban elhunyt rákban. Szülei rettenetesen büszkék voltak Putyin előmenetelére, s haláluk után nagy űr maradt fiuk életében. Feleségén és gyermekein kívül Putyinhoz senki nem állt hozzájuk foghatóan közel.

Más tekintetben Putyinék élete most, hogy Vlagyimir miniszterelnök lett, egyre jobban alakult. Putyin Moszkva mellett új dácsát kapott, melyhez egy 12 méteres medence is tartozott. Putyin minden reggel 20-30 percet edzett, és reggel is, este is úszott. Jó karban akarta tartani magát, túlzott elfoglaltsága miatt olykor ebédre sem telt az idejéből, reggelire pedig csak gyümölcsöt evett és kefirt ivott. Esténként néha rajzfilmeket nézett két lányával, Mását és Kátyával. Mása menedzsernek készült, Kátya lakberendezőnek. Más politikusoktól eltérően Putyin olvasta az orosz lapokat, és nem csak azok a kivágások jutottak el hozzá, melyeket a miniszterelnök számára készítenek. Ljudmila és ő nemigen barátkozott azokkal, akikkel Putyin dolgozott; Ljudmila mindössze kétszer találkozott Jelcinnel az alatt az idő alatt, míg férje a Kremlben dolgozott. Mint hagyományos orosz feleség, Ljudmila a háttérben maradt, főzött, nevelte a gyerekeket, kezelte a család pénzügyeit. Amikor Putyin miniszterelnök lett, azt is megengedhették maguknak, hogy saját szakácsuk legyen, ami bizonyára eszébe idézte Vlagyimirnak, hogy nagyapja a pártelit szakácsaként működött. Putyin ritkán vitte haza a munkáját, sosem emelte föl a hangját, bár felesége szerint sokszor meglehetősen élesen válaszol. Ljudmila így fogalmaz: „Általában higgadt személyiség, de vannak pillanatok, amikor jobb, ha békén hagyjuk.” Otthon többnyire nem iszik, de néha elkortyol egy vodkát vagy egy konyakot. Úgy tűnik, mintha Putyin mindig ura lenne magának, és rendszerint érzelmeinek is.

Putyin első jelentős kihívásaként augusztusban iszlám aktivisták lerohanták az Oroszországi Föderációhoz tartozó Dagesztáni Köztársaságot, így rögtön alkalma nyílt megmutatni, milyen kemény fából faragták. A támadás egyúttal azonnal ürügyet is szolgáltatott egy második csecsen háborúhoz, hogy Putyin mint a kemény „tettek embere” tűnhessen föl. Az az ötlet, hogy a Csecsenföld ellen indított teljes körű háború révén az iszlám szeparatistákkal egyszer s mindenkorra leszámoljanak, Jelcin szűkebb körében is jó fogadtatásra talált. Szergej Sztyepasin még miniszterelnökként dolgozta ki a tervet, miszerint Csecsenföld területére a Tyerek folyóig behatolna az orosz hadsereg, kettéosztva a köztársaságot a Moszkva-párti északi

részre, és a szeparatisták bástyáinak számító déli, hegyvidéki területre. Sztyepasin elképzelése értelmében a Tyerek folyón túl *cordon sanitaire*-t hoztak volna létre a lázadók körül, s kiképzőtáboraikat bombázva beszorítanák és semlegesítették volna őket. Mindezt a Nemzetbiztonsági Tanács ülésén vitatták meg júliusban, még mielőtt a lázadók támadtak volna, azt követően, hogy a csecsenföldi határon túlról a hamarosan várható lecsapásról hírek érkeztek.

A tavasz folyamán korábban egy belügyminisztériumi ezredest és Jelcin elnök személyes követét, Gennagyij Spigun vezérőrnagyot a grozniji reptéren elrabolták *és* brutálisan meggyilkolták. Sztyepasin és az orosz hadsereg úgy érezte, Aszlan Maszhadov, Csecsenföld elnöke elvesztene az uralmat ingatag köztársasága és a perlekedő hadurak fölött. Nagyobb hajlandóságot mutattak a túszejtés, a fegyver- és kábítószer-behozatal, mint a szakadár köztársaságon belüli rendteremtés iránt. Egy kétéves időszak alatt 1.300 túszt ejtettek, többségüket váltságdíj reményében. Sokukon erőszakot követtek el, s az orosz Katonaanyák Bizottsága szerint mintegy 800 fogságba ejtett orosz katonát a gerillák személyes rabszolgáikként használtak ki. Vlagyimir Jepisin – akinek esetét a *Sunday Times* hozta nyilvánosságra – tizenhárom évi csecsenföldi rabszolgaságból tért haza azután, hogy a Moszkvától mintegy 320 kilométerre északkeletre fekvő Jaroszlav városából elrabolták. A tízszer eladott, durván bántalmazott, összes fogát elvesztő és fél szemére megvakult Jepisin egy orosz újságíró segítségével szabadult ki a grúz Pankiszi-szoros egy csecsen enklávéjából. „Semmi voltam a szemükben – mondta Jepisin. – A csecsenek körében orosz rabszolgát tartani státusszimbólumnak számít.” Ramil Gamilov, egy másik, hétévi csecsen fogságból szabadult orosz rabszolga hazatértekor nem tudott arról, hogy időközben megszűnt a Szovjetunió.

További áldozatok közé tartozott az a hat külföldi vöröskeresztes munkatárs és négy távközlési mérnők (három brit és egy új-zélandi), akiknek lefejezett testét utak mentén találták meg a szakadár köztársaságban. Két brit segélyszervezeti alkalmazottat, Jon Jamest és Camilla Carrt fogságuk idején bántalmazták és szexuális erőszakot követtek el rajtuk csecsen fogvatartóik. Ez utóbbi esetben Borisz Berezovszkij tárgyalt a foglyok kiszabadítása ügyében, melyre minden bizonnyal váltságdíj ellenében került sor. Külföldi túszokért az akkori árfolyamon akár 2 millió dollárt is elkértek. Spigun elrablását követően az orosz kormány azzal fenyegetőzött, hogy szorosabban körülzárja Csecsenföldet, elvágva az ellenszegülő köztársaság közlekedési útvonalait és energiaellátási csatornáit, és figyelmeztetett, hogy a köztársaság területén működő gerillakiképző központokat támadás érheti. A lázadók Dagesztán elleni támadása a végsőkig fokozta a feszültséget, és elkerülhetetlenné

tette Oroszország csecsenföldi lecsapását. Szergej Sztyepasint akkor menesztették, amikor a dagesztáni támadás ellenlépésére készült. Jelcin klánja és Putyin miniszterelnök csak átvette Sztyepasin tervét és kivitelezte azt.

A lázadók meglepetésszerű támadása akkor kezdődött, amikor egy több száz fős, nagyobb gerilla csapat a csecsen határt átlépve behatolt a vegyes etnikumú, többségében muzulmán lakosságú, Oroszországhoz tartozó Dagesztánba. Samil Baszajev radikális gerillavezér – akinek nevéhez fűződik a dél-oroszországi bugyjonnovszki kórház 1995-ös (150 ember halálát követelő) elfoglalása – kijelentette, hogy létre akar hozni egy kaukázusi iszlám köztársaságot. A dagesztániak nem voltak különösebben elragadtatva az ötletről, és bár az iszlám katonák behatoltak egyes határ menti faluközösségekbe, nem csatlakoztak a csecsenekhez. Sőt sokan fölfegyverkeztek, és készen álltak rá, hogy ellenállnak Baszajevnek és embereinek. Ugyanő, Baszajev vállalta magára 2002 októberében a túszejtést a moszkvai Dubovka utcai színházban, amikor 800 színházlátogatót fenyegettek azzal, hogy csecsen öngyilkos merénylők felrobbantják őket. Baszajev közvetlen környezetébe tartozott Szamer bin Szaleh al-Szuvajlem, egy Hattab néven ismert szaúdi férfi, hírhedt gerillavezér, aki 1995-ben csatlakozott a csecsen ügyhöz. Mielőtt a Kaukázusba jött volna kis, arabokból álló csoportjával, Hattab Afganisztánban harcolt embereivel, ahol CIA-pénzen, illetve Pakisztánból kapott támogatással szerezték meg első tapasztalataikat. A szélsőséges vahabita szunnita szekta tagjaként Hattab kapcsolatban állt az al-Kaidával és Oszama bin Ladennel is, egy másik szaúdival, aki jól ismerte őt. Bin Ladentől eltérően Hattab Szaúd-Arábia egy szegény sivatagi településéről származott. Az orosz hírszerzés szerint Bin Laden legalább 25 millió dollárral támogatta a csecsen ügyet, és számos harcost küldött Hattab csapatába és más lázadó csoportokba is. Az oroszt kiválóan beszélő, kegyetlenségéről híres Hattab sajátossága volt, hogy az orosz foglyok fejét a hagyományos csecsen karddal, a *kinzsal*lal kettévágta. Csecsenföldön 1500, részben arab, többségében csecsen gerillát irányított. A Közel-Keleten támogatók szerzésének céljával közkézen forogtak olyan, Hattab hőstetteit bemutató videofelvételek, amelyek egyikén a gerillavezér diadalmasan vonul orosz katonák elszenesedett holttestei között.

Hattab a dagesztáni határvidékre vette be magát, s egy helybeli, Karamahiba való lányt vett feleségül, hogy a helybeliek előtt vonzóvá tegye a nagyobb, kaukázusi iszlám állammal kapcsolatos elképzeléseit. Több éven át tartó sorozatos megvesztegetések és fenyegetések árán Karamahi csecsen és arab gerillák uralta fölfegyverzett támaszpont lett, alagutakkal, lövészárkokkal hálózták be, és fegyvereket halmoztak fel. Eleinte 30 dollárt fizettek a helybelieknek, hogy áttérjenek a vahabita fundamentalista hitre. 1999-ben azonban – Mahomed Mahigyejev

helyi imám szerint – a lázadók már azt mondták: „Vagy csatlakozol, vagy levágjuk a fejedet.” A faluban élő tizennégy orosz rendőrt száműzték, és az iszlám saria törvényt vezették be. Akit alkoholfogyasztáson kaptak, keményen megvesszőzték. Az olyan falvak elfoglalása, amilyen Karamahi is, Baszajev és Hattab kaukázusi iszlám fundamentalista állam alapítására vonatkozó tervének része. Hattab terve végül nem sok jót eredményezett. Az orosz FSZB 2002 márciusában lecsapott rá Csecsenföldön: egy halálos idegméreggel befújt levelet juttattak el neki, és így ölték meg.

A háború kezdetekor számos szakértő úgy vélte, Oroszország tartja majd magát Sztyepasin korlátozott háborús tervéhez, vagy csak blöffölnek. Sokan nem hitték, hogy Oroszország megvívhat egy újabb csecsen háborút, annak minden emberáldozatával és anyagi költségével. Egyesek azt gondolták, Oroszország nem engedhet meg magának még egy háborút, s a logika is azt diktálta, hogy egy második csecsen összeütközésről szó sem lehet. Akkoriban a Sky TV számára úgy kommentáltam az eseményeket, hogy érzésem szerint az oroszok képesek tudomást sem venni a költségekről, és kenyértörésre vinni a dolgot, hogy kisöpörjék a szeparatistákat és visszacsatolják a lázadó köztársaságot. A politika parancsa, az oroszok dühe, valamint az a vágya, hogy megfizessenek és bosszút álljanak az első csecsen háborúban elszenvedett megaláztatásokért, felülírhat minden más megfontolást. Az orosz kollektív politikai és katonai psziché ilyen körülmények között nem törődhet holmi költségvetési vagy humanitárius megfontolásokkal, amit a nyugati liberális humanisták hajlamosak félreérteni. A hitetlenkedő nyugati média szeme láttára az oroszok fölpörgették lomha háborús gépezetüket.

A csecsen háború a közelgő választásokhoz drámai háttérnek bizonyult. Első lépésben Putyin azt állította, hogy két hét alatt a lázadókat kiűzik Dagesztánból. És valóban, az oroszok válaszlépése olyan vehemens volt, hogy a csecsenek két héten belül feladták Dagesztánt, ami miatt egyesek az egész lázadást a Berezovszkij és a Kreml által szított, egyfajta machiavelliánus terv részének tekintették. Egy újság beszámolt Berezovszkij és egy csecsen vezető állítólagos telefonbeszélgetéséről, mely arról szólt volna, hogy a csecseneket bukásra ítélt lázadásuk megkezdése végett a pénzember lefizeti. Ez a híradás azonban túl kimódoltnak tűnik. Noha Berezovszkijnak valóban voltak üzleti kapcsolatai csecsenekkel, és bár egyes túszok elengedése érdekében közbenjárt több, általa jól ismert csecsen had úrnál, arra nincs bizonyíték, hogy a dagesztáni akcióban részt vett volna. Baszajev és Hattab már korábban bebizonyította, hogy az oligarchák bátorítása és felbujtása nélkül is kitelik tőlük ilyen arcátlanság. Az arab világtól, az al-Kaidától és a jól fizető kábítószer- és fegyverkereskedelemből mindenesetre épp elég pénzük származott. Baszajev és Hattab föltehetően túlbecsülte dagesztáni

támogatottságát, és mint Nyugaton oly sokan, ők sem hitték, hogy az oroszoknak lesz kedvük egy újabb csecsen háború hoz. Ezúttal azonban a csecsen hadurak elszámították magukat. A Moszkvában és más orosz városokban bekövetkezett események hamarosan más szintre helyezték a csecsen válságot.

Az 1999 szeptemberében kezdődő, és nyilvánvalóan a csecsenek által végrehajtott oroszországi bombamerényletek – melyeket azonban egyesek az FSZB provokatőreinek számlájára írnak – mintegy 300 ember életét követelték Moszkvában, Bujnakszkban és Volgodonszkban. Az orosz városokban a lakóépületek felrobbantása hisztériát és pánikot keltett, megerősítve a háború támogatottságát, és a végrehajtásban Putyin vezető szerepét. A nagyközönség előtt korábban szinte ismeretlen Putyin támogatottsága exponenciálisan növekedett. Az orosz kormány és hadsereg szeptemberben mintegy 80.000 katonával megkezdte Csecsenföld teljes lerohanását. Azt tervezték, hogy kipucolják onnan a szeparatista lázadókat, és Csecsenföldet egyszer s mindenkorra Oroszország alá gyűrik. Tanulva a NATO hetvennapos koszovói légi hadjáratából és az 1994 és 1996 közötti első csecsen háborúban elszenvedett veszteségekből, ezúttal az oroszok letarolták Groznijt, mielőtt elfoglalták volna. A nagyjából Manchester méretű városban alig maradt épen épület. A városközpontot teljesen lebombázták, lakhatatlanná vált. A rajtaütésben civilek ezrei vesztették életüket, és Csecsenföld hozzávetőleg egymillió lakosa távozott el. Megindult a menekültáradat a környező országokba, elsősorban Ingusföldre.

Még ma is sokan úgy értékelik a lakóházrobbantásokat, hogy túl alkalmas időben került rájuk sor, semhogy annak vehetnénk őket, aminek látszanak. Gyorsan elterjedtek a pletykák, hogy valójában Oroszország saját titkosszolgálata, elsősorban az FSZB helyezte el a bombákat. Borisz Berezovszkij és egy kiugrott FSZB-s, Alekszandr Litvijenko* alezredes (Berezovszkij egyik társa) hozakodott elő ezzel az elmélettel 2002 márciusában, londoni száműzetésük biztonságos távolából. Jelentősen rontja azonban állításuk hitelét, hogy hazájukban mindketten körözött bűnözőnek számítanak. Ám a lakóházrobbantásokkal kapcsolatban valóban vannak megválaszolatlannak tetsző kérdések. Mindössze fél évvel a három orosz városban elkövetett robbantások után a brit *Observer* és *Dispatches* közös vizsgálata eredményeként nyugtalanító állításokat szellőztetett meg. Az állítások az úgynevezett rjazanyi incidensre vonatkoztak, amikor is az eset nevét adó, Moszkvától mintegy 160 kilométerre délre fekvő városban bombát találtak. A rjazanyi incidens a lakóházrobbantásokkal nagyjából egy időben történt, és széles sajtónyilvánosságot kapott Oroszországban.

---

* Helyesen Litvinyenko – akit azóta a hírhedtté vált radioaktív polónium-fertőzéssel meggyilkoltak.

Néhány nappal az első moszkvai robbantások után a rjazanyi Novoszjolov utca 14-16. szám alatti lakótömb egyik lakója riasztotta a rendőrséget, hogy gyanús alakokat látott, akik zsákokat rakodtak le épületük alagsorában. Egyikük egy fiatal, szőke hajú nő volt. Elsőként Alekszej Csernyisev rendőrségi nyomozó érkezett a helyszínre, és azonnal felismerte, hogy a cukros zsákokban egy bomba, elektromos szerkezet, drótok és egy óra bújik meg. Hívták a bombákra szakosodott helyi különítményt, és Jurij Tkacsenko bombaszakértő hatástalanította a bombát. A kibiztosított bomba ugyanazt a robbanóanyagot – hexogént – tartalmazta, mint a moszkvai bombák. A robbanószerkezetnek, melyet a különítmény le is filmezett, és médiában közzétett, másnap, szeptember 23-án, reggel fél 6-kor kellett volna felrobbannia. Ezzel az időzítéssel a bomba a lehető legtöbb áldozatot szedte volna, mintegy 250 alvó ember halálát okozva. Akárcsak Moszkvában, itt is munkásnegyedben helyezték el a bombát. A különbség csak az, hogy ezúttal a helyi rendőrség tetten érte az elkövetőket. Úgy próbáltak kereket oldani, hogy meglobogtatták személyi igazolványukat. Kiderült, hogy az FSZB tagjai. Az FSZB-központ beavatkozásának eredményeképpen a két férfit szabadon engedték.

Másnap az orosz belügyminiszter bejelentette, hogy a rendőrség hatástalanított egy zsákokba rejtett időzített bombát. Még ugyanaznap az FSZB Moszkvában nyilvánosságra hozta, hogy az egész pusztán gyakorlat volt, mely a hatóságok éberségét volt hivatott tesztelni. Nyikolaj Patrusev, az FSZB új főnöke szerint semmiféle bomba nem volt a helyszínen. Hivatalos személyek azt állították, tudják, kik követték el a robbantásokat, s az atrocitásokat a „csecsen terroristák”-ra fogták. Nyikolaj Patrusev, mint korábban már említettem, Putyin régi, leningrádi kollégája. Ugyanabban az évben, 1975-ben léptek a KGB kötelékébe. Putyin, amikor miniszterelnök lett, ragaszkodott hozzá, hogy Patrusev legyen az utóda az FSZB élén. Patrusevnek a rjazanyi incidenssel kapcsolatos magyarázata ugyancsak próbára tette a közvélemény bizalmát.

A rjazanyi esetről szóló média-beszámolók és a kevésbé hihető FSZB-s cáfolatok alapján okkal feltételezzük, hogy a terroristák lakóházrobbantásai igencsak felkorbácsolták az indulatokat a közvéleményben a második csecsen háború megindítása mellett, és közvetve növelték Putyin támogatottságát is. Akik úgy vélték – és közéjük tartozott Putyin is –, hogy az FSZB nem képes ilyen rémtettekre, azok figyelmen kívül hagyták a régi KGB kevéssé szalonképes, hidegháborús akcióit. A KGB igenis igénybe vette gyilkosok szolgálatait. Felidézhetjük a BBC-nél dolgozó disszidens újságíró, Georgij Markov halálát, akit 1978 tavaszán Londonban, a Waterloo-hídon öltek meg egy mérgezett esernyővel. A gyilkosságot a bolgár titkosszolgálat követte el, a KGB aktív támogatásával. Mint a KGB titkos iratait tartalmazó

Mitrohin-archívum dokumentumaiból erre fény derül, a Markov-gyilkosság ötletét Vlagyimir Krjucskov vetette föl Jurij Andropovnak, a KGB akkori elnökének. Krjucskov később a KGB főnöke, majd az 1991-es puccskísérlet egyik vezetője lett. Putyin önéletrajzában – mint erre már utaltam – Krjucskov tábornokot „igen tisztességes embernek” nevezi, akihez a „legnagyobb tisztelettel” viszonyul. A nem túl távoli múltban számos áldozata volt a KGB-nek. De még Berezovszkij sem állítja, hogy Putyin adott parancsot a titkosszolgálatnak a lakóházrobbantásokra, csupán annyit mond, hogy a későbbi elnök egyszerűen „tudott az FSZB szerepéről”. A konspirációs elmélet más hívei úgy képzelik, hogy Putyinnak nem kellett benne lennie egy ilyen akcióban. A piszkos munkát a tudta nélkül is elvégzik számára mások.

E konspirációs elméleteket azonban eleddig nem lehetett bizonyítani. A lakóházrobbantások óta bekövetkezett események viszont igazolták, hogy a csecsen terroristák képesek végrehajtani és megszervezni effajta merényleteket. Az újabb és újabb csecsenföldi és dél-oroszországi öngyilkos merényletek, valamint a 2002 októberében lezajlott moszkvai színházostrom mind a Csecsenföld felől egyre súlyosabb terrorista fenyegetésre utalnak. Az évek multával a csecsen szeparatisták csak radikalizálódtak és elkeseredettebbé váltak. A nők feltűnése az oroszországi öngyilkos merénylők közt szintén új és nyugtalanító jelenség. A rjazanyi incidens utójátékaként négy év büntetőtelepen letöltendő szabadságvesztésre ítéltek egy közúti rendőrt, Sztanyiszlav Ljubicsevet, amiért segítséget nyújtott a moszkvai bombákat elhelyező terroristáknak, illetve közreműködött a merényletben. Az orosz ügyészek szerint Ljubicsev köztudomásúan egy robbanóanyagokat szállító tehergépjárművet kísért a Moszkván átvezető útja során. A bombák elhelyezésével vádolt két karacsáj-cserkesz személy, Juszuf Krimsamhalov és Adam Gyekusov, Ljubicsev ellen vallott. Jóllehet kaukázusiak, egyikük sem csecsen. A két vádlottat Grúzia kiadta Oroszországnak azután, hogy a terrortámadást követően az elkövetők oda menekültek.

Putyin a második csecsen háborúban óriási politikai kockázatot látott. Nem voltak illúziói a tekintetben, hogy amennyiben rosszul sül el, rajta csattan az ostor és Jelcin meneszti őt, majd tovább keresi a megfelelő utódot. Putyin „történelmi küldetésnek” tekintette az észak-kaukázusi válság megoldását. Nagy volt a tét. Ha sikerrel jár, ő lesz az államelnök, ha belebukik, visszasüllyed a szürkeségbe. Tudta, a rendelkezésére álló idő „két, három, legföljebb négy hónap – ennyi idő alatt kell kipenderíteni onnan azokat a gengsztereket; különben megszabadulnak tőlem”. A csecsen konfliktust úgy tekintette, hogy az „a Szovjetunió szétesésének folytatása. Egy ponton nyilvánvalóan meg kell szakadnia ennek a folyamatnak.” Komoly félelmek vetődtek föl, hogy Dagesztán megtámadása az Oroszországi Föderáció széteséséhez vezethet. „Ha ennek nem vetünk véget – mondja önéletrajzában

Putyin –, és nem állítjuk meg azonnal a szélsőségeseket, az Oroszországi Föderáció egész területén megismétlődik Jugoszlávia esete – Oroszország jugoszlavizálódik.” Csecsenföld nem fogja korlátozni magát a függetlenség kivívásáért folytatott küzdelemben, tette hozzá, hanem „az Oroszország elleni további támadások támaszpontja lesz”.

Semmi okunk kétségbe vonni Putyin aggályait, hogy a csecsen konfliktus és Dagesztán lerohanása végzetesen szétszaggathatja Oroszországot. Bizonyosra vette, hogy Csecsenföld kiválását az egész Kaukázus elszakadása követi majd, Dagesztán, Ingusföld, és egészen a Volgáig Baskíria, valamint a Tatár Köztársaság mind leválik. Úgy érezte, az adott körülmények között Oroszország szétesése világméretű katasztrófával fenyeget. Ugyanakkor Putyin Oroszország szuverenitásáért folytatott keresztes hadjárata remekül egybeesett saját politikai érdekeivel is. A lakóházrobbantások, illetve Dagesztán lerohanása után a közvélemény teljes támogatását elnyerte a lázadó Csecsenföld feletti orosz fennhatóság helyreállításáért indítandó háború hoz. Míg a nyugati média úgy látta és fellengzősen azt hajtogatta, Oroszország nem gondolhatja komolyan a második csecsen háborút és ezzel Groznij visszaszerzését, Putyin és az orosz hadsereg fogta magát és megcsinálta. Megfizetett az 1994 és 1996 között elszenvedett megalázó vereségért.

Hála az orosz média fáradhatatlan támogatásának, Putyin támogatottsága a szeptemberi 2 százalékról a következő évi márciusi elnökválasztás idejére 70 százalékra emelkedett. Putyinnak javára vált, hogy bár Jelcin jelöltje, mégis szinte szöges ellentéte az elnöknek. Borisz Jelcin nagy ivó, karizmatikus személyiség és súlyos beteg volt. Putyin ezzel szemben szinte teljesen antialkoholista „mindennapi figura”, aki TV-kamerák előtt tartott „dzsúdóbemutató”-val fitogtatta rendkívüli erőnlétét. Putyin politikai tisztasága és félszeg tévés megjelenése a javára vált, azoknak a korrupt és szószátyár orosz politikusoknak a hadával összevetve, akiknek médiabeli szerepléséhez hozzászokhatott a nagyközönség. Nyilvánvalóan politikai hivatalra esélyes nempolitikus volt. Mint miniszterelnökké való kinevezésekor Jelcin elnöknek elmondta, nem szereti a kampányt és a választásokat, ami később be is igazolódott. Az 1999. decemberi választások hajrájában így aztán olyannak állíthatta be magát, mint aki „mindenkinek a kedvére tud tenni”. Volt KGB-s tisztként a múlt iránti nosztalgia is fűtötte, amikor fiatal és életerős vezetést ígért az országnak. Mint Jelcin választott utóda egyszerre jelentette a folytonosságot és a szép, új jövő lehetőségét. Putyin csecsen háborúja azt célozta, hogy eltörölje a múltbeli megaláztatást, és helyreállítsa Oroszország mint katonai nagyhatalom önbizalmát. Az oroszoknak tetszett a „tettek embere”-imázs, ahogyan a televízióban megjelent, hol vadászrepülőben ülve, hol Csecsenföldre látogatva, hol minisztereit oktatva, miként lehet

javítani az ország helyzetén, hol földre küldve ellenfeleit a dzsúdó-szőnyegen. Az oroszok számára megkönnyebbülés volt egy olyan vezető, aki képes egyenesen állni, és elmondani egymás után pár mondatot anélkül, hogy belezavarodna a szavaiba. Putyin kemény, erős és megnyugtató vezetőnek tűnt, amilyenre az oroszok vártak. S a Duma- és elnökválasztás előtt nap nap után ezzel az üzenettel tömték az orosz nagyközönséget.

Putyin mellett álltak a Kreml és az ország médiumai, és ez még nem minden. Borisz Berezovszkij nemcsak az orosz ORT televízió teljes súlyával támogatta, hanem a család számára még egy új pártot is gründolt: az *Egység* nevet nyert választási pártot. Berezovszkij mellett a család kulcsfigurái, Tatyjana Djacsenko, Jelcin lánya, Alekszandr Volosin, az elnöki hivatal főnöke és Valentyin Jumasev, az elnöki adminisztráció korábbi főnöke, valamint Jelcin e~lékiratainak valódi szerzője voltak. Volosin kopasz, szakállas férfi volt, egykori mozdonyvezető és közgazdász, aki együtt dolgozott Berezovszkijjal az 1990-es évek elején egyik kétes pénztermő ügyletén, az Össz-oroszországi Autós Szövetség (AVVA) biztonsági programján. Az ügylet 50 millió dollárt hozott Berezovszkijnak, de a több ezer befektető nem látta viszont a pénzét. Volosin eközben elkezdett fölkapaszkodni a Jelcin-adminisztráció ranglétráján, és végül 1999 márciusában Ő lett az elnöki hivatal feje. A „család" megalapította az Egység választási pártot, ellensúlyozandó Primakov és Luzskov nyáron Haza és Egész Oroszország (OVR) néven létrehozott tömörülését. Mivel nem láttak Jelcinnel szemben nyilvánvaló alternatívát kínáló vezetőt, Oroszország helyi elöljárói akkora számban kezdtek csatlakozni a Haza és Egész Oroszországhoz. Hogy a Kremlben azt már riasztónak találták. Felsorakoztak olyan helyi nagyságok is, mint a Tatár Köztársaság elnöke, Mintimer Sajmijev és Putyin ősellensége, a szentpétervári kormányzó, Vlagyimir Jakovlev, Berezovszkij beutazta Oroszországot, támogatókat gyűjtött az új terméknek, az Egység választási pártnak, a „család" reményei szerinti új, „hatalmi pártnak".

Az Egység vagy Medvegy (ahogyan szimbóluma, a medve után nevezték) politikai mozgalom volt, melyet pár hét alatt hoztak össze, egyaránt nélkülözte a szerkezetet, az ideológiát és a törzstagságot. Vezetői Szergej Sojgu, a népszerű katasztrófaügyi miniszter, a világbajnok birkózó Alekszandr Karelin, és Alekszandr Gurov voltak, ez utóbbi a Belügyminisztérium bűnüldözési osztályán dolgozott, és az hírlett róla, hogy keményen fellép a maffia ellen. Mint egyes arányossági alapú listás rendszert alkalmazó európai pártok, az Egység választási párt vezetőit is népszerűségük és ismertségük alapján választották ki. A Kreml abban bízott, hogy ez elég lesz az Egység máskülönben ismeretlen jelöltjeit győzelemre vinni a decemberi Duma-választásokon. A 450 képviselő felét egyéni jelöltek közül választják, a másikat az arányossági elv alapján, listáról juttatják be. Az Egység választási

párt leplezetlenül populista tömörülés volt, politikai programmal nemigen rendelkezett, de támogatta Putyin miniszterelnököt. Az volt az elképzelés, hogy a választások során Putyin kabátja szegélyébe kapaszkodnak. Mivel Putyin népszerűsége az eget verdeste, a stratégia bombabiztosnak tűnt. A kormányzók, mint például Jevgenyij Nazdratyenko, Primorije, vagy Alexander Ruckoj, Kurszk és Leonyid Gorbenko, Kalinyingrád kormányzója a személyes jövőjét féltette, ezért az új Egység választási párthoz csapódtak. Mások, akik a Kreml juttatásaitól és jóindulatától függtek, szintén az Egység mellett kötelezték el magukat.

A kremli család stratégiája azonban még egy elemet magában foglalt. Hogy tudniillik Jevgenyij Primakovot és Jurij Luzskovot, akik Putyin egyedül hiteles ellenfeleinek számítottak, nevük besározásával, rágalmakkal teszik tönkre. Ha a Haza és Egész Oroszország csúfos vereséget szenved a Duma-választásokon, a mozgalom felbomlik, és ezzel együtt Primakov, illetve Luzskov elnökké választásának esélyei is megcsappannak. Mint a Duma-választások hivatalos nemzetközi megfigyelője páholyból nézhettem, amint a Kreml nagy buzgalommal dolgozott Primakov és Luzskov tönkretételén. A Kreml egyik titkos fegyvere a Berezovszkij fennhatósága alá tartozó 1-es, avagy ORT csatorna volt, és itt is elsősorban Szergej Dorenko. Borisz Berezovszkij arra bátorította Dorenkót, hogy vasárnapi adásaiban fogjon neki Primakov, de főként Luzskov sorozatos támadásának. Az arabul is beszélő Jevgenyij Primakov, a külső hírszerzés (SZVR) egykori főnöke, volt külügyminiszter és miniszterelnök, az 1980-as években az SZKP KB Politikai Bizottságának póttagja is volt. Az ekkor hetvenéves Primakov nem volt épp tejfeles szájú ifjonc, és ekkorra már átesett egy csípőprotézis-műtéten, Dorenko mint atavisztikus szovjet jelenséget mutatta be Primakovot, aki betegeskedik, és hogy mondandóját még inkább alátámassza, részletesen beszámolt a csípőműtétről. Jurij Luzskov, Moszkva polgármestere talán még rosszabbul járt Dorenko műsorában. Az alacsony, köpcös és kopasz, fotókon rendszerint jellegzetes bőrsapkájában látható Luzskov úgy nézett ki, mint a tipikus szovjet bürokrata, aki kétségkívül az is volt. A műsor adásaiban Dorenko egyre-másra korrupcióval vádolta Luzskovot, és azzal, hogy ismert bűnözőkkel kvaterkázik, illetve pénzmosásba és gyilkosságba is belekeveredett. A *Washington Post* újságíróját, David Hoffmant is hasonlóképpen tájékoztatták, amikor azon a nyáron a Jelcin-adminisztráció főnökével, Alekszandr Volosinnal találkozott. Primakov – mondták Hoffmannak –, „ravasz, vén kém”, Luzskov pedig „félalvilági” körökkel érintkezik. A két politikus elleni támadásokat nyilvánvalóan jól átgondolták és összehangolták.

Dorenko műsora főleg Luzskovot igyekezett összekapcsolni azzal a pénzmosási botránnyal, amelynek során 15 milliárd dollárt helyeztek el illegálisan a Bank of New York-ban. Az állítás

alátámasztására azonban semmilyen bizonyítékkal sem szolgált. Még kártékonyabbnak bizonyult, hogy Dorenko fölvetette Luzskov felelősségét a Radisson-Szlavjanszkaja Moszkva Szálloda résztulajdonosa, Paul Tatum amerikai üzletember meggyilkolásában. Moszkva városának hatósága is jelentős részt birtokolt a szállodából, s a polgármester képviselője a szálloda igazgatóságában egy Umar Dzsabrailov nevű csecsen férfi volt. Dzsabrailov, a köznyelvben csak Szlavjanszkij-Csecsenszkij, azaz szlávcsecsen szállodaként emlegetett intézmény ügyvezető igazgatója harmincas éveiben járó, gazdag, öntelt, hosszú, hullámos sötét hajú figura volt. Amikor a szállodában láttam, ellentétben a szerencsétlenül járt Tatummal, őt mindig körülvette több tagbaszakadt testőr. A rendőrség nemegyszer kihallgatta Paul Tatum meggyilkolása ügyében, de – közismert maffiakapcsolatai ellenére – nem emeltek ellene vádat. Nagyzási hóbortja megnyilvánulásaként és talán azért, hogy mentességet nyerjen a bűnvádi eljárás alól, Dzsabrailov ringbe szállt a 2000. évi, orosz elnökségért folyó választáson, ahol nevetségesen alacsony arányban szavaztak rá. Természetes választóinak köre, úgy tűnik, az oroszországi csecsen maffia tagjaira korlátozódott, akik bérgyilkosságra, zsarolásra, prostituáltak futtatására, embercsempészetre, kábítószer- és fegyverkereskedelemre, bankügyletekre és más félhivatalos „üzleti” tevékenységekre szakosodtak. Nem látszott valószínűnek, hogy Dzsabrailov az ország egész területén elnyerheti a szükséges többséget.

A Dzsabrailovval való kapcsolata nem vetett jó fényt Luzskovra sem, akit meg is vádoltak azzal, hogy szorosan együttműködik a moszkvai csecsen és más maffiacsoportokkal. Vélhetően nem igaz az a történet, mely Moszkva-szerte terjedt, és amely szerint a városi hatóságok több millió dolláros hasznot húztak abból, hogy a város körüli körgyűrűt teljes hosszában 15 centiméterrel keskenyebbre építették. Luzskov ugyan a leginkább az ő befolyása alatt álló moszkvai bíróságon rágalmazás miatt megpróbálta beperelni Dorenkót, de a kárt már nem lehetett helyrehozni. Amikor még a megelőző őszön Luzskov Angliában járt, találkoztam vele, és világosan látszott, hogy arra kíváncsi, miként fogadnák, ha elindulna az elnökségért. Néhány hónap múltán tisztes 15 százalékon állt az elnökválasztási közvélemény-kutatásokban. 1999 októberére a moszkvai lakóházrobbantások katasztrófája, illetve Dorenko fáradhatatlan, az ORT-n hétről hétre sugárzott támadásai következtében mutatója 5 százalékra esett vissza.

A Haza és Egész Oroszország támogatói nem kaptak elég gyorsan észbe. Jakovlev kormányzóval közvetlenül az alsóházi választások előtt találkoztam, és azt mondta, elege van. A Luzskov-Primakov tengely re rettenetes nyomás nehezedett a Kreml és a média felől. Minden finomkodást mellőzve Jakovlev világossá tette, hogy ha túl lesznek a választásokon, egyszer s

mindenkorra felhagy a Haza és Egész Oroszország Párttal. A média fősodrán kívül csak Vlagyimir Guszinszkij MEDIA-MOST birodalma tartott az OVR-rel. Guszinszkij, maga is oligarcha, Berezovszkij esküdt riválisa, megengedte médiáinak, hogy igen élesen bírálják Jelcint az első csecsen háború miatt, de a Gennagyij Zjuganov kommunista pártja, a „vörös veszedelem" politikai élettől való távol tartása érdekében beállt Jelcin mögé. Az egyesült médiatámogatás is hozzájárult, hogy Jelcinnek a közvélemény-kutatásokban 1995 végén mért két százaléka a következő év nyarára 50 százalékra emelkedett. Igor Malasenko, az NTV vezetője még be is lépett Jelcin választási pártjába, hogy garantálja újraválasztását.

1999-re azonban Guszinszkij megint nyughatatlanná vált, és ismét nyújtogatni kezdte politikai oroszlánkörmeit. Úgy érezte, veszít befolyásából, és nem profitál kellőképpen a privatizáció utáni összevisszaságból. Mivel éveken át Luzskovval dolgozott személyes szerencséje alakításán, szinte magától értetődött, hogy a Haza és Egész Oroszország Pártot erősíti. Médiabirodalmának zászlóshajója az NTV, a független tévécsatorna, a Luzskov-Primakov vonal jelentős támogatója volt. Ekkortájt azonban az NTV kevésbé bírálta a csecsen háborút, részint a közvélemény miatt, részint viszont azért, mert gyakorlatilag lehetetlen volt a köztársaságon belülről értékelni a háborút. A cenzúra és a veszélyes csecsenföldi viszonyok igen megnehezítették az objektív tájékoztatást. 1997-ben Csecsenföldön elrabolták az NTV három alkalmazottját és váltságdíjat követeltek értük, ami miatt az újságírók még inkább tartózkodtak attól, hogy a háborús övezetből tudósítsanak. Az emberrablás állandó veszélye, Dagesztán lerohanása és a sorozatos oroszországi terrorista bombamerényletek súlyosan kikezdték a csecsen gerillák iránti rokonszenvet. Néhány újságíró igyekezett merész szeparatistákként bemutatni csecsen harcosokat, mint az első csecsen háború idején.

Akárhogy is, a második csecsen háború éppoly véres volt, mint az első. Az oroszok „szűrőtáborokat" állítottak fel, hogy elválasszák egymástól a terroristákat és a civileket. A gyilkosságokról, férfiak és nők megerőszakolásáról, brutális bántalmazásokról szóló jelentések folyamatosan szivárogtak ki Csecsenföldről, elsősorban a nyugati sajtón keresztül. Azt az egy-két független orosz újságírót, akik jelentést adtak az oroszok brutalitásáról szóló híresztelésekről, megrágalmazták. Vlagyimir Putyin a börtönzsargonnal élve azzal a fenyegetéssel javította az ország hangulatát, hogy „kisöpörjük ezeket a gengsztereket a retyóba" (oroszul *mocsit v szortirje*) *[Amit Putyin mondott, az nem ezt jelenti. Ő ugyanis azt mondta: „Ha kell, a retyóban fingatjuk ki őket". Ez azért durvább! – Sz. B. Z].* Egyes tanult orosz liberálisok megdöbbentek azon, hogy a miniszterelnök a bűnöző szlenget alkalmazza, a közönség javarésze azonban tapsolt a miniszterelnök földhözragadt szóhasználatának. Semmi kétség, az

effajta nyelvezetet Putyin tanácsadói stratégiájának részeként vette föl, hogy a miniszterelnököt mint „hétköznapi embert” lehessen eladni. Közvéleménykutatók, mint dr. Alekszandr Oszlon, akiket Jelcin a „család” tagjaiként nevezett meg, rendszeresen végeztek átfogó közvélemény-kutatásokat, hogy megtudják, miként reagál a közönség Putyinra és mindarra, amit képvisel. Az eredményekkel elégedettek voltak. Úgy tűnt, Putyin az orosz társadalom széles keresztmetszete számára eléggé vonzó volt, mert úgy tudott fellépni, mint aki mindenkinek a kedvére tud tenni. A nőknek tetszett. A színfalak mögött a Kreml hatalmas pénzeket pumpált a gazdaságba, hogy hosszú évek óta először időben ki tudják fizetni a nyugdíjakat, az állami fizetéseket, illetve megfizessek az elmaradásokat. A részletes közvélemény-kutatások kimutatták, hogy bár az újságokban a legfontosabb hírek a csecsen háborúról szóltak, a választási hajlandóság tekintetében sokkal többet nyomott a latban az, hogy a fizetéseket és a nyugdíjakat rendszeresen kifizették, mint a kaukázusi háború.

Miközben Putyin nem határozta meg politikai és gazdasági programját, határozottnak, életerősnek, egészségesnek és erősnek mutatkozott. A televízióban folyton miniszterei körében jelent meg, kevéssé körvonalazott cselekvést és fejlődést ígért. A legtöbb orosz szemében Jelcinhez képest ez határozott előrelépést jelentett. Az Egység párt számára meglehetősen zavaróan hatott, hogy Putyin elzárkózott a pártpolitikától és a választási kampánytól, s kezdetben még a nevét sem adta hozzá. Azt a látszatot akarta kelteni, hogy túlságosan lefoglalja az ország irányítása, semhogy kicsinyes pártpolitikai kérdésekkel foglalkozzék. A miniszterelnök végül kelletlenül bár, de novemberben beszállt az Egység kampányába, de fenntartotta a maga számára a választási lehetőséget azzal, hogy találkozott a liberális reformpárti Jobboldali Erők Szövetsége (SZPSZ) mozgalom egyik vezetőjével, Szergej Kirijenkóval. A miniszterelnök jelezte, nem óhajt egyetlen politikai párthoz sem tartozni, akkor sem, ha történetesen kremlbéli szövetségesei hozták is létre. Ezzel bizonyos távolságot teremtett önmaga és az Egység párt között arra az esetre, ha a tömörülés nem szerepelne olyan jól a választásokon, mint várták. Tanácsadói összevesztek azon, vajon Putyinnak kell-e nyilvánosan támogatnia egyik vagy másik politikai csoportosulást a Duma mandátumaiért folytatott küzdelemben. Alekszandr Oszlon, a Kreml veterán kampányszakértője azok közé tartozott, akik arra akarták rászorítani Putyint, hogy álljon ki az Egység mellett, Putyin továbbra is amiatt tépelődött, hogy ha kiáll, és támogatja az Egységet, az – mint más tanácsadók tartottak tőle – visszaüthet, és aláshatja szavahihetőségét. Végül korántsem teljes meggyőződéssel megfogadta, hogy „mint állampolgár” és Szergej Sojgu barátja, az Egységre szavaz majd. Egy riporter kérdésére adott válaszban önként elmondta, hogy csak az Egység támogatja egyértelműen a kormányt.

Putyin politikai folyamatok iránti nyilvánvaló megvetése végül kifizetődőnek bizonyult az 1999. december 19-én, vasárnap megtartott Duma-választásokon. A Putyin mellé felsorakozott pártok, mint az Egység választási párt, látványos győzelmet arattak, s a Kreml jelentős többséget tudhatott maga mögött az alsóházban. Az Egység, melynek október végén 4 százaléka volt, a listás szavazatok 24 százalékát szerezte meg, épp csak elmaradva a kommunistáktól, akik a szokásosnál gyengébben szerepeltek. A Haza és Egész Oroszország pártjára (60 százalékos részvételi arány mellett) 13 százalék, a vártnál kevesebb választó szavazott, míg a többi ellenzéki tömörülés, mint a liberális Jabloko Párt és Zsirinovszkij szélsőjobboldali Liberális Demokrata Pártja ennél is sokkal kevesebb voksot kapott. A választásokat a Kremlben „csöndes forradalomnak” nevezték. A Szovjetunió összeomlása óta először fordult elő, hogy a Dumában nem került többségbe a kommunisták és a nacionálisrák „vörös-barna” szövetsége.

Az Egység, szövetségeseivel, az ún. népi képviselők parlamenti csoportjával és az SZPSZ-szel, valamint a kormánypárti Oroszország Régiói csoporttal számban felülmúlta a hagyományos ellenzéket. Mikor utóbb a Haza és Egész Oroszország beolvadt az Egység pártba, a Kreml uralma a Dumában teljesen szilárd lett. Az Egység figyelemre méltó választási győzelmet aratott. Akárcsak az olasz miniszterelnök, Silvio Berlusconi Forza Európája, az Egység is a semmiből pattant elő, hogy a politika uralkodó eleme legyen. A választás nemcsak azt eredményezte, hogy a Duma megtelt a miniszterelnök támogatóival, hanem mintegy népszavazásként visszaigazolta Putyin vezető szerep ét. A Primakov és Luzskov vezette OVR összeomlott, a kommunisták megszelídültek, úgy tűnt, Putyinnak egyenes út vezet az elnöki székbe.

Vlagyimir Guszinszkij és az ellenzéki Haza és Egész Oroszországot támogató NTV hamarosan szembenézhetett a Kreml haragjával. Jevgenyij Kiszeljov, az NTV műsorvezetője és főigazgatója elmondta, hogy az előző nyáron a Média-MOSZT vezetőit és szerkesztőit behívták a Kremlbe, és hivatalos személyek beszélgettek velük. „Világosan megmondták, vagy a Kreml jelöltjét támogatjuk, vagy bajba jutunk” – idézi fel Kiszeljov. Guszinszkij és az NTV a bajba jutást választotta. Az, arrogáns és változékony Vlagyimir Guszinszkij túlbecsülte a győzelemre való esélyeit. Putyin pedig nem az a személy, akit ha pofon vernek egyszer, odatartaná a másik orcáját is.

Borisz Jelcin azt állítja, hogy első ízben pár nappal a választások előtt, december 14-én beszélt Putyinnal a lemondásáról. A találkozó Jelcin Moszkva melletti elnöki dácsájában zajlott, a Gorki 9-ben. Az elmúlt évek alatt a Gorki („dombok”) lett Jelcin állandó tartózkodási helye. Putyin állítólag rá jellemző szerénységgel azt mondta az elnöknek: „Még nem állok készen a döntésre, Borisz Nyikolajevics.” Vonakodása

magyarázatául ennyit mondott: „Nehéz sors ez.” Mindkét férfi tudta, hogy az utóbbi néhány hónap Putyin hatalomátvételének előkészítéséről szólt. Ez a tartózkodás mégis megnyugtatta Jelcint. Az eltelt nyolc évben Jelcin irgalmatlanul menesztett minden politikust, aki a legkevésbé is ambicionálta, hogy kövesse őt az elnöki székben. Alekszandr Lebegy altábornagy, Viktor Csernomirgyin és Jevgenyij Primakov csak három leginkább szem előtt lévő áldozat volt a Jelcin által ambiciózusnak minősített emberek sorában. A szibériai medve féltékenyen őrizte hatalmát. Putyin, aki a természeténél fogva udvaronc hajlamú és látszólag semmiféle politikai karrierre vonatkozó álmot nem dédelgetett, nem jelentett fenyegetést Borisz cárra nézve. Jó úton volt, hogy Jelcin és a család kreatúrájává váljék. A „család” egész nyáron rendszeresen találkozott a dácsában, és azt tervezték, miként emeljék Putyint hatalomra. A kulcsszereplők ismét Djacsenko, Volosin és Jumasev voltak. Mint Jelcin elnök lefegyverzően írja emlékirataiban: „Szándékosan és céltudatosan kezdtem hozzászoktatni a közvéleményt ahhoz a gondolathoz, hogy leendő elnökük Putyin lesz.” Úgy tűnik, az elnökválasztás puszta formaság volt. Borisz cár majd bemutatja népének az új elnököt, s ők hálásan elfogadják a jelöltet.

Putyin 1999. december 29-én megint találkozott Jelcinnel a kremli irodájában, hogy véglegesítsék a hatalomátadás részleteit. Nem kétséges, hogy arról állapodtak meg, mi történik Jelcinnel, közeli rokonaival és udvartartásával. A Jelcin belső köréhez tartozó emberek egy része a helyén maradt, köztük az elnöki hivatalt vezető Alekszandr Volosin is. A negyvenhárom éves, karcsú, kopasz, magas homlokú és szakállas Volosin intelligens, láncdohányos és munkamániás férfi. Ezt a halk beszédű férfit, aki csak ritkán ad interjút, és aki a Kremlben végrehajtott, bizánci típusú intrikáiról vált hírhedtté, csak „szürke eminenciásként” ismerték.

Jelcinnek az az állítása, hogy lányának csak pár nappal lemondása előtt jelezte ebbéli szándékát, valószínűleg nem igaz. Tatyjana Djacsenko négy éve dolgozott a Kremlben, és ő volt a „család” motorja. Föltehetően valójában a „család”, és nem a betegeskedő Jelcin irányította az országot és a kormányt. Az 1996-ban kezdődön második ciklus eleje, illetve a később, de még az abban az évben végrehajtott ötödik bypass műtéte óta az egyre zavarodottabb és kiszámíthatatlanabb Jelcin mindinkább névleges vezetővé vált. Amikor éppen jól volt, elsősorban nemzetközi csúcstalálkozókon vett részt, ahol a világ vezető politikusaival találkozott, illetve rábólintott a gyakori kormányváltásokra. A kormányzás részletei csöppet sem érdekelték, és ez a második ciklusban vélhetően akkor is így lett volna, ha történetesen nem alkoholista és jó egészségnek örvend. Mihail Gorbacsov azt nyilatkozta az olasz *La Stampa* rímű újságnak, hogy véleménye szerint Borisz Berezovszkij, Tatyjana Djacsenko és Alekszandr

Volosin győzte meg Jelcint, hogy ideje távoznia. „Ez a három ember találta ki a Putyin-műveletet, és most megteszik a döntő lépéseket” – idézte a lap.

Jelcin elnök a család tanácsára elszánta magát a drámai lemondási mutatványra, és az országot sikerült teljesen meglepnie. Az 1993-as alkotmány értelmében – melyet éppen ő tukmált rá az országra – az elnökválasztásra 2000 júniusában kellett volna sort keríteni. Jelcin és a család azonban két okból sem akarta kockáztatni, hogy odáig halogatja a választást. Először is azért, mert ha netán a csecsen háború rossz fordulatot vesz – aminek megvolt a veszélye –, csökken Putyin népszerűsége és ezzel együtt elnökké választásának esélye is. Másodszor is azért, mert ugyan Primakov és Luzskov vesztett, a család nem szerette volna, ha akár nekik, akár másoknak elegendő idő áll rendelkezésükre a hatékony kampány megszervezéséhez. Ha viszont Jelcin lemond, az 1993-as alkotmánynak megfelelően három hónapon belül ki kell írni a választásokat. Ráadásul ebben az időszakban a kinevezett elnök a kormányfő, s ez a kötelezettség minden előnyt megadhat Putyin számára. Egyszerre látja el a két posztot, s ettől minden ellenfelével és kihívójával szemben jobb helyzetbe kerül. Az egyébként is támogató média minden mozdulatát közvetíti, ahogyan kinevezett államfőként az ország ügyeiben eljár. A nagyközönség a kinevezett államfő minden lépéséről tájékozódhat, és az egész kormányzati gépezet ott áll Putyin mögött. Putyin kinevezett elnöki pozíciója úgy tűnt, akadálymentesen válhat elnöki poszttá.

Rendőrjárművektől kísért páncélozott autó szállította Jelcint az osztankinói tévétoronyhoz, Moszkva északi külvárosába, hogy az elnök elmondja újévi üdvözletét. A videofelvételről közvetített lemondást délben adták le, hogy Oroszország legkeletebbi sarkaiban éppen éjfélkor láthassák. Amint az oroszok az új esztendőt köszöntötték, egyszersmind búcsút vehettek Oroszország első posztkommunista, választott elnökétől. Eközben Jelcin és Putyin többször is találkoztak a Kremlben. Amikor az orosz ortodox egyház fejével, Alekszej pátriárkával tartott megbeszélés véget ért, a pátriárka meghajolt Putyin előtt. Ezzel a vallási vezető elismerte a világi hatalom elsőségét. Ezután Jelcin és Putyin az „erőszak-apparátusokat felügyelő minisztériumok” – a kormányzati hatalmat képviselő tárcák – vezetőivel *(sziloviki)* találkoztak. Ide tartozik a védelmi, a belügy-, és az igazságügy-minisztérium, a Szövetségi Védelmi Szolgálat (FSZO), a Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB), valamint a Külső Hírszerzés (SZVR). Döntő fontosságú volt, hogy ezek az emberek és minisztériumuk jelen legyenek a hatalomátadásnál. Mielőtt déli egy órakor elhagyták volna a Kremlt, Jelcin volt elnök Putyin gondjaira bízta azt a nukleáris táskát, mely Oroszország stratégiai nukleáris arzenáljának indítókódját tartalmazza. A nagyközönség számára mindezt filmen is rögzítették. Putyin mélázónak, kimerültnek tűnt,

üveges szemmel bámult. Mint rendesen, most sem lehetett megállapítani, mi járhat a fejében, és mit érezhet. KGB-s szocializációja és háttere ismét megnyilvánult. Jelcin esetlennek, merevnek és felpuffadtnak látszott. Nem úgy nézett ki, mint aki jól van. Miután elhagyta hivatalát, úgy tűnt sokkal jobb formáját futja, mint az utolsó pár évben a Kremlben. A hatalomátadást rögzítő összes határozatot már előre elkészítették, és amikor végleg elhagyta kremlbéli irodáját, Jelcin visszafordulva még annyit mondott Putyinnak: „Vigyázzon Oroszországra!”

Jelcin elnök szilveszteri beszéde érzelmi kitörés volt. Azt mondta az orosz népnek, hogy azért nem tölti ki idejét, mert szeretné, ha az új évezredbe az ország biztosan „új politikussal, új arcokkal, új, intelligens, erős és energikus emberekkel lépne; nekünk, akik annyi éve gyakoroljuk a hatalmat, most már le kell állnunk”. A Duma-választásokon kiderült, hogy Oroszország soha többé nem tér vissza a múlthoz, ami azt jelenti, elérte élete célját. Miért is ragaszkodna a hatalomhoz, mondta Jelcin, amikor itt van az országnak egy ilyen erős férfi, aki érdemes az elnöki székre. Egy érzelmes passzusban még az orosz nép bocsánatát is kérte, „Bocsánatot kérek Önöktől. Méghozzá azért, mert sokuk álmát nem sikerült valóra váltanom. Ami egyszerűnek tűnt, utóbb igen nehéznek bizonyult. Bocsánatot kérek mindazoktól, akiknek nem igazolódott várakozásuk, hogy a szürke, egy helyben topogó totalitárius múltból egyetlen ugrással a fényes, virágzó és civilizált jövőben termünk. Én magam is ebben hittem.” Beismerte nemzete előtt, hogy naiv volt. Könnyeit törölgetve Jelcin azzal zárta beszédét, hogy „drága orosz” népének boldog új évet és évszázadot kívánt. Az ország higgadtan reagált, sokan úgy vélték, Jelcinnek ideje volt távoznia.

Putyinnak – akit az egyik elemző úgy irt le, hogy „egy semmiből érkezett senki” – kétségkívül az ölébe pottyant az orosz elnökség. Oroszország többi vezetőjétől eltérően Putyint korábban semmiféle posztra, közhivatalra nem választották még meg. Gyakorlatilag a semmiből lett az ország leghatalmasabb embere, de bátran állíthatjuk, hogy övé lett a világ egyik legnagyobb hatalma is. Miért tette ezt Jelcin? Nem volt különösebben jó viszonyban Putyinnal, és egészen idáig csak ritkán találkoztak a munkahelyükön kívül. Túlságosan is egyszerű a magyarázat. Jelcin nagyon beteg volt, nem vállalhatta tovább az elnökséget. Épp csak túlélte súlyos alkoholizmusát és 1996-os szívműtétét, amikor is újraválasztása idején titokban intenzív osztályon kezelték. Senki sem tudta megmondani, meddig él még Jelcin. De mielőtt visszavonult volna, meg kellett találni a megbízható utódot, aki lemondása után megvédi a családot és érdekeit. Oroszország nem túl kegyes volt vezetőihez, és még egyetlen demokratikus hatalomváltás sem zajlott békésen. Jelcinnek mentességre volt szüksége, nehogy vizsgálat induljon ellene vagy szűkebb családja ellen korrupció vagy más vád miatt. Távozása utánra a rendes

nyugdíjat és a jó életet is biztosítani akarta a maga számára. Szergej Sztyepasin miniszterelnökként elkövette azt a hibát, hogy nyilvánosan kijelentette, lecsap a korrupt oligarchákra. Amikor 1999 vége felé találkoztam vele, Sztyepasin még mindig nem tért magához abból a megrázkódtatásból, amely gyors menesztése miatt érte. Jelcin szemszögéből Sztyepasin sajnálatos módon megbízhatatlannak tetszett. Jelcin úgy vélte, kinevezett kormányfőjének meg kell védenie a család és a hozzájuk tartozó személyek érdekeit. Jelcin nem engedhette meg magának, hogy egy időzített bomba fenyegesse egyéni érdekeit. Sztyepasin nem értette meg a kimondatlan alkut, és ezért bűnhődnie kellett.

Vlagyimir Putyin azonban jóval körültekintőbben járt el, lojalitásához nem fért kétség. Egyes bírálói szerint az is vitán felül áll, hogy egyebek mellett katonai képességei tették őt Jelcin és a család számára vonzóvá. Jelcin elnök nézőpontjából hamar kiderült, hogy Putyin jó választás volt. A drámai szilveszteri lemondás után Putyin első dolga az volt, hogy kinevezett elnökként aláírt egy határozatot, mely Jelcin és szűk családja számára szavatolja a mentességet. Jelcin nagyvonalú nyugdíjat is kapott, továbbá állami védelmet, orvosi ellátást, szűk családjával egyetemben, és saját használatra megtarthatta a Gorki 9 szám alatti állami dácsát. Az orosz adófizetőknek évente több mint 1,4 millió dollárjába kerül a Jelcin család. Nagyjából egy évvel később Putyin hívei benyújtottak egy törvényjavaslatot a Dumában, amely hasonló csomagot, és végrehajtás alóli mentességet garantálna a jelenlegi és minden jövőbeni orosz elnöknek.

Borisz Jelcin nem kifejezetten őszintén emlékezett meg a Putyin által neki nyújtott mentességről. A más tollából származó önéletrajzában, az *Éjszakai naplójegyzetek*ben ezt állítja: „A mentesség nem vonatkozik a családomra.” Az ennek ellenkezőjét igazoló bizonyítékok tömege ismeretében ezt a kijelentést némi fenntartással kell kezelnünk. Az 1999. december 31-én kibocsátott határozat hivatalos címe a következő: „Az Orosz Föderáció elnöke és családtagjai számára a hivatali hatalom gyakorlásának befejezése után nyújtott garanciák.” Jelcin azon állítása, hogy a határozat célja pusztán a lemondása utáni politikai üldöztetések megelőzése, nagyjából olyan súlyúnak tekinthető, mint az a kijelentése, mely szerint felesége összes ékszere tésztából van. Ahogy a hibákkal teli, ám karizmatikus Borisz Jelcin kiúszott a rivaldafényből, helyét egy hirtelenszőke, rideg tekintetű volt KGB-s tiszt vette át.

5. PUTYIN ELNÖK MEGVÁLASZTÁSA

Egy orosz diplomatától megkérdezik:
– Hogyan írná le egy szóval országa helyzetét?
– Jó.
– És két szóval?
– Nem jó.

Putyinék személyes kockázatot vállaltak azzal, hogy 1999 szilveszterén Csecsenföldre látogattak. Politikailag ugyan jó húzás volt, ugyanakkor hajmeresztő élmény. Ljudmila először nem is akarta elkísérni a férjét. Aztán meggondolta magát, de továbbra is nagyon tartott az úttól. „Senki sem tudta szavatolni, hogy nem esik bajunk. Minden olyan kiszámíthatatlan volt” – mondta utóbb. Miután hiába próbáltak helikopteren megközelíteni egy csecsenföldi laktanyát – noha a háborús övezetben ez számított a legbiztonságosabb közlekedési módnak –, Putyinék végül kora reggel, földi konvojjal látogattak el Gudermeszbe. Az oroszok ellenőrzése alatt álló város 28 kilométerre keletre fekszik a háború dúlta Groznijtól, Csecsenföld fővárosától. Ahogy Ljudmila visszaemlékszik: „Látniuk kellett volna a fiaink szemében a meglepetést és örömet, mikor megérkeztünk. Fáradtnak és zavarodottnak látszottak – mintha azt gondolták volna, valaki csípje meg őket, tényleg Putyin jött el hozzájuk szilveszterre? Vagy csak álmodnak?” Putyin élő közvetítésben vadászkéseket ajándékozott a katonáknak, s azt mondta nekik, a háború „nem csupán Oroszország tisztességének és méltóságának helyreállításáról szól. Sokkal nagyobb a tét. Véget vethetünk az Oroszországi Föderáció szétesésének. „ Oroszország, mondta Putyin, hálás nekik. A taktikán nem változtatnak. „Mindent úgy fogunk csinálni, ahogyan optimális. Ahogyan optimális, azaz hogy a lehető legkevesebb katona, civil lakos pedig egyáltalán ne essen áldozatul” – jelentette ki az összegyűlt riporterek előtt. Néhány óra múlva a kinevezett elnök kocsikaravánja visszatért Mahacskalába, Dagesztán fővárosába. Azt az utat, amelyen közlekedtek, másnap

csecsen szeparatisták bombázták. Nem kis megkönnyebbüléssel, de a közhangulatot javító fotók lehetőségét megteremtve Putyinék visszatértek Moszkvába.

Az ország médiumai többségének támogatásával a közvélemény-kutatásokban Putyin népszerűsége lassan az eget verdeste. A választók csaknem háromnegyede gondolta úgy, hogy választott államfőként jól végzi munkáját. Semmi kétség nem lehetett afelől, hogy Putyin megnyeri az elnökválasztást. Bizonyos értelemben nem is volt választás. Putyin nagyjából ugyanazt a stílust képviselte, mint amit a Duma-választások hajrájában kialakított. Teljesen közönyös maradt a választási folyamat iránt. A választott elnököt úgy ábrázoltak, hogy túlságosan lekötik a hivatali teendői ahhoz, hogy a mocskos kampányban be-piszkolódjon. Nem voltak nagygyűlések és kortes-körúton tartott beszédek. Putyin minden este a kiterjedt Oroszországi Föderáció valamelyik pontján tűnt fel, amint falvat, iskolát, gyárat vagy kórházat látogat, díjakat ad át, vagy részt vesz a Nemzetközi Nőnap rendezvényein. Vagy úgy mutatták, miközben komoly tekintetű miniszterei jelentését hallgatja a Kremlben. Ismét ellátogatott Csecsenföldre, ezúttal azonban vadászrepülőn érkezett az orosz katonai bázisra. Putyin tagadta, hogy mindez pusztán a népszerűség elnyeréséért folytatott mutatvány lenne. A háborús köztársaságba vadászgépen lehet a legbiztonságosabban eljutni, mondta később Putyin az újságíróknak. Úti programja és egész testbeszéde azt látszott kifejezni, hogy fölötte áll a kicsinyes politikai csatározásoknak.

Önéletrajzában Putyin azt írja, irigyli a Romanovokat, mert nem kellett részt venniük választásokon: „Az uralkodónak nem kell azon morfondíroznia, vajon újraválasztják-e. Folyamatosan törődhet népe sorsával, és eközben nem zavarják meg csip-csup ügyek.” Cinikusan viszonyult a politikai kampányhoz, és az egész eljárástól irtózott. „Kénytelen az ember őszintétlennek lenni, olyasmit ígérni, amit nem tud teljesíteni – mondta. – Tehát vagy olyan ostobának kell lenni, mint aki nincs tisztában azzal, mit tesz, vagy tudatosan hazudnia kell.” Mintha Putyin még sose látott volna olyat, hogy valaki be is akarná tartani választási ígéretét. Egy másik alkalommal a televíziós kampányt „tampon vagy egy tábla csokoládé” eladásához hasonlította, és bejelentette, hogy az ő kampánya lemond a tévés hirdetés lehetőségéről. Amikor újságírók vették a bátorságot és politikai programjáról kérdezték Putyint, ő ezt válaszolta: „Nem árulom el maguknak.” Nyugaton egy ilyen válasz koldusbotra juttat egy politikust, de még Türkmenisztánban és Tibetben is összeráncolják a homlokukat az emberek. Ebből a válaszból is látszik, hogy Putyin ekkor még nem tanulta meg, miként lehet tapasztalt politikus módján udvariasan kitérni bizonyos kérdések elől. De Putyin valóban azt gondolta, választóinak úgy kell elfogadniuk őt, ahogy van; nem volt felkészülve arra, hogy más elnökjelöltekkel versengjen a

szavazatokért. Ha az emberek úgy vélik, jól végzi a munkáját, tetszik nekik, amit látnak, akkor menjenek és szavazzanak rá. A program pontos meghatározásának hiánya az ő javára vált. Ha nincs részletes program, senkit nem sérthet meg.

A dolog iróniája, hogy a Kreml megalkotott egy tízéves stratégiai fejlesztési programot, de szándékosan nem tárták a széles nyilvánosság elé. Attól tartottak, ha Putyin programja ismertté válik, azonnal elrettenti bizonyos szavazók körét. Az *Oroszország a harmadik évezred küszöbén* című dokumentumot a German Gref vezette Stratégiai Tanulmányok Központja alkotta meg, és Putyin 1999. december végén hagyta jóvá. Csak interneten lehetett hozzáférni. A kazahsztáni születésű, német etnikumú, harmincöt éves Gref (akinek családját a blokád idején Leningrádból telepítették ki) liberális gazdasági reformer volt, aki a leningrádi egyetem jogi fakultásán írta posztgraduális disszertációját. Putyint is, Szobcsakot is ismerte, és későbbi pétervári földijének kereskedelmi minisztere lett. A gazdaságpolitikai irat, a *Millennium-dokumentum* vélhetően több volt annál, mint annak megfogalmazása, hogy Putyin és csapata miként képzeli Oroszország jövőjét. Jóllehet az egészet Gref és csapata hozta össze, egyes szám első személyben íródott, mintha Putyin saját szavai volnának. Ez olyan közel állt ahhoz, hogy Putyin személyes hitvallása legyen, amennyire csak a választóknak erre szükségük lehetett, habár többségük nem volt abban a kiváltságos helyzetben, hogy olvashatta volna.

Oroszország piaci és demokratikus reformja, írta Putyin a *Millennium-dokumentumban,* nem vihető végbe, csakis „szerves átalakítás, fokozatos és megfontolt módszerek" révén. A gazdasági reform és a hatékonyság azonban Oroszország világhatalmi pozícióját volt hivatott alátámasztani és megerősíteni. „Ha elveszítjük hazafiságunkat, nemzeti büszkeségünket és méltóságunkat, melyek ehhez kapcsolódnak, mint nemzet nem leszünk többé képesek nagy dolgokat véghez vinni." Az emberek már hozzászoktak a szólásszabadsághoz, az utazás szabadságához és a többi politikai és emberjogi vívmányhoz, a demokráciához, közben mindez azon a hiten alapult, hogy az állam szavatolja a rendet és irányít mindennemű változást. Az emberek továbbra is az államtól várták helyzetük jobbra fordulását. A paternalizmus mélyen gyökerezik az orosz társadalomban, mondta Putyin, nem várhatjuk, hogy egyhamar eltűnik, „Oroszországnak – érvelt – erős államra van szüksége, és ezt meg is kell kapnia." Nem totalitárius, hanem „demokratikus, a jogok tiszteletben tartásári alapuló, működő, föderális állam" mellett emelt szót. Ezután felsorolta, mit szeretne elérni. A felsorolásban szerepelt a bűnözés és a korrupció elleni harc, a bíróság és a költségvetés reformja, az alkotmányellenes törvények felülbírálása, valamint a közigazgatás és a civil társadalom kapcsolatának erősítése.

Putyin jó néhány, a gazdaság általános feljavításához szükséges reformjavaslatot is tett. Az országnak hosszú távú fejlesztési stratégiára van szüksége, az állam feladata pedig, hogy koordinálja és szabályozza a gazdaságot'. A befektetéseket a csúcstechnológia támogatásával kell elősegíteni. A természetes monopóliumokat szabályozni kell, adóreformot kell végrehajtani, ki kell iktatni a nem fizetés és a barter gyakorlatát, át kell szervezni a bankrendszert, felül kell vizsgálni a pénz- és az árupiacot, harcba kell szállni a feketegazdaság törvénytelenségeivel, továbbá alacsonyan kell tartani az inflációt és stabilizálni a rubelt. A modern agrárpolitikának ki kell terjednie a tulajdonreformra. Különösen fontos, hogy az orosz gazdaságot sikerüljön integrálni a világgazdaságba, elsősorban a Világkereskedelmi Szervezetbe (WTO). Támogatni kell a tudományt, az oktatást, a kultúrát és az egészségügyet, és a jövedelempolitika bevezetésével növelni kell a rendelkezésre álló jövedelmet. A tanulmány amolyan Blair-stílusú tirádában kijelentette: „Az államnak ott és úgy kell jelen lennie, ahol és ahogyan szükség van rá; szabadságot ott és úgy kell biztosítani, ahol és ahogyan igény van rá." Lenyűgöző kívánságlista készült, de vajon Putyinnak sikerül-e ezeket a nagyra törő elveket megvalósítani? Az elkövetkező években ő és csapata erre kísérletet tett.

A *Millennium-dokumentummal* kapcsolatban érdekes kérdés, hogy vajon Putyin a gazdasági reformot önmagában való eszköznek tekintette, vagy olyasminek, ami valamilyen célt szolgál. A bizonyítékok olyan hitre utalnak, mely szerint a gazdasági reform szükséges föltétele annak, hogy Oroszország ne szakadjon le a nagy nemzetek csaparától. A „gazdasági hatékonyságról" szóló részt Putyin így kezdi: „Finoman szólva is korai Oroszországot mint nagyhatalmat eltemetni." Erre a dokumentum végén is visszatér: „Az elmúlt 200-300 évben először [Oroszországot] valódi veszélye fenyegeti annak, hogy a világ államainak rangsorában második, netán harmadik vonalba süllyed. Lassan kifutunk abból az időből, amikor ezt a veszélyt még elháríthatjuk." Vagyis Putyin szerint a gazdasági reform ahhoz szükséges, hogy Oroszország fenntarthassa nagyhatalmi státusát. Ennek híján Oroszország tovább hanyatlik, és harmadrendű állam lesz. Ha azonban az ország végrehajtja a gazdasági reformokat, az emberek gazdasági helyzete javul, ami mind Oroszország, mind Putyin számára fontos. Putyin számára az a kiindulási pont, hogy Oroszországnak otthon és a nemzetközi színtéren egyaránt hatékonyabbá és erősebbé kell válnia. Minden más ennek folyománya.

Putyin szocializációja és háttere révén ösztönösen az erős állam iránti igényre összpontosított. Mint leendő elnök, Putyin úgy érezte, ő a foglalata az állam erejének és életképességének. *L'état, c'est moi* (Az állam én vagyok) – miként XIV. Lajos mondta. Új

életet lehelve az államapparátusba, újjá akarta teremteni a „Nagy Oroszországot”. Már az elnökválasztás előtt lépéseket tett az állam, és különösen az elnöki intézmény megerősítése érdekében. A kampány egyes megfigyelőkben azt a félelmet ébresztette, hogy Putyin visszatér az autoritáriánizmushoz. Putyin önéletrajzában ezt mondja: „Oroszországot már a kezdetekkor erősen centralizált államként teremtették meg. Ez bele van vésve a genetikai kódba, a hagyományokba, az emberek mentalitásába. „ A liberális gazdaság, a szabad piac, az emberi jogok jól ismert biztosítékai, valamint Oroszország szomszédainak és globális partnereinek tisztelete nem általánosan elfogadott elvek. Putyin meglehetősen borúsan a „jog diktatúrájának” kényszeréről beszélt. Ez a kifejezés meglehetősen szerencsétlenül hatott azok számára, akik még emlékeztek a szovjet diktatúrára, és arra, hogy a Szovjetunió milyen botrányosan semmibe vette a jogállamiságot. Az Itar-Tassz hírügynökség szilveszterkor leadta Putyin kijelentését, mely szerint a kinevezett miniszterelnök arra figyelmeztetett: „A leghatározottabban fellépünk minden olyan kísérletet ellen, amely a jog vagy az orosz alkotmány kereteinek átlépését célozza.” Nem lesz hatalmi vákuum, „egyetlen percre sem”. Szavatolta a szólás, a lelkiismeret és a tömegmédiák szabadságát, illetve a tulajdonhoz való jogot. 1999. december 30-án, egy nappal azelőtt, hogy Borisz Jelcin kinevezett elnökké tette őt, Putyin a CNN televíziónak arról beszélt, hogy erős kormányra van szükség, amely letöri az elterjedt törvénytelenségeket és korrupciót. Megismételve, hogy a liberális piacgazdaság és az emberi jogok elkötelezett híve, azt mondta a CNN nézőinek: „Nem gyönge kormányra, hanem erős kormányra van szükségünk, amelyik vállalja a felelősséget az egyes egyének jogaiért, és gondoskodik a társadalom egészéről.” Oroszországnak, fejezte be mondanivalóját, egyetlen becsvágya, „hogy élvezze más nemzetek tiszteletét”.

Oroszországban az egyesült, kollektív tevékenység az individualizmussal szemben mindig is előbbre való volt, állítja Putyin a *Millennium-dokumentum*ban. Az egyéni jogok, liberális humanizmus nem ágyazódott be az orosz lélekbe, és nem is része az ország gazdag és gyakran tragikus történelmi tapasztalatainak. Ez okból, mint írja a German Gref-féle dokumentumban, úgy véli, Oroszországból sosem lesz az Egyesült Államok vagy Nagy-Britannia második kiadása, azok liberális értékeivel. Az állami paternalizmusnak ez a fajtája a „társadalom” és a közösség érdekét mindig az egyén jogai fölé helyezi. Ez a filozófia – mely Oroszországban a kommunizmus és a cárok idején egyaránt uralkodó volt – azzal a veszéllyel járhat, hogy az állam érdekében sárba tiporják az egyéni jogokat.

Putyin azon bírálatok nyomán, hogy nem foglalkozik eléggé szavazóival, 2000. február 11-én a *Komszomolszkaja Pravda* szervezésében részt vett egy félórás telefonos beszélgetésen. A kinevezett államfő harmincnyolc telefonáló kérdésére válaszolt.

Noha nemigen világított meg semmit, ismét hangsúlyozta a demokrácia eszméi és a piacgazdaság iránti elkötelezettségét. Megígérte a hadsereg hivatásos állományúvá alakítását, azzal védte a csecsenföldi beavatkozást, hogy ki kell irtani a bűnözést, és azt is szóba hozta, hogy a törvény a Berezovszkijhoz hasonló oligarchákat is ugyanolyan mércével méri, mint másokat. A Szovjetunó összeomlásával kapcsolatban kedvenc mondását ismételte el: „Aki nem sajnálja a Szovjetunió szétesését, annak nincs szíve, de aki régi formájában újjá akarja éleszteni, annak esze nincs.” Arra a kérdésre, hogy vajon miért szavazzanak az emberek Putyinra, a szokásos „ha kellek, kellek, ha nem, hát nem” hozzáállásának adott hangot. „Ha rám szavaznak, megérdemlem, ha nem, akkor nem” – mondta, hozzátéve, hogy „az embert nem annak alapján ítélik meg, amit mondanak róla, hanem annak alapján, amit tesz”. A korteskedés nem Putyin műfaja. Egy személyes megjegyzésben azt is elárulta, hogy tizenéves lányai jobban beszélnek németül, mint ő, és Moszkvában német iskolába járnak.

A Kreml második, és egyben utolsó nagyobb kísérlete arra, hogy elmagyarázza, milyen elveket követ majd Putyin, az *Izvesztyija* című napilap február 25-i számában közzétett „Nyílt levél az orosz szavazókhoz” című írás volt. A levélben Putyin beismerte, hogy a napi programjában nem szerepelnek választási események, sőt elszántan kerüli a politikai csetepatékar. Putyin és a Kreml igyekezett népszerűsíteni a *Millennium-dokumentumban* már leírtakat. Az erős állam ismét vezérmotívumként jelent meg. A törvénytelen, és ezért gyönge államban az emberek védtelenek és nem szabadok. Minél erősebb az állam, annál szabadabbak a polgárai” – magyarázta Putyin. Ugyanakkor azt sem gondolta, hogy túl erős államra volna szükség. Éppen ellenkezőleg, mondta, a válasz „a jog diktatúrája, és nem azoké, akiknek hivatali kötelessége a jog érvényesítése”. Az oligarchákhoz pontosan ugyanúgy viszonyul, mint másokhoz, mint írta: „Ugyanúgy, ahogyan egy kis pékség, vagy cipőjavító tulajdonosához.” Ebben az is benne van, hogy Borisz cártól eltérően tőle nem remélhetnek kiváltságokat az oligarchák. Putyin másutt azt ígérte, hogy megsemmisíti a gyűlölt oligarchák osztályát. Azt is hangoztatta, hogy legyőzi a szegénységet, megvédi a tulajdonhoz való jogot és a sajtó szabadságát. „A sajtónk szabad, és az is marad” – állította.

Az *Izvesztyijában* megjelent levél, szemben a *Millennium-dokumentum*mal, körvonalazta a külpolitikát is. Putyin számára a külpolitika a belügyek elsőségéből ered: „Az az elsődleges, hogy külpolitikánk országunk nemzeti érdekeiből eredjen. Ennek eredményeként felismerjük a hazai célok elsőségét a külsőkkel szemben.” Oroszország helye a világban attól függ, hogyan győzi le a belső kihívásokat. De alapvetően a pragmatizmus és a jól megfontolt önös érdek a vezérlő elv. „Az orosz diplomaták számára országunk egyetlen valódi érdeke, beleértve a gazdasági

érdekeket is, a törvényesség.” Akik nem értették, miért ellenzi olyan hevesen Putyin az iraki háborút, és hogy miért akarta fenntartani az amerikaiak ellenében is a fegyverzeti és nukleáris szerződéseket, annak nem kell ennél mélyebbre nézni a magyarázatért Putyin hitvallásába. Putyin Oroszországában első helyen az ország saját érdeke áll akkor is, ha emiatt időnként szembe kell kerülni a Nyugattal: „A hazai gazdasági érdekek határozzák meg Oroszország külpolitikáját, és nem fordítva, mint a Szovjetunió esetében ez oly sokszor megesett.” Mindenesetre Oroszországnak megvannak a maga „létfontosságú érdekövezetei”, akárcsak más országoknak. Noha Oroszország semelyik államra nézve sem jelent fenyegetést, Putyin szerint mégis nagyhatalom. Értelmetlen dolog félni egy erős Oroszországtól, mondta, hozzátéve: „Aki bánt minket, a saját vesztét idézi elő.” A pragmatikus Putyin portréját némi nacionalista vonás is színezi. A Szovjetunió felbomlása ellenére Oroszország vezetői továbbra is ragaszkodnak hozzá, hogy országukat a világ színpadán komoly kulcsszerep lőnek tekintsék. Szeretnék, ha Oroszországot ismét félnék, legalább egy kicsit.

Putyin egyes elgondolásait hamarosan tettre váltotta. Miután Borisz Jelcinnek szavatolta a mentelmi jogát, az első dolga az volt, hogy kirúgta a Kremlből Jelcin lányát és szövetségesét, Tatyjana Djacsenkót. Djacsenko önmagát mint apja és az adminisztráció „tanácsadóját” határozta meg. Egyesek szerint nem is Jelcin, hanem végeredményben ő irányította a kormányt. A magas szintű találkozókon Djacsenko mindig ott ült a Kremlben, s a külföldi diplomatákban azt a benyomást keltette, hogy a legfontosabb döntéseket ő hozza. Putyin körültekintő módon kirúgta korábbi főnökét, Pavel Borogyint is, rá bízva az orosz-belorusz szövetség kényelmes államtitkári hivatalát. A korrupcióval kapcsolatos híresztelések miatt került Borogyin az új állásba, de legalább a továbbiakban nem volt Putyin új adminisztrációjának közvetlen közelében. Djacsenkóra a Mabetex-ügy miatt a svájci hatóságok által folytatandó vizsgálat várt, ezért úgy vélték, a választások hajrájában nagy politikai tehertétel volna jelenléte. Putyin elbocsátotta Dmitrij Jakuskint, az elnöki szóvivőt is, noha neki az elnöki hivatalon belül adott másik állást. Ennél is meghökkentőbb volt azonban, hogy egy populista akcióval Putyin készen állt arra, hogy föllépjen az oligarchákkal szemben, amivel a saját „magam ura vagyok” imázsát kívánta alakítani. Borisz Berezovszkij, aki a birtokában lévő médiumokon keresztül támogatta Putyint a Duma- és az elnökválasztás során, egyszerre azt tapasztalta, hogy az Aeroflot külföldi jegyeladásai kapcsán sikkasztással vádolják. Berezovszkijt korábban, Primakov miniszterelnöksége idején, 1998 végén már érték hasonló vádak, de azokat rögtön Primakov menesztése után félre is söpörték. 2000 nyarán már az ország öt vezető oligarchája ellen folyt államügyészségi vagy adóhatósági vizsgálat.

Putyin az újévi szünetet átdolgozva folytatta kisebb átszervezéseit, és Szergej Sojgut, a Duma-választásokon a Kreml által támogatott Egység pártját sikerre vezető politikust nevezte ki miniszterelnök-helyettessé. Jelcin késői időszakának két első miniszterelnök-helyettesét, Nyikolaj Akszjonyenkót és Viktor Hrisztyenkót lejjebb helyezte pozíciójából, míg egy harmadik, Mihail Kaszjanov lett a kabinet egyedüli első miniszterelnök-helyettese. Kaszjanov a negyvenkét éves, angolul jól beszélő technokrata, aki Jelcin idején előbb pénzügyminiszter *[Kaszjanov 1995-től pénzügyminiszter-helyettes, 1999 februárjától első pénzügyminiszter-helyettes, 1999 májusától- a Sztyepasin-kormányban – pénzügyminiszter, 2000 januárjától első miniszterelnök-helyettes, 2000 májusától 2004. február végéig kormányfő – Sz. B. Z.]*, majd miniszterelnök-helyettes, a „családhoz” közel álló politikus, ő vezette a Nemzetközi Valutaalappal (IMF) folytatott tárgyalásokat. Nyilván már a Putyin elnöksége idején betöltendő kormányfői szerepre egyengették az útját. Kaszjanovot a „kétszázalékos Misa”ként emlegették. Ez a gúnynév abból az elterjedt híresztelésből eredt, hogy állítólag minden általa szervezett adóelengedési ügyletből két százalékot csípett le, beleértve az orosz és szovjet államadósságokat is. A hivatali panamát ugyan senki nem tudta bizonyítani, de az bizonyos, hogy Kaszjanov a Jelcin „család” tagja, ha nem is tartozik a legszűkebb körhöz. Hogy Mihail Kaszjanov a Putyin-kormányban is megtarthatta magas rangját, ezt a „családdal” kötött egyezmény eredményének tekintették, melynek értelmében egyes kulcsszereplők a helyükön maradnak. Putyin elnöki beiktatása után Kaszjanovot nevezte ki miniszterelnöknek, aki e könyv írásakor is a helyén van. *[2004. február 24-én azonban, röviddel a márciusi elnökválasztás előtt Putyin meneszti mind Kaszjanovot, mind kormányát – Sz. B. Z.]*

A Babickij-ügy az oroszországi sajtószabadság jövőjét illetően nem sok jóval kecsegtetett, Andrej Babickij orosz újságírót, aki az amerikai alapítású Szabadság rádióállomásnak dolgozott, 2000. január közepén Groznij közelében elfogták az orosz haderők. A lázadók kezén lévő területekről adott tudósításait, mint mondják, a Kreml igen rossz néven vette, és úgy találta, hogy megengedhetetlen módon rokonszenvez a csecsen gerillákkal. Babickij tudósításai ráadásul abból is gúnyt űztek, ahogyan az orosz hatóságok igyekeztek ellenőrizni a médiumok csecsenföldi háborús tudósításait. Szigorú feltételeket szabtak az újságírók és a televíziós stábok területen belüli mozgásával szemben, és a kormány arra kérte a médiát, hogy ne közvetítsék a „csecsen terroristák” hangját. Andrej Babickijt először azért fogták el, mert állítólag nem volt megfelelő engedélye ahhoz, hogy a szakadár köztársaság területén dolgozzon. A történet bizarr fordulataként az orosz tévében bemutatták, amint átadják őt a csecsen gerilláknak, három katonáért „cserébe”. A csere hitelességével kapcsolatban súlyos kétségek vetődtek föl, és

Babickij biztonsága miatt egyre nagyobb lett az aggodalom, így végül Moszkvában újságíró kollégái tüntetést szerveztek, és az amerikai kormány, illetve az Európai Bizottság is aggodalmát fejezte ki Babickij hogyléte miatt,

A kinevezett elnök megígérte, személyesen jár utána Babickij ügyének, és az erőteljes nemzetközi nyomás hatására felkérte az orosz biztonsági szolgálatot, biztosítsák az újságíró épségét. Két hétbe telt, mire az orosz hatóságok elismerték, előbb ők fogták el Babickijt. Az újságírót végül, több mint egy hónapi csecsen fogság után szabadon engedték. Az egész fogolycsere-ügy olybá tűnt, mintha az oroszok Babickijt a csecsen lázadók támogatójaként, vagy közéjük tartozó személyként akarnák beállítani. Szavik Suszter a moszkvai Szabadság Rádióban a következőket mondta: „Azt hiszem, az embereknek jobb lesz félni, mert teljesen világos, hogy a hatalom két osztályba sorolja az embereket – mieink és nem mieink.” Babickij úgy véli, azért adták őt át a Moszkvapárti csecseneknek, hogy lejárassák. Az is kitudódott, hogy az orosz erők Babickijt a hírhedt csernokozovói fogolytáborban tartották fogva, Csecsenföld északi részén. A két hét alatt, amíg ott tartották, állítása szerint többször megverték, és hallotta, ahogy egy nő, akit kínoznak, kiáltozik. Az újságíró azt is elmondta, látott egy kékre-zöldre vert férfit. Babickij azt állítja, a kínzás módszerei közé tartozik, hogy az áldozatoknak egy folyosón kell végigmászniuk, miközben gumibotütések záporoznak rájuk; amputációval fenyegetik a foglyokat; a cellákat könnygázzal töltik meg. Emberjogi csoportok jelentést tettek olyan híresztelésekről, hogy a csernokozovói fogva tartottakat verték, megerőszakolták, egyeseket meggyilkoltak. „Mindannyian olvastunk már a Sztálin-korszak koncentrációs táborairól és tudunk a német haláltáborokról – itt ugyanez van” – mondta Babickij szabadon engedése után.

Mielőtt visszanyerte volna szabadságát, Babickijt egy kocsi csomagtartójában szállították, majd elvették belföldi és külföldi útlevelét (az oroszok két útlevéllel rendelkeznek). Babickij egész idő alatt nem volt benne biztos, hogy túléli megpróbáltatásait. Dagesztánba átérve ismét letartóztatták, részint mert hamis papírokkal utazott, részint fegyveres testülethez való tartozás ürügyén. Amikor Putyin elnök utasítására elengedték és visszatérhetett Moszkvába, az utóbbi vádat ejtették. A Szabadság Rádió újságíróját később 300 dollárra büntették az első vád miatt, amelyet amnesztiával engedtek el neki. A sajnálatos eseményt kommentálva Putyin önéletrajzában riasztóan keményvonalas hozzáállást tanúsít, amikor Babickijról kijelenti: „Közvetlenül az ellenségnek dolgozott. Nem számított semleges információs forrásnak. A banditákat szolgálta.” Nézete szerint amit Babickij tett, „veszélyesebb, mint ha elsütnek egy gépfegyvert”. Putyin azzal védte a fogolycserét, hogy Babickij átadása egyetlen katonát is megért volna, nemhogy többet. Az egészre Babickij

hozzájárulásával került sor, és különben is, „a banditák hozzá se nyúltak Babickijhoz, mert úgy gondolták, az ő emberük”. Az epizód még inkább kiemeli Putyin ellenséges hozzáállását a független, kritikus médiához, főleg ha a rendkívül érzékeny csecsen kérdés van terítéken. Ebben éles ellentétet mutat Borisz Jelcinnel összevetve, a volt elnököt ugyanis gyakran bírálták a független médiumokban, de számos hibája mellett azt el kell ismerni róla, hogy soha nem akarta elhallgattatni őket. Jelcin egyszerűen nem vett tudomást az ellenzéki médiáról. Az orosz sajtó egyetlen alkalommal fogta vissza magát és támogatta Jelcint, az 1996-os elnökválasztás alkalmával, mégpedig azzal a kimondott céllal, nehogy a kommunisták kerüljenek hatalomra.

Március elején a Kreml kemény támadást indított a független médiumok ellen, arra reagálva, hogy bírálatok érték Vlagyimir Guszinszkij oligarcha médiabirodalmát. A bírálatok legfőbb célpontja Guszinszkij *Szegodnya* című napilapja volt, melyet az elnökválasztási küzdelemről szóló „egyoldalú” és „tendenciózus” tudósítások megjelentetésével vádoltak. A Kreml erre vészjóslóan azt mondta, minden erejét beveti, hogy a provokációra megfelelő választ adjon, és azzal vádolta a lapot, hogy „a kétség magvait hintette el azok közt, akik már eldöntötték, kire szavaznak”, ami „zátonyra futtathatja országunk közmegegyezésének és nyugalmának hajóját”. Mint kiderült, az újság bűne az volt, hogy a kinevezett államfőről azt állította, köztisztviselőként saját maga reklámozására használta ki pozícióját már a 2000. évi választási kampányt megelőzően is. Ez pedig a választási törvénybe ütközik. A *Szegodnya* szerkesztője, Mihail Berger szerint a Kreml válasza úgy hangzik, mintha „gengszterek fenyegetése volna”. Valójában a Központi Választási Bizottság közölte, hogy Putyin kampánya három ízben megsértette a választási szabályokat. Először akkor, amikor az állami tulajdonú *Rosszijszkaja Gazeta* című újság csapott hírverést Putyinnak, még azelőtt, hogy a kampány elkezdődött volna; aztán február elején az ORT állami televízió közvetített hosszú interjút Putyinnal, melyben a családszerető államfőt úgy is lehetett látni, amint éppen az uszkárjukat simogatta; a harmadik ilyen mozzanat az *Izvesztyija* „Nyílt levél az orosz választókhoz” című közleménye volt.

Az orosz televíziós csatornákban és a nyomtatott sajtóban egyaránt közreműködő újságíró és médiamagul, a Putyint bíráló Artyom Borovik rejtélyes halála és a csecsen háború is hozzájárult a választási kampányokról szóló tudósításokat körüllengő kölcsönös gyanakváshoz. Borovikkal együtt még nyolcan vesztették életüket azon a repülőgépen, amelyik március 9-én, a moszkvai Seremetyevo reptérről való felszállás közben lezuhant. Az újságíró oknyomozó riportokban tárta fel a Kreml elitjének korrupciós ügyeit, s a tévéműsoraiban, illetve az újságjaiban, a *Top Secret*ben vagy a *Verszijá*ban hozta őket nyilvánosságra. A Rosszija TV-csatornának a pilóták azt nyilatkozták, hogy a kis Jak-

40-es gép, amelyen Borovik utazott, megbízható repülőnek számít, amelyik még akkor is biztonságosan le tud szállni, ha mindhárom motorja felmondja a szolgálatot. Ugyanebben az évben, de még a Borovik-ügy előtt a rendőrség szerét ejtette, hogy egy másik vezető oknyomozó újságírót, Alekszandr Hinstejnt őrizetbe vegyen, és a belügyminisztérium által Moszkva mellett fenntartott pszichiátriai klinikára küldje. Az eset régi KGB-s taktikát idéz, amikor a másként gondolkodókat rendszeresen őrültnek minősítették, és állami elmegyógyintézetekbe zárták el őket. A Kreml figyelmeztetései, a Babickij-ügy, Borovik halála és a Hinstejnnel szemben alkalmazott bánásmód mind-mind csak tépázta az ostromlott független orosz média önbizalmát. Az ő szemszögükből úgy tűnt, mintha folyamatosan félelemben akarnák tartani az újságírókat, és el akarnák nyomni a csecsen háború, a Kreml és a kinevezett miniszterelnök mindennemű bírálatát. Meglehet, nem Putyin eszelte ki ezt a stratégiát, de bizonyos, hogy a Kreml és a kormány közös súlya nehezedett a sajtóra. A Kreml és Putyin karnpánya igyekezett maga rnögé állítani az egész médiát, ugyanúgy, ahogyan 1996-ban Jelcin mögött felsorakoztak.

Azt a tervet, hogy Putyin *Első személyben [Magyarul:* Szemtől szemben Putyinnal, *Bp. Pannonica, 2000. – Sz. B. Z.]* című önéletrajzát az egész országban terjesztik, a Választási Bizottság törvénybe ütközőnek minősítette, ezért elvetették. Az eredeti terv szerint *500.000* példányt nyomtattak volna a könyvből és 20-25 rubelért *(70-88* centért) árulták volna. Attól lehetett tartani, hogy ingyen osztogatják majd a választók között. Miután a Választási Bizottság „kampánypropagandának" ítélte a munkát, szerényebbre fogták a tervet, és csak 50.000 példányt nyomtattak ki, s ezeket Putyin kampányközpontjának adták el, 17 rubeles áron. A kinevezett elnök önéletrajzát ezek után ingyen osztogatták a választóknak. A könyv huszonnégy órányi beszélgetés szövegét tartalmazta, melyet három kiválasztott újságíró folytatott Putyinnal, és amelyből március 10-én, két héttel a választás előtt részletek jelentek meg a *Kommerszant Daily* című lapban. Ezek a Putyin sajtóbeli megjelenésének fokozásár; irányuló, megkérdőjelezhető kísérletek mind azt jelzik, hogy a Kreml hajlamos szükségtelenül túlbiztosítani magát. Az orosz emberek nyolcvanöt százaléka a televízióból szerzi értesüléseit, s a három legfontosabb adó közül kettő állami ellenőrzés alatt állt. A harmadiknak, a Guszinszkij-féle NTV-nek pedig nem volt valódi ellenjelöltje, akit támogathatott volna, miután Jevgenyij Primakov nyilvánvalóvá tette, hogy nem száll be a versenybe. Az egyetlen komoly szereplő, akit a sajtó támogathatott, Putyin volt.

Putyin elnöki kampányát a márványborítású, moszkvai Alexander House-ból irányították. A kampányt vezető elnöki hivatali tisztviselő, Dmitrij Medvegyev*, a korábban pétervári ügyvédként működő fiatal jogász vezetésével a kampánycsapat

---

* 2008-ban már Oroszország – Putyin utáni – új elnöke (*a dig.*).

péterváriakból, és a Jelcin 1996-os újraválasztását levezénylő „család”-tagokból állt. German Gref, Putyin csapatának gazdasági agytrösztje az Alexander House-ba helyezte a Stratégia Tanulmányok Központját. Ott volt Mihail Margelov, a Roszinformcentr, az állami információs testület vezetője; Alekszandr Volosin, Jelcin és Putyin hivatalának főnöke; Gleb Pavlovszkij, a (szintén az Alexander House-ban székelő) Hatékony Politika Alapítvány politikai tanácsadó-vezetője; valamint Dr. Alekszandr Oszlan, a Közvélemény-kutatási Alapítvány nevű közvélemény-kutató csoport főnöke. Oszlan a Jelcint újraválasztató csapatnak is fontos alakja volt. Vlagyiszlav Szurkov és Alekszandr Abramov, a Kreml kampányának két másodhegedűse egyaránt az Alfa Bank nevű magánbankot is magában foglaló Alfa Csoport korábbi alkalmazottai voltak. Az Alfa Csoportot a Kreml által is kedvelt oligarcha, Pjotr Aven *[Ez pontatlan. Az Alfa Csoport első embere Mihail Fridman, míg Aven a csoporthoz tartozó Alfa Bank vezetője. – Sz. B. Z.]* tartotta ellenőrzése alatt. Maga az Alexander House is egy másik oligarcha, Alekszandr Szmolenszkij tulajdonában állt, akinek SzBSz-Agro Bankja az 1998-as pénzügyi válság idején csődbe ment. Betétesek ezrei vesztették el egy egész élet megtakarítását.

Hat héttel az elnökválasztás előtt, március 26-án már tizenhét kulcspozíciót olyan emberek töltöttek be a Kremlben, akik Putyint még az 1990-es évek elejéről, Szentpétervárról, alpolgármestersége idejéből ismerték. Olyanok is akadtak köztük, akik már az 1970-es évek óta ismeretségben álltak vele. A tizenhét fő közé tartozott két miniszterelnök-helyettes és az FSZB főnöke, Nyikolaj Patrusev. E társaság tagja Alekszej Kudrin, a pénzügyminiszter első helyettese, Viktor Cserkaszov, az FSZB helyettes vezetője, Szergej Ivanov, a Nemzetbiztonsági Tanács titkára, Viktor Ivanov, a Kreml személyzeti főnöke, és a közgazdász German Gref. Gref a privatizációs miniszter helyettesének poszt ját töltötte be, amikor Putyin kinevezett államfő lett, és ő került a Stratégiai Tanulmányok Központjának élére is, két hónapot kapva arra, hogy kidolgozza Oroszország gazdasági újjáélesztésének programját. Gref azt mondta, a terv a „fejlődés liberális modelljét” követi, miközben megőrzi az állami szabályozást és a széles körű szociális biztonsági hálót. A kinevezett elnök választási kampánya élére Gyima Medvegyev került, aki a leningrádi egyetemen polgárjogot tanító tudós és Putyinnak alpolgármesteri tisztében tanácsadója volt. Fjodor Gavrilov, a szentpétervári hírmagyarázó azt állította, Putyin „elsősorban azért a szentpéterváriakat veszi elő, mert ismeri őket”, hozzátéve, hogy „jó esetben az értelmiséget használja az elmélet kidolgozására, a volt KGB-seket a gyakorlati megvalósításra”.

A szülővárosból való cimborák hatalomba emelésének gyakorlata nagy múltra tekint vissza Oroszországban. Jelcin

számos embert hozott Szibériából, Jekatyerinburgból; Sztálin Grúziából hozta gengsztereit, köztük Lavrentyij Beriját, a titkosrendőrség főnökét. Putyin ezzel részint megjutalmazta barátait, de talán ennél is fontosabb volt, hogy így teljesülhetett régi vágya, és olyan emberek veszik körül, akiket ismer, és akikben bízik. A hivatalnokok között sokan csúnyán bemaszatolódtak a „családhoz” fűződő kapcsolatuk miatt, korruptak voltak és alkalmatlanok a posztjukra, esetleg mindhárom egyszerre. Putyin pétervári ismerősei rátermett figurák voltak, ha nem is kimagasló tehetségűek, és nem sok hajlandóságot mutattak az iránt, hogy részt vegyenek a Borisz cár uralma alatt állandóan jelen lévő beteges belviszályokban. Putyin elnöksége során a későbbiekben még további péterváriakat nevezett ki a kormányába, míg másokat támogatott.

Vlagyimir Putyin kinevezett elnökként adott első, külföldi újságírónak adott televíziós interjúja meglehetős vihart kavart. Sir David Frost február 29-én kérdezte Putyint Moszkvában a BBC *Breakfast* (Reggeli) című adása számára, s a beszélgetés legmeglepőbb mozzanat az volt, hogy Oroszország fontolgatja a NATO-hoz való csatlakozást. A David Frostnak adott egyik válaszában Putyin azt mondta, elképzelhetőnek tartja a szorosabb kapcsolatot Oroszország és a szövetség közőrt. „Hisszük, hogy beszélhetünk a NATO-val az integrációról, de csak abban az esetben, ha Oroszországot egyenrangú partnernek tekintik.” Arra a nyomatékosan föltett kérdésre, hogy elképzelhető-e Oroszország esetleges csatlakozása a NATO-hoz, Putyin így felelt: „Nem látom be, miért ne lehetne elképzelhető.” Azt mondta, nem úgy tekint Oroszországra, mint Európától vagy a „civilizált világtól” elszigetelt államra, éppen ezért nehéz volna ellenségnek tartania a NATO-t. Putyin azzal folytatta, hogy Moszkva azért kezdte ellenezni a NATO bővítését, mert Oroszországot kirekesztették az atlanti szövetség keleti terjeszkedéséről szóló tárgyalásokból. „Minden olyan kísérlet, amely arra irányul, hogy kizárjon minket a döntéshozatalból, elszomorít és bosszant bennünket” – tette hozzá. A média értelmezése azonban, mely szerint Oroszország NATO-tagságához készítette volna elő a talajt, meglehetősen távol esett a valóságtól. Noha Putyin javítani szerette volna a NATO-val való együttműködést, Oroszország helyzetét illetően ezúttal túlzásokra ragadtatta magát. A NATO-hoz való csatlakozás gondolata az orosz katonai-ipari komplexumokban és a titkosszolgálaton belül igen sokakat megrémített. Számosan voltak (köztük Putyin), akiknek azelőtt pályafutásuk nagy részében a NATO jelentette a „fő ellenséget”. Elképzelni se tudták volna, hogy biztonsági tárgyalásokon Oroszország fölé rendelődjön egy másik NATO-tagállam, még akkor sem, ha a döntést konszenzussal hozzák. Példának okáért Csecsenföldön a NATO részéről semmiféle politikai vagy katonai beavatkozást nem hagytak volna jóvá.

Az orosz hadsereg igen gyorsan reagált. Leonyid Ivasov vezérezredes, a Honvédelmi Minisztérium nemzetközi kapcsolatokért felelős vezetője hamar „tisztázta” Putyinnak az adásban elhangzott megjegyzését. Ivasov azt mondta, „elméletileg lehetséges”, hogy Oroszország egy nap csatlakozik a NATO-hoz, de csak akkor, ha az Észak-atlanti Szövetség felajánlja neki a vétójogot. „Ahhoz azonban, hogy erre sor kerüljön, a NATO-nak, mely katonai tömörülés, át kell alakulnia európai biztonsági intézménnyé, Oroszországnak pedig egyenlő szavazattal és vétójoggal kell rendelkeznie” – mondta. Oroszország továbbra is ellenezte a NATO bővítését, és Ivasov szerint „Oroszország és a NATO együttműködésének lehetősége a Koszovó kérdésében megmutatkozó együttműködés függvénye”. Moszkva keserűen vádolta a NATO-t és az ENSZ-t amiért az albán többségnek kedvezett a szerb kisebbséggel szemben.

A legtöbb orosz politikacsináló azt tekintette volna ideális kapcsolatnak, ha Oroszország megvétózhatja a NATO katonai döntéseit, és Moszkva súlya egyedül akkora, mint az összes többi NATO-tagállamé együttvéve. Oroszország egyenlő partnerek kétoldalú megállapodásában gondolkodott (vétójoggal egyetemben), ilyen kapcsolatnak azonban a NATO természetszerűleg ellenállt. Amikor Oroszország még szuperhatalom volt, akkor is küzdött azért, hogy a NATO-val egyenrangú legyen, 1991 után pedig drámaian megcsappant Oroszország esélye a globális hatalom szerepére. E látszólagos patthelyzet következményeként, az állandó közös tanács felállításáról szóló 1997-es megállapodásra alapozva, megerősödött az együttműködés a két fél között, s ezzel a helyzettel politikailag mind a NATO, mind Oroszország elégedett volt. Az orosz katonaság és a biztonsági testületek ellenségessége dacára Putyin a továbbiakban is őrizte a látszatot, hogy hajlandó volna csatlakozni a Nyugat legerősebb katonai szervezetéhez. Pár nappal a Frost-interjú közvetítése után Putyin azt mondta, hogy miközben ő szívesen venné a NATO-val való szorosabb politikai kapcsolatok kialakítását, Moszkva – a szervezet jugoszláviai szerepe miatt nem hamarkodná el a csatlakozást. Putyin elnök a következő évben még messzebbre ment, amikor ezt mondta a parlament mindkét háza nemzetközi ügyek bizottságainak képviselői előtt: „Oroszországnak nincs szándékában sorban állni a NATO-tagságért. Gazdasági, emberi, katonai, területi, tudományos és technika potenciálja révén Oroszország önellátó állam, képes ellátni a saját védelmét.” Végső soron tehát nem változott Oroszország NATO-val kapcsolatos politikája. Putyint hazugságon érte David Frost kérdése, ami megint csak a politikai tapasztalatok hiányát jelzi.

Szokatlan húzással a brit miniszterelnök, Tony Blair március 10-én, alig több mint két héttel az elnökválasztás előtt Szentpétervárra utazott, hogy találkozzon Putyin kinevezett

elnökkel. Nagy-Britanniában részben visszatetszéssel fogadta a sajtó az utazást, mert úgy tekintették, hogy ezzel a brit kormányfő a választások hajrájában Putyin elnökségét hagyja jóvá, ami önmagában is megkérdőjelezhető, de különösen az a véres csecsenföldi konfliktussal a háttérben. A föderális erők jelentése szerint a Komszomolszkoje környéki heves harcokban egy hét leforgása alatt 156 orosz sorkatona vesztette életét. Putyin épp ekkor jelentette be, hogy „néhány évre” közvetlen elnöki irányítást kényszerít Csecsenföldre. Emberjogi csoportok is kifogásolták a látogatást, mert úgy érezték, ezáltal elnézik az oroszoknak, hogy megsértik az emberi jogokat a szakadár köztársaságban. Az Amnesty International arra biztatta Tony Blairt, hogy „mondja meg Putyin úrnak, a világ nem fogadja el Oroszországtól, ha szemet huny az emberi jogok rendszeres csecsenföldi megsértése fölött”. A New York-i székhelyű Human Rights Watch szókimondóbban ítélte el az utat. „A lehető legrosszabb jelzés, amit csak adni lehet, hogy magánemberként operába látogatnak, miközben az orosz erők büntetlenül követhetnek el Csecsenföldön háborús bűnöket” – mondta Malcolm Hawkes szóvivő, „Tömegesen mészárolnak le civileket, csecsen férfiakat önkényesen fogva tartanak, rendszeresek a verések, a kínzások, és nemi erőszak is előfordul. Az orosz katonák rendszeresen és féktelenül fosztogatják a csecsen otthonokat; ezeket a tetteket a nyilvánosság előtt a legsúlyosabb szavakkal kellene elítélni.”

Válaszul a brit kormányfő megígérte, hogy fölveti az emberi jogok kérdését Csecsenföldön. „Mindig is világosan jeleztük, hogy aggódunk Csecsenföld és az emberi jogok megsértése miatt, noha azt tudnunk kell, hogy Csecsenföld nem Koszovó – mondta Tony Blair. – Az oroszok igen súlyos terrortámadásokat szenvedtek el.” Nagy-Britannia szemszögéből ez jó esély volt az új orosz vezető fölértékelésére, és a két kormányfő közötti személyes kapcsolat kialakítására. Ekkor még Oroszország új vezetője magányos farkas volt a világ színpadán. Bill Clinton második ciklusának utolsó évét töltötte, az amerikai elnök hagyományos, „béna kacsa” *(lame duck* – mandátuma utolsó évér töltő, újra már nem választható elnök) szerepében. Nem nagyon figyelt Oroszországra, de biztos, ami biztos alapon a posztszovjet időszak első éveiben közeli viszonyt ápolt Borisz Jelcinnel.

A Bill-Borisz barátság némiképp feszültté vált a koszovói háború idején, így az utóbbi néhány évben Amerika és Oroszország viszonya kissé megromlott. Gerhard Schröder szociáldemokrata német kancellárt is mintha jobban lekötötték volna a hazai ügyek, s nem maradt ideje Oroszországra. Akárcsak Franciaország, Németország is élesen bírálta, hogy az oroszok a csecsen háborúban megsértik az emberi jogokat. Jacques Chirac, a gaulle-ista vezető nem Putyin nemzedékéhez tartozott, és csak lassan kívánta fejleszteni a kapcsolatokat. Tony Blair azon kevés nyugati vezető közé tartozott, akik komolyan gondolták az

Oroszországhoz fűződő kapcsolatok fejlesztését. Ő lehetett a híd Putyin és a Nyugat – így Európa – között, s ezáltal Oroszország elkerülhette az elszigetelődést. Mindig fennállt a veszélye annak, hogy Oroszország visszasüllyed az elszigetelődésbe és az autoritáriánizmusba, s a Nyugat számára egyik sem lett volna jó. A személyes kapcsolat szintjét tekintve, a két vezető nagyjából azonos korú volt, Blair negyvenhat, Putyin negyvenhét éves, mindkettejük jogász végzettségű. Mivel Tony Blairt már 1997-ben megválasztották, ő volt a tapasztaltabb, különösen ha figyelembe vesszük, hogy már 1980 óta hivatásos politikus. Putyin az előző év augusztusában vált hivatásos politikussá. Azóta, hogy szilveszterkor felváltotta Jelcint, Putyin nem merészkedett ki az országból.

A brit külügyminisztérium lehetőséget látott abban, ha elkötelezik Oroszország új vezetőjét, ugyanakkor látta annak veszélyét is, ha nem csinál semmit, ezért inkább vállalta a sokat bírált kapcsolatfelvételt, semmint a kockázatos elszigetelést. Arra a kérdésre, vajon Tony Blairnek kell-e találkoznia a választások előestéjén Putyinnal, a brit kormány azt hozta fel, hogy teljesen helyénvaló, ha Blair miniszterelnök találkozik Putyin miniszterelnökkel, aki történetesen kinevezett államelnök is. Őfelsége kormánya szempontjából ez is csak üzlet; bizonyosra vették, hogy Putyint megválasztják. Miután Blair találkozott Putyinnal, vezetők egész sora tolong majd, főleg a választások után. Nagy-Britannia azonban az első volt, és ezért önelégültség töltötte el.

A Putyinnal való találkozó előtt a brit miniszterelnök szóvivője a megfelelő módon fogalmazott. „A miniszterelnök legfőbb célja, hogy személyes kapcsolatot építsen ki Putyinnal, felmérje a maga számára, Putyin honnan jött, és mit szeretne elérni – mondta a sajtónak. – Oroszország fontosabb annál, semhogy elhanyagoljuk vagy elszigeteljük Csecsenföld miatt. El kell köteleznünk. Ezt az esélyt nem szalaszthatjuk el.” A miniszterelnök ugyanakkor aggodalmát fejezte ki az emberi jogok csecsenföldi állapotai miatt, és a konfliktus politikai megoldása mellett emelt szót. A Csecsenföldön bevetett orosz haderőnek arányban kell állnia az országot fenyegető veszéllyel. Szentpétervári útja előtt Blair azt nyilatkozta a BBC-nek, hogy „ebben a helyzetben akkor folytatunk etikus külpolitikát, ha panaszt emelünk az előforduló visszaélések miatt, és meggyőződünk róla, hogy lépéseket tesznek ellenük”. Blair szentpétervári útja előtt, az előző hónapban Robin Cook külügyminiszter ellátogatott Moszkvába, és lelkesedett, hogy Putyin „üdítően nyitott” férfi, aki gazdasági reformokat fog végrehajtani, és jobb kapcsolatokra törekszik majd a Nyugattal. Cook még azt is hozzáfűzte, hogy „egyetérthetünk a kinevezett elnökkel abban, amit elsődlegesnek tart Oroszország szempontjából”. Ez talán kissé elhamarkodott ítélet volt, de Cook legalább nem esett abba a

hibába, mint az amerikai külügyminiszter, Madeleine Albright, aki három órás moszkvai találkozó után Putyint lelkesen „liberális demokrata” politikusnak írta le. Putyin értékelésében ekkor átmenetileg bizonyára a reménykedés győzedelmeskedett a tapasztalatok fölött.

Egyes orosz kommentátorok tartottak attól, hogy Blair még elnökké választása előtt csúcstalálkozót tart Putyinnal. Andrej Pjontkovszkij, a moszkvai Stratégiai Tanulmányok Központjának igazgatója úgy érezte, a látogatás beavatkozás Oroszország belpolitikájába. Szerinte a látogatás csak színesíti Putyin politikusi imázsát, aki kiáll Oroszország érdekeiért, ugyanakkor a Nyugat tiszteletér is kivívta! „Nem értem, miért viselkednek úgy a nyugati világ vezetői, mintha a szibériai régió kormányzói lennének, és miért hiszik azt, hogy Moszkva tartozik nekik elismeréssel, és ők Moszkvának nem” – mondta. A *The Times* úgy vélte, a látogatás Putyint az „igencsak szükséges karizmával ruházza fel, és hozzájárul ahhoz a képhez, hogy ő olyasvalaki, akinek köze van a Nyugathoz”. A moszkvai *Nyezaviszimaja Gazeta* arról írt, hogy a britek pontosan tudták, ha egy európai vezető az elnökválasztás előestéjén Oroszországba látogat, az „növeli Putyin népszerűségét nemcsak Oroszországban, de Nyugaton is. Ugyanakkor Nagy-Britannia az Oroszországgal való kapcsolatok alakítását fontosabb feladatnak tartja.” Azzal érveltek, hogy Blair látogatása ugyan valóban jó reklám Putyinnak, de ő a biztos győztes, és az angol-orosz viszonyok, valamint a Nyugattal való kapcsolatok jóval fontosabbak a választási nüanszoknál.

Tony Blair március 10-én, pénteken késő este érkezett Szentpétervárra, és elkísérte felesége, Cherie is, aki ekkor negyedik gyermeküket várta, és már nem volt messze a szülés ideje. A diplomaták aggódtak, hogy Cherie számára igen kényelmetlen lesz a szentpétervári körút egy zöld minibuszban, de az asszony jól viselte a túrát. A másnapi megbeszélések napirendjén szerepelt a Balkán, Csecsenföld, a szervezett bűnözés, illetve az ipari nagyhatalmak és Oroszország közelgő G8-csúcstalálkozójának kérdése. Nagy-Britannia elsősorban a boszniai és koszovói békefenntartó erőktől, a szorosabb gazdasági kapcsolatokról és a bűnüldözési szervek működésének jobb összehangolásáról akart tárgyalni.

A Nagy Péter csodálatos, Szentpétervár melletti, peterhofi nyári palotájában tartott kétórás találkozóval Blair is, Putyin is elégedett volt, és kölcsönösen kellemesnek találták. Blair elutasította azt a fölvetést, hogy két héttel az elnökválasztás előtt nem kellene találkoznia Putyinnal, miközben dúl a kegyetlen csecsen háború. Szerinte „privilégium”, hogy Szentpéterváron lehet. „Az egész világ érdeke, hogy Oroszország sikeres, elkötelezett nemzet legyen mondta Blair. – Nagyon jó és alapos beszélgetést folytattunk… Szeretném elmondani, mennyire élveztem a találkozót.” Putyin úgy találta, a miniszterelnök „igen

kellemes és rátermett partner. Mindketten jogi végzettséggel rendelkezünk, és ugyanahhoz a nemzedékhez tartozunk… Szerintünk a miniszterelnök úr látogatása igen jelentős esemény… Országaink egymás természetes partnerei, s a világtörténelem során a nagy válsághelyzetekben mindig egymás mellett álltak.” Vlagyimir és Ljudmila ezután a Blair házaspárral a világhírű Marinszkij Színházban megnézte Szergej Prokofjev *Háború és béke* című operáját. A szovjet időkben a Marinszkij a Kirov Színház nevet viselte, és még ma is látható a nézőterén a cár régi, birodalmi időkből származó páholya. A *Csasz Pik* című lap arra panaszkodott, hogy Putyin és Blair látogatása a zsöllyébe szóló jegyárakat is 3.000 rubelre (100 dollárra), egy átlagos havi bér kétszeresére nyomta föl.

Peterhofban, zárt ajtók mögött Tony Blair és Vlagyimir Putyin megbeszélte a kényes csecsen kérdést. A két vezető részéről egy-egy tanácsadó és tolmács volt jelen a találkozón. Ahogyan várható volt, Blair a csecsenföldi emberjogi ügyek „objektív” kivizsgálását javasolta Putyinnak, és kifogásolta, hogy Oroszország válasza az elszakadási törekvésekre „aránytalannak” tűnik. A britek azonban tompították a konfliktussal kapcsolatos bírálat élét, és egy Downing Street-i tisztviselő jórészt elfogadta az események Putyin által megfogalmazott változatát. „Terrorista felkelés zajlik a területükön” – mondta a tisztviselő, s álláspontjával bizonyára megörvendeztette Blair házigazdáját. Putyin bizonyos fokig békülékenynek és ésszerűnek mutatkozott. A találkozó után azt nyilatkozta a sajtónak, hogy készséggel hallgat partnerére, és bizonyos „kiigazításokat is tesz”, továbbá megfontolja, hogy a Vöröskeresztet és a nemzetközi megfigyelőket beengedje a csecsen háborús övezetbe. A brit tisztviselők úgy vélték, Oroszország csecsenekkel kapcsolatos politikájában nem következett be jelentős változás. A politikai válság megoldása még nincs a láthatáron.

Putyinnak azt a kérését, hogy segítséget kaphasson a terrorizmus letörésében, Blair udvariasan elutasította. Az orosz diplomaták már évek óta igyekeztek párhuzamot vonni Nagy-Britannia észak-írországi terrorizmus elleni harca és a maguk csecsenföldi küzdelmei között. Orosz diplomaták nekem is beszéltek erről az elmúlt években. Azzal érveltek, hogy Nagy-Britannia megoszthatná Oroszországgal a terrorizmus elleni küzdelemben szerzett tapasztalatait, ezzel segítve a csecsen gerillák ellen folytatott, következetesen „terrorizmus elleni akciónak” nevezett küzdelemben. A brit tisztviselők magánbeszélgetésben megjegyezték, hogy a britek terrorizmus elleni akciói nem terjedtek ki Belfast lerombolására és százezrek kitelepítésére. 2001. szeptember 11. után megváltoztak a terrorizmus elleni, határokon átívelő együttműködésre vonatkozó nézetek, ám a britek ezután sem hajlottak arra, hogy bármilyen párhuzamot állítsanak fel Észak-Írország és az oroszok kaukázusi háborúja között,

A britek és az oroszok szemszögéből Blair és Putyin csúcstalálkozója komoly sikernek bizonyult. Szentpétervárról hazafelé röpülve Blair azt mondta, Putyin „jó benyomást” tett rá. A kinevezett elnök azt tekinti két legfontosabb feladatának, hogy megreformálja a gazdaságot és kinyissa Oroszországot a világ felé, jelentette ki Blair. Azt állította továbbá, hogy Putyin „igen intelligens ember, és főként arra összpontosít, hogy mit akar Oroszországban elérni”. Blair úgy hitte, Putyin „rendezett és erős, ugyanakkor demokratikus és liberális Oroszországot szeretne”. Megerősítette, hogy fölvetette a csecsenföldi emberjogi problémákat és szót ejtett a nemzetközi megfigyelőknek nyújtandó nagyobb betekintés lehetőségéről is. Pár nappal később a BBC riporterével, Robin Oakley-val folytatott interjúban a miniszterelnök ismét kifejezte a Putyin állításával való együttérzésér. „Tudjuk, hogy az oroszoknak komoly problémáik vannak a terrorizmus miatt… Az emberi jogokat mindkét oldalon súlyos sérelmek érik.”

Tony Blair szentpétervári látogatása azt jelentette, hogy Jelcin lemondása óta nyugati vezető első alkalommal foglalkozik Oroszországgal. Putyin némi érzékenységet mutatott a csecsen konfliktus kérdésében, de nem nagyon indult meg. Az orosz választók szemében Putyin valódi vezetőként tűnt fel, akit a Nyugat egyik fiatal vezetője meglátogatott és üdvözölt. Összességében véve ez nem is rossz kezdet. Ennél is fontosabb azonban, hogy amikor Putyin áprilisban első külföldi látogatására ment, Londonra esett a választása. A döntés szimbolikus értékű: Putyin tudatosan a Nyugat és nem a Kelet, és inkább Európa, mint Amerika felé fordult.

Volt azonban még egy kisebb ügy, amelyet a közelgő választások alatt nyugvópontra kellett juttatni. A szavazás napján Putyin 53 százalékot ért el, a kommunista vezető, Gennagyij Zjuganov 29 százalékot, a Jabloko liberális jelöltje, Grigorij Javlinszkij pedig 6 százalékot. Oroszország 108 millió választó korú állampolgárából alig valamivel kevesebb mint 70 százalék ment el szavazni. Javlinszkijnak, az ötvenéves, angolul jól beszélő, harvardi kötődésű liberális közgazdásznak nem sikerült megszerettetnie magát a választókkal. Túlságosan kötötték hozzá a Jelcin-éra elején a reformerek kudarcba fulladt gazdasági sokkterápiáját, és zsidó származása is ellene dolgozott a jobbára még mindig antiszemita társadalomban, főként a vidéki Oroszországban. Javlinszkij könnyed televíziós megjelenése sokak szemében őt tette a liberális orosz politikus archetipikus alakjává, aki jó beszédkészségű, kissé túlméretezett egóval rendelkezik, és szegény maradt, miközben valódi változásokat és fejlődést idézett elő. Az 1996-os elnökválasztás idején negyedikként futott be az érdes hangú Alekszandr Lebegy ezredes mögött. Lebegy fejezte be az első csecsen háborút az év augusztusában, letárgyalva a tűzszünetet, az orosz csapatok kivonását, s Csecsenföld

státusának végleges meghatározását 2001-re hagyva. Jóllehet most harmadik lett, az előző választás óta csökkent Javlinszkij szavazótábora. A három első helyezett után nyolc teljesen esélytelen jelölt osztozott a szavazatok maradékán, köztük Aman Tyulejev, a dél-szibériai Kemerovo tartomány kormányzója, Umar Dzsabrailov, a hírhedt moszkvai Szlavjanszkaja Szálló csecsen főigazgatója, és Jurij Szkuratov, a kegyvesztett volt főügyész.

Elvileg Putyin legfőbb kihívója a 2000-es elnökválasztásokon a kommunista Gennagyij Zjuganov volt. Zjuganov kommunistái azonban már kompromittálták magukat azzal, hogy a Dumában alkut kötöttek Putyin híveivel az alsóház elnöki posztjáról és a fontos bizottsági helyekről. Zjuganov mintha félt volna attól, hogy megnyeri az elnökválasztást, és világossá tette, hogy erre reménye sincs. Országszerte egyre fogyatkozó, idős, hűséges párttagokból álló bázisa miatt az évek múlásával mind kisebb lett az esélye annak, hogy a kommunista párt valaha is visszanyerheti hatalmát. Több ízben találkoztam Zjuganovval, és sose tűnt úgy, mint aki bízik elnökké választásában.

Gennagyij Andrejevics Zjuganov, a köpcös, ötvenöt éves egykori apparatcsik Mjimrino faluban született, Oroszország Fekete Föld nevű mezőgazdasági térségében, Moszkvától mintegy 400 kilométerre délre. Szülei mindkerten tanárok voltak, és rendelkeztek a kommunista párt tagsági igazolványával. Zjuganov matematikát tanult az orjoli Pedagógiai Intézetben, a térség fővárosában, ahol belépett a helyi Komszomolba, a kommunisták ifjúsági szervezetébe. Miután megmászta az orjoli szamárlétrát, végül Moszkvába került a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) Központi Bizottságába, ahol az ideológiai osztály helyettes vezetőjének posztjáig emelkedett. Az Oroszországi Kommunista Párt 1990 júniusában tartott első kongresszusán, a Szovjetunió szétesése előtt a Központi Bizottság Politikai Bizottságának tagjává és a KB titkárává választották. 1993-ban a Dumába is beválasztották, s egy év múlva ő lett a párt frakcióvezetője. 1995-ben filozófiai doktorátust szerzett a Moszkvai Állami Egyetemen. Zjuganov másodvonalbeli apparatcsik volt a régi szovjet rendszerben, kiválóságát az tükrözte, hogy az egykori kommunista pártelitből a Szovjetunió összeomlása után csak igen kevesen maradtak lojálisak a párthoz. Az olyan, végletekig kitartó párttagok, mint Zjuganov még akkor is hűségesek maradtak, amikor Jelcin elnöksége idején betiltották a Kommunista Pártot. A legtöbb magas rangú apparatcsik már jóval korábban elhagyta a pártot és a magánszektorban keresett magának állást, a kormányhoz csatlakozott, vagy átlépett más pártba.

Eközben Zjuganov fellengzős könyveket adott ki a Nyugat-barátok és az idegengyűlölő szlavofilek harcáról, nyíltan szimpatizálva az utóbbival. Némiképp ellentmondásosan támogatta az orosz ortodox egyházat, és kevéssé meggyőzően valamiféle vegyes gazdaságot javasolt, amely a szociáldemokrácia

felé hajlott. Másfelől viszont Jelcin elnöksége alatt dumabéli frakciója más ellenzéki elemekkel összeállva igyekezett gátolni a gazdasági reformokat és megakadályozni a termőföld privatizációját. Az állami tervgazdaságtól eltávolodva a párt politikája a protekcionizmust, a kultúra finanszírozását és a szociális juttatások magas szintjét hangsúlyozta. Külpolitikájában Zjuganov a csecsen háború kérdésében csatlakozott az orosz hiénákhoz, és ő is óvta az ország területi integritását. (A kommunista párt bizalmatlansági indítványt akart beadni Jelcin ellen azon az alapon, hogy felelős „orosz emberek elleni tömegmészárlásban”, valamint a Szovjetunió felbomlásában, ami végül megvesztegetésbe és a politikai higgadtság elvesztésébe torkollott.)

Valójában Zjuganov korosodó, 500.000 fős, a többiekhez képest messze a legnagyobb és legjobban szervezett párt reakciós bigottsága felé mozdult el. Politikai gondolatait *Túl a horizonton;* illetve *Oroszország és a világ* című könyvében fogalmazta meg. Zjuganov azon bánkódott, hogy Sztálin túl korán meghalt, s beszédeiben azt állította, Sztálin „csak” félmillió embert ölt meg, akiknek „többsége párttag volt”. Mintha Zjuganov úgy vélné, ettől elfogadhatóbb a tisztogatás. Sztálin, írta, „megértette, hogy szükségszerűen össze kell hangolni az új valóságot a sok évszázados orosz hagyományokkal”. Ha Sztálin pár évvel tovább élt volna, „helyreállítja Oroszországot, és megóvja a kozmopolitáktól”, Zjuganov ezen a zsidókat értette. *Hiszek Oroszországban* című munkájában azt mondja, van miért tartani a zsidó befolyástól, már a tizenkilencedik század óta. „A Nyugat ideológiája, a kultúrája és világszemlélete egyre inkább a világban szétszóródott zsidók befolyása alá került, s ez a befolyás nemhogy napról napra, de óráról órára növekszik.” Zjuganovot utóbb élesen bírálták, amiért nem határolódott el a kommunista párt egyik szövetségese, Albert Makasov egykori szovjet vezérezredes vérlázító antiszemita megjegyzéseitől. Távolabbra tekintve Zjuganov a kínai reform modelljét csodálta, nem a Mihail Gorbacsov által bevezetett nehézkes *peresztrojká*t és *glasznosztyo*t.

Ilyen háttérrel és programmal Zjuganov csak azt érhette el, hogy az országban mindenki más összefog a kommunistákkal szemben. Az egész orosz média Jelcin újraválasztását támogatta, csak hogy távol tartsák a kommunistákat a hatalomtól, de bevetették magukat a mágnások és az oligarchák is. Zjuganov 1996-ban a második fordulóban a szavazatok 40 százalékának megszerzésével elvesztette az elnökválasztást, de ezt a figyelemre méltó eredményt demográfiai okokból a kommunisták már aligha ismételhették meg. Oroszország 148 milliós lakossága a növekvő halálozási és csökkenő születési ráta következtében minden évben egymillióval kevesebb lesz, így a kommunisták nem sok jót remélhettek, amennyiben csak hagyományos szavazóbázisukra

támaszkodnak. Ez a 2000. évi elnökválasztáson be is igazolódott. A média gyakorlatilag tudomást sem vett Zjuganovról. Ő és pártja csupán a múlt relikviája volt annak ellenére, hogy a Dumában és az országban is rendelkeztek kitartó támogatói bázissal. A Zjuganovra leadott szavazatok aránya azonban 1996-hoz képest 10 százalékkal csökkent. A következő választáson elkerülhetetlenül tovább csökken majd a támogatottsága. A fiatalok, a kiskereskedők, a befektetők és a szakemberek már nem is értették, mi végre van még kommunista párt. Az idős nyugdíjasok, a vidéki szegény emberek és a nincstelenek pártja lett. Ha Zjuganov kommunistái maradnak meg Putyin legfőbb ellenlábasainak, akkor a jelenlegi elnök hosszú, hatalomban töltött éveknek néz elébe.

Hogy Putyint első körben megválasztották, és nem kellett végigcsinálni a második fordulót Zjuganov ellen, az a Kreml kampánycsapatának dicsősége. Volt olyan pillanat – mivel a szavazás a legkeletebbre eső területeken hét órával előbb kezdődött, mint Moszkvában –, amikor úgy tűnt, a kommunisták kikényszeríthetik a második fordulót. Az első jelentésekben Zjuganov még harminc százalékon állt Putyin nagyjából 45 százalékával szemben. Ám ahogy a szavazatszámlálás Moszkva és Putyin szülővárosa, Szentpétervár felé haladva is beindult, Putyin egyre kényelmesebb többséget szerzett. A szavazatszámlálásról leadott jelentések tekintetében Moszkva a tizenegy orosz időzóna közül az egyik utolsóban található. A fővárosban a szavazók alig valamivel kevesebb mint fele voksolt a kinevezett elnök mellett. Moszkva fenntartotta a látszatot, hogy Csecsenföldön normális keretek között zajlanak a választások, ám az ottani szavazók többségéről kiderült, hogy valójában az ott állomásozó 90.000 orosz katona voksolt. A kommunisták a választást „merő komédiának” tartották. „Hiányoznak a normális és tisztességes választás feltételei.” Azt állították, hogy a kormány meghamisította az eredményeket, csökkentve a kommunistákra leadott szavazatok számát. Bizonyítékkal azonban nem szolgáltak, kiváltképp egyre szélsőségesebb állításaik alátámasztására. Putyin a választásig tartó időben síelt, illetve a *bányá*ban üldögélt. Magabiztosnak látszott, amikor a helyi szavazóhelyiségben leadta voksát, illetve amikor éjféltájban megjelent a kampányközpontban. „Holnap hétfő, nehéz napom lesz, és nekem dolgoznom kell” – mondta. Amint egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Putyin győzni fog, azt mondta az újságíróknak, hogy első körös győzelme erős erkölcsi bázist nyújt neki az ország irányításához. Felhívta az oroszok figyelmét, hogy csínján kell bánniuk elvárásaikkal. „Jó lenne, ha senki sem várna csodákat – mondta a riportereknek. – Nekem mindenesetre nincs jogom azt állítani, hogy holnaptól csodák történnek. Úgy vélem, nehéz helyzetben vagyunk, és igen nagyok az elvárások… A szakpolitikákat ki kell egyensúlyozni, és az életszínvonal emelését kell megcélozni.”

Az Oroszország legkeletebbre fekvő városában, Vlagyivosztokban lezajló szavazás az egész ország hangulatát jellemezte. Március 26-án felhőtlen volt az ég, ragyogott a nap. A vlagyivosztoki és a környékbeli primorszki (tengermelléki) szavazókörben a szavazásra jogosultak kétharmada adta le voksát. Vlagyivosztok városa mintegy 9.000 kilométerre fekszik Moszkvától, a Csendes-óceán partján, Kína régi, mandzsúriai határán. Itt van Oroszország öregedő csendes-óceáni flottájának bázisa, és egyúttal ez a keleti partvidék legnagyobb kikötője. A szavazók többsége Putyin győzelmét várta. „Nem tudom, miért szavaztam rá – mondta egy középkorú asszony. – Fiatal. Csöndes. Hatékonyan dolgozik.” Alekszandr, egy másik szavazó így beszélt: „A rossz lehetőségek közül Putyin a legjobb választás… Nem ismerjük. De nincs más, akire szavazhatnék.” A felmérések szerint a helybeliek rendre, és erős központi irányításra vágytak. „Az életkora élesen szembeállítja a többiekkel” – így Igor Iljusin, a távol-keleti egyetem dékánja. „A többieket évek óta ismerjük a tévéből, a médiákból – mondta a harmincéves Natalja. – De tőlük nem láttuk, hogy valamit csináltak is volna. Putyin csak pár hónapja kinevezett elnök, és már bizonyította, hogy érdemes a bizalomra. Általa jobb lesz az életünk.”

Vlagyivosztokban akadtak Zjuganov-szavazók is. „Mi jót kaptunk Jelcintől?” – kérdezte Jelizaveta, egykori óvodai dadus. „Putyin Jelcin embere” – mondta a hatvanéves Jurij, egy másik kommunista párti szavazó. Majd így folytatta: „Régen, a kommunizmus alatt sokszorosan jobban éltünk… Volt nyugdíjunk, tudtunk félretenni. Ma már arra sem elég a nyugdíj, hogy megélljünk belőle. Még a temetést sem fedezi. Hadd szavazzunk már azokra, akik alatt emberként élhettünk.” A szavazás napjának végére azonban minden ellenzékkel szemben többségbe kerültek Putyin támogatói.

Oroszország második legnagyobb, a Néva partján fekvő városában, a bányászati főiskolán – ahol Vlagyimir Putyin doktori disszertációját készítette – lett a tizenkét „Putyin-fogadó állomás” egyike. Ezeket azzal a céllal alakították ki Moszkvában és Szentpéterváron, hogy nyilvánvaló legyen, az elnökjelölt törődik a szavazói érdekeivel. Sok választó abban a reményben látogatott el a fogadóközpontokba, hogy gyakorlati segítséget kapjon. Szentpéterváron a hetvenhárom éves Nyikolaj Ivanov azt akarta, hogy valaki végre rendezze már a nyugdíját. „Az átlagos 650 rubelnyi nyugdíjat kapom [22 dollárt], pedig 800-at kellene kapnom. Azt szeretném, ha a kinevezett elnök ez ügyben tenne valamit. Ő fiatal, jogász, okos és nem kompromittálódott. Büszkék vagyunk rá.” Ivanov úr elismerte, hogy nem sokat tud Putyinról, „Láttuk a tévében. Jó sportember. A vén Jelcin beteg volt. Putyin jobb lesz. Biztosan rá adom a szavazatomat. Stabilitást szeretnénk.” A Moszkvától egyórás autóútra fekvő Zsukovszkij városában, az egykori szovjet légi központban Viktor Ivanovics

mással magyarázta, miért Putyin mellett voksol. „Olyan, mint Sztálin. Tudja, hogy kell ráncba szedni az országot, ő majd helyreállítja a rendet. Putyin erős ember. Csak ő menthet meg minket" – mondta az ötvenöt éves gondozó. A harmincnyolc éves Mihail Nyesztyerov egykori aerodinamikai tudós úgy érezte, Putyin nyelvismerete is arra utal, hogy „nyitott a Nyugat felé, a liberális gondolatokra". Jelena Palcova, a város legjelentősebb középiskolájának angoltanárnője úgy gondolta, Putyin első teendői között lesz, hogy foglalkozik a bürokráciával, a menekülő tőkével és az ipar fejlesztésével. Valójában, mint azt egy másik zsukovszkiji szavazó megjegyezte, a választóknak fogalmuk sem volt, mi Putyin célja. Mindenki a saját fontos érdekeit szajkózta, és abban bízott és hitt, hogy Putyin ugyanazt akarja. „Jelcin után már az is elég, hogy fiatal és tele van energiával- mondta Andrej építkezési művezető. – Nem tudom, mit tervez az országgal, ez csak a választás után derül ki. De ilyen emberre van szükségünk."

Nem csak az orosz választök tapogatóztak a sötétben Putyin szándékait illetően. Keith Bush, a washingtoni székhelyű Stratégiai és Nemzetközi Tanulmányok Központjának orosz és eurázsiai ügyekkel foglalkozó igazgatója ezt nyilatkozta: „Ha reformokra kerül sor, senki sem tudja, mit fog csinálni. Várnunk kell, amíg felesküszik." Putyin – valóban Oroszország jóban-rosszban kitartó embere – a káosz és a remény zavaros időszakában nyerte meg a választást. Könnyen szerezte meg a győzelmet; szülővárosában, Szentpéterváron több mint 60 százalékot kapott, ez volt a legjobb arány az országban.

Putyin kampányának stílusát nem mindenki szerette. Az *Argumenti i Fakti* című orosz újság „minden idők legunalmasabb választásának" nevezte. A *Moscow Times* a választás eredményére reflektálva azt állította, az orosz állampolgárok érezhetően rendre vágynak és minden reményüket a volt KGB-tisztbe vetik. „A szürke szép" – állította az újság. A *St Petersburger Times* szerint az ország a „lényeggel szemben a stílusra" szavazott. Az írás így folytatódott: „Reméljük, az oroszok szeretik mindazt, amit Putyinról nem kapnak meg. Legközelebb azonban javasolnánk néhány kérdés föltevését." Konsztantyin Tyitov, a szamarai térség kormányzója és liberális elnökjelölt azt mondta, ez nem választás volt, hanem „dinasztikus hatalomátadás, melyet nyilvánvalóan az oligarchák főztek ki az alkotmánnyal és a föderális törvényekkel összhangban". Két másik elnökjelölt, a korábbi kommunista párti parlamenti képviselő Alekszej Podberjozkin és a szélsőjobboldali Vlagyimir Zsirinovszkij tulajdonképpen Putyint támogatta. Az NTV *Kukli* című szatirikus bábműsora a tizenegy „kihívót" Putyin kegyeiért versengő prostituáltakként ábrázolta.

Oleg Kalugin tábornok, a szovjet külső kémelhárítás egykori főnöke, aki leszólta Putyin KGB-s karrierjét, még elutasítóbban szólt a választási kampányról. „Nem hiszek a bűnözéssel átitatott, korrupt Putyin Oroszországában, sánta igazságszolgáltatásával és

jogszerű eljárásaival – írta Kalugin egy nyílt levélben a kinevezett elnöknek. – Ebben a helyzetben kénytelen leszek politikai menedéket kérni a szabad világban.” Putyin önéletrajzában Kalugint „árulónak” és „semmirekellőnek” nevezte. A volt KGB-s vezérőrnagy Cseka-titkokat hozott nyilvánosságra, és azzal tetézte bűneit, hogy az Egyesült Államok szolgálatába állt. 1990-ben a KGB keményvonalasai megfosztották kitüntetéseitől, majd a következő évben visszavonták ezt a döntést. Kalugin azt állította, Putyin azért használja folyton az „áruló” szót, mert „nincs egészen tisztában a joggal”) illetve „az ártatlanság vél elmét szelektíven alkalmazza”. Az egykori KGB-tiszt azt is állította Putyinról, hogy pohárköszöntőt mondott Sztálinra, visszahelyezte Jurij Andropov emléktábláját a moszkvai Lubjankán, és baráti telefonbeszélgetést folytatott Vlagyimir Krjucskovval, a KGB volt főnökével, az 1991-es keményvonalas puccskísérlet vezetőjével. Összességében azonban a Putyin kampányával kapcsolatos kifogásokat elég alaposan elhallgattatták.

Míg a választások zajlottak Oroszországban, tovább dúlt a kegyetlen csecsen háború. A választás napján Jurij Budanov, a 160. orosz páncéloshadosztály negyvenéves ezredese, miután feldúltak egy Tangi-Csu falubeli házat, megerőszakolt és megfojtott egy tizennyolc éves csecsen lányt. Budanov később beismerte, hogy megölte Heda Kugajevát, de elmebaját hozta fel mentségül, s a doni rosztovi bíróság fel is mentette a vád alól. A döntés nagy felzúdulást váltott ki, s az Orosz Legfelsőbb Bíróság perújrafelvételt rendelt el, és emberrablás, emberölés, illetve a hatalmával való visszaélés bűntettében bűnösnek találták. Megfosztották katonai rangjától, valamint a szakadár köztársaságban szerzett Bátorság Érdemrendtől, és tíz év börtönre ítélték. Március elején a brit *Observer* újságírója, John Sweeny részletesen beszámolt az orosz haderők által a Groznijtól nyugatra elterülő Katyir Jurt nevű csecsen faluban elkövetett állítólagos tömegmészárlásról. Sweeny bőségesen talált bizonyítékot arra, hogy akár 363 falubelit és menekültet öltek meg az oroszok egy, az előző hónapban lezajlott támadás során, melyben a légierőt, helikoptereket olaj-levegő bombákat és Grad föld-levegő rakétákat vetettek be a falu ellen. A helybeliek szerint bombával és rakétával lőtték a fehér zászló alatt haladó konvojt is, melynek szabad elvonulást ígértek, ami szintén súlyos emberveszteséggel járt. A olajlevegő bombák alkalmazása különösen aggasztóan hatott. Az ejtőernyővel ledobott vákuumbomba miközben a földre zuhan, benzingőzfelhőt bocsát ki, amely a levegőben meggyullad, óriási robbanást okozva. A „gyilkolás módszere” ez esetben egy hatalmas nyomású hullám, amely megrepeszti a tüdőt és szétroncsolja a belső szerveket. A Genfi Egyezmény betiltotta ennek használatát a civil lakosság ellen. Oroszország csecsen terrorizmusellenes akciója megannyi ártatlan civil életét oltotta ki, keserűséget, gyűlöletet és kétségbeesést keltve. Az orosz hadsereg válogatás nélküli keménykezű taktikája mintha csak a

különösen szélsőséges csecsen szeparatisták kiképzőtisztjének szerepét töltötte volna be. Olyan fejlemény volt ez, amelynek következtében az egyre radikálisabb csecsen lázadók még erőszakosabb és gátlástalanabb terrorista taktikához folyamodtak.

A választást követő napon, március 27-én, hétfőn Putyin számos gratulációt fogadott telefonon: hívta Őt Tony Blair, Bill Clinton és Kína elnöke, Csiang Cö-min, Clinton és Putyin tizenhat perces beszélgetést folytatott. Clinton azt hangsúlyozta, hogy a világ fontosnak tartja Oroszország demokratikus alapjainak megerősítését, és a nemzetközi közösségbe való integrálódásának elmélyítését. A Csecsenföld miatt érzett aggodalmának is hangot adott, és többek között annak szükségességéről is beszélt, hogy a kitudódott emberjogi sérelmekkel kapcsolatban elfogulatlan és átlátható vizsgálatokat kezdjenek, és hogy a nemzetközi szervezetek, valamint a sajtó eljuthasson Csecsenföldre. A Fehér Ház által kibocsátott hivatalos közleményben Clinton kijelentette, hogy az elnökválasztás „fontos mérföldkő a demokratikus Oroszország fejlődésében”; továbbá hogy „a megválasztott Putyin elnöknek megvan az esélye, hogy választói mandátumát a gazdasági reformok, a jogállamiság megerősítése, a bűnözés és a korrupció elleni küzdelem fokozása felé tett konkrét lépésekre váltsa, valamint hogy csatlakozzon hozzánk a nemzetközi biztonság átfogó, közös programjában”. Clinton telefonja hivatalosan is a világ egyik vezető politikusává avatta Putyint, Tony Blair szintén negyedórás telefonbeszélgetésben gratulált Putyinnak, ám a tavasz Csiang Cö-min mindkettejükön túltett. Kína mintha arra szánta volna el magát, hogy felhívja az új elnök figyelmét: Moszkva nem engedheti meg magának a kizárólagos nyugati orientációt. Nem véletlen, hogy Oroszország – Jelcin által visszaállított – birodalmi szimbóluma, az éber kétfejű sas egyidejűleg tekint nyugat és kelet felé.

Putyin mindig kényelmetlenül érzi magát a nagy állami rendezvényeken. Nem volt ez másként beiktatási ünnepségén a díszes, tizenkilencedik századi, aranyozott Nagy-Kreml-palotában sem. Az ünnepségre május 7-én, vasárnap került sor, és mindenki megjelent, aki számított. Parlamenti képviselők, követek, vallási vezetők, különböző méltóságok viselői és barátok töltötték meg a sárga-fehér palotát. Az esetlenül botladozó, láthatóan feszült Putyin a VIP-meghívottak százai szeme láttára félszegen vonult végig az előcsarnok vörös szőnyegén, be a pazar, tíz aranyoszloppal és bronzcsillárokkal díszített Szent András-terembe, az egykori cári trónterembe. Fölment az emelvényre, melynek szegélyén Jelcin és a tizenkilencedik századi cári egyenruhába öltözött Kreml-testőrök álltak, a háttérben pedig ott lógott a hatalmas; aranyból készült orosz kétfejű sas. Putyin és a többi politikus sötét öltönyében nemigen illett a birodalmi Oroszország díszletei közé. Borisz Jelcinen kívül Mihail Gorbacsov, a Szovjetunió utolsó elnöke is ott állt Putyin mellett. Nem sokkal

dél után Putyin, jobb kezét az alkotmány vörös bőrkötéses példányára helyezve, ígéretet tett, hogy megőrzi országa függetlenségét, és a népét szolgálja. Legalább a következő négy évben ő lesz az elnök, Sztálin óta Oroszország legfiatalabb vezetője. Az egész szertartás fél óra alatt zajlott le. A Nagy-palota előtt a Moszkva folyón át ágyúkkal 30-szoros elnöki üdvözlő lövést adtak le, miközben a Katedrális téren az elnöki zászlóval egy Kreml-testőrökből álló csapat vonult fel. Amint a katonazenekar a nemzeti himnuszt játszotta, fölhúzták a Kremlre az orosz zászlót, melynek fehér-kék-piros sávjai, ahogy csapkodnak, láthatók a Vörös térről.

Putyin Ljudmilával és az orosz ortodox egyház fehér szakállas vezetőjével, II. Alekszej pátriárkával még aznap részt vett a Kreml 15. századi, arany hagymakupolás Angyali üdvözlet-katedrálisának szertartásán is. Rettegett Iván, akit bűnei miatt kitiltottak a katedrálisból, negyedik feleségével odakint, az oszlop-csarnokban házasodott össze. A sötét és rideg katedrálisban Putyint az apokalipszist és az utolsó ítéletet ábrázoló, valamint Moszkvának a „Harmadik Rómaként” betöltött szerepét hirdető ősi ikonok és freskók vették körül. A kopott padló, melyen évszázadokon át cárok és csatlósaik jártak, jáspisból készült. A szertartással járó kötelezettségeként Putyinnak egy koszorút is el kellett helyeznie a Citadella fala előtt található Ismeretlen katona sírjára. A Szent András teremben összegyűlt tömeg előtt elmondott nyolcperces beiktatási beszédében Putyin ezt mondta: „Bebizonyítottuk, hogy Oroszország valódi modern, demokratikus állammá válik… A hatalom békés átadása lényeges eleme a politikai stabilitásnak, amelyről álmodtunk, amelyre pályázunk, és amelyet keresünk.”

Oroszország történetében először fordult elő, hogy demokratikusan választott elnök egy másik, demokratikusan választott elnöknek adja át a hatalmat. Putyin beszéde előtt a puffadt arcú Jelcin reszkető hangon mondta az egybegyűlteknek, hogy Oroszország büszke lehet rá, hogy a hatalomátadásra „államcsíny, puccs és forradalom nélkül” került sor. Ez csakis azért volt lehetséges, mert Oroszország „szabad ország”, mely polgárai számára biztosítja a szabadságot. Jelcin még felidézte Putyinnak azokat a szavakat, melyeket szilveszterkor mondott neki, amikor elhagyta irodáját: „Vigyázzon Oroszországra!” A beiktatási szertartás az *ancien régime* elmúlását és az új éra kezdetét jelezte. Putyin elnök a huszonegyedik századba polgártársainak azt a reményét vitte magával, hogy Oroszország jobbá válik, felvirágzik, a rend uralja majd, és az ország fiataljainak lesz jövője. Senki nem tudhatta, hogy a fiatal elnök sikerrel jár-e, de mindenki reménykedett benne, és imádkozott érte.

6. A *KURSZK* ELSÜLLYED

Egy újságírói kérdés: Mi történt a Kurszk*kal?*
Putyin elnök válasza: Elsüllyedt.

2000. augusztus 12-én, szombaton a Barents-tengeren folytatott hadgyakorlat során, miután két, a Richter-skála szerinti 1,5-ös, illetve 3,5-ös erősségű „szeizmikus eseményt” észleltek a helyi idő szerint 11 óra 28 perc és 11 óra 30 perc között, elsüllyedt a *Kurszk,* a K-141 tengeralattjáró. A *Kurszk* csúcstechnológiai alkotás volt, az Antej-osztályozásban 949A jelű (a NATO jelölésében „Oscar II”), manőverezőrakéta-hordozó atom-tengeralattjáró, 118 fős legénységgel a fedélzetén. A világ leghatékonyabb, többfunkciós tengeralattjárójaként számon tartott 154 méteres *Kurszk*ot 1994-ben bocsátották vízre, és 1 milliárd dollárba került. Elejétől a végéig olyan hosszú volt, mint két személyszállító óriásgép. A hajó hatszáz méteres mélységig tudott lemerülni, a felszínen 30, a víz alatt 28 csomós maximális sebességgel haladt. Egyike volt a tizenkét Oscar II-es osztályú tengeralattjárónak, amelyek torpedót és Granit típusú szárnyas rakétát is szállítottak. A *Kurszk*ot elsődlegesen a légi rakétahordozókkal és az orosz vizek közelében hajózó cirkálókkal szemben vetették volna be. A hajó az Északi flotta büszkesége volt. A *Kurszk* elsüllyedése Putyin első komolyabb válságát idézte elő, megrengette nemcsak az elnökségét, hanem az egész országot. A világ együttérzéssel és rémülettel reagált a tragédiára.

Az ekkor negyvenhét éves Putyin 2000 márciusában, elnökké történő megválasztásakor nem volt igazán kiképezve és nem is állt készen az ország irányítására. A homályból bukkant elő, csupán egy politikai posztja volt, az elnökké választása előtti hét hónapon át betöltött kormányfői tisztség. Nem csoda, hogy a katasztrófa első hetében, amikor a *Kurszk,* Oroszország legmodernebb tengeralattjárója és teljes legénysége elsüllyedt, csak kapkodott összevissza. Putyint a múltja nem készítette fel a politikai élet viszontagságaira. A szovjet időkben elsajátított módon, a katonai és biztonsági intézményekhez hasonlóan az első reakciója

Putyinnak is a közöny volt. De mélyen megrázta a közvélemény és a sajtó ezt követő felzúdulása, és a *Kurszk* kapcsán kemény politikai leckét kapott. Ezután kétszeres erőfeszítéssel igyekezett térdre kényszeríteni az orosz sajtót, ami súlyos következményekkel járt a még ekkor is csak szárnyait próbálgató orosz demokráciára nézve.

A végzetes szombat délutánon Putyin a Kremlben tartózkodott, éppen évi szabadságára készült a Fekete-tenger partján elterülő Szocsiba. Csupán négy hónapja volt hatalmon. Miután találkozott Gennagyij Szeleznyovval, a Duma elnökével, délután egy órakor Zil típusú páncélozott limuzinján, a Kreml Szpasszkij-tornyának kapuján át sietve indult a Seremetyevo reptérre. A Vörös téren áthajtva nem is sejtette, hogy a megsérült *Kurszk* ekkor már tehetetlenül feküdt a Barents-tenger fenekén. Nem áll szándékomban e helyt elismételni a *Kurszk* katasztrófájának részleteit, hogy mi történt, hogyan történt, és miként igyekezett az orosz hadiflotta palástolni a szerencsétlenséget és saját tehetetlenségét. Mindezeket az ismereteimet *Kurszk: Oroszország elveszett büszkesége* című könyvemben már közzétettem. Itt azonban fontos megemlékezni arról, hogyan reagált Putyin a katasztrófára, miként nyilvánult meg, és milyen irányban befolyásolta az elnökségét a tragédia.

Az orosz flotta tizenegy órával azután kezdte meg a mentési munkálatokat, hogy a *Kurszk* felrobbant. Vjacseszlav Popov admirális, az Északi flotta parancsnoka értékes időt vesztegetett el, mire szembe mert nézni a kétségtelen igazsággal: a *Kurszk* elsüllyedt. Parancsnoki cirkálóján, a *Pjotr Velikij*en a szonár biztosan érzékelte a *Kurszk* fedélzetén bekövetkezett robbanásokat. Popov azonban sajátos szovjet félelme és tanácstalansága következtében semmit sem csinált. Tudta, a fejébe kerül, ha katasztrófa történt, és nem akarta nyilvánosságra hozni a rossz hírt. A vizsgálatokból az derült ki, hogy huszonhárman élték túl a robbanásokat, és a hajófarba húzódva próbáltak kitartani. Miután tűz ütött ki, augusztus 12-én, szombaton este 7 és 8 óra között az addig még életben maradt legénység is elpusztult. Ezt támasztja alá a boncolás, a hivatalos vizsgálat, a hozzátartozók beszámolói szeretteik holttestének állapotáról, valamint a hadgyakorlatot megfigyelő, közelben tartózkodó amerikai tengeralattjáró (a *USS Memphis),* amely végigkövette a *Kurszk* utolsó óráit. Az utóbb lábra kapott híresztelések, miszerint a legénység még napokig életben volt a rettenetes körülmények között, minden alapot nélkülöz.

Augusztus 13-án, vasárnap reggel 7-kor Igor Szergejev védelmi miniszter telefonált Putyinnak Szocsiba. Az akkor hatvanegy éves Szergejev így emlékszik az elnökkel folytatott beszélgetésre. „A munkahelyemről jelentettem az elnök úrnak, hogy a tengeralattjáró nem válaszol, [és] hogy hol van, noha ekkor még nem határoltuk be.” Putyin első reakciója az volt, hogy az

atomreaktorok állapota felől érdeklődött. Mintha a legénység sorsa másodlagosnak tűnt volna a szemében. Azt a kérdést ismételgette, minden megtettek-e, amit kell, és mi a további teendő. Azt is fölvetette, nem kellene-e megszakítania feketetengeri családi nyaralását. Szergejev biztatóan válaszolt: „Az igazat megvallva, ezt mondtam: »Vlagyimir Vlagyimirovics, az a személyes véleményem, hogy megszerveztük a határozott irányítást, a kutatóeszközöket a vártnál rövidebb idő alatt, sikeresen felvonultattuk, megkezdtük a tengeralattjáró felkutatását… úgy vélem, pillanatnyilag nincs szükség a személyes jelenlétére.« Ma is hiszem, hogy helyes tanácsot adtam.”

Putyin utóbb megbánta, hogy hallgatott Szergejevre, de ekkor még maradt a tengerparton. Fárasztó napirendjén a chilei és jamaikai követek kinevezése, egy híres színésznő hetvenedik születésnapjára üdvözlőlap küldése és egy kis jet-skizés szerepelt. Nyugaton egy politikai vezetőtől hasonló viselkedés ilyen válsághelyzetben elképzelhetetlen lett volna. Ez azonban Oroszország, és a régi szovjet mentalitás jobbára még élt. A jövőben azonban Putyin minden bizonnyal határozottabban rajta tartja az ujját az ország pulzusán.

Ahogyan az orosz haditengerészet folytatta hazugság- és maszatolás-hadjáratát, a *Kurszk* legénységének hozzátartozói a félretájékoztatás és a hivatalos közöny falába ütköztek. Másfél év múltán a hadiflotta még mindig azt a fikciót igyekezett fenntartani, hogy a *Kurszk* a NATO egyik tengeralattjárójával való ütközés után süllyedt el. Eközben Nyugaton nem értették, az oroszok miért nem fogadják el a felajánlott nemzetközi segítséget. Putyin megnyugodott abban, hogy a védelmi miniszter és a hadiflotta minden lehetőt elkövet a túlélők megmentéséért. A hadsereg finoman szólva sem volt teljesen őszinte a siker esélyét illetően, tekintve Oroszország mentőkapacitását, Putyin pedig politikailag elég naiv volt, hogy elhiggye parancsnokai szavát, miszerint urai a helyzetnek.

Az órák múlásával mind belföldről, mind külföldről egyre nagyobb nyomás nehezedett az elnökre, hogy határozottan lépjen fel. Majd Bill Clinton huszonöt perces telefonhívása következett. Clinton ismét felajánlotta az Egyesült Államok segítségét, és arra biztatta Putyint, fogadja el a sok-sok felajánlott segítséget. Nemcsak az orosz közvélemény, hanem az egész világ aggódott a *Kurszk* legénységéért és együtt érzett hozzátartozóikkal. Clinton tudta, Putyin úgy szeretne feltűnni, mint aki minden tőle telhetőt megtett. A Nyugat reakciója azt mutatta, mennyire megváltoztak a dolgok a hidegháború óta, amikor is a NATO és a Varsói Szerződés szemben állt egymással. Clinton hívása után Putyin úgy érezte, nincs más választása, mint hogy elfogadja a nyugati segítséget. Ha nem ezt teszi, érzéketlennek, arrogánsnak, és ami még rosszabb, régi vágású szovjet politikusnak hat. Meg kell mutatnia az országnak és az egész nemzetközi közösségnek, hogy

Oroszországnak nincs rejtegetnivalója, és kész elfogadni minden jóindulatú segítséget. Putyin mindenáron el akarta oszlatni a Nyugatban azt a kétséget, hogy ő netán hideg és számító egykori KGB-apparatcsik volna.

Az orosz hadsereg azonban más eszméket dédelgetett, és más volt a hozzáállása. Az orosz katonai vezérkar számára a NATO ha nem is jelentett közvetlen fenyegetést, mint egykor, még mindig ellenségnek számított, amelyik minden adandó alkalmat megragad, hogy kikémlelje Oroszország titkait. Az orosz haditengerészet ugyan ekkoriban már szorosan együttműködött a NATO-val, de csöppet sem bízott benne. Szilárd meggyőződésük szerint a NATO-országok a mentőosztagaikat arra használják, hogy katonai titkokat lopjanak. Az Északi flotta, mint Oroszország stratégiai és taktikai nukleáris támadóerejének része, történetileg titkosnak számított és a flotta admirálisai ösztönösen gyanakvóak voltak. Elvégre a *Kurszk* Oroszország egyik legmodernebb atom-tengeralattjárója volt, rengeteg titkos anyaggal a fedélzetéri – például titkos fegyverrendszerekkel, amilyen a Granit típusú szárnyas-rakéta. Az immár Putyin által megtestesített politikai vezetés céljai és érzékenységei mások voltak, mint az admirálisok céljai és érzékenységei. Egykori KGB-s tisztként Putyin ösztönösen együtt érzett a flottának avval a vágyával, hogy védje titkait. Ugyanakkor Putyin kezdte megérteni a *Kurszk* tragédiájának politikai jelentőségét. Nem tehette meg, hogy gyengekezűnek és közönyösnek látszódjon. Végtére is személyében a határozott „tettek emberét" választották elnökké. A flotta azonban még mindig jobbnak látta, ha maga próbálkozik és nem jár sikerrel, mint ha bevonják a nyugati segítséget.

Clinton döntő fontosságú hívása után Putyin felülbírálta konzervatív védelmi miniszterét, és utasította admirálisait, hogy fogadják el a nyugati segítséget. A britek csúcstechnológiájú mini tengeralattjárójukkal, az LRS-sel* már úton is voltak Oroszország felé. Előbb elindult, mint hogy az oroszok elfogadták volna az ajánlatot. De elszánva a *Kurszk* hadi titkainak megőrzésére, az oroszok végül nem engedték a vízbe, sem az elsüllyedt tengeralattjáró közelébe az LRS-t. Közben további segítséget ígértek külföldről; Svédország felajánlotta mélyre merülő mentőhajóját (DSRV; *Deep Submergence** *Rescue Vehicle),* amely 400 méter mélyen is képes működni, miközben az Egyesült Államok készenlétbe helyezett két DSRV-t, az *Anlon*t és a *Mystic*et. A norvég *Seaway Eagle,* fedélzetén angol és norvég búvárokkal, szintén elindult a Barents-tenger felé.

---

* A könyvben több helyen is *LR5*-ként szerepel, de a „…az LR5-sel már úton is voltak…" és „…LR5-t." ragozása gyanús lett – az interneten utánanézve az LRS bizonyult helyesnek (*a dig.*).
* Az könyvben szereplő *Submergerrce*t javítottam.

Az orosz sajtó, amely kezdettől bírálta az elnök válságkezelését, fokozott támadásba lendült. A népszerű bulvárlap, a *Komszomolszkaja Pravda* pirossal nyomtatta kövér betűkkel szedett főcímét: „A *Kurszk* legénysége tegnap elhallgatott. Miért hallgat az elnök?” Az *Izvesztyija* című liberális napilap ezt írta: „A K-141-sel együtt elsüllyedt az embereknek az a hite is, hogy az állam megvédi őket a veszélyektől. A hatóságok feneklettek meg.” Eközben a sürgősség érzetének ugyanazzal a hiányával, amely a válság kapcsán az egész főparancsnokságra jellemző volt, Pobozsij altengernagy írt a NATO-nak Brüsszelbe, és találkozót kért, hogy megbeszéljék, milyen intézkedéseket kell foganatosítani a *Kurszk* legénységének megmentése érdekében. Mintha az altengernagy úr nem fogta volna fel, hogy már kicsit kései közös orosz-NATO munkacsoportot felállítani a tengeralattjáró túlélőinek megmentésére. Mindenesetre, mint ezt az oroszok számára többször is tisztázták, ez nem a NATO feladata. A hitetlenkedő újságírók igencsak megütköztek az altengernagy fellengzős, bürokratikus önteltségén, és a javaslat ostobaságán.

Augusztus 18-án, pénteken a hagyományosan Kreml-párti *Komszomolszkaja Pravda* 18.000 rubellel (600 dollár) lefizette az Északi flotta egyik tisztjét, és így végül nyilvánosságra hozták a *Kurszk* legénységének teljes névsorát. A *Komszomolszkaja Pravda* a volt miniszterelnök-helyettes és a több milliárd dolláros ONEKSZIM bankot alapító Vlagyimir Potanyin tulajdonában lévő Interrosz csoport ellenőrzése alatt állt. A hatalom, a politika és a sajtó a posztszovjet Oroszországban egymástól elválaszthatatlan. A tragédia egyik legnagyobb botránya az volt, hogy a haditengerészet, nemzetbiztonsági okokra hivatkozva, mereven elutasította a fedélzeten szolgáló legénység névsorának nyilvánosságra hozását. A megvesztegetéssel bebizonyosodott, hogy Oroszországban minden eladó. Hála a *Komszomolszkaja Pravdá*nak, a legénység hozzátartozói végre megtudhatták, hogy szeretteik a fedélzeten tartózkodtak. Délután, miután a Dumában, a parlament alsóházában fölvetették az állítólagos amerikai vétkességet, William Cohen védelmi miniszter kategorikusan kijelentette, hogy a szerencsétlenségben semmiféle amerikai tengeralattjárónak nem volt szerepe. Ugyanakkor az orosz haditengerészet visszautasította azt a híresztelést, miszerint a saját hajójuk rosszul célzott rakétalövedéke találta volna el a *Kurszk*ot. Igor Gyigalo kapitány, a haditengerészet sajtószóvivője azt a történetet is cáfolta, hogy a NATO által alkalmazott zöld-fehér bóját fedeztek volna föl a Barentstengerben. Késő délután Ilja Klebanov miniszterelnök-helyettes és Vlagyimir Kurojedov admirális Vigyajevóba repült, hogy találkozzanak a hozzátartozókkal. A szerencsétlenség óta most először álltak ki hivatalosan a legénység családtagjai elé.

Klebanov és Kurojedov számára nem volt könnyű a találkozó. Azon az éjszakán zsúfolásig megtelt a vigyajevói tiszti klub. Az összesereglett rokonok dühösek és reményvesztettek voltak, akárcsak Nagyezsda Tyilik. Ugyanakkor voltak olyan hozzátartozók, akik nem jelentek meg. A haditengerészet nagy adag nyugtatót osztott ki a legénység rokonsága között. Orvosokat, pszichiátereket hívtak máshonnan is a helyőrségi városba. Valerija, Andrej Miljutyin harmadik rangú kapitány *[a „harmadik rangú kapitány”, vagyis a „kapitan tretyego ranga” a hadiflottánál rendszeresített rang, amely a szárazföldi erők őrnagyi rendfokozatának felel meg – Sz. B. Z.]* felesége azért nem tudott megjelenni a találkozón, mert akkora adag nyugtatót kapott, hogy az egész napra kiütötte. Vigyajevo fele lakosságát leszedálták, voltak olyan nők, akik még két-három napig szédelegtek. Kicsi és nagy, fiatal és idős mind ugyanazt a mennyiséget kapta. A találkozótól Nagyezsda azt várta, hogy Klebanov őszinte magyarázatot ad arra, mi történt, és igen felbőszült, amikor a miniszterelnők-helyertes megint csak a hivatalos változatot kezdte szajkózni. A rokonok úgy vélték, a hivatalos változat merő hazugság. Voltak nők a közönség soraiban, akik elájultak. Nagyezsda felugrott és elkiáltotta magát: „Disznók! Miért neveltem föl a fiamat? Maguk csak ülnek a babérjaikon és növesztik a hájukat, de nekünk semmink sincs. A férjem huszonöt évet húzott le a haditengerészetnél. Minek? A fiam holtan fekszik a tenger fenekén. Sose bocsátok meg maguknak. Tegyék le a vállapjukat [a tengerésztiszteknek címezve] és lőjék főbe magukat!” A helyi murmanszki televízió felvétele arról tanúskodik, hogy Klebanovot megrázta az asszony beszéde. A politikus ilyen kínos helyzetben nemigen volt még. Egy haditengerészeti tiszt odalépett Nagyezsdához, hogy lecsillapítsa, de az asszony tudomást sem vett róla. A következő pillanatban mögé lépett egy doktornő és kabáton keresztül a karjába szúrt egy injekciót. Nagyezsda Tyilik azonnal összeesett, s ekkor kivitték a teremből.

Különös módon a teremben senki sem ütközött meg túlságosan az injekció bevetésén. A feleségek és anyák közül annyian kaptak nyugtatót, hogy úgy vélték, így van rendjén. Sokan azt gondolták, az orvosok csak a dolgukat végezték, igyekeztek segíteni egy vigasztalan asszonyon. A televíziós kamera egy igen dühös és elkeseredett anyát rögzített, aki számon kérte a miniszterelnök-helyettest, s a következő pillanatban már el is „hallgattatták” egy akarata ellenére beadott nyugtató injekcióval. A *The Times* címlapján így szólt a főcím: „Hogyan hallgattatták el a *Kurszk* matrózának édesanyját”. Az újság azt állította, az augusztus 18-i eset „erősen emlékeztetett azokra az erőszakos módszerekre, amelyeket a KGB alkalmazott a másként gondolkodókkal szemben, elsősorban a Brezsnyev-korszakban.” Míg az újság bizonyos fokig eltúlozta állítását, a Nyugatban megmaradt a kép, hogy Oroszország nem hagyott fel az egykori szovjet módszerekkel. Íme a bizonyíték. Mindent rögzített a

kamera, ahogyan Klebanov „találkozott az emberekkel” a vigyajevói tiszti klubban: a hazugságokat, a tehetetlenséget és a közönyt a szenvedéssel és az egyének elnyomásával szemben. Putyin ezen a ponton határozott úgy, hogy jobb lesz félbeszakítania nyaralását és visszatérni e Moszkvába.

Putyinék végül is augusztus 19-én, hajnali 4:40-kor csöndben visszalopakodtak Moszkvába a Fekete-tenger partjáról, Szimferopolból. Egy hét telt el a *Kurszk* elsüllyedése óta. Az Egyesült Államok szakértői egy torpedó felrobbanását okolták a tragédiáért, és ezt a feltevést erősítették meg a kanadai, a brit, a német, a norvég és az alaszkai földrengésjelentések. Putyin másnap találkozott Igor Szpasszkijjal, a szentpétervári székhelyű Rubin tervezőiroda főtervezőjével és igazgatójával, akinek irányításával a *Kurszk* tervei készültek. A nap végén Putyin legalább igyekezett bizonygatni, hogy teljes körűen informálták a katasztrófáról. Augusztus 21-én hajnali öt és fél hat közőrt a *Seaway Eagle* búvárjai kinyitották a *Kurszk* farának vészkijáratán a külső fedélzeti nyílást. Amikor a belső fedélzeti nyílást is kinyitották, megerősítették, hogy a tengeralattjárót elöntötte a víz, és biztosan nincs túlélő. Az angol és norvég búvárok mintegy hat óra leforgása alatt elérték azt, ami az oroszoknak hét napja nem sikerült. Meggátolta őket az elavult felszerelés, a rossz szervezés, a hivatali halogatás és a nyugati segítséggel szemben tanúsított szemellenzős magatartás. Ha az első nap végére a teljes legénység elpusztult, mint erről már szó esett, nem valószínű, hogy bárkit is ki lehetett volna menekíteni. A tengeralattjáró leggyengébb pontja a vészkijáratok fedélzeti nyílásainak tervezésében és a legénység menekülésre való rossz felkészítésében rejlett. Augusztus 21-én reggel Putyin kormánygyűlést tartott a Kremlben. Nem adott ki közleményt a *Kurszk*ról, a sajtó képviselőinek ezt mondta: „A Barents-tengeren végrehajtott akció műszaki-katonai vetületeiről a védelmi miniszter már beszámolt. Most az eset humanitárius vonatkozásairól fogunk beszélni. A matrózok családjait külön segélyben részesítjük.” Ahogy az újságírók távoztak a helyszínről, még hallották, amint az elnök egy üzletember stílusában azt mondja kollégáinak, hogy Közép-Ázsia biztonsági kérdései és a Barents-tengeri tragédia lesz az ülés napirendjén. Mintha csak azt mondta volna Putyin, hogy a *Kurszk* ügye pusztán egy lenne a kormány aznapi üléséri a számos, megtárgyalandó „műszaki-katonai” kérdés sorában. Ez a megjegyzés elsősorban a bürokratikus közöny benyomását keltette. Putyin és miniszter kollégái nem jól ítélték meg az ország érzelmeit, és még mindig nem fogták fel, milyen mélyen megrázta az embereket mind Oroszországban, mind külföldön a *Kurszk* tragédiája. Ez részben pszichológiai, részben neveltetési kérdés volt.

Este kilenc órakor az Északi flotta katonai tanácsa bejelentette, hogy a *Kurszk* fedélzetén tartózkodó 118 fős legénység kivétel nélkül életét vesztette, majd a tanács részvétet

nyilvánított a hozzátartozóknak. A nemzeti tévécsatornák esti hírműsorukat ünnepélyes zenével vagy a tenger morajával kezdték, s alatta lassan felsorolták a tengeralattjárón odaveszett matrózok nevét. Szeretteiket gyászoló, zaklatott rokonokról mutattak képsorokat. Mocak altengernagy ezt mondta: „Legrosszabb sejtelmeink igazolódtak be. A tengeralattjáró minden zugát elöntötte a víz, a legénység egyetlen tagja sem maradt életben.” Putyin nem adott ki közleményt, nem hirdetett gyásznapot. Az ország gyászolt, és úgy érezte, nincs vezetője.

A sajtó részéről újonnan rázúduló bírálatok hatására augusztus 22-én, kedden Putyin a következő szerdát hivatalos gyásznappá nyilvánította, és végül találkozót kezdeményezett a *Kurszk* fedélzetéri elhunytak családtagjaival. Aznap este Szeveromorszkba repült, ahol találkozott Klebanovval és a kormány vizsgálóbizottságának tagjaival. Klebanov még egy rémes nap elé nézett. A legénység hozzátartozóival tartott következő találkozón egy feldühödött rokon csaknem megfojtotta. Amikor arról kérdezték, hogy mikor adják ki a holttesteket, Klebanov nyeglén így válaszolt: „Pár hónapon… talán egy éven belül. Nem tudom pontosan.” Andrej Kolesznyikov, a *Kommerszant* újságírója szerint a terem felhördült: „Egy asszony… megrázta. „Te disznó, nyomás a helyszínre, és mentsd meg őket!« A tisztek odarohantak és elrángatták a nőt. Nem volt könnyű dolguk. Az asszony csak csimpaszkodott Klebanovba, s közben ezt kiabálta: „Te senkiházi genyó!”

A sajtó pellengérre állította Putyint és a kormányt. Élen a független NTV csatornával és a vele egy akolból való moszkvai Eho rádióval, valamint a *Komszomolszkaja Pravda,* a *Novaja Gazeta* és a *Vremja MN* című újságokkal, a média nagy napja volt, ami az orosz vezetés bírálatát és a katasztrófáról szóló hivatalos tájékoztatás ellentmondásainak feltárását illeti. A bírálatok azonban nem csak az orosz sajtóban jelentek meg. A nyugati újságok és tévék tudósításai alaposan ledorongolták az elnököt. A *The New York Times* augusztus 24-i számának szerkesztői jegyzete ezt írta: „Korai lenne találgatni, vajon ha Putyin elnök úr aktívabban lép föl, meg lehetett volna-e menteni legalább néhány életet, ám ez a viselkedés kedvét szegre azoknak, akik abban reménykedtek, hogy a demokratikus Oroszország felhagy a titkolózás és az emberi szenvedés iránti közöny szokásával, amely a cárizmus és a szovjet uralom évszázadait úgy elcsúfította.”

Három nappal korábban a londoni *Daily Telegraph* szerkesztői jegyzete Putyin vezetését, vagy inkább annak hiányát ostorozta: „Hogy a múlt hét végéig a Fekete-tenger partján maradt nyaralni, ez részéről egyszerre vall érzéketlenségre és felelőtlenségre. Az a törekvése, hogy hadiflottája az új életre kelt nagyhatalom képviselője legyen a világban, miként azt a plakát hirdeti: »A tengeri hatalom Oroszország dicsősége« – pusztán abszurd beképzeltségnek hat.” A *Telegraph* augusztus 21-i

számának szerkesztői jegyzete az orosz média szerepét is méltatta: „Putyin úr szovjet apparatcsik módján igyekezett elhallgattatni a sajtót. Hogy a *Kurszk* miatt teljes joggal rátámadtak, az a hivatalos hübrisz, a hazugság és az alkalmatlanság gyászos történetében csak egy kompenzáló tényező. A szabad társadalom egyik kulcstényezője dühödten játszotta szerepét."

Az orosz média és a kormány viszonya meglehetősen bonyolult. A média 1996-ban teljes egészében felsorakozott a meglehetősen közönséges, „vörös fenyegetés" kampányban Borisz Jelcin újraválasztásáért a kommunista kihívó, Gennagyij Zjuganovval szemben. Előzőleg a média szélsőségesen kritikusan viszonyult Jelcinhez az 1994-96-os csecsen háború miatt, s az elnök támogatottsága egy számjegyűre zsugorodott, mielőtt a tévé és a sajtó mögé nem állt. A média nagy része hasonlóképpen támogatta Putyin kampányát 2000-ben, és még azt is megengedte magának, hogy Putyin politikai ellenfeleit, a korábbi miniszterelnököt, Jevgenyij Primakovot és a moszkvai polgármestert, Jurij Luzskovot céltudatosan rágalmazták. A sajtó a második csecsen háborút (1999-től kezdődően) széles körben támogatta, és fontos szereper játszott Putyin elnökké választásában is. A *Kurszk* szerencsétlensége idején a sajtó hangvétele már kezdett megváltozni. Ez részint abból adódott, hogy a Jelcin és „családja" uralma alatt oly befolyásos oligarchák hirtelen a partvonalon kívül találták magukat.

A Vlagyimir Guszinszkij tulajdonában álló Media-Moszt vállalati egyesülés lépett ki elsőként a sorból és Putyinnal szembefordulva Primakov mögé állt. Primakov korábban külügyminiszter volt, valamint az *SZVR [Szluzsba Vnyesnyej Razvedki – Sz. B. Z.],* a KGB külső hírszerzés ének utóda élén állt. Guszinszkij médiavállalatai – az NTV, a moszkvai Eho rádió, a *Szegodnya,* a *Novaja Gazeta,* az *Obscsaja Gazeta* és az *Itogi* magazin – bírálták a legélesebben Putyint a *Kurszk* katasztrófájának kezelése miatt. A *Kurszk* katasztrófájakor Guszinszkijt már csalás miatt letartóztatták, és külföldi száműzetésben volt. Borisz Berezovszkij, egy másik oligarcha és az ORT, illetve a TV6 televízió, valamint a *Kommerszant* című lap tulajdonosa szintén kívül rekedt a Kremlen, és csalás miatt vizsgálatot folytattak ellene. A médiamogulok harmadik képviselője a *Komszomolszkaja Pravdát* és az *Izvesztyiját* ellenőrzése alatt tartó Vlagyimir Potanyin. Noha általában támogatta a kormányt, Potanyinnak mégis volt félnivalója, hogy az ő vállalkozásai lesznek a következők, amelyek ellen vizsgálatot indítanak. Ezek az oligarchák mind a peresztrojka és a posztkommunizmus kezdetén szerezték vagyonukat. A privatizáció után a vállalatok megszerzésének módja állandó vita tárgya volt, különösen azért, mert akkoriban a magántulajdont szabályozó törvények homályos területnek számítottak. Mint Guszinszkij

megtapasztalhatta, minden vizsgálat az üzleti birodalom felbomlásának lehetőségét hordozta magában.

A média Putyin elleni kirohanásának azonban volt egy másik tényezője is. Az orosz médiumok többsége mindig is kötelességének tartotta a választásokon a hatalmi párt támogatását. Abban a meggyőződésben tették ezt, hogy ez szükséges a stabilitás fenntartásához, a kommunisták kirekesztéséhez és a zökkenőmentes hatalomváltáshoz. A Kreml jelöltjének támogatása mindenesetre a médiafőnökök számára lehetőséget teremtett, hogy később szívességeket kérjenek. A választási győzelem után azonban a média igyekezett megerősíteni függetlenségér. A sajtónak természetesen különös, az orosz társadalom más részein él erősebb érdeke fűződött a szólásszabadság fenntartásához. Amikor Putyin 2000 júniusában letartóztatta Guszinszkijt, ez a szabadság veszélybe került. A sajtó úgy érezte, Putyin megszegi a hallgatólagos megállapodást: mi támogatunk téged az újraválasztásodban, a fennmaradó időben viszont te eltűröd a mi szólásszabadságunkat. A *Kurszk* katasztrófája alkalmat adott az orosz sajtónak, hogy „visszaharapjon”, és megerősítse az 1991-ben, a Gorbacsov elleni keményvonalas puccskísérlet, illetve a Szovjetunió ezt követő felbomlása idején kivívott függetlenségét. Az orosz szerkesztők és újságírók úgy döntöttek, emlékeztetik az elnököt arra, hogy a sajtó szabad. Nem fogták vissza magukat, vitriolos bírálatok láttak napvilágot. Azt az üzenetet közvetítették az elnöknek, hogy nem gázolhat át rajtuk, ne legyen elbizakodott, és arra figyelmeztették, nem jó, ha összetűzésbe kerül velük. Putyin másként látta a helyzetet, és heves haragra gerjedt. Szerinte a sajtó kétségbe vonta elnöki tekintélyét, s ezzel az állam tekintélyét. Az egykori KGB-tisztnek ez túl sok volt. A megtorlás később következett.

Az elnök népszerűsége visszaesett, ami a közvéleménynek a válságkezelésére adott reakcióját tükrözte. Az Össz-oroszországi Közvélemény-kutató Központ *[VCIOM – Sz. B. Z.]* felmérése szerint Putyin támogatottsága egy hét alatt 8 százalékkal, 73-ról 65 százalékra esett. Egy másik közvélemény-kutatásból, melyet a Romir ügynökség végzett el, az derült ki, hogy a moszkvaiak 28 százaléka gondolta, hogy a Putyinról alkotott véleményük a katasztrófa rossz kezelése miatt romlott. A megkérdezettek több mint háromnegyede úgy gondolta, Oroszországnak előbb kellett volna nemzetközi segítséget kérnie, mint az megtörtént, és ötből egy válaszadó Putyint tartotta felelősnek a tengeralattjáró legénységének halála miatt. A megkérdezettek több mint egyharmada gondolta úgy, hogy a *Kurszk* és legénysége vesztéért a haditengerészet felső vezetését terheli a felelősség. Mind több anekdotikus történet szolgáltatott bizonyítékot arra, hogy Putyinnal szemben, aki korábban nem tudott hibázni, kialakulóban van egyfajta ellenérzés. Mihail Alekszandrovics egykori katonai búvár Szeveromorszkba tartva ezt mondta arról, hogy Putyin a

matrózok családjához készült látogatóba: „A látogatás már nem oszt, nem szoroz. A jó híre két nap alatt romba dőlt. Hiába kezd most kapkodni a kormány, hogy csináljon valamit, ezt a legelején kellett volna. Úgy látszik, könnyebb eltemetni száz embert, mint kiadni egy államtitkot.”

Irina Belozjorova, aki férjét, Nyikolaj Belozjorovot *[harmadik rangú kapitány – Sz. B. Z]* vesztette el, és Vigyajevóban élt tízéves fiával, Alekszejjel, alig várta, hogy elmondhassa Putyinnak, mit gondol róla. „Csak azt fogom neki mondani, mennyire örülök, hogy nem rá szavaztam. Ő nem elnök. Csak egy stróman” – mondta indulatosan. Noha érthető módon a Vigyajevo környékén élő tengerészközösség keserűbb volt, mint a lakosság többi része, meglepő, hogy Oroszországban milyen széles körben éreztek haragot és gondolták azt – árulás történt. A moszkvai Megváltó Krisztus-katedrálisban a *Kurszk* legénységéért tartott gyászmisén részt vevő húszéves Jevgenyij Levlampijev így értékelte Putyint: „Úgy került hatalomra, hogy kihasználta az emberek erős múlt iránti nosztalgiáját, a nemzeti megalázottság érzését és a csecsen kérdést. Sosem hittem volna, hogy egyszer elárulja a fegyveres erőket.” Levlampijev nem Putyinra szavazott, mert nem bízott a szólásszabadság és a demokrácia iránti elkötelezettségében. Egy másik, a szertartáson szintén részt vevő moszkvai fiatal, a tizenhat éves Natasa Lemjagova szerint: „Ezért a hibájáért drágán megfizet majd. Már az első napon Murmanszkba kellett volna repülnie.”

A politikusok is bírálták Putyint a válságra adott válasza miatt. Alekszandr Ruckoj egykori orosz alelnök, Kurszk megye kormányzója arra utalván, hogy Putyin későn érkezett a szerencsétlenség színhelyére, ezt mondta: „Ha én elnök lennék, a leggyorsabb gépen érkeztem volna.” Borisz Nyemcov, a Dumában a Jobboldali Erők Szövetségének vezetője, volt reformpárti miniszterelnök-helyettes parlamenti vizsgálatot kért. A fiatal, világos beszédű, angolul kiválóan tudó Nyemcov szerint a vizsgálatnak a következőket kellene kiderítenie: „Először is, a katasztrófa valódi okát; aztán azt, hogy a kormány és az elnök úr mindent megtett-e matrózaink megmentéséért.” Nyemcov Putyint személy szerint is bírálta. „Putyin erkölcstelenül viselkedett – mondta. – Mint főparancsnoknak nincs joga nyaralni, amikor matrózai ilyen tragédiát szenvednek el. Arra sincs ésszerű magyarázat, miért nem fogadta el a külföldi segítséget már jóval előbb, miért kellett annyi időt elvesztegetnie.”

Gennagyij Zjuganov, az ötvenhat éves volt elnökjelölt és a Duma kommunista frakciójának vezetője a hadsereget vádolta, és azt állította, hogy nem tájékoztatták rendesen az elnököt. Zjuganov nem először szalasztja el a lehetőséget, hogy politikai csapást mérjen a Kremlre, ami azt is jelzi, miért szorul folyton ellenzékbe. Egyes kommentátorok úgy vélik, a kommunisták túl elnézők Putyin adminisztrációjával, mivel alkut kötöttek és

megkapták a parlament elnöki posztját meg néhány fontos bizottsági helyet. Zjuganov mindig is azt a benyomást keltette, mintha félne attól, hogy zavart kelt, de mintha attól még inkább tartana, hogy elnök lesz. Jelcint nem tudta megverni, hiába vezetett vele szemben eleinte, és úgy tűnt, Putyint se győzi le soha. A történelem és a demográfia azonban talán még nyomósabb indok amellett, hogy a kommunista blokk öregedő támogatói miért teszik biztossá a mai Oroszországban a választási fiaskót.

Amikor augusztus 22-én Putyin megérkezett Szeveromorszkba, azzal az óriási kihívással nézett szembe, hogy visszaszerzi-e a politikai kezdeményezést, és megerősíti-e támogatottságát. Feldühödve a sajtóra, illetve a negatív közvélemény-kutatási eredmények ismeretében úgy döntött, ellentámadást indít. Stratégiája először is abból állt, hogy találkozót szervezett az odaveszett *Kurszk* rokonaival – tíz nappal azután, hogy a tengeralattjáró elérte a Barents-tenger fenekét. Úgy kellett mutatkoznia, amint részvétét fejezi ki a hozzátartozóknak, akik elvesztették szeretteiket. Aztán, hogy bocsánatot kér a fiaskó miatt és nagyvonalú kárpótlást ajánl fel az elhunytak hozzátartozóinak. Végül pedig lépéseket tesz bírálói elhallgattatása érdekében. Az Északi flotta főhadiszállásán a Klebanovval és a kormány által kinevezett vizsgálóbizottság vezetőjével folytatott megbeszélés után Putyin Vigyajevóba indult, hogy találkozzon a legénység rokonaival. Este 8 óra körül ért a helyszínre. A sajtót Szeveromorszktól és Vigyajevótól egyaránt távol tartották, Putyin látogatásáról csak az akkor már állami felügyelet alá vont NTV tudósított. Az elnök állig begombolkozva, nyakkendő nélkül, fekete öltönyben és fekete ingben jelent meg. Vigyajevóban elsőként a *Kurszk* parancsnokának, Gennagyij Ljacsinnak a feleségével, Irina Ljacsinával találkozott. Míg az elnök a parancsnok feleségével és lányával beszélt, az operatőr nem mulasztotta el lefilmezni a parancsnok lakásának nedves, hámló vakolatú falait. A lakásból – Irina kíséretében – kilépve Putyin rövid sétát tett, sokakkal kezet fogott, és beszélt az egybegyűlt tömeghez. Ezután a tengeralattjárósok tiszti klubjába ment, ahol körülbelül 600 dühös és elkeseredett vigyajevói várta. A közönség soraiban 350 olyan ember volt jelen, aki férjét, fiát vagy testvérét vesztette el. A komornak, sápadtnak és elcsigázottnak látszó Putyint a késő éjszakába nyúló, feszült légkörű megbeszélés hat órája alatt végig ellenségesen faggatták. Ilyen találkozót, természetesen, azelőtt sosem élt át.

Ahogy a jelenlévőkhöz szólt, nyilvánvalóvá vált, hogy az elnök számos lojális támogatójából élesen bíráló ellenzéki lett. A düh, sőt a gyűlölet szinte tapintható volt. Nem mind irányult Putyin ellen: mellette ült a haditengerészet két vezetője, Kurojedov és Popov is, és a közönség többször is lemondásra szólította fel az admirálisokat. A haragos rokonok ilyen

kérdésekkel bombázták Putyint: „Miért ölte meg a fiainkat?” vagy „Kit büntet meg a halálukért, és hogyan?” Mások ezt kérdezték: „Mit gondol, életben lehetnek még?” A tömegben egy hölgy elájult, mások hisztériás rohamot kaptak. A kérdések pedig tovább záporoztak: „Mikor hozzák haza a holttesteket?”, „Élve vagy halva, de mikor kapjuk őket vissza?” Sokan nem tudták elfogadni, hogy szeretteik meghaltak. Kérdéseket kiabáltak, és feszülten hallgatták a válaszokat. Putyin csaknem megtört a támadások súlya alatt, de megőrizte rideg nyugalmát, tudatosan figyelt ellenséges vallatóira. Irina Belozjorova, a *Kurszk* egyik áldozatának özvegye ezt mondta: „Én még meg is sajnáltam. Mindenki egyszerre kiabálta a kérdését.” Putyin igyekezett vigasztalni a hozzátartozókat: „Mérhetetlen bánat érte Önöket, nincs elég vigasztaló szó. A szívem fáj, de az Önöké még jobban fáj.” Putyin az elején elkövette azt a hibát, hogy atyáskodni próbált: „Önökhöz hasonlóan én sem vagyok szakértő.” A közönséget, soraiban megannyi tapasztalt tengeralattjárós matrózzal, felbőszítette az elszólás. Valaki azt kérdezte, miért nem fogadták el hamarabb a nemzetközi segítséget. Putyin a hivatalos változattal próbálkozott: „Amint felajánlották a segítséget, augusztus 16-án, szerdán azonnal elfogadtuk…” Be sem fejezhette, túlkiabálták. A médiákból látnivalóan mindenki értesült róla, hogy már augusztus 14-én ajánlottak külföldről segítséget. Egy asszony a közönségből ezt kiabálta: „Ezek az emberek hittek az államban. Az államnak meg kellett volna mentenie őket. Maga nem tudja, mennyire hittek!” Másvalaki ezt ordította: „Legalább ötöt megmenthettek volna! Gazemberek!”

Putyin gyorsan taktikát váltott, úgy döntött, az őszinteség jobb politika lesz, és híressé vált kocsmai stílusát vette elő. A második csecsen háború idején ezzel kavart vihart: „kisöpörjük ezeket a gengsztereket a retyóba”, *[Már korábban írtam: nem ezt mondta Putyin. Ennél jóval durvábban fogalmazott.* Ő *ugyanis azt mondta, „ha kell a retyón fingatjuk ki őket!” – Sz. B. Z.]* Putyinnak a lázadók kapcsán elhangzott reakciója az orosz folklór része lett. Az egyik matróz felesége azért hordta le az elnököt, hogy ugyan miért kell Oroszországnak a norvég mély tengeri búvárokra hagyatkoznia. Putyin közbevetette: „Ennek az országnak gőze sincs semmiről.” Kicsit később, a témába belemelegedve ezt mondta az elnök az összegyűlt hozzátartozóknak: „A hatalomban töltött száz napért vállalom a felelősséget. De ha az elmúlt tizenöt évről van szó, maguk közé ülök, és én is őket kérdezem.” Putyin átsiklott azon, hogy elnökké választása előtt hét hónapon át miniszterelnökként működött, még azelőtt pedig a KGB utódszervezetének, az FSZB-nek az élén állt. Jóllehet az elnöki tisztet csak száz napja töltötte be, az 1990-es évek közepe óta a hatalmi centrum közelében tartózkodott. Kétségkívül volt, akinek imponált Putyin egyenes beszéde. Igyekezett csillapítani a kedélyeket. Putyin látogatásáig az áldozatok rokonai 1.000 rubelt (37 dollárt) kaptak. Az elnök most azt ígérte, hogy az elhunytak

családja tízévi fizetést kap kárpótlásként. A hallgatóság szegényebb tagjai ezt valamelyest talán értékelték volna, a jelenlévők közül sokan azonban szkeptikusak voltak. Egy volt tengeralattjárós így beszélt erről: „A tisztek feleségei azonnal rájöttek, hogy őket megveszik, a valódi bűnösök pedig nem kerülnek bíróság elé.” Az ellenséges légkörű találkozó olyan fájdalmas tapasztalat volt Putyin számára, hogy a televízióban csak pár másodperces képsort adtak le róla az RTR állami csatornán, azt is hang nélkül. Noha vegyes érzelmekkel fogadták Putyin szereplését, egyes hozzátartozók úgy találták, a nagy nyomás alatt egészen jól viselkedett, mások úgy érezték, túl hideg és magabiztos volt.

Vlagyimir Csajkin tizenegy éven át szolgált alhadnagyként egy tengeralattjárón. Mint mondta, Putyinra szavazott, és most úgy érzi, vezetője csúnyán elszámította magát: „Nem akkor érkezett a helyszínre, amikor szükség lett volna a jelenlétére, hanem akkor, amikor mát látni se akarják.” Olga, Dmitrij Kolesznyikov főhadnagy özvegye ezt mondta: „Elnökünk hatalmas hibát követett el. Tengerre kellett volna szállnia, hogy személyesen felügyelje a mentési munkálatokat. Aztán egyenesen hozzánk, rokonokhoz, hozzátartozókhoz kellett volna sietnie, hogy erkölcsi támaszt nyújtson. Mindannyian ezt vártuk.” Olga Kolesznyikovának csalódást okozott, ahogyan Putyin a találkozón viselkedett, és mélyen megdöbbentette. „Azt vártam, hogy vigasztaló, együttérző szavakat mond. Ehelyett kárpótlásról beszélt, arról, hogy kifizet bennünket. Undorító volt, és bántó.” Egyes hozzátartozók el se mentek a találkozóra. Marina Sztankevics, a *Kurszk* orvosának özvegye így fogalmazott: „Azért nem mentem el, mert látni se bírom azt az embert.” Más hozzátartozók túl elkeseredettek voltak vagy túl sok nyugtatót kaptak ahhoz, hogy megjelenjenek. Lilia Sevcova a moszkvai Carnegie Központból később így foglalta össze: „Putyin nem értette meg, hogy ez az ő ideje, hogy most válhat vezetővé, és elszalasztotta az alkalmat.”

Putyint más kellemetlenség is érte. Az eredeti terv szerint másnap a legénység rokonaitól körülvéve koszorút helyezett volna el a szerencsétlenség színhelyén. Ez az esemény lett volna a szerdai nemzeti gyásznap csúcspontja. A családok azonban nem kértek belőle. Nem akarták tudomásul venni szeretteik halálát, és attól féltek, ha Putyin letudja ezt a látványos eseményt, ők is, hozzátartozóik is feledésbe merülnek. Az újabb kommunikációs katasztrófától tartva Putyin lemondta a szertartást, és váratlanul visszatért Murmanszkba, majd Moszkvába. Emberemlékezet óta ez volt az első olyan szertartás, amelyről a közvélemény nyomására a Kreml lemondott. Putyint nyilvánvalóan megrázta az érzelmek ereje, amellyel Vigyajevóban szembesült. Pályafutása során ez a találkozás állította a legnagyobb próbatétel elé, és épp csak átvészelte. Előtte nemigen értette a *Kurszk* elsüllyedése után

az Oroszországot hatalmába kerítő traumát és közfelháborodást. Most azonban már érezte, és dühös volt és riasztotta is, hogy ekkora harag árad személyesen őfelé. Mardosó lelkiismeret-furdalásában megígérte a gyászoló családoknak, hogy az egész tengeralattjárót felszínre hozatja, és minden holttestet kiad, hogy tisztességgel eltemethessék őket.

Az orosz ortodox egyház próbált segíteni. Miközben Putyint dühödten támadták, Alekszej pátriárka, az ortodox egyház feje televíziós beszédében azt mondta, ő tudja, milyen fájdalmasan érintette Putyint a tragédia. Az egyház jó viszonyt ápolt a Kremllel, a csecsen konfliktusban is támogatta, cserébe azt várta a kormánytól, hogy korlátozza az „idegen” vallások oroszországi terjedését. Ennek eredményeként meglehetősen bizarr törvény született, amely betiltotta például az Üdvhadsereget és a baptista egyházat, de még más vallások, így a római katolicizmus oroszországi jelenlétét is fenyegette. Az „Új Oroszországban” törvényesen csak a szovjet időben bejegyzett egyházak működhettek. Vallási értelemben az orosz ortodox egyház azokra az időkre kacsingatott vissza, amikor a Szovjetuniótól állami monopóliumot kapott. Ennek következménye korlátozott vallásszabadság lett, s a papság KGB-ügynökökkel paktált le.

Augusztus 23-án, szerdán visszatérve a Kremlbe, Putyin az egész országnak szóló, hosszú tévéközvetítésre készült. Amikor a nemzeti gyász estéjén megjelent az RTR állami csatorna adásában, a Kreml tetején a félárbocra eresztett orosz és elnöki zászlóval, személyesen kért bocsánatot a katasztrófáért: „Felelősnek és bűnösnek érzem magam a tragédia miatt.” Az elnök lassan, megfontoltan beszélt, nem sok érzelmet mutatott. KGB-s neveltetése az ilyen és hasonló helyzetekben mindig ki ütközött, és valóban ridegnek és számítónak hatott. Azt mondta, akiről bebizonyosodik, hogy felelős a tragédiáért, elnyeri büntetését, de csak akkor lehet megfogalmazni a vádat, ha „teljes egészében felderítettük, mi és miért történt”. Putyin bejelentette, hogy Szergejev védelmi miniszter hétfőn, miután a norvégok közölték, hogy a Kurszkot elöntötte a víz, felajánlotta lemondását; továbbá hogy Kurojedov és Popov admirális, az orosz haditengerészet, illetve az Északi flotta parancsnoka másnap ajánlotta fel lemondását. Ígéretet tett a fegyveres erők reformjára, de visszautasította, hogy a *Kurszk*kal a haditengerészet becsülete és az ország büszkesége is elsüllyedt volna. „Országunk ennél rosszabbakat is átvészelt már” – mondta. Megkövette a nemzetet, majd folytatva háromágú ellenstratégiáját, melyet még azelőtt gondolt ki, hogy Vigyajevóba látogatott volna a *Kurszk* legénységének családjaihoz. Ezúttal a médiát vette célba, és egész RTR-beli megjelenésének leginkább figyelemre méltó része az Oroszország nagy multimédia-vállalkozásait ellenőrzésük alatt tartó oligarchák elleni vitriolos kirohanása volt. Putyin rámutatott, hogy az elmúlt napokban azok vették védelmükbe a *Kurszk*

legénységét és hozzátartozóikat, akik „hosszú ideje a hadsereg, a flotta és az állam lebontása mellett emelnek szót”. Külön is kiemelt egy „bizonyos személyt, aki egymillió dollárt juttatott” az elhunytak családjainak, utalva ezzel a Borisz Berezovszkij *Kommerszant* című lapja által indított kampányra, melynek során adományokat gyűjtött a legénység hozzátartozói számára. A témába belemelegedve csípős megjegyzésében burkolt fenyegetést fogalmazott meg: „Jobban tették volna, ha a Földközi-tenger mellett, a francia és spanyol partokon álló villáikat adják el. Mivel csak ezzel magyarázhatták volna ki, miért lett a tulajdon törvényes cégek mögött álnéven bejegyezve. És persze föltehetjük a kérdést: honnan volt erre pénz?”

A Putyin televíziós szereplése előtti napon az ORT és az NTV tévécsatornák arról adtak le riportokat, hogy a Kreml miként próbálta korlátozni a média jelenlétét az elnök és a *Kurszk* legénysége hozzátartozóinak kínos vigyajevói találkozóján. Borisz Berezovszkij, akinek kezében volt az ORT televízió és három jelentős napilap, egy hatalmas villaegyüttessel rendelkezik a Côtes d’Azures-ön*, Antibes-ban. Nemrégiben mondott le Duma-tagságáról, hogy megalapítsa Putyin „konstruktívellenzékét”. Vlagyimir Guszinszkijnak, az NTV és több újság, magazin és rádió állomás tulajdonosának Dél-Spanyolországban, Sotograndéban áll drága villája. Egy értékes ingatlanportfolió részeként Berezovszkij londoni, Guszinszkij pedig londoni, izraeli és New York-i ingatlanokkal is rendelkezett. Putyin pontosan tudta, miről beszél. Még az FSZB főnökeként járt Guszinszkij spanyolországi villájában, mint a mágnás személyes vendége. Putyint azonban feldühítették a pofonok, melyeket korábbi szövetségeseitől kapott. Elhatározta, hogy lecsap rájuk, és ráteszi a kezét az általuk ellenőrzött médiumokra. Amikor Putyin a mágnások üzleteinek állítólagos kétes történetére és pénzügyleteire utalt – amit Oroszország új üzleti elitjének (az „új oroszoknak”) csaknem bármely szereplőjére alkalmazhatott volna –, lényegében háborút hirdetett az őt bíráló oligarchák ellen. És nem blöffölt. Valóban tönkre akarta tenni őket, és neki is látott. A folyamat során Oroszország független sajtójára tiszteletteljesebb, a Kremlt támogató alapállást kényszerített. Ezzel nagyban megkönnyítette a saját útját 2004-es újraválasztásához.

Aznap, amikor Putyin a tévén keresztül szólt a nemzethez, Valentyina Marvijenko miniszterelnök-helyettes, Szentpétervár későbbi kormányzója bejelentette a *Kurszk* áldozatainak családjai számára nyújtandó kárpótlás feltételeit. Minden család megkapja az elhunyt tízévi fizetésének megfelelő összeget, ingyen lakást Oroszország tetszőleges városában, az áldozatok hatvanöt gyermeke ingyen tanulhat felsőfokú intézményekben, és a hozzátartozók számára ingyenes pszichiátriai tanácsadást

* Helyesen: *Côte d’Azur-ön* – azaz Azúr-parton. Értelmezhetetlen a többes szám.

biztosítanak. Ilyen csomagot azelőtt soha nem biztosítottak katonai szolgálat teljesítése közben elhunytak hozzátartozói számára, sem ami az ajánlat nagyvonalúságát, sem ami gyorsaságát illeti. Az átlagosan havi 150 dolláros fizetést alapul véve a 25.000 dolláros összeg Oroszországban kisebb vagyonnak számított. A *Kurszk* legénységének nagy része havi 35-50 dollárt keresett, a kapitány, Gennagyij Ljacsin (a parancsnok) 200 dollárt vitt haza. A moszkvai vagy szentpétervári lakással az áldozatok családjai valóban úgy érezhették, hogy rendesen gondoskodtak róluk. A kártérítés olyan nagyvonalúra sikerült, hogy utóbb politikailag vissza is ütött. Veronika Marcsenko az Anyák Jogai csoporttól és Valentyina Melnyikova a Katonaanyák Bizottságából keserűen panaszolta, hogy akiknek hozzátartozói Csecsenföldön vagy másutt vesztették életüket, az államtól csak alamizsnát kaptak. Melnyikova úgy vélte, az állam arra törekedett, hogy megvásárolja az „elhunytak hozzátartozóinak hallgatását”. Az Oroszországból és a világ minden tájáról érkező adományokkal együtt a *Kurszk* legénységének családjai még az állam által megígért kártérítési csomagnál is többet kaptak. Végső soron egy-egy családnak 35.000 dollárt fizettek ki, s ebben még nincs benne az új lakás ára, sem a jótékonysági forrásokból származó összegek. Talán érthető, hogy ez keserűséget és irigységet váltott ki azokból, akik férjüket, testvérüket, gyermeküket a csecsenföldi vagy az afganisztáni harcok során vesztették el. Bizonyos cinikus föltételezéseknek is tápot adott az intézkedés arra vonatkozóan, hogy a kormányt mi motiválhatta a gyors és nagyvonalú adományozásban.

Az RTR-en elhangzott beszédet követő két napban Putyin bejelentette, hogy a hadsereg és a szövetségi közszolgálat alkalmazottainak megemelik a fizetését, illetve négy új tengeri mentőközpontot hoznak létre. A fegyveres erők, a rendőrség, a börtönőrök, a vámosok és az adórendőrség számára decembertől 20 százalékos fizetésemelést ígért az elnök. 2001 januárjától a szövetségi közszolgálati alkalmazottak további 20 százalékos béremelésre számíthattak. Arra is számítani lehetett azonban, hogy e látszólag nagyvonalú fizetésemelések inflációt gerjesztenek és az adózási szabályok változását vonják maguk után. 2001-re 15%-os inflációt irányoztak elő, és most először a katonai alkalmazottaknak is adót kellett fizetniük. Putyinnak a tengerészeti mentőszolgálat forrásainak növelésére és általában a fegyveres erők fizetésének emelése érdekében tett erőfeszítései csak félgőzzel beindított reformkísérletet jelentettek. Az orosz hadsereg teljes körű reformjára lett volna sürgősen szükség, ám nem úgy látszott, hogy Putyin képes lenne ekkora feladat végrehajtására. Ellentámadása révén azonban ismét magához ragadta a politikai kezdeményezést. Ismét ura volt a helyzetnek, valódi vezetőként tűnt fel. Az elnök bocsánatot kért népétől, kártérítést nyújtott a *Kurszkon* életét vesztett legénység családjainak, reformokat ígért és támadást indított bírálói ellen. Egy olyan országban, ahol az üzleti élet vezető alakjait jobbára

csak tolvajoknak tekintették, jól vette ki magát az oligarchákkal szembeni fellépés. A közvélemény úgy érezte, az oligarchák a mocskos privatizációból, valamint a Kremlhez és Jelcin „családjához” fűződő szoros kapcsolatukból húztak hasznot. A *Kommerszant* című napilap szerkesztője ezt mondta Putyinról: „Cinikus, de realista. Túl késő már, hogy visszarendezzük az ország tulajdonviszonyainak rendszerét. Az oligarchákkal azonban nem csupán az adójukat fogja megfizettetni. Ez minden, de ezt mindenki helyesnek találja.”

2000. szeptember 19-én úgy döntött, kiadja az elsüllyedt *Kurszk* legénységének holttesteit. Két héttel korábban beismerte, hogy a legénység valószínűleg nem sokkal a tengeralattjáró elsüllyedése után meghalt, és hogy lesüllyedése után semmiféle jel nem jött a szerencsétlenül járt hajóról. A felhozataláról 5.800.000 dolláros szerződést írtak alá az amerikai Halliburton cég norvég leányvállalatával. Október 25-én tizenkét holttestet hoztak fel. Köztük volt az elhunyt Dmitrij Kolesznyikov hadnagy, aki elszenesedett kezével még ekkor is szívéhez szorította az elöljáróinak és szeretett Olgájának szóló följegyzést. Olgának azt üzente, hogy szereti, és hogy ne essen kétségbe. Az elöljáróinak szóló följegyzés az első robbanást túlélő huszonhárom fő névsorát tartalmazta. Kolesznyikov üzenete bizonytalanságot és súlyos önvádat ébresztett az országban. Ekkor még nem lehetett tudni, meddig élt túl a legénység maradéka, és hogy lett volna-e esély a megmentésükre. Kolesznyikovot szülővárosában, Szentpéterváron temették el, teljes katonai tiszteletadás mellett. Becsületére legyen mondva, Putyin megtartotta ígéretét, felhozatta a 18.000 tonnás *Kurszkot* és kiadta a holttesteket a családjaiknak. Az egész akció teljes költségét 130 millió dollárra becsülik. A mentési munkálatokra költött összeg csaknem kétszerese volt a haditengerészet költségvetéséből az összes tengeralattjáró működtetésére szánt éves keretnek. Akadtak, akik csöndben bírálták a mentési akciót, és csak az elnök presztízsét növelő költséges, politikai indíttatású intézkedésnek tartották. Mások úgy vélték, nemcsak pénzügyi szempontból őrültség a vállalkozás, hanem azért is, mert veszélyezteti a környezetet. Ha a reaktorok szivárogni kezdenek a felhozatal során, a következmény egy víz alatti Csernobil kialakulása lehet, ami végzetes következményekkel járhat a sarki ökoszisztémára és a Barents-tenger gazdag halállományára nézve. A norvégok érthető módon idegesek voltak. A *Kurszk*on kívül öt – két amerikai és három orosz – atom-tengeralattjáró feküdt az óceán fenekén, 5.000 méteres mélységben. Korábban még senkinek sem sikerült ilyet felszínre hoznia.

Ezúttal azonban más volt a helyzet. Az egész mentési munkálat soha nem látott módon áttekinthető volt. Az oroszok honlapot nyitottak, ahol óráról órára jelentést tettek közzé a mentési munkálatokról. Szergej Jasztrzsembszkijt, Putyin egyik

közeli tanácsadóját és az események kimagyarázásának nagymesterét nevezték ki a *Kurszk* felhozatalára vonatkozó tájékoztatás koordinátorává. A Halliburton konzorciummal szerződést bontottak, miután a cég közölte, nem hajlandó azzal kockára tenni a biztonsági szempontokat, hogy 2001 vége előtt megkísérli felhozni a *Kurszk*ot. Szerepét két holland fél, a Mammoet és a Smit International vette át. Orosz, brit, holland és norvég búvárokat is alkalmaztak. A felhozatalt 2001. október 7-én kezdték meg, s a művelet látványos műszaki sikert hozott. A *Kurszk*ot 108 méteres mélységből emelték felszínre. A hajótestet a Kola-félszigeten található Roszljakovóban helyezték szárazdokkba, és ott eresztették le belőle a vizet. A fedélzeten maradt holttesteket kiemelték és mindegyiküket szülővárosukban temették el. A legénységből három főt nem siketült azonosítani. A 22 Granit típusú szárnyas rakétát eltávolították, nagy mennyiségű robbanóanyaggal egyetemben. A nukleáris reaktorok épen maradtak, maga a *Kurszk* azonban darabokra tört a *Nerpa* hajójavítóban. Amikor Vlagyimir Usztyinov főügyész 2001 decemberében jelentést készített, az orosz haditengerészetet vádolta, és a megtorlás nem is váratott sokat magára. Putyinnak azt mondták, a tengeralattjáró elsüllyedését a „hagyományos nemtörődömség” okozta. A kremlbéli találkozó után Putyin néhány órán belül három magas beosztású admirálist mozdított el, és további tizenegy vezető poszton lévő tisztet mentett föl. Az elnöki sajtószolgálaton keresztül kibocsátott sajtóközleményben az elnök azt mondta, a *Kurszk* katasztrófájának okait feltáró vizsgálatok elegendő bizonyítékot szolgáltatnak arra nézve, hogy „meglehetősen határozott következtetéseket vonjunk le a hadgyakorlatok szervezésére irányuló előkészületek minőségére és a kutatási-mentési munkálatok szervezésére vonatkozóan”. Putyin tisztogató akciója nemcsak azt mutatta meg, hogy ki az úr a háznál, hanem azt is, hogy a Kreml nem tűri el a régi vágású, reformellenes, obstrukciós eljárásokat a hadseregben. Putyin reformokat akart, és nem hiányzott neki a régi gárda ellenállása. A *Kurszk*-válság lehetőséget adott neki, hogy túladjon a „régi bútordarabokon”, és olyan embereket helyezze a vezető tiszti posztokra, akik neki köszönhetik előmenetelüket. A haditengerészetnél végrehajtott menesztések után három nappal Putyin megjelent Oroszország legújabb atom-tengeralattjárójának, a *Gepard*nak a vízre bocsátásánál a fehértengeri Szevmas hajógyárban, vagyis ott, ahol hét évvel korábban a *Kurszkot* is vízre tették. Putyin előző nap azt mondta kabinetjének, hogy a következő év prioritása a katonai költségvetés lesz, mivel a kormány elszánta magát „a katonai reform komoly és nagyra törő programjára”. A többfunkciós *Gepard* a világ egyik legcsöndesebb és leggyorsabb tengeralattjárója, 110 méter hosszú, 12 270 tonnás, 600 méter mélységig tud lemerülni és legnagyobb sebessége víz alatt 35 csomó. A *Kurszk*nál kisebb, 24 Granit típusú nukleáris szárnyas rakéta hordozására alkalmas. Kurojedov admirális, a

haditengerészet főnöke azt mondta, „szimbolikus jelentőségű, hogy az elveszett tengeralattjárót egy újjal pótoljuk”. Oroszország, mondta, fejleszti flottáját, „amelyet a *Kurszk* fedélzetén elhunyt legénység emlékének szentel”, Oroszország próbálta helyreállítani megtépázott büszkeségét. Hogy Putyin a *Gepard*dal fotóztatta magát, ennek üzenete teljesen világos: a jövőbe nézzünk, ne a múltba. Oroszország továbbra is nagyhatalom, amellyel számolni kell.

2002 januárjában az orosz hatóságok végre elismerték, hogy a *Kurszk* elsüllyedését nem egy idegen torpedóval való ütközése okozta. A következő hónapban a főügyész széleskörű vizsgálatot rendelt el a haditengerészet főtisztjei ellen a tekintetben, hogy vajon mindenben a szabályok és előírások szerint jártak-e el. Ilja Klebanov miniszterelnök-helyettest, aki szerepet játszott a haditengerészet dolgainak palástolásában, fölmentették, de ipari, tudományos és technikai miniszteri posztjában megmaradt.

Vlagyimir Kurojedov admirális ismerte el először, hogy a *Kurszk* azért süllyedhetett el, mert egy gyúlékony üzemanyagú gyakorlótorpedó felrobbant a fedélzeten. Beismerte, hogy a haditengerészet „megalapozatlanul bízott” ebben az erősen illékony hidrogénperoxiddal üzemelő fegyverben. Mint Kurojedov elmondta a hidrogén peroxid, melynek alkalmazásával a brit haditengerészet már 1955-ben felhagyott, miután a *Sidon* nevű tengeralattjárón robbanást okozott, „igen gyúlékony gáz, és ha bizonyos fémekkel érintkezik, az kiszámíthatatlan következményekkel jár”. Az oroszok azért használtak továbbra is hidrogénperoxidot, mert olcsó, és úgy gondolták, biztonságosan tudják kezelni. Ekkor az összes gyanús torpedót eltávolították az orosz tengeralattjárókról. Amikor az orosz kormány 2002. július 26-án kibocsátotta vizsgálóbizottsága századoldalas jelentését, Usztyinov főügyész egyértelműen a fedélzeti torpedó felrobbanását jelölte meg a tragédia okaként. A jelentés megerősítette, hogy a felrobbant torpedó az 1336APV számú, 65-76A típusú, „Cet” torpedó volt. A 65-ös szám az átmérőre utal (65 cm), a 76-os pedig arra az évre, amikor ezt a fajra torpedót először alkalmazták. A robbanást valószínűleg a régi torpedó műszaki hibája okozta; egy hibás alkatrész, talán egy tömítőgyűrű vagy tömítőszer nem állta útját a szivárgásnak és a kémiai reakciónak, s ez vezetett a robbanáshoz. Az első szektorban kiütő tűz pontosan két perc tizenöt másodperccel később a többi torpedót is beindította, és ez okozta a *Kurszk* fedélzetén a második, katasztrofális robbanást.

Putyin rövidesen azt az elképzelését is átültette a gyakorlatba, hogy egy populista gesztussal fellép az oligarchák ellen, amivel azt az imázsát akarta erősíteni, hogy ő a maga ura. Ismét elővették a sikkasztás vádját Borisz Berezovszkij ellen, akinek az érdekeltségébe tartozó médiumok jelentős szerepet játszottak Putyin elnökké választásában. A svájci hatóságok az

1990-es évek közepén azzal vádolták Berezovszkijt, hogy az Aeroflot jövedelméből és jegyeladásából több mint 970 millió dollárt elsikkasztott. Jevgenyij Primakov miniszterelnöksége idején, 1998 végén Brezovszkijnak már szembe kellett egyszer néznie ezzel a váddal, az eljárást azonban nem folytatták le, mivel Primakovot még azelőtt menesztette Jelcin, hogy az ügyből bármi lett volna. 2000 nyarának végére azonban megváltozott a politikai környezet, s az ország öt jelentős oligarchája ellen indított vizsgálatot az államügyész vagy a vám hatóság. Vlagyimir Guszinszkij és Media-Moszt nevű médiabirodalmát is támadás érte. 2000 júniusában sikkasztás miatt letartóztatták, és azonnal Moszkva hírhedt Butirszkaja börtönébe került. Azzal vádolták, hogy 1997-ben, a szentpétervári televíziós társaság átvételekor 10 millió dollárt elsikkasztott az állami pénzekből. A médiamogul azt állította, hogy letartóztatásával durván meg akarják őt félemlíteni, és el akarják hallgattatni a kormánnyal szemben kritikus televízióját, rádióját, illetve újságjait. Putyin ugyan azt mondta, hogy nincs köze Guszinszkij letartóztatásához, ám amikor hivatalos madridi látogatása során az újságírók az oligarcha elleni vádakról faggatták, a Media-Moszt ügyeinek alapos ismeretéről tett tanúbizonyságot. Guszinszkij szerint az orosz kormány felajánlotta neki, hogy amennyiben eladja a Media-Moszt birodalomban meglévő többségi részesedését, ejtik az ellene felhozott vádakat.

A nemzetközi felháborodás hatására Guszinszkijt szabadon engedték, de csak azután (legalábbis saját beszámolója szerint), hogy kényszer hatására írásban ígéretet tett médiabirodalma eladására. Télre mind Guszinszkij (aki egyszer már Jelcin idejében is elmenekült), mind Berezovszkij elhagyta az országot, mert mindkettejüket letartóztatás fenyegette. Mindennek tetejébe még az orosz-izraeli kettős állampolgársággal rendelkező és a Zsidó Világkongresszus orosz tagozatának vezetői pozícióját is betöltő Guszinszkij Moszkva Csegaszovo külvárosában található házát lefoglalták a végrehajtók. Fél éven belül másodszor zárolta a házat az ügyészség. A Guszinszkij elleni vádak listája exponenciálisan gyarapodott. Az orosz főügyészi hivatal „csalás és az emberek bizalmával való visszaélés” vádját emelte ellene. Eszerint több mint 300 millió dollár kölcsönt biztosított a Gazpromtól fizetésképtelen cégeknek. A Gazprom történetesen 38 százalékban állami tulajdonban állt, és erős befolyást gyakorolt rá a Kreml. Az oroszok 2000 decemberében Spanyolországtól, 2003 augusztusában Görögországról kérték Guszinszkij kiadatását, de egyik esetben sem jártak sikerrel. Az európai bírák arra gyanakodtak, hogy a vádak természetüket tekintve inkább politikai, semmint pénzügyi jellegűek. Ugyanezt a nézetet képviselték a brit bírák is, amikor Guszinszkij régi riválisát, Borisz Berezovszkijt is célba vették az orosz ügyészek.

Putyin folytatta meglehetősen hazug hadjáratát az oligarchák tulajdonában lévő médiumok ellen. Már korábban kinevezte a második orosz állami csatorna, az RTR élére a kormánypárti Oleg Dobrogyejevet, aki annak idején az NTV egyik alapítója volt. 2001 januárjában, az ügyészek részéről egyre súlyosabban rá nehezedő nyomás hatására, Berezovszkij beadta a derekát és eladta az ORT-ben birtokolt 49 százalékos részesedését. Ez azonban nem tartotta vissza az orosz ügyészségi hivatalt attól, hogy nemzetközi elfogató parancsot adjon ki Berezovszkij ellen. Az orosz hatóságok Nagy-Britanniától kérték Berezovszkij kiadatását, legnagyobb bosszúságukra azonban ezt a kérést elutasították, és 2003 szeptemberében a britek politikai menedékjogot adtak Berezovszkijnak. A Gazpromon belüli kormánypártiak már 2001 áprilisában elszánták magukat az NTV televízió átadására. A Gazprom 46 százalékot mondhatott magáénak az NTV részvényeiből, és a felügyelő-bizottságban bekövetkezett változások elegendők voltak ahhoz, hogy a gázmonopólium révén Putyin támogatói többségbe kerüljenek. Az NTV újságírói tiltakozásul bezárkóztak szobáikba, ennek azonban véget vetettek, amikor átkerültek a TV6-hoz, a Berezovszkij tulajdonában álló kisebb tévécsatornához. De itt sem működhettek sokáig, 2002 januárjában ugyanis a Lukoil, egy másik, az állam iránt lojális olajcég, megszüntette. A Lukoil formai alapon rekesztette be a TV6 működését, és az 1998 és 2000 között termelt veszteségeire hivatkozva igazolták a csatorna likvidálását. A TV6 szembeszegült a csődeljárással, mondván, most nyereségesek. Ez a lépés azt jelentette, hogy a négy országos csatorna mindegyike kormányzati irányítás alá került. Tizenhét hónappal azután, hogy Putyin a *Kurszk* katasztrófája idején először fogott fegyvert az oligarchák által uralt médiára, Oroszországból eltűntek a független televíziós csatornák.

Oroszország politikai és értelmiségi elitje tisztában volt vele, hogy az NTV árvétele és a TV6 megszüntetése politikai indíttatású lépés. Borisz Nyemcov, a Dumában a Jobboldali Erők Szövetségének (SZPSZ) vezetője, korábbi miniszterelnök-helyettes azt mondta, a TV6-ot megszüntető döntést „kizárólag politikai érdekek diktálták”. Berezovszkij londoni száműzetéséből a lépést „puszta politikának” minősítette. Még az Egyesült Államok Külügyminisztériuma is szokatlanul kemény szavakkal fogalmazott: „Erős politikai nyomás érzékelhető a független média elleni törvényszéki eljárásban” – mondta Richard Boucher, a Külügyminisztérium szóvivője, „A sajtószabadság és a jogállamiság szempontjából az lenne a legjobb, ha a TV6 tovább sugározhatna adásait.” A sors iróniája, hogy Oroszország 2002. január 1-jén módosított törvényt annak érdekében, hogy kisebbségi tulajdonosok ne kérhessenek cégük ellen csődeljárást. A TV6 ellen kért csődeljárás esetében ezt a törvényt nem alkalmazták. Putyin már csaknem teljes győzelmet aratott a médiamogulok felett. Átvette az NTV és az ORT irányítását,

megszüntette a TV6-ot, Guszinszkij elvesztette a Szem Dnyej kiadó ház irányítását. A *Szegodnya* 2001. április 16-án megszűnt. Másnap az *Itogi* főszerkesztőjét és teljes szerkesztőségét felállította az új vezetés.

A végső csapást 2003. június 22-én mérték a médiára, amikor az orosz hatóságok megszüntették a TVSZ-t, az ország utolsó, magánkézben lévő országos csatornáját. A TVSZ volt az utolsó menedéke az NTV-től és a TV6-tól száműzött újságíróknak. A főszerkesztője az NTV korábbi műsorvezetője, a köztiszteletben álló Jevgenyij Kiszeljov volt. A TVSZ-t sportcsatorna váltotta fel. „Immár állami monopóliummá váltak az országos csatornák – mondta az Eho rádió főszerkesztője, Alekszej Venyegyiktov. – Olyan ez, mintha a választási kampányból egy kivételével az összes jelöltet kizárnák.” A TVSZ volt az utolsó csatorna, amelyik bírálni merte Oroszország vezetőit. A *Nyezaviszimaja Gazeta* azt írta, Oroszország „egycsatornás ország” lett. Az *Izvesztyija* úgy kommentálta az eseményeket, hogy ettől kezdve az országos televíziók „vagy szórakoztató, vagy állami csatornák lesznek”, akárcsak a szovjet időkben. Az ellenzéki médiumokat, maroknyi független újság és az Eho rádió kivételével, gyakorlatilag megszüntették. Oroszország elnökének nem kell többé tartania a bírálatok olyan özönéről, amilyennel a *Kurszk* elsüllyedésekor kellett szembesülnie. 2003 decemberére, a Duma-választások, illetve 2004 márciusára, az elnökválasztás idejére az oroszországi sajtót teljesen megszelídítette, és Vlagyimir Putyin talpnyaló rajongójává tette.

7. A HAZAI FRONT

Szását megharapta egy veszett kóbor kutya. A kórházban azt mondták, két lehetősége van. Vár és meglátja, elkapta-e a halálos betegséget, vagy fizet 100 dollárt az oltásért. Inkább fizetett.

Vlagyimir Putyin elnöksége eddig a hatalom központosításáról és kiterjesztéséről szólt. Putyin azt a vertikális hatalmi struktúrát akarja helyreállítani, amely a cárok idején és a szovjet éra alatt is létezett. Borisz Jelcintől gyönge államot örökölt, Moszkva irányítása sok esetben nem terjedt túl a várost övező körgyűrűn. Csecsenföld Oroszország 89 „tagállamának" egyike volt, és mielőtt Putyin 1999 őszéri lerohanta volna, többé-kevésbé már kivált a szövetségből. Úgy tűnt, mintha az Orosz Föderáció többi része is ilyesmire készülne. Távol-Keleten Vlagyivosztok és a Primorije, vagyis az ún. tengermelléki terület szinte a kormányzó hűbérbirtokaként működött. A bűnözés, a korrupció és a szegénység felőrölte az embereket. Putyin gyógykezelése az állam megerősítésére irányult, amelyet a központban kezdett el. Megnyirbálta a médiát. Hét elnöki megbízottat nevezett ki, akiknek az volt a dolguk, hogy az államfő akaratát a tartományokra kényszerítsék. Olyan törvényeket hozott, melyek értelmében az elnök felfüggesztheti az alkalmatlan vagy korrupt kormányzókat. Elrendelte, hogy Baskíria, Ingusföld és Amur megye hozzák összhangba törvényeiket a szövetségi törvényekkel. A területek kormányzóitól és a helyi közgyűlések elnökeitől megvonta a szövetségi tanácsbéli, azaz a parlament felsőházi tagságának jogát. Helyüket minden tartományból két, a törvényhozás vagy a végrehajtás hivatalnokai közül kinevezett képviselő foglalta el. A regionális vezetők az újonnan létrehozott, nem sok vizet zavaró tanácsadó testületbe, az Államtanácsba ülhettek be. A Szövetségi Tanács Jelcin idején olykor szembeszállt az elnökkel. Putyin elnöknek nem állhatták útját. Kurszk megye kormányzója, Alekszandr Ruckoj, aki a *Kurszk* katasztrófája kapcsán élesen bírálta az elnököt, már nem indulhatott

újraválasztásáért, ugyanis vagyonnyilatkozatában nem tűntette föl két személygépkocsiját, moszkvai lakását pedig alulértékelte.

Putyin hét „főkormányzóját” avagy teljhatalmú megbízottját *(polinomocsnije)* 2000 májusában nevezték ki az új szövetségi egységek élére, amelyek megfeleltek Oroszország katonai körzeteinek. A hét szövetségi körzetből ötnek az élén tábornok állt; kettő a hadseregből, kettő a titkosszolgálattól, egy pedig a rendőrségtől, illetve a Belügyminisztériumból (MVD) érkezett. A két civil meghatalmazott egyike Szergej Kirijenko korábbi reformpárti miniszterelnök volt, ő Nyizsnij Novgorodba került, a másik pedig Leonyid Dracsevszkij, korábban a Független Államok Közösségéért (FÁK) felelős miniszter, akit Novoszibirszkbe helyeztek. A teljhatalmú megbízottak szerepe nem volt pontosan körülírva, de lényegében a regionális vezetőket kellett felügyelniük, és a „nagyfőnök” szócsövének kellett lenniük a tartományokban és a két „szövetségi” városban, Moszkvában és Szentpéterváron. Az említett két városon kívül a távol-keleti Habarovszk, a déli Don menti Rosztov, a szibériai Novoszibirszk és Jekatyerinburg, valamint Közép-Oroszországban Nyizsnij Novgorod adott otthont a „főkormányzóknak”. Jelcin idején a jóval több elnöki megbízottnak nem sok kapcsolata volt az elnökkel, és a helyi vezetőktől függött hivataluk, költségvetésük és befolyásuk. Az új megbízottak ott ültek a befolyásos Szövetségi Tanácsban, így közvetlen kapcsolatban álltak az elnökkel és a vezető tisztviselőkkel. Az elnöki megbízottak jelentőségének növelésével és számuk csökkentésével Putyin azt az elképzelését akarta megvalósítani, hogy visszaveszi a tartományi vezetők Jelcin idején túlzottan megnövekedett autonómiáját, és nagyfokú centralizációt erőszakol a hatalmas kiterjedésű Oroszországra.

Jelcin mintegy az autonómia növelésével fizetett azért, hogy a Szövetségi Tanácsban bizonyos ellentmondásos törvények átmenjenek, s arra bátorította a régiókat, hogy akkora hatalmat ragadjanak magukhoz, amekkorával csak élni tudnak. Miközben ez megkönnyítette Jelcin rövid távú politikai problémáit, az országot egyre kevésbé lehetett a központból kormányozni. Putyin idején a Kreml nyilvánvalóvá tette, hogy a korrupt és rosszul teljesítő kormányzók számára valódi a fenyegetés, hogy eltávolítják őket tisztségükből, és számos tartományi vezető esetében ezt végre is hajtják. Miután kirakták a szűrüket a Szövetségi Tanácsból, a tartományi vezetők elvesztették mentelmi jogukat. Alekszandr Kotyenkov, a szövetségi törvényhozásba delegált elnöki megbízott arra figyelmeztetett, hogy akár tizenhat kormányzó ellen is indulhat eljárás. A nem túl finom célzás arra utalt, hogy akik kétségbe vonják az elnök hatalmát, könnyen a bíróság előtt, netán börtönben találják magukat.

Az elnök „főkormányzói” többnyire katonai/állambiztonsági múlttal rendelkeztek, ami félelmet válthatott ki az ellenzékből. Mindegyikük impozáns építménybe ült be, amelyet a helyi vezetők

megfélemlítésére terveztek. A hét teljhatalmú megbízott 1500 fős stábbal rendelkezett, és 70 százalékuknak voltak kapcsolatai az állambiztonsági szolgálattal vagy a hadsereggel. Szentpétervárra nem más került elnöki megbízottként, mint Viktor Cserkaszov tábornok, Putyin kemény fiú hírében álló egykori leningrádi KGB-s kollégája. Cserkaszov volt KGB-s beosztottjai sorából választotta helyetteseit. Habarovszkban Konsztantyin Pulikovszkij tábornok lett Putyin megbízottja, aki a következőket mondta az *Obscsaja Gazeta* című lapnak: „Mindenki számára elérhető vagyok. De mindenki vésse az eszébe: aki csak egyszer is hazugságot ír le rólam, számomra többé nem létezik.” Az *Izvesztyijának* adott interjúban ezt nyilatkozta: „…aki nem ért velem egyet, az az elnökkel nem ért egyet.” Pulikovszkij tábornokkal közismerten nem jó ujjat húzni. A föderális jelenlét regionális megerősítése érdekében a tartományokban a moszkvai főhatóságok, így a Főügyészség, az Igazságügy-minisztérium, a Számvevőszék, valamint az erőszak-apparátusokat felügyelő minisztériumok, vagyis a Honvédelmi és a Belügyminisztérium, továbbá az Adórendőrség, valamint a Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) fiókokat nyitottak a hét körzetben.

Egyes gyöngébb tartományi vezetőket megfélemlítettek a változások, és egyet-kettőt elmozdítottak, illetve leváltottak. Jevgenyij Nazdratyenkót, a távol-keleti ún. tengermelléki terület kormányzóját 2001 február elején mozdították el posztjáról, miután nyilvánosan bírálták állítólagos korrupciója, valamint a tartományában gyakori áramszünet miatt. De Putyin – klasszikus módszerét alkalmazva – nem emelt vádat Nazdratyenko ellen, hanem helyette 2001 februárjában kinevezte a Moszkvában székelő Állami Halászati Bizottság jól jövedelmező vezetői posztjára. A bizottságról az a hír járta, hogy nagyvonalú halászati kvótákért nagy összegű megvesztegetéseket fogad el. Putyin elnök mindig körültekintően lép föl ellenfeleivel szemben, és ha csak lehet, szívesebben választja a csöndes semlegesítést. Jelcin valóban erőszakosabban járt el, amikor esetenként – jogilag igencsak megkérdőjelezhető módon – határozattal távolított el a helyi vezetőket, mint például Brjanszk kormányzóját, a demokratikusan megválasztott Jurij Lodkint, vagy az Amur megyei Alekszandr Szuratot. Putyin óvatos eljárásának másik példája a szentpétervári Vlagyimir Jakovlev esete. A Kreml előkészítette a terepet Valentyina Marvijenko (szociális ügyekért felelős) miniszterelnök-helyettes számára, hogy a 2000. évi újraválasztási csatájában Jakovlev ellenfele lehessen. Marvijenko, akivel volt szerencsém találkozni a moszkvai Fehér Házban, 54 éves egykori szovjet apparatcsik, a Szovjetunió leningrádi népképviselője, és egy időben máltai és görög nagykövet. Tapasztalt funkcionárius, aki a Komszomolból és a Kommunista Párt női felső vezetésén keresztül küzdötte át magát igen ügyesen a nagykövetségig épp akkor, amikor a Szovjetunió szétrobbant.

Amikor már bizonyosan látszott, hogy Putyin jelöltje nem nyer Jakovlev ellen Szentpéterváron, Marvijenkót visszaléptették. Ugyanakkor Jakovlev és közeli munkatársainak állítólagos korrupciójáról szóló híresztelések kaptak lábra. Jakovlev feleségének cégei köztudottan szentpétervári kiskereskedelmi érdekeltségekkel rendelkeztek, s ezek látták el a várost útburkoló kővel. Alekszandr Potyehin alkormányzó ellen bűnvádi eljárás indult illegális kereskedelmi tevékenység miatt, s a helyettest közpénzek elsikkasztása miatt letartóztatták és vádat emeltek ellene. Egy másik alkormányzót, Valerij Malisevet azután függesztették föl, hogy megvesztegetés miatt vádat emeltek ellene. Még 1999 decemberében magát Jakovlevet is megvádolták, hogy a város pénzéből 2,7 millió dollárt arra használt fel, hogy a Haza és Egész Oroszország Párt kongresszusán részt vevők szállodai és „egyéb” költségeit fedezze. A Jakovlev elleni további vádakat arra hegyezték ki, hogy az útépítés költségvetésével visszaélt, és több tízmillió dollárt sikkasztott el a Szentpétervár rendbetételére kiutalt szövetségi pénzekből. A város háromszázadik évfordulójára rendezett ünnepségek idején az orosz kormány 750 millió dollárt különített el Pétervár épületeinek és infrastruktúrájának felújítására. Cserkaszov teljhatalmú elnöki megbízottnak több évi aknamunkájába került, míg végül 2003-ban Jakovlev visszalépett a Kreml jelöltje javára. Jakovlevet ekkor miniszterelnök-helyettessé nevezte ki Putyin. A jelölt pedig, akinek Jakovlev utat engedett, Valentyina Marvijenko volt. A Kreml stratégiája, főleg az első időkben, nem bizonyult mindig sikeresnek. A kihívóra talált tartományfőnökök közül tizenöt kivételével mindet újraválasztották. Egyes jelentősebb tartományi vezetők is megmaradtak hűbérbirtokukban, és vagy semmibe vették a teljhatalmú megbízottat, vagy arra használták, hogy pénzért vagy kiváltságokért lobbizzon Moszkvában. Putyin főkormányzói az elnökkel való szoros kapcsolatukra támaszkodva szereztek támogatást, és igen értékes, ritka forrásokkal rendelkeztek. A Kreml-párti újság, az *Argumenti i Fakti* szerint Mintimer Sajmijev, a Tatár Köztársaság elnöke úgy bánik Putyin megbízottjával, ahogyan a pincérekkel szokás: „Előbb figyelmesen meghallgatja, aztán megrendeli a kedvenc ételét.” A Tatár Köztársaság, ahol nagy arányban élnek tatárok, már régebben kialkudta Moszkváról az autonómiájáról szóló szerződést, és jelentős mértékben maga dönt a helyi gazdaságról, illetve az önigazgatásról. Az 1990-es évek végén Kazanyban, a Tatár Köztársaság fővárosában járva világosan láttam, hogy sem Sajmijevet, sem adminisztrációját nem piszkálják Moszkvából. A Kremlnek semmi szüksége sem volt rá, hogy egy másik nagy mozlim népesség kapcsán politikai bonyodalmakat vegyen a nyakába. Sőt éppenséggel a „tatár modellt” lehetett felmutatni válaszul a Csecsenfölddel kialakult konfliktusra. A vegyes etnikumú Tatár Köztársaság, lévén Oroszország kellős közepén, a Volga folyó mentén található, össze sem hasonlítható

Csecsenfölddel. A Kaukázusban az etnikai megosztottság és gyűlölködés már igen elmélyült.

Röviddel májusi beiktatása után egy televíziós interjúban Putyin jelezte, hogy szeretné felülvizsgálni a szövetségi viszonyokat, majd júniusban ezt az Állami Duma és a Szövetségi Tanács alkotta Szövetségi Gyűlés előtt is kifejtette. Meglátása szerint a probléma nemcsak a tartományi vezetők és Moszkva viszonyában rejlett, hanem abban is, hogy a tartományok rendszeresen megszegték a föderális törvényeket. Az alkotmánybíróság határozatait, melyek a tartományi törvényeket alkotmányellenesnek minősítették, gyakorta figyelmen kívül hagyták. Új törvény született, mely az elnököt azzal a joggal ruházta fel, hogy az alkotmánybírósági döntéseket tartósan figyelmen kívül hagyó helyi közgyűléseket feloszlathatja. Vlagyimir Usztyinov, Putyin elnök új főügyésze kijelentette, hogy a helyi törvények 70 százaléka nem illeszkedik a szövetségi törvényekhez, és egy hónapot adott a kormányzóknak, hogy az összhangot megteremtsék. Később arról tett jelentést, hogy a kezdeményezés nagyrészt sikerrel járt, s a tartományok összehangolták a törvényeiket az alkotmánnyal és a föderális törvényekkel.

A Kreml megfizette a tartományok együttműködésének árát. A tartományi vezetőket azzal engesztelték ki, hogy azok ezentúl elmozdíthatták a municipális vezetőket, miközben őket meg az elnök mozdíthatta el. A tartományi vezetők ekkorra már jórészt megteremtették a befolyásukat a tartományi szint alatti önkormányzatok *(mesztnoje szampravlenyije)* fölött, így azok költségvetése és hivatalnokainak kinevezése fölött is. Korábban csak a tartományi törvényhozás távolíthatta el a helyi kormányzatok vezetőit. Putyin föderális reformjai, miközben a központot megerősítették, letörték a helyi önkormányzatok törekvéseit, és paradox módon a kormányzók és a helyi végrehajtás hatalmát növelték a saját területükön.

Putyin elnöknek egy évébe telt, mire rányomta bélyegét a kormányra, és megkezdhette reformjait. Putyin ismét veleszületett körültekintéséről és az alapozás előkészítése iránti tehetségéről tett tanúbizonyságot. Először is a saját embereivel töltötte fel a kormányt. Amikor elnök lett, „megörökölte” Mihail Kaszjanovot, aki miniszterelnök lett, és ismét kinevezte az „erőszak-apparátusokat felügyelő miniszteri” posztokra azokat az embereket, akik Jelcin alatt is szolgáltak, azaz Igor Ivanov külügyminisztert, Igor Szergejev marsall védelmi minisztert és Vlagyimir Rusajlo belügyminisztert. Csaknem egy évvel később Szergejev helyére az angolul jól beszélő barátját, Szergej Ivanovot ültette, helyetteséül pedig Ljubov Kugyelinát tette meg, akinek személyében erre a posztra először került női politikus. Ivanov, aki Oroszország első civil honvédelmi minisztere, korábban altábornagy volt az SZVR-nél, vagyis a külső hírszerzésénél, illetve utóbb a

Nemzetbiztonsági Tanács titkáraként dolgozott. Borisz Grizlov, aki tizenöt hónapja még Szentpéterváron dolgozott elektromérnökként, illetve a Duma Egység pártjának frakcióvezetői tisztét látta el, belügyminiszterré avanzsált. A három új miniszter a miniszterelnök megkerülésével egyenesen az elnöknek tartozott beszámolási kötelezettséggel. A Nemzetbiztonsági Tanács titkári székébe Rusajlo, a nagy karriert befutó rendőr és a szervezett bűnözés szakértője került,

Az átalakítás azok számára volt különösen látványos, akik a helyükön maradtak. Kaszjanov miniszterelnök, Jelcin „családjának” tagja megtartotta pozícióját, akárcsak Igor Ivanov, aki Primakov idején külügyminiszter, illetve előtte spanyol nagykövet volt. Az ekkor ötvennyolc éves Igor Ivanov időnként szívesen alkalmazta a jó öreg hidegháborús retorikát, és a hagyományos orosz külügyi vonalat követte. Alekszandr Volosin, Jelcin hivatalfőnöke Putyin adminisztrációjának az élén is megmaradt.

Immár három csoport versengett Putyin alatt a Kremlben a befolyás megszerzéséért, noha a csoportok tagsága korántsem volt szilárd. Az első csoportba Jelcin „családjának” befolyásos maradéka tartozott, köztük Kaszjanov, Volosin és helyettese, Vlagyiszlav Szurkov, Vlagyimir Usztyinov, aki a kegyvesztett Jurij Szkuratovtól vette át a főügyészi tisztet, valamint Mihail Leszin, a sajtóügyi miniszter, Volosin és Leszin különösen közel állt Tatyjana Djacsenkóhoz, Jelcin lányához. Az ekkor is a „családhoz” tartozó oligarcha volt Alekszandr Mamut az MDM Banktól és a Transznyeft olaj vállalattól, illetve Roman Abramovics.

Abramovics, aki később Angliában 232 millió dollárért megvásárolta a Chelsea Futball Klubot, a Szibnyeft olajvállalat tulajdonosa volt, és üzlettársa a száműzött Borisz Berezovszkijnak. Ennek a klánnak a holdudvarához tartoztak olyan emberek, mint a közvélemény-kutató szakember, dr. Alekszandr Oszlon, a moszkvai Közvélemény-kutató Alapítvány elnöke. Beiktatása idején Putyin szerette volna főügyésszé kinevezni szentpétervári jogász barátját, Dmitrij Kozakot. Volosin és az ekkor még aktív Jelcin azonban ezt megakadályozta. Jelcin állítólag éjfélkor telefonált Putyinnak, és vette rá arra, hogy a kinevezésről szóló dokumentumba Kozak helyett Vlagyimir Usztyinov kinevezett főügyész nevét írja be. A moszkvai pletykák szerint Volosin tartott tőle, hogy ha még egy független főügyészt kineveznek, nem lehet gátat vetni a „családhoz” közel álló oligarchák elleni eljárások megindításának. Amennyiben az *Obscsaja Gazeta* története igaz, akkor Putyin ez idő tájt még valószínűleg korainak ítélte, hogy szembeszálljon a „család” érdekeivel.

Vlagyimir Putyinnak azonban végül sikerült megszabadulnia egy másik Jelcin-kádertől, a korrupcióval vádolt közlekedési minisztertől, Nyikolaj Akszjonyenkótól. Akszjonyenkónak a

minisztériumához kötődő családi érdekeltségei voltak. A még ekkor is helyén maradó Mihail Leszin sajtóügyi miniszternek a televíziós hirdetésben volt üzleti érdekeltsége. Ez az összeférhetetlenség azonban nem bizonyult zavarónak. Kaszjanov és más „családtagok” a hazai gazdasági élet fölött akartak ellenőrzést gyakorolni, aminek következtében összeütközésbe kerültek a Kreml másik, szentpétervári liberális reformközgazdászokból és technokratákból álló csoportjával. 2003 márciusában nyilvánosan is összeütközésbe kerültek egymással, amikor is Mihail Kaszjanov miniszterelnök megtámadta German Gref kereskedelmi és gazdaságfejlesztési minisztert a gazdasági növekedés kapcsán, illetve csúnyán leszólta Alekszej Kudrin pénzügyminisztert az adóreform ürügyén. Pár hónappal később újabb pengeváltásra adott okot a Gazprom olajmonopólium reformja, melyet Gref támogatott, Kaszjanov viszont ellenzett.

A German Gref körül csoportosuló szentpétervári reformközgazdászok és technokraták közé tartozott Putyin gazdasági szaktanácsadója, Andrej Illarionov, Alekszej Kudrin pénzügyminiszter, Borisz Grizlov belügyminiszter és Ilja Klebanov miniszterelnök-helyettes. Az adminisztráció tagja volt két jeles szentpétervári jogász, a harmincnyolc éves Dmitrij Medvegyev és a negyvenöt éves Dmitrij Kozak. Mindketten Putyin mellett dolgoztak Szobcsak polgármestersége idején, majd követték őt Moszkvába, és 1999-től a Kreml-adminisztráció rnunkatársai lettek. Kozak felelt Putyin törvényreformjának programjáért, valamint a tartományi és föderális törvényhozás összehangolásáért. Medvegyev egyik fő feladatául kapta a Gazprom reformját, amelyet azonban csak fél sikerrel hajtott végre. Amikor 2003 októberében Volosin lemondott, Medvegyev került az elnöki hivatal élére, a helyettesi posztra pedig Kozak. Egy másik szentpétervári jogász, Szergej Mironov lett a Szövetségi Tanács elnöke. Akárcsak Medvegyev, Kozak, Gref, Cserkaszov és Putyin, Mironov is a leningrádi egyetem jogi fakultásán végzett. A második csoport tagjainak többsége abból az időből ismerte Putyint, amikor az elnök Szentpéterváron Anatolij Szobcsak polgármesternek dolgozott.

A harmadik csoport tagjai a szentpétervári csekisták közül kerültek ki, akikkel Putyin leningrádi KGB-s korszakában ismerkedett meg, és az állambiztonsági szolgálatnál szereztek nagy tapasztalatot. Köztük Putyin legközelebbi bizalmasa, a volt SZVR-alkalmazott Szergej Ivanov számított legjelesebb figurának, de további vezetők is tartoztak ide, például az FSZB vezetője, Nyikolaj Patrusev, illetve az észak-nyugati teljhatalmú elnöki megbízott, Viktor Cserkaszov. További tagok voltak még az egykori KGB-s Igor Szecsin (az elnök titkárságának vezetője) és Viktor Ivanov, hajdani KGB-tábornok. Őket elsősorban az erőszakapparátusokat irányító minisztériumok érdekelték, valamint az, hogy a másik két klánt a felügyeletük alatt tartsák. A pétervári

csekisták különösen szerették volna megtörni a korábban a „családhoz” közel álló üzleti oligarchák hatalmát és befolyását, ami az utóbbiakat kétszeresen is aggasztotta. A két nagy mágnás, Borisz Berezovszkij és Vlagyimir Guszinszkij elvesztette befolyását, kizárták őket a Kremlből, s a főügyészi hivatal és a pétervári csekisták egyaránt rájuk szálltak. Később azonban Mihail Hodorkovszkijnak és Roman Abramovicsnak is rá kellett döbbennie, hogy kegyvesztetté vált, és hogy egyre nagyobb fenyegetést jelent számukra a Kreml.

Oroszország üzleti mágnásai, akiket az *Izvesztyija* keresztelt el oligarcháknak még 1996-ban, így utalva gazdasági és politikai súlyukra, Borisz cár aranykora idején szedték össze milliárdjaikat. Akkoriban úgy tűnt, nem tudnak rosszat tenni. Az 1990-es évek elején sokan húztak hasznot Anatolij Csubajsz „kuponos” privatizációjából, amikor állami vállalatokat adtak el, és készpénz vagy részvények helyett kuponokat adtak az embereknek. Egyes mágnások első millióikat úgy szerezték, hogy fölvásárolták a látszólag értéktelen utalványokat, és ellenőrzést szereztek állami vállalatok felett. Nagyobb botrányt keltett 1995-ben a „részvényért kölcsön” rendszere, amikor Oroszország elsődleges ipari vagyonát adták el az oligarcháknak a kormánynak nyújtott hitel fejében.

A konstrukciót egy oligarcha, Vlagyimir Potanyin, az ONEKSZIM bank vezetője álmodta meg. A kétlépcsős eljárás során az oligarchák köles önt folyósítottak a kormánynak, és részvényt szereztek állami vállalatokban, a biztonság kedvéért aukción vásárolva. Törvényesen azonban csak a választások után szerezhették meg az ellenőrzést a vállalatok felett, amikor – a tervek szerint – a kormány nem tudja vissza fizetni a kölcsönt. Az orosz ipar koronaékszereinek számító cégeket megbundázott aukciókon, valós értékük töredékéért árusították ki bennfenteseknek. Nem alakult ki valódi verseny, külföldieket be se engedtek. Egyes ajánlattevők az aukció lebonyolításában is részt vettek. Az eredményt előre borítékolni lehetett. Potanyin ONEKSZIM bankja 130 millió dollárért 51 százalékot szerzett a Szidanko olajvállalatban, egy saját maga szervezte aukción. Nem egészen két év múltán a cég a piacon már 5 milliárd dollárt ért. Potanyin szintén rátette a kezét a világ nikkeltermelésének negyedét adó Norilszki Nikkelre, hatodáért annak, amilyen értéken két évvel később jegyezték a piacon. Borisz Berezovszkij 100 millió dollárért vette meg a Szibnyeft olaj vállalat 51 százalékát; két évvel később már ez is 5 milliárd dollárt ért. Becslések szerint mai (2004-es) ára 12,5 milliárd dollár. Berezovszkij befektetése két év alatt elképesztő mértékben, 2.400 százalékkal drágult.

Oroszország ipara legértékesebb darabjainak felvásárlása folytatódott. Mihail Hodorkovszkij 309 millió dollárt fizetett a Jukosz olajvállalat 78 százalékáért; két éven belül 6 milliárd dollár

fölé ugrott az értéke, 2003-ban pedig már 30 milliárd dollárt ért. Más vállalatokat is – így a Szidankót és a Lukoil egy jelentős részét bagóért árusították ki. A kormány bőségesen ellátta az oligarchákat a méltányos tőkerész megvásárlásához szükséges pénzzel. A fennhatóságuk alá tartozó bankok negatív kamatú kölcsönt kaptak a központi banktól, és a kormánytól kapott pénzeszközöket a piaci ráta alatt letétbe helyezték. Kizárólagosan férhettek hozzá a kormány rövid lejáratú kincstárjegyeihez (GKO), aminek köszönhetően dollárban számolva 100 százalékos hozamhoz jutottak. Más szóval, a Jelcin-adminisztráció a saját költségén juttatta haszonhoz az oligarchák bankjait, hagyta, hogy a saját pénzét adják kölcsön a kormánynak, és nyomott áron hozzájussanak az állami vagyonhoz olyan aukciókon, amelyeket ők maguk felügyelnek. Később ezek a cégek az adótörvényeket kijátszva az adózást is elkerülték. Meglehetősen mocskos alku folytán az oligarchák cserébe megígérték Borisz Jelcinnek, hogy 1996-ban támogatják újraválasztási kampányát, és vagy 500 millió dollárt pumpáltak a kampányba (hivatalosan 3 milliót lehetett volna). A dolog iróniája, hogy e pénzek nagy része a kormány saját kasszájából került vissza a kormányhoz, olyan módon, hogy az oligarchák igen alacsony áron jutottak dollárkötvényekhez, melyeket azután elképesztő haszonnal adtak tovább. Berezovszkij és Guszinszkij, az állami vagyon kiárusításának két legfőbb haszonélvezője a legteljesebb támogatást kapta a Kremltől médiabirodalma kiépítéséhez. A kétlépcsős „részvényért kölcsön” rendszer célja az volt, hogy a választások után is szavatolja Jelcin számára az oligarchák támogatását. Csubajsz, Jelcin kampányfőnöke azt sulykolta az oligarcháknak, hogy csak akkor tehetik rá a kezüket Oroszország legfőbb ipari vagyonára, ha Jelcint újraválasztják. Csubajsz maga utóbb pandúrból rabló lett. A későbbiekben az Egységes Energiarendszer, a hatalmas orosz villamosipari monopólium vezérigazgatója lett, és csatlakozott az oligarchák krémjéhez.

Jóllehet a „részvényért kölcsön” rendszer az orosz államkasszának több milliárd dollárjába került, a dolog iróniája, hogy semmi szükség nem volt az oligarchák támogatásának megnyerésére. Oroszország mágnásai rettegtek attól, hogy az esetleges kommunista hatalomátvétel után Zjuganov visszavonná a kétséges privatizációt, és nyomozást indítana ellenük. Ténykérdés, hogy az oroszországi privatizáció négyötöde úgy zajlott le, hogy semmiféle törvény nem létezett a privatizációra vonatkozóan. A magánosítás Jelcin elnöki rendeletei, valamint az oligarchákkal kötött magánalkuk alapján ment végbe. Még az elnöki végrehajtó hatalom érdekében erősen átalakított 1993-as alkotmány sem adott törvényes lehetőséget Jelcinnek, hogy a Duma felhatalmazása nélkül állami tulajdont eladjon. Így tehát az egész privatizáció törvényessége kétséges volt. Ilyen körülmények közőrt pedig öngyilkosság lett volna az oligarchák részéről, ha nem választják újra Jelcint. Csubajsz érvével, miszerint azért kell

mielőbb befejezni a privatizációt, hogy visszafordíthatatlan legyen, nem is érdemese komolyan foglalkozni. Számos más módja lehetett volna az orosz-állami tulajdon, így az olaj- és a nikkelszektor privatizációjának, melynek során nem kellett volna szándékosan mélyen alulértékelni a vállalatokat. Marshall Goldman *Piratization of Russia* (Oroszország szétrablása) című könyvében Lengyelország példáját hozza föl arra, hogy lehetett volna másként. A helyette lefolytatott „kuponos” privatizáció és a „részvényért kölcsön” rendszer valóságos katasztrófának bizonyult, mely szegénységbe döntötte az országot, megfosztotta az államkincstárat értékes pénzeszközeitől, elriasztotta a külföldi befektetőket, növelte a társadalmi egyenlőtlenséget és aláásta a jogállamiságot.

Nem csoda, hogy Putyin a választások környékén állítólag azt mondta „likvidálni [akarom] az oligarchák osztályát”. Szavai Sztálin hírhedt tervét idézi, melynek célja a „kulákok likvidálása” volt, azaz a virágzó gazdaságot üzemeltető parasztok osztályának fölszámolása a szovjet vidék erőszakos kollektivizálása révén. A Putyin házaspár egymás közt igen maró gúnnyal beszélt az oligarchákról, mint az köztudott volt. Bűnözőknek tartották őket, akik teljesen kifosztották az országot. Amikor a Kreml föllépett az oligarchákkal szemben, ez összhangban állt Putyin elképzeléseivel és óhajával. Lehet, hogy a Kremlnek megvoltak a maga „kedvenc” oligarchái, mint a szentpétervári Szergej Pugacsov és Oleg Deripaszka, de Putyin úgy vélte, a túlzott hatalmú üzleti mágnások nem sok hasznot hajtottak az országnak, viszont kifejezetten káros hatást gyakoroltak rá.

Kik is voltak hát ezek az oligarchák, akiket Putyin annyira megvetett? Vlagyimir Potanyin, aki a „részvényért kölcsön” rendszert kigondolta, meglehetősen szabálytalan figura, amennyiben ő jó kapcsolatokkal vágott neki az üzleti életnek. Apja a szovjet Külgazdasági Kapcsolatok minisztériumában dolgozott, és Potanyin is ott kapott állást. A berlini falleomlásakor minisztériumi és pártkapcsolatait kihasználva alapította meg kereskedelmi cégét, majd két bankját, az MFK-t és az ONEKSZIM bankot, Oroszország harmadik, illetve negyedik legnagyobb bankjait. A 3 milliárd dolláros magánvagyonnal rendelkező Potanyin Jelcin alatt miniszterelnök-helyettes lett. Borisz Berezovszkij egy moszkvai kutatóintézet kutatója volt, majd megalapította a Logo VAZ autós márkakereskedést és kocsik eladásával foglalkozott, végül 3 milliárd dolláros magánvagyonra tett szert, az ő tulajdonába került az ORT televízió *[Valójában nem a tulajdonába, csak felügyelete alá, köszönhetően annak, hogy a többségi tulajdonos állammal szemben Berezovszkij kisebbségi tulajdonosként egy időben csaknem egyedüli finanszírozója volt a közszolgálati csatornának. Ez a helyzet lehetővé tette, hogy kisebbségi tulajdonosként is felügyelni tudja a csatorna műsor- és hírszolgáltatási politikáját. – Sz. B. Z.]*, az *Izvesztyija* című napilap

[A szerző ismét téved. Az Izvesztyija *ugyanis Potanyinhoz került. Berezovszkij a több napi- és hetilapot gondozó Kommerszant kiadóházat, valamint az ugyancsak tekintélyes napilapot, a* Nyezaviszimaja Gazetá*t szerezte meg és tartja ma is felügyelete alatt. – Sz.* B. *Z.]* és a Szibnyeft olajtársaság. Ő irányította az Aeroflot légitársaságot és részvényeket vásárolt a Lukoilban is. Közeli üzleti partnere volt az árvaként felnőtt Roman Abramovics, aki egy játékkészítő szövetkezettel kezdte, aztán Omszkban átnyergelt az olajüzletbe, Duma-képviselő, majd az Oroszország messzi északi részéri található Csukcsföld kormányzója lett. Barátja, Berezovszkij mellett – aki egy rövid ideig szintén képviselőként ült a Dumában – ő is közel állt Tatyjana Djacsenkóhoz, akik utat nyitott neki Jelcinhez is. Érdekeltséggel rendelkezett még az Orosz Alumíniumnál (Ruszal), a világ második legnagyobb alumínium-előállítójánál, valamint a Transznyeft olajvállalatnál, és kisebbségi részesedése volt az Aeroflotban.

A multimilliárdos Abramovics, aki még csak harminchat éves, nemrégiben állítólag 145 millió dollárt ajánlott a Forma-1 milliárdosának, Bernie Ecclestone-nak a London exkluzív részén, Kensington Palace Gardensben lévő házáért. Abramovics 2003-ban kezdett megválni vagyonától, amikor a Ruszalban lévő részvényeit 2 milliárd dollárért eladta üzleti partnerének, a szintén oligarcha Oleg Deripaszkának. Két nappal később a Szibnyeftet is eladta riválisának, a Jukosznak. *[Ez nem egyszerű eladás volt. A két olajcég részvényeinek aszimmetrikus cseréjével kombinált ügylet az olajvállalatok fúzióját próbálta tető alá hozni. A Jukosz többségi részvénycsomagját tartó MENATEP-csoport tulajdonosai (P. Lebegyev, M. Hodorkovszkij, stb.) ellen meginduló ügyészi vizsgálatok – és feltehetően a Kreml erőteljes nyomása – utóbb visszalépésre bírták Abramovicsot. – Sz. B. Z.]* Az eladások után Abramovics magánvagyonát 8 milliárd dollárra taksálták. Deripaszka, a moszkvai egyetem egykori hallgatója, aki alumíniumban utazva szerezte vagyonát, miután bróker lett az értékpapírtőzsdén. 2000-ben fegyverszünetet kötött Abramoviccsal, hogy felvásárolja az orosz alumíniumpiac 90 százalékát. Az ipar konszolidációját jelentő „alumíniumháborúk” során több mint száz, az alumíniumüzletben tevékenykedő tisztviselőt öltek meg. A most mindössze harmincöt éves Deripaszkát is többször halálosan megfenyegették, és gránátvetővel merényletet kíséreltek meg ellene. Elbeszélése szerint erőszakkal kellett elfoglalnia egyik saját tulajdonú gyárát, miközben az üzem volt főnöke telefonon halálosan megfenyegette. Politikai helyzetét azzal biztosította be, hogy Borisz Jelcin vejének és volt hivatalfőnökének lányát, Polina Jumasevát vette feleségül. A Putyin elnökhöz legközelebb álló oligarchaként emlegetett Oleg Deripaszka (együtt szokott síelni Putyinnal) mintha arra szánta volna el magát, hogy hazájában fektet be, és hogy távol tartja magát a politikától. Deripaszka és társa, Mihail Csernoj neve fölvetődött egy 2,7 milliárdos perben, amelyben gyilkosság, csalás

és korrupció volt a vád. A New York-i kerületi bíró 2003-ban a vádat elutasította, most folyamatban van a fellebbezés. Közben Deripaszka alvilági kapcsolataira hivatkozva nem kap vízumot az Egyesült Államokba.

Az oligarchák, Jelcin „családja” és a Kreml szövevényes, incesztuózus viszonyban álltak egymással. Jelcin Oroszországában a nagy pénz és a politika kéz a kézben járt egymással. Ha nincs a legmagasabb szintű politikai „védőernyő”, az oligarchák nem kerülnek abba a helyzetbe, hogy kihasználják a privatizációs folyamatot, és nem tudnak a nagy üzletek sötét világában működni. Politikai védelem híján az oligarchák nem remélhettek volna kiváltságokat, és üzleti lehetőségeik egy idő után elapadtak volna.

Kremli elődjéhez, Valenytin Jumasevhez hasonlóan Alekszandr Volosin is szoros kapcsolatokat ápolt az oligarchákkal. Volosin, aki Jelcin és Putyin hivatalának is vezetője volt, 1993-ban és 1994-ben Berezovszkijjal együtt dolgozott az AVVA létrehozásán; a piramis rendszerű üzlet részeként autóipari részvényeket is árultak. Berezovszkij 50 millió dollárt nyert az ügyleten, de több mint 100.000 orosz kisbefektető nem látta viszont a pénzét. Berezovszkijnak a Jumasevhez, illetve Volosinhoz fűződő üzleti kapcsolatai bejárást biztosítottak a Kreml legbelsőbb köreihez.

Berezovszkij fő ellenlábasa Vlagyimir Guszinszkij, egy másik milliárdos, aki eredetileg színházi rendezőnek tanult, de miután hiába keresett állást, taxisofőrként kezdett dolgozni, majd illegális keményvaluta-váltással foglalkozott. Jurij Luzskov moszkvai polgármester oldalvízén építkezési vállalkozást hozott létre, majd belevágott a bankszakmába, illetve a Media-Moszt csoportba, amelybe beletartozott az NTV, a moszkvai Eho rádió, az *Itogi* magazin és a *Szegodnya* című napilap. Alekszandr Korzsakov, Jelcin testőre azt állítja, hogy Berezovszkij felkérte Guszinszkij meggyilkolására. 1994-ben Berezovszkij ellen is gyilkossági kísérletet követtek el, s egy autóba helyezett bomba levitte sofőrje fejét. Alekszandr Szmolenszkij, Berezovszkij szövetségese Bibliát nyomtatott és az építőiparban dolgozott, mielőtt az SzBSz-Agro Bank élére került volna, és az 1998. augusztusi pénzügyi összeomláskor több tízezer betétes pénzét elúsztatta volna. Ezt követően vizsgálat indult ellene a Bank of New Yorkon keresztül végrehajtott 10 milliárd dolláros pénzmosási ügylet kapcsán.

A negyvenéves Mihail Hodorkovszkij termelőszövetkezetekben kezdte, s onnan vált a MENATEP Bank és a Jukosz olajtársaság tulajdonosává. Oroszország leggazdagabb embere a *Forbes* magazin szerint a világon a 26. leggazdagabb magánszemély, vagyona 11 milliárd dollár körül mozog. Olajvállalata, a Jukosz-Szibnyeft 45 milliárd dollárt ér, és a világ negyedik legnagyobb olajtermelő cége az ExxonMobil, a Shell és a

British Petrol után. Miután kezdetben nem győzték bírálni üzleti gyakorlatát, így a részvények felhígítása, a kisebbségi részvényesek tulajdonjogának semmibevétele miatt, mára Hodorkovszkij Jukosza Oroszország egyik leginkább átlátható vállalata. A Jukosz a nemzetközi könyvviteli standardokat követi, és igyekszik a nyugati típusú jó irányítás elveit alkalmazni. Hodorkovszkij egyike volt az első orosz mágnásoknak, aki megértette, hogy a nyugati üzleti normák betartása révén még gazdagabb lehet, mert ezáltal vonzza a külföldi tőkét, és cége piaci értékét is növeli. Az oligarcha önmagát modern Rockefellernek és filantrópnak tartja, milliókat adományoz jótékony célokra, és szponzorálja az Ermitázs londoni terjeszkedését. *[Időközben azonban Mihail Hodorkovszkijt az orosz hatóságok 2003. október 25-én letartóztatták és számos vádpontra hivatkozva bíróság elé állították. A 2005 tavaszáig húzódó per komoly nemzetközi figyelmet nyert és számos megfigyelő szerint annak ellenére is politikai ügyként kezelendő, hogy a vádpontok közül feltehetően több is bármely független bíróság előtt megállna. Mindazonáltal mégsem alaptalan a feltételezés, hogy végső soron politikai leszámolásról van szó. Mindenekelőtt azért, mert hasonló vádakkal szinte a teljes mai oroszországi üzleti elitet a vádlottak padjára lehetne ültetni, mégsem történik semmi ehhez fogható. Következésképpen Hodorkovszkij kiválasztása nyilvánvaló módon politikai megfontolások eredménye volt, hiszen vagy érvényesek a szabályok mindenkire, vagy nem. Ám amennyiben az utóbbi az igaz, úgy aligha tartható fenn akár még a látszata is annak, hogy a jog semleges normál, s nem pedig a hatalom aktuális politikai igényei szabják meg a hatóságok fellépését. – Sz. B. Z.]*

Egy másik nevezetes oligarcha, Mihail Fridman, az Alfa Csoport harminckilenc éves vezetője és Oroszország legnagyobb magánbankja, az Alfa Bank tulajdonosa. További érdekeltségei közé tartozik a tyumenyi olajkitermelő vállalat, a TNK és a Vimpelcom, Oroszország legnagyobb mobiltelefon-társasága. A *Forbes* magazin szerint ő a világ 68. leggazdagabb embere, magánvagyona 4 milliárd dollár körül lehet. Fridman olaj vállalata nemrégiben kapcsolatba került a BP-vel egy 6,8 milliárd dolláros befektetés kapcsán, amely mind ez idáig a legnagyobb értékű egyszeri közvetlen külföldi befektetés Oroszországban. A 16 milliárd dolláros részvénytársaság a TNK-BP-t Oroszország harmadik legnagyobb olajvállalatává teszi. Fridman üzleti partnere Pjotr Aven, egy másik oligarcha, az Alfa Bank elnöke, aki Jegor Gajdar liberális reformközgazdász kormányában a kereskedelmi miniszteri posztot töltötte be.

A nagyjából tucatnyi oligarcha többségének közös vonása – a szemérmetlenül hatalmas vagyonukon kívül-, hogy viszonylag fiatalok. A *Forbes* magazinnak a világ leggazdagabb embereiről készített 2003-as listáján tizenhét orosz dollármilliárdos szerepel.

Az 1980-as évek közepén egyikük sem rendelkezett pár ezer dollárnál nagyobb vagyonnal. Az oligarchák a harmincas éveikben jártak, és akkor kapcsolódtak az üzleti életbe, amikor küszöbön állt a Szovjetunió felbomlása vagy már megtörtént az. Sokuk, mint Berezovszkij, Guszinszkij, Fridman, Szmolenszkij, Hodorkovszkij és Abramovics zsidó családból származott, ami csak tovább szította Oroszország hagyományos antiszemita nacionalizmusát és kommunista kádereit. Hogy zsidó hátterük fokozta-e elszánásukat, hogy a Szovjetunió összeomlásával üzletemberként legyenek sikeresek, vitatható kérdés, amelyet szociológusok és pszichológusok avatottabban tárgyalhatnak. A zsidók elleni diszkriminációjában nem túl válogatós szovjet államban bizonyára mindannyian üvegfalba ütköztek volna. Az üzleti élet mágnásai csoportként úgy kerültek be a köztudatba mint Oroszország „rablóbárói", akik ellopták és kifosztották az ország elsődleges iparát. Ez a felfogás azonban kissé igazságtalan. Legalább Guszinszkij esetében el kellene ismerni, hogy oligarchaként létrehozott valamit. Az NTV, Oroszország legjobb televíziós csatornája volt az ország első független, országos tévéállomása. Az NTV-t a semmiből teremtette meg Guszinszkij, s ha mást nem is, legalább ezt a javára kellene írni. Oligarcha társai általában kevésbé kreatívak. Többségük csak a minél magasabb banki profitra akar szert tenni, vagy hatalmas pénzösszegekhez jutni kereskedelem és járadékok révén, megtagadva Oroszországtól az értelmes befektetéseket.

Berezovszkij tipikus példája annak az oligarchának, aki úgy szerez vagyont, hogy közben semmit nem hoz létre, és nyomában csak a lecsupaszított üzlet marad. A vagyonkifosztás nagyban zajlott. Merő képzelgés, hogy az oligarchák a tizenkilencedik század végi, huszadik század eleji amerikai rabló bárók megfelelői lennének. Míg Amerikában Rockefeller, Carnegie, Ford és Morgan olaj-, vasút-, acél-, autó- és iparbirodalmakat teremtett a semmiből, addig az orosz oligarchákat főleg az érdekelte, hogy rövid idő alatt maximális profitot nyerjenek, és kifosszanak létező állami vállalatokat, bármi áron. Az oligarchák kezdeti üzleti tevékenységét szabályozó törvények ingoványos terepnek számítottak. Az 1990-es években lezajlott „bankárok háborúja" alatt sok üzleti szereplő maradt holtan a csatatéren, előfordult, hogy egy-egy vitára tettek pontot Moszkvában fényes nappal, a nyílt utcán – aknavető segítségével. Évente több száz, profi bérgyilkos által végrehajtott merényletre került sor, többségük célpontja valamelyik üzleti rivális. Olyan országban, ahol a bíróság annyira korrupt, hogy döntéseket sem hoz, az üzletemberek vagy visszautasíthatatlan ajánlatokat kapnak, vagy holtan végzik:

Emlékszem, 1996-ban meglátogattam az egyik mágnást vállalata központjában. Vlagyimir Brincalov dollármilliárdos volt, aki abban az évben pusztán heccből indult az elnöki székért Jelcinnel szemben, és aki vagyonát Dél-Oroszországban a

feketepiacon méz eladásával szerezte, majd áttért a gyógyszerpiacra. A felségterületére érkező vendéget marcona ábrázatú, fegyveres nehézfiúk fogadták talpig rohamfelszerelésben. Testőrei jó karban lévő fiatalemberek, nyilvánvalóan katonai múlttal a hátuk mögött. A sötét hajú, markáns arcú, bozontos szemöldökű Brincalov még nem volt középkorú. Bal kezén aranyórát viselt, gyűrűsujján hatalmas gyémántgyűrűt. A főépületbe lépve immár jobban álcázott testőrök mellett haladtunk el, majd Brincalov többi vendégével együtt egy húsz főre terített asztalhoz vezetett, amely roskadozott a homártól, kaviártól, pezsgőtől és más ínyencségektől. A homárt repülővel hozatta külföldről. A hivalkodóan drága étkészletre mutatva elárulta, hogy az igazán értékes holmit személyes használatra tartja fenn. A szoba sarkában vendéglátónk portréját láthattuk, mely úgy ábrázolta őt, hogy meghökkentően hasonlított Borisz Jelcinre, épp csak fiatalabb kiadásban. Az asztalon ott állt a saját vodkaüzemében készült saját márkájú vodkája, melynek címkéjéről ő maga mosolygott ránk. Felesége, aki egy sofőr által vezetett Mercedesen, testőrei kíséretében csak később futott be, azt mondta, délután csak kisebb bevásárlást csinált, és „mindössze 200 dollárt” költött. Egyike volt ez azoknak az „újorosz” pillanatoknak, melyektől hasra kell esnie a szemlélőnek. Az említett összeg több mint egy havi átlagbér, háziasszonyunk ezzel a könnyedén odavetett megjegyzéssel kétségkívül imponálni akart. Brincalov kicsi, karcsú, hosszú sötét hajú, húszas éveiben járó párja az orosz oligarcha jellemző, „trófeaként” megszerzett felesége.

Később, szavazatszámlálásra érkezve fölfigyeltem egy három kocsi kíséretében érkező hatalmas („stretch”) Mercedesre. Nem az elnök érkezett vele, hanem Brincalov. A választáson ugyan siralmasan kevés szavazatot kapott, de érezhetően nem ez volt a lényeg. Ha Brincalov alpári viselkedése szélsőségesnek hat is, korántsem egyedi az „új orosz” elit köreiben. Borisz Jelcin keserűen panaszolta, hogy a rendőrség gyakran tartja fel a forgalmat Vlagyimir Guszinszkij gépkocsi-konvoja miatt, miközben felesége és lánya kénytelen volt megvárni, míg a nagy ember elhalad. Guszinszkij bukásához látványos arroganciája is hozzájárult.

Számos nyomozás után az oligarchák békét akartak kötni Putyinnal. 2000 július végén nagyjából húsz üzletember találkozott a Kremlben Putyinnal, és azt ajánlották fel, hogy a továbbiakban rendesen fizetik az adókat és betartják a törvényeket, amennyiben az elnök nem bolygatja a már lezajlott privatizációt. A találkozót megelőzően korrupció és sikkasztás miatt többük ellen indult vizsgálat. Vlagyimir Guszinszkijt sikkasztás miatt letartóztatták, Borisz Berezovszkij ügyében pedig vizsgálat folyt. Más oligarchák esetében adókerülés vagy csalás gyanúja merült fel, s ezért indult el vizsgálat például Vagit

Alekperov, a Lukoil első embere, Vlagyimir Potanyin, az Interros-csoport főnöke és Vlagyimir Kadannyikov volt miniszterelnök-helyettes, az ország legnagyobb autógyára, az AvtoVAZ feje és Berezovszkij üzleti partnere ellen.

Mihail Fridman, az Alfa Csoport főnöke sokkot kapott, amikor a rendőrség – előszedve egy három évvel korábbi bűnügyet – lefoglalta a csoport 13 százalékos Szlavnyeft olajtársaságbeli részesedését. Az oligarcháknak úgy tűnt, Putyin komolyan gondolta választási ígéretét, hogy föllép az önfejű oligarchákkal szemben, akik már júliusban békét akartak kötni. Putyin azt mondta nekik, az üzleti- és adóügyeik miatt indult vizsgálatokat csak maguknak köszönhetik. A színfalak mögött azonban a Kreml megállapodott az oligarchákkal. Putyin mindig is azt mondta, nem akarja megsemmisíteni a már végbement privatizációt, nem akarja visszaállamosítani Oroszország elsődleges iparát. A Kreml mindenesetre ígéretet tett, hogy amennyiben az oligarchák nem szólnak bele a politikába, hanem megmaradnak az üzletnél, békén hagyják őket. Az oligarchák viszont nem kétoldalú megállapodásra törekedtek az elnökkel, hanem egyre inkább úgy kezdtek viselkedni, mint lobbycsoport, és fölvették az Gyáriparosok és Vállalkozók Szövetsége nevet. *[Ez a szervezet már jóval korábban is létezett. Az újdonság legfeljebb csak annyi volt, hogy ezen túl mindenekelőtt ezt a szervezetet próbálták közvetítőként felhasználni üzleti és egyéb céljaik elérésében, miután nem nagyon számíthattak arra, hogy a Jelcin-korszakban megszokott módon könnyen, már-már korlátozások nélkül közvetlenül is érintkezésbe léphetnek az elnökkel. – Sz. B. Z.]*

Az elkövetkező években azok ellen az oligarchák ellen, akik beleártották magukat a politikába vagy szembeszálltak a Kremllel, keményen föllléptek. Guszinszkijjal és Berezovszkijjal példát statuáltak, s amikor Hodorkovszkij megfeledkezett a játékszabályokról, ő is sorra került. 2002 decemberében Hodorkovszkij és egy üzletemberekből álló csoport megbeszéléseket folytatott Putyinnal. Hodorkovszkij korrupcióval vádolta az orosz hivatalnokokat és adóbehajtókat. Putyin fagyosan és élesen válaszolt: „Visszaütöm a labdát a maga térfelére.” Az egyik befektető ezt úgy értelmezte, hogy jobb lesz „elhallgatni és leülni”. A Jukosz egyes vezető részvényesei ezért a következő Duma-választásokon a Kommunista Pártot támogatták. Hodorkovszkij tovább kockáztatott, és (a Kreml megítélése szerint) elkövette azt a végzetes hibát, hogy nagyvonalúan pénzelte az ellenzéki pártokat, így a liberális Jablokót és a Borisz Nyemcov-féle Jobboldali Erők Szövetségét, bírálta Oroszország Irakkal kapcsolatos politikáját, és célozgatott rá, hogy 2008-tól ő maga is szívesen lenne elnök. A jelenlegi alkotmány szerint Putyin legföljebb két ciklust tölthet ki, és 2008-ban mindenképpen meg kell válnia ettől a posztról.

A Jukoszra 2003 nyarán csaptak le, és a milliárdos Platon Lebegyevet, a MENATEP-csoport vezetőjét és a Jukosz egyik fő részvényesét a hatóságok bebörtönözték. Lebegyevet, Hodorjkovszkij jobbkezét 280 millió dolláros csalással vádolták, melyet az Apatit ásványfeldolgozó üzem 1994-es privatizációjakor követett el. Vádat emeltek a Jukosz két másik alkalmazottja ellen is, adócsalás miatt, illetve emberölés vádjával letartóztatták és fogva tartották a vállalat biztonsági főnökét, Alekszej Picsugint. Gépfegyveres rendőrök csaptak le a vállalat központjára, internet-szolgáltatójára, és Lebegyev ügyvédjének irodájára. Hodorkovszkijt kihallgatásra beidézték, végül 2003 októberében, Szibériában fegyveres FSZB-tisztek elfogták, majd repülőn Moszkvába szállították. Nem jelent meg egy bűnügyi perben, ahová rövid határidővel tanúként idézték be, és ekkor körözést adtak ki ellene. A főügyészi hivatal megerősítette, hogy mintegy 1 milliárd dollárra rúgó, nagy értékű lopással, csalással és adóelkerüléssel vádolják, mind személy szerint őt, mind a cégét. A Matrózcsendnek *(Matrosszkaja Tyisina)* nevezett, meglehetősen riasztó moszkvai előzetes fogdába zárták, öt másik fogollyal egy cellába.

Hodorkovszkij letartóztatása az Egyesült Államok tiltakozását váltotta ki. Alexander (Shandy) Vershbow, az Egyesült Államok moszkvai nagykövete azt mondta, a letartóztatás, valamint a törvény látnivalóan szelektív alkalmazása „negatívan befolyásolhatja" Oroszország külföldi befektetőit. A Jukosz-ügy kapcsán a rendőrség lecsapott a Jablokónak dolgozó politikai konzultációs testületre, és elvitte az aktivisták bizalmas iratait, a politikai adatbázisokat és a kampány terveket. A Jabloko vezetője, Grigorij Javlinszkij a rajtaütést „törvénytelennek" minősítette, amely nagyban rombolja a párt kampányát a december 7-én sorra kerülő Duma-választások hajrájában. A Jukosztól Hodorkovszkij négy munkatársa szerepelt a Jabloko képviselőjelöltjeinek listáján. Ezzel nagyjából egy időben az FSZB ellátogatott abba a moszkvai iskolába, ahova Hodorkovszkij tizenkét éves lánya járt, és elkérték az osztálynévsort. Az FSZB-sek azt állították, hogy ez a „terrorizmus elleni gyakorlat" része. Korábban a rendőrség egy Jukosz által alapított árvaházra csapott le. Az orosz sajtó két volt KGB-s Kreml-tisztviselő lehallgatott telefonbeszélgetéséről számolt be, akik arról társalogtak, hogy „ezeket a felkapaszkodott oligarchákat" helyre kellene már tenni. Hodorkovszkij részvényeinek nagy részét az ügyészi hivatal zárolta, és 1991, illetve a kommunizmus bukása óta most fordult elő először, hogy a rendőrség magántulajdonra rátette a kezét. Egyre nagyobb nyomás nehezedett Hodorkovszkijra, a családjára, politikai támogatóira, üzlettársaira és általában a Jukoszra. Amikor a Kreml lecsap valakire, azt bizony megérzik.

A Jukosz ellen indított támadás azt is jelzi, hogy a Kreml jobb keze nemigen tudta, vagy nem értette, mit csinál a bal. Jóllehet a

pétervári csekisták kenyéradó gazdájuk szavának engedelmeskedve lecsaptak az oligarchákra, a Kreml nyilvánvalóan nem gondolta végig, milyen hatással jár a fellépése. Három héttel Lebegyev július 2-i letartóztatása után a Jukosz részvényeinek ára leesett, s az orosz értéktőzsde 20 milliárd dollárt vesztett, ami teljes értékének 13 százaléka. Oroszország Központi Bankjának tartalékai két hét alatt 900 millió dollárral csökkentek, ami a megújuló tőkekiáramlást jelezte. A fenti adatok közül egyről sem adott tájékoztatást a megszelídített orosz állami televízió. A külföldi befektetők és az orosz oligarchák egyre idegesebbek lettek. Hodorkovszkij őszi letartóztatását a Jukosz-részvények újabb mélyrepülése követte, az RTSZ, az orosz tőzsde részvényindexe egyetlen nap leforgása alatt tíz százalékot vesztett értékéből. Amikor Hodorkovszkij Jukosz-részvényeit zárolták, a részvényárak tovább zuhantak. Putyin első dühreakciója az volt, hogy a Hodorkovszkij letartóztatása körüli „hisztériának mielőbb véget kell vetni. A törvény előtt mindenkinek egyenlőnek kell lennie, függetlenül attól, hány millió dollár van a magán- vagy céges számláján” – mondta az elnök a tévében, kabinetje előtt. Néhány nap múlva Mihail Kaszjanov miniszterelnök „mély sajnálatát” fejezte ki a válság miatt, noha Putyin korábban figyelmeztette, ne ártsa bele magát a szerinte törvényes ügybe. Volosin október 30-i lemondása a „család” amiatti nemtetszését és aggodalmát mutatta, hogy Putyin és a pétervári csekisták lecsaptak az oligarchákra, illetve hogy ezzel jelentős károkat okoztak az orosz gazdaságnak és rontották a leendő befektetések esélyeit.

Ugyanakkor Putyin elnök a nemzetközi befektető bankároknak a Kremlben szervezett találkozón megerősítette, hogy továbbra is a reformok és a magántulajdonhoz való jog elkötelezett híve. Bűbájosan, mindenkivel kezet rázva hangsúlyozta, hogy a Hodorkovszkij és a Lebegyev elleni akcióval nem a Jukoszra mint jogi személyre csaptak le, és nem áll szándékukban tönkretenni a vállalatot. Az ügy nem terjed át más cégekre, mondta, és megígérte, hogy nem fog sem kisajátítani, sem visszaállamosítani semmilyen vagyont, és az egész válságot az Enron-esethez hasonlította. Az egyik jelenlévő szerint az elnök azt állította, „tisztában vagyok vele, hogy a többi részvényes középtávon rosszul jár, de hosszú távon hasznot hajt a tisztább jogállamiság”. Mintegy jóindulatú gesztusként ígéretet tett, hogy hamarosan külföldiek is vásárolhatnak Gazprom-részvényeket, amit korábban csak orosz állampolgárok számára tettek lehetővé, illetve üdvözölte az orosz hitel- és részvénypiac befektetőinek nyújtott adókedvezményeket. Putyin azonban elkövetett egy hibát, mert megemlítette, hogy munkatársai szorosan együttműködnek a főügyészi hivatallal, és gondoskodnak róla, hogy csak Hodorkovszkij személyes részvényeit fagyasszák be. Másnap a Jukosz zárolt részvényeinek egy részét feloldották, s az ügyészi hivatal elismerte, egyes vállalati részvények esetében tévedtek a tulajdonjogot illetően.

Míg a Berezovszkij birtokában lévő *Kommerszant* és *Nyezaviszimaja Gazeta* a Kremlt bírálta azért, ahogyan a Jukosz-válságot kezeli, a többi újság elsősorban a piac visszaesésére és a negatív gazdasági hatásokra összpontosított. Ugyanakkor Hodorkovszkij letartóztatását a közvélemény helyeselte, s az Egységes Oroszország a két héttel későbbi közvélemény-kutatási adatok szerint 4 százalékkal magasabb támogatottságot mondhatott magáénak.

Putyinnak az a törekvése, hogy megzabolázza a túlzott hatalommal rendelkező oligarchákat, összeütközésbe került azzal az óhajával, hogy növelje a közvetlen külföldi befektetéseket, és elősegítse a gazdasági növekedést. Az volt a gond, hogy a főügyész hivatala nemigen értette, hogyan működik a modern piac, vagy nem foglalkozott vele. Putyin maga sem látta át egészen, hogy az üzleti mágnásokkal szemben alkalmazott kemény kéz politikája külföldön rosszul veszi ki magát, és elriasztja a befektetőket, akiket pedig annyira szeretett volna az országba csalogatni. Ebben mintha a volt KGB-s múltja erősebben befolyásolta volna, mint a Szobcsak liberális szentpétervári városvezetésében eltöltött évek. Lehet persze, hogy Putyin arra számított, a külföldi befektetések így is, úgy is áramlanak majd Oroszországba, főleg az igen fontos energiaszektorba. De nem jó politika blazírtan viszonyulni a külföldi befektetők kismértékű kockázatvállalási hajlandóságához, mivel így a legelszántabb befektetők kivételével mindet sikerülhet elriasztani. Ahogy e lépések hatásai kezdtek derengeni a Kremlnek (amely ezzel együtt folytatta támadásait), kénytelenek voltak kibocsátani egy közleményt, melyben kijelentették, hogy a Jukosz elleni vizsgálódásokat nem Putyin elnök kezdeményezte, és hogy ő maga a főügyészi hivatal eljárását az országimázs és az orosz gazdasági élet szempontjából károsnak ítéli. Mihail Kaszjanov miniszterelnök az oligarchák barátja és a kabinetben a „család” embere azt mondta, a Jukosz ellen folytatott elhúzódó vizsgálatok rontják a befektetői légkört. A főügyészi hivatal erre azt válaszolta Kaszjanovnak, hogy törődjön a maga dolgával.

A Jukosszal és a Hodorkovszkijjal szembeni fellépés még télen is folytatódott, vagyis nyilvánvalóan a legfelsőbb helyről is jóváhagyták. Elképzelhetetlen lett volna úgy folytatni a vizsgálódásokat, hogy az elnök ellenzi. Putyin és szűkebb köre úgy döntött, politikai jövőjük szemszögéből létfontosságú a Hodorkovszkijhoz hasonló ellenzéki oligarchák semlegesítése. A „felülről irányított demokráciában” nincs helye olyan hatalommal bíró, mindenre elszánt elefántoknak, akiknek saját ötleteik vannak. Nagyon sajnálatos, ha ez rontja a piacot, de egyszersmind elkerülhetetlen is. Putyin meg akarta mutatni az oligarcháknak, hogy ki az úr.

Még a „családtag” Roman Abramovics is nyugtalan lett, amikor a Számvevőszék vezetője, Szergej Sztyepasin adócsalás

miatt vizsgálatot indított ellene, s ezért gyorsan elkezdte eladni oroszországi vagyonát. Abramovicsot Csukcsföld – a Sarkkörön túli, távol-keleti, igen szegény tartomány – kormányzójaként szinte szentként tisztelték. Csukcsföld nagy kiterjedésű földnyelv, amely a Bering-szorosnál Alaszka felé nyúlik ki az óceánba. Alaszkát 1867-ben II. Sándor cár eladta az amerikaiaknak. Az aranyban, halban és földgázban gazdag térséget olajhiány és gyakori áramkimaradás sújtja, ami a mínusz 30 fok alatti hőmérséklet mellett gyakorlatilag a halált jelenti. Abramovics reményt hozott Csukcsföld elszigetelt és elfeledett népének, amely a Szovjetunió felbomlása után teljesen magára maradt a jeges pusztaságban. Korábban sokakat ide csábított a jó fizetés, a jó lakásmegoldás, és a Szovjetunió melegebb vidékein eltölthető, hosszabb nyaralás lehetősége. Most azonban a helybeliek sokasága az éhhalál szélére jutott. Az 1999-től Duma-képviselő Abramovicsot 2000 decemberében kormányzóvá is választották, mondván, ő együtt érez a helybeliekkel. Vagyonából dollármilliókat ölt a térségbe, följavította az egészségügyi ellátást, könyveket, számítógépeket vásárolt az iskoláknak. Az ott élőkre nagy hatással volt, hogy 3.700 gyerek számára üdülési lehetőséget biztosított a napsütötte Fekete-tenger partján. Sokuk ekkor járt először melegebb éghajlatú vidéken.

Az egész túl szépnek tűnt ahhoz, hogy igaz legyen, mint ahogy bizonyos értelemben túl szép is volt. Abramovics cégei Oroszország legrosszabb adó fizetőinek számítottak. Az oligarcha olaj- és gázvállalatai nagyban űzték az adóelkerülést. Amikor Abramovics Csukcsföld kormányzója lett, hatalmát kihasználva óriási adókedvezményeket biztosított Szibnyeft olajvállalata számára. Számos cégét Csukcsföldre jegyeztette be, ahol hatalmánál fogva kedvezményes adókulcsokat állapított meg magának. A Trojka Dialog, Oroszország legnagyobb befektetési bankja szerint vállalata adókedvezményei a 400 millió dollárt is elérték. Ahogy a csukcsföldi szegény emberek tél közepén tűzhelyük köré húzódnak, azzal vigasztalódhatnak, hogy az orosz adófizetők bőségesen hozzájárultak ahhoz, hogy Abramovics megvehesse a Chelsea futballcsapatát. Az oligarcha a maga részéről ígéretet tett, hogy nem feledkezik meg választott népéről, akik között élt és akiket képviselt. Hogy megtartja-e ígéretét, nyitott kérdés marad, különösen miután londoni otthonából bejelentette, hogy nem indul újra Csukcsföld kormányzóságáért.

Szergej Sztyepasin, a Számvevőszék vezetője nyilvánvalóan dühös volt Abramovicsra, amiért oly sok orosz pénzt folyatott az előkelő londoni Chelsea-be, amikor az országnak igencsak szüksége volna a hazai befektetésekre. Sztyepasin, a Putyinhoz hű volt miniszterelnök bizonyosan főnöke jóváhagyásával indított vizsgálatot Abramovics ellen. Abramovics Szibnyeftjét mint Oroszország egyik „legnagyobb adócsalóját” nevezte meg. Akárcsak Putyin, Sztyepasin is pétervári, állambiztonsági múlttal

rendelkezik, és akárcsak az elnöknek, neki sincs ideje az oligarchákra. Jelcin azért távolította el miniszterelnöki posztjáról, mert fel akart lépni az oligarchák ellen. Ha az üzleti mágnások továbbra is hasonló arányban hagyják el az országot, hamarosan több orosz oligarcha él majd Londonban, mint Moszkvában. Akkoriban úgy tűnt, befellegzett a megfékezhetetlen oligarcháknak. Három év múltán Putyin és a Kreml egyre távolabbra került az üzleti mágnásokkal 2000 júliusában kötött fegyverszünettől. Az oligarchák elleni fellépés mindig népszerű, különösen a választások hajrájában.

2003 decembere előtt, a Duma parlamenti helyeiért folyó versenyben a moszkvai Eho rádió közvélemény-kutatása szerint az emberek 58 százaléka értett volna egyet azzal, hogy a mágnások vagyonát el kellene kobozni, és csak annyit kellene nekik hagyni, amennyi a megélhetésükhöz szükséges. Egy másik, egy évvel korábbi közvélemény-kutatás adatai azt mutatták, hogy az oroszok csaknem 90 százaléka úgy vélte, az ország összes nagy vagyonát tisztességtelen úton halmozták fel. A kormány azonban nem tervezett visszaállamosítást, hanem komolyan foglalkozni kezdett a „differenciált adózás” gondolatával, amely a kereskedelmi miniszter, German Gref szerint akár 1,5 milliárd dollárral több adót is hozhat évente. Putyin fellépése Hodorkovszkijjal és a Jukosszal szemben egy hónap alatt két százalékpontot eredményezett az elnöknek a közvélemény-kutatásokban. Ma már egyetlen gazdagnak és hatalmasnak tűnő oligarcha sem érezheti magát biztonságban, akkor sem, ha távol marad a politikától. Putyin, a pétervári csekisták és a főügyészi hivatal támogatásával lassan, de biztosan megkísérelte az oligarchák megszorongatását, ha osztályként való „likvidálásukról” nem is beszélhetünk.

2001-ben Putyin végre nekilátott a jelentősebb államháztartási reformoknak. Ide tartoztak a profitadóra vonatkozó adótörvény, az új föld- és munkatörvények, három törvényjavaslat irányult a gazdaságba való bürokratikus beavatkozás csökkentésére, a magán- és a progresszív nyugdíjat bevezető reformokra, a csődtörvények átalakítására, készült egy törvény a pénzmosás ellen, valamint egy csomag a bíróság reformjáról. Putyin mint jogász elszánta magát Oroszország jogrendszerének hatékonyabbá és igazságosabbá tételére. Korábban Jelcin bírósági reformkísérlete csúfosan megbukott. A Dumát sikerült rávenni egy olyan törvénycsomag elfogadására, amely emelte a bírók presztízsét, fizetését és elszámoltathatóbbá tette őket; növelte a törvényszékek számát és a törvényszéki rendszer pénzügyi forrásait; bevezette a békebíróság intézményét; kiterjesztette az esküdtbíróságok által folytatható perek körét, az előzetes fogvatartás időtartamát pedig (a korábbi másfél évtől) egy évre mérsékelte. Az Alkotmánybíróságot hatékony szankciók bevezetésével erősítették meg, melyek szavatolják, hogy a bíróság döntéseit betartják. Rögtön az elején megtorpedózták viszont

azokat a terveket, amelyek a vádlottaknak több jogot adott volna az ellenük felhozottak kétségbevonására, és lehetővé tették volna az óvadékot, továbbá az ügyészségi hivatal helyett a bíróságokra testálta volna az elfogatási parancs kiadásának jogát. Az ügyészek hevesen tiltakoztak hatalmuk csorbítása és a vádlottak életének megkönnyítése ellen. Ugyanakkor mintegy kétmillió embert tartanak fogva Oroszország elavult börtöneinek rettenetes körülményei között, akik perükre várnak. Az ország omladozó, lerobbant börtöneiben terjed a TBC és az AIDS és más fertőző betegségek. Emberjogi csoportok szerint sokan vannak odabenn, akiket óvadék ellenében nyugodtan szabadlábra lehetne helyezni.

Putyin jogi reformjai az államnak jó szolgálatot tevő, ám az egyén jogait semmibe vevő régi szovjet igazságügyi rendszer átalakítása szempontjából létfontosságúak voltak. A szovjet bíráknak sok esetben egyszerűen megmondták a Kommunista Pártból a főnökeik, hogy mit tegyenek. A régi rendszerben az esetek kilencven százalékában a bűnvádi eljárás a vádlott bűnösségének kimondásával zárult. Az esetek kivizsgálásának minden stádiumát, a nyomozástól a letartóztatáson és vádemelésen keresztül a fellebbezésig az ügyészség felügyelte. A per kimenetele szinte előre eldöntött volt. A Szovjetunió felbomlása után a bírói karról elterjedt, hogy tagjait az vesztegetheti meg, aki a legtöbbet ígéri. Az üzletemberek magánúton, többnyire erőszakkal oldották meg vitás kérdéseiket. A csődtörvényt pénzügyileg életképes riválisok használták ki egymás vállalatainak felvásárlására.

Az ügyészeket és a rendőröket sokszor azért fizették le, hogy kitalált bűnügyi nyomozást indítsanak üzleti vetélytársakkal szemben. Egy kilencfős, moszkvai rendőrtisztekből álló banda működött a bűnügyi osztályon Vlagyimir Ganyejev altábornagy vezetésével, melynek tagjai dollármilliókat kerestek azzal, hogy nagyobb pénzösszegek ellenében ejtettek vagyonos személyek vagy vállalatok ellen kreált ügyeket. Kábítószert, fegyvert, lőszert rejtettek el áldozatuknál, majd amikor megvesztegették őket, ejtették az ügyet. A banda tagjai Mercedeseken jártak, 30.000 dolláros karórákat hordtak, és egy 1 millió dollárt érő teniszpályát is a magukénak mondhattak. Éveken át tevékenykedhettek észrevétlenül, elsősorban azért, mert moszkvai rendőrkollégáiknak is messze több jutott ezekből az ügyletekből havi pár száz dolláros keresetüknél. A csoportot 2003 nyarán tartóztatták le és fogták perbe. Moszkvában azt tartották, hogy ez csak a jéghegy csúcsa, és csak fel akart mutatni valamit a választás évében a pétervári belügyminiszter, Borisz Grizlov. Nem meglepő, hogy sem az egyes emberek, sem a vállalatok nem hittek a jogállamban, hogy az igazságszolgáltatásról ne is beszéljünk. Noha Putyin reformjai korántsem érték el a céljukat, a jobb fizetés és bírói képzés jó kezdet a korábban igen rosszul fizetett szakma elfogadhatatlan gyakorlatának megváltoztatásához. Vlagyimir

Putyin talán legtávolabbra mutató intézkedése a jogi reformok megalkotása.

A posztkommunista Oroszországban először Putyin elnök 2001-es földreformja teremtette meg a földpiacot a városi területek és az ipari zónák, valamint a nem mezőgazdasági jellegű vidéki tulajdonok, például a dácsák esetében. Az új piac és a földtörvény azonban Oroszország földterületének mindössze 2 százalékát fedte le. A mezőgazdasági földterületek adásvételét, melyet a kommunisták sokáig elleneztek a Dumában, a következő évre halasztották. A kérdés oly mértékben érzelmi alapokon nyugszik, hogy a képviselők össze is verekedtek miatta. A Duma végül 2002 júniusában egyezett bele a gazdálkodásra alkalmas földek eladásának lehetőségébe, így a bolsevik forradalom óta először bocsátották áruba Oroszországban a termőföldeket. A kommunizmus idejében minden föld az állam tulajdonában volt, és minden gazdaság szövetkezetként működött. Többségük nem volt hatékony, alig rendelkezett tőkével, és ez a helyzet csak tovább romlott a Szovjetunió felbomlása után. Oroszország gazdaságainak fele gyakorlatilag csődben volt.

1991 óta egyes tartományok részlegesen lehetővé tették a föld eladását, míg mások nem. Az új törvény értelmében 400 millió hektár, mezőgazdasági művelésre alkalmas földet adtak el Oroszország-szerte, ami nagyjából annyi, mint Brazília területének a fele, sok szövetkezeti dolgozó attól tartott, hogy elveszíti állását, különösen, ha a terület külföldiek kezére kerül, és ezt a félelmüket a kommunisták, illetve az agrárpártok is osztották. A kommunista és nacionalista ellenzék lecsillapítása érdekében Putyin ígéretet tett, hogy orosz termőterületet nem adnak el külföldieknek, igaz, bérbe vehetnek földet. Az ellenzőknek tett másik engedményként az elnök azt hangsúlyozta, hogy ne kapkodják el az orosz vidék kiárusítását. Mielőtt eladnák a földet, megfelelő módon összeírják. Mivel a külföldiek elől elzárták annak lehetőségét, hogy vásárolhassanak Oroszország szegény és rossz hatékonysággal dolgozó gazdaságaiból, így a ragadozó oligarchák várhattak sorukra, hogy bagóért felvásárolják az ország legértékesebb birtokait. Ezzel együtt a föld magántulajdonba adása Oroszországban nagy és történelmi jelentőségű lépés volt. Putyin két év alatt elérte azt, amit Jelcinnek kilenc év alatt nem sikerült: megkezdte a föld privatizációját.

A 2001 januárjában bevezetett adóreformokkal a progresszív adózást 13 százalékos átalányadózással váltották fel. A vállalatokra kivetett szociális és profitadókat csökkentették, s a forgalmi adót a föderális kassza, a profitadót és a jövedelemadót a tartományok kapták. Mivel a tartományok többsége többet kapott a központi átutalásokból, mint amennyit adóban befizettek, nem voltak ellenérdekeltek az adózás változásaiban. A társasági nyereségadó 35 százalékról 24-re csökkent, és egyes importáruk tarifáit is lejjebb vitték. Két évvel később Putyin megszüntette a

gyűlölt és korrupt adórendőrséget, feladatait a Belügyminisztériumra ruházva. Közismert volt, hogy egyes vállalkozók megvesztegették az adórendőrséget, hogy verseny társaik ellen indítsanak bűnügyi vizsgálatot, s közben mindenhonnan jöttek a csúszópénzek az adózási kötelezettségek csökkentése érdekében.

A 40.000 adórendőr többségét az új drogellenes ügynökséghez, a Kábítószer és Pszichotrop Anyagok Ellenőrzésére létrehozott Állami Bizottsághoz helyezték át. Az ügynökség vezetője Putyin szövetségese a volt északnyugat-oroszországi teljhatalmú megbízott, Viktor Cserkeszov lett. Noha sokan attól tartottak, hogy az adóreformok következtében csökken a kormány bevétele, az ellenkezője következett be. Az adócsökkentés és a barter-gazdaság monetáris irányba való elmozdítása (pl. készpénz használata) az egyéneket és a vállalatokat az adók megfizetésére ösztönözte. A GDP részeként a föderális bevételek 1998 és 2001 első fele között megkétszereződtek. A gazdaság jól járt az 1998-as fizetésképtelenséggel és rubelleértékeléssel, ugyanis föllendítették az exportot és megerősítették a hazai vállalatokat, mivel a drága importot olcsó orosz árukkal helyettesítették. Az orosz kereskedelemben bekövetkezett kedvező változást nem lehet Putyin javára írni, de azért már az ő érdeme, hogy ezután növekedtek az adóbevételek és visszafogta a kormány költségvetését.

A megnövekedett adóbevétel, valamint a nyersanyagok magas exportára, a szigorú költségvetési kontroll és az államháztartás költségeinek megnyírása egészséges költségvetési többletet eredményezett. Oroszország gazdasága reménytelen helyzetéből egyszerre csak kiemelkedve egészen erőteljesnek kezdett látszani. 1998-ban még 6 milliárd dolláros költségvetési hiánnyal küszködött, 2000-ben pedig már 45 milliárdos többlettel rendelkezett. Ilyen gazdasági örökség Putyinnak nagyszerű lehetőséget adott, hogy megteremtse a szilárd gazdasági növekedés és stabilitás feltételeit. Az 1990-es évek elejének hiperinflációja ekkorra 14 százalékra csökkent, miközben a gazdaság a GDP 9 százalékára ugrott, ami az ipari országokban az egyik legmagasabb érték. 2003-ban ugyan kissé visszaesett, de még ekkor is 7 százalékra rúgott, megelőzve Nagy-Britanniát, az Egyesült Államokat és Kanadát, az Európai Unió országait és Japánt. A nagyobb gazdaságok közül az éves növekedés tekintetében csak Kína veheti fel a versenyt Oroszországgal.

Az üzleti bürokrácia visszanyesése érdekében Putyin személyesen verte át a Dumán azt a törvénytervezetet, amely a kormányzati engedélyekhez kötött tevékenységek számát 500-ról 102-re csökkentette. Rendkívül fontosnak tartotta, hogy oldja az üzleti életet gúzsba kötő bürokráciát, amely csak akadályozta a vállalkozásokat és a vagyon létrehozását, továbbá végtelen lehetőséget nyújtott megvesztegetésekre, sápok szedésére.

Mintegy 400.000 fő dolgozott a szövetségi szintű bürokráciában, és körülbelül 1 millió a régiókban. Az Oroszországi Föderációban folytatott tevékenységeket mintegy 2.000 engedély fedte le, melyek többségét tartományi vagy helyi szinten követelték meg. Nemcsak az üzleti tevékenységre kellett engedélyt kérni, hanem „igazolni" kellett az eladásra szánt árut és szolgáltatást is. Egy üzlet beindítása felért egy rémálommal: a vállalkozók heteket, hónapokat töltöttek a szükséges engedélyek és igazolások összeszedésével, s közben nem győztek kenőpénzeket osztogatni. Egy vállalkozó elmondta, hogy huszonnégy irodába kellett elmennie, 5.000 dollárt fizetett ki, „díjazásként", harmincöt utcai lámpában izzót cserélt, még az út egy részét is újra burkolta, hogy kávézóját egy kicsit kibővíthesse. És amikor végre beindult egy vállalkozás, vizsgálatok egész áradatának volt kitéve. Egy üzleti felmérés azt találta, hogy az engedélyeket évente átlagosan harminchétszer ellenőrizték, míg az árukról, szolgáltatásokról szóló igazolásokat a rendőrség évente átlagosan nyolcvankétszer, más állami testületek pedig negyvenszer vizsgálták. Mintegy harminc állami testület vett részt az ellenőrzésekben, kezdve többek között a hírhedt adórendőrségtől (mielőtt megszűnt volna), engedélyeket kiadó, tűzrendészeti, egészségügyi, kereskedelmi, energiaügyi, építészeti, munkaügyi, fogyasztói jogokkal foglalkozó, súlyokat és mértékegységeket felügyelő, környezetvédelmi hivatalokon át az egészségbiztosítási alapig és a helyi nyomozóhatóságokig megannyi hivatalosság.

Putyin reformjai egyszerűsítették az engedélyek kiadását és határt szabtak az állami vizsgálódásoknak. Jóllehet voltak olyan szkeptikus vélemények, amelyek szerint ez az intézkedés csupán följebb tolta a korrupciós tevékenységet a bürokrácia táplálkozási láncában, az ezt követő üzleti felmérések azonban azt igazolták, hogy lényegesen csökkent a bürokrácia. A moszkvai Gazdasági és Pénzügyi Kutató Központ (CEFIR) szerint a vizsgálatok száma 2001-ről 2002-re ötödével csökkent, az engedélykérésre kötelezett vállalkozások száma pedig felére esett. Kevésbé bizonyult sikeresnek a 2003 tavaszán bevezetett, a vámszolgálat reformjára kísérletet tevő új vámtörvény, amely a vámkezelésben tapasztalható késlekedések és az exporthoz, illetve importhoz szükséges iratok számának csökkentésére irányult. Tekintve, hogy egy vámos napi keresete átlagosan 5 dollár, miközben napi 1.000 dollárnyi vámot szed, nyilvánvalóan jó eséllyel megvesztegethető. Az új vámtörvény felhatalmazta a vámtiszteket, hogy kiegészítő dokumentumokat kérjenek, illetve hogy értelmezzék a törvény egyes vonatkozásait, ami az üzletemberek szerint csak még több lehetőséget ad a vámhatóságoknak a kenőpénz követelésére a gyors vámkezelés érdekében. Az új törvény nem szabott gátat a vámcsalás azon formájának, melynek során úgy kerülik el a cégek a vámtételek megfizetését, hogy a nyersanyag-exportőr saját off-shore cégének nyomott áron eladja az árut, melyet azután a magasabb világpiaci áron ad tovább. Abramovics és Deripaszka

Orosz Alumíniumja hatékonyan lobbizott a Dumában, hogy zavartalanul folytathassák tovább ezt a gyakorlatot, ami meglehetősen sokba került az adófizetőknek. A moszkvai politikai és üzleti körökben köztudott, hogy a Duma szavazatai megfelelő áron megvásárolhatók.

A 2001 nyarán beindult másik reformkezdeményezés a lakás- és közösségi szolgáltatások átalakítását célozta. Oroszország korábbi, rohamos tempóban privatizált lakásrendszere az összeomlás szélén állt. A hatalmas lakótelepeken az épületek állaga, a szolgáltatások és a helyi infrastruktúra sürgős befektetést igényelnének. A régi épülettömbök egyes részei szó szerint darabokra hullanak. Jelenleg a háztartások többsége erősen szubvencionált összegeket fizet ki szolgáltatásokra és fűtőanyagra, amit az energiapiac kereszttámogatása támaszt alá. Végeredményben az ipar pénzeli az alacsony háztartási áram- és gázárakat. Az áramszolgáltató monopólium, az Egységes Energiarendszer átszervezése – melynek révén versenyhelyzet teremthető az energiaszektorban – azt jelenti, hogy veszélybe kerül a lakhatás támogatása. A Gazprom, a gázmonopólium várható feldarabolása szintén a szabad energiapiac irányába hat. 2001 elején Putyin azt a célt tűzte ki, hogy 2003 végéig az esetek többségében fokozatosan leépíti a lakhatás és a közüzemi szolgáltatások szubvencióját, miközben kiépítik a szociális hálót, amelynek révén a legszegényebb rétegek célzott támogatásban részesülnek. Hamar kiderült azonban, hogy ez a terv nem egyeztethető össze a 2003 végén esedékes Duma-választásokkal és a 2004 márciusi elnökválasztással. A reformokat legalább 2004-ig elhalasztották, így a kormány további tizenöt-húsz évig még fizetheti a lakás- és közüzemi díjak egy részét.

Nem nehéz fölismerni a halogatás mögött meghúzódó okokat. Putyin elnök népszerűsége abból fakad, hogy oroszok tömegei általában jobban élnek, elsősorban annak köszönhetően, hogy a nyugdíjakat többször is emelték, az állami fizetéseket pedig időben kiadják. A lakhatás támogatásának megvonását – még ha a legszegényebbek célzott támogatást kapnak is – az orosz állampolgárok igencsak megéreznék a zsebükön. Sokak életszínvonala azonnal visszaesne. Választott politikus esetében ez kényes stratégia. Ha bevezeti, amit tervezett, az lesz Putyin működésének legnépszerűtlenebb napja. Nem csoda, hogy Putyin a Lakás- és Közműtámogatások portfolióját kiadta az általa legkevésbé kedvelt politikusok egyikének. A miniszterelnök-helyettessé előlépett Vlagyimir Jakovlevnek, Szentpétervár egykori kormányzójának. Putyin kényelmesen Jakovlevet használja fel, hogy elvigye a népszerűtlen reform balhéját, amit várhatóan a politikus menesztése követ majd.

E strukturális reformok azonban nem önmagukért történtek. Putyin nemegyszer hangoztatta a strukturális reformok szükségességét, nyilvánosan szót emelt a földreform, a gazdasági

életben a bürokrácia beavatkozásának csökkentése, és általában az adóterhek csökkentése mellett. Putyin 2001 áprilisában a parlament két házának együttes ülésén állt elő reformer retorikájával. Az orosz társadalmat szinte minden szempontból bírálta. A vesztegetés és a bürokrácia megbénítja a gazdaságot, miközben az igazságszolgáltatás a visszaélések és a korrupció melegágya, érvelt. „Feketegazdaságunkhoz sötét igazság-szolgáltatás párosul” – mondta. Egymillió vádlott vár előzetes letartóztatásban a perére, miközben az emberek nem bíznak a bíróságokban. A vámok, az adózás, a nyugdíj, az egészségügy és az oktatás egyaránt további reformokra szorul. Azzal, hogy személyes tekintélyét latba vetette az államháztartási reformok mellett, Putyin az orosz társadalom átalakítására irányuló kísérletének a lendületét akarta fenntartani. Az államháztartás kérdésében egy követ fújt a liberális reformközgazdászokkal, German Greffel és Andrej Illarionovval. A megreformált Oroszország modern, hatékony ország lesz, amelynek jól működik a gazdasága és a világpiacon is versenyképes. Ez Oroszország elszegényedett népének és az állam erejének is jót tesz.

Az államháztartási reform Putyin által képviselt szemléletének volt még egy vonása. Putyin nem szívesen konfrontálódik, hacsak nem tartja elkerülhetetlennek vagy politikai okokból szükségesnek; szívesebben kooptálja vagy semlegesíti ellenfeleit. A reform kényesebb kérdéseiben igyekezett az érdekeltek konszenzusára építeni. Külön bizottságokat állított fel, amelyek a vasúti reformmal, az áramszolgáltatás átalakításával és a nyugdíjreformmal kapcsolatos visszajelzéseket közvetítették az elnöknek. A bizottságok jelentései erősen befolyásolták a kormány reformjainak végső formáját. Bizonyos értelemben, mint Berezovszkij *Nyezaviszimaja Gazeta* című napilapjának megválasztása előtt nyilatkozta, a szerepét úgy tekinti, hogy a választók egy négyéves szerződésben arra bérelték föl, hogy bizonyos funkcionális és szakmai kötelezettségeknek eleget tegyen. A szükséges reformok sikeres végrehajtása része a választókkal kötött szerződésnek. A reformfolyamatokhoz inkább szakemberként, semmint politikusként viszonyult, ami nem is meglepő, hiszen egész korábbi pályája során köztisztviselői és nem politikusi szerepeket töltött be.

A Kreml Márvány termében 2002. április 18-án elmondott elnöki üzenetében Putyin az államháztartás reformját sürgette. Szükségesnek érezte, hogy Oroszország állampolgárainak életébe valódi javulást *hozzon.* A parlament két házának tagjai előtt azt állította, hogy Oroszországot lebéklyózza a korrupció és a bürokrácia. Kormányát azért kárhoztatta, mert nem elég becsvágyó a gazdasági növekedés előmozdításában. Azt állította, hogy miközben Oroszországban javult az élet, csökkent a munkanélküliség, növekedtek a bevételek, 40 millió orosz még mindig szegény sorban él. A közönség csöndben végighallgatta

Putyint, végigállták a nemzeti himnuszt, aztán kicsoszogtak a Kremlből, Putyin az előző héten kicsit messzebbre ment, és azért feddte meg a kormányát, mert az általuk kitűzött növekedési mutatókat nem találta elég magasnak. A kormány középtávú előrejelzése *3-5* százalékos éves növekedést prognosztizált. Putyin erre azt mondta, hogy ez „nem segít", illetve „nincs belekalkulálva az aktív politizálás". „Nehézkes, suta, rossz hatékonysági fokkal dolgozó államapparátusról" beszélt, amely korlátozza Oroszország potenciális növekedését. 5 százalékos évi növekedéssel Oroszországnak még tizennyolc évébe telik, mire eléri Portugália jelenlegi életszínvonalát, érvelt az elnök. *Az* ő válasza a kis létszámú, nyitott és kevésbé beavatkozó bürokrácia. Kifakadása a Goszplan és a központi tervezés korát idézte, amikor a célok a politikai akaratot, és nem a gazdasági valóságot tükrözték. Noha Kaszjanov kormánya viszonylag mérsékelt növekedést jósolt, Putyin gazdasági tanácsadója, Andrej Illarionov a GDP évi 8 százalékos növekedését követelte. A déli Voronyezs városában még tüntettek is a lakhatási támogatások tervezett eltörlése ellen. Putyin a gazdasági növekedést és az anyagi föllendülést alapvetőnek tartotta annak a helyzetnek a megváltoztatásában, amelyben Oroszország, az ő szavaival élve, csak „szegény emberek gazdag országa" marad.

2001-2002-ben Putyin támogatói kerültek a hatalmas gázmonopólium, a Gazprom és a Központi Bank élére. A konzervatív és reformellenes Viktor Gerascsenkót Szergej Ignatyev pénzügyminiszter-helyettes, a bank korábbi igazgatóhelyettese váltotta fel. A fölöslegesen magas létszámú személyzettel rendelkező Központi Bankot áthatotta a korrupció, és fütyült a törvényekre. A Fimaco-ügy, illetve hogy bennfentesként a rövid lejáratú kincstárjegyekkel, a GKO-kkal kereskedtek, az csupán a jéghegy csúcsa (a központi bankosok a Fimacót használták közvetítőként arra, hogy az IMF-kölcsönöket és a keményvaluta-tartalékokat visszaforgassák a spekulációs GKO-piacba). A beszennyeződött Gerascsenko eltávolítása azt célozta, hogy megtisztuljon a Központi Bank tevékenysége, és igyekeztek megreformálni a bank homályos, elavult gyakorlatát. A modern, dinamikus orosz gazdaságnak hatékony, megújult Központi Bankra lenne szüksége. A változások bevezetése a bankban még hosszas küzdelembe kerül. A dollármilliárdos gázipari óriás, a Gazprom vezérigazgatói székébe az energiaügyi miniszter helyettese, a harminckilenc éves Alekszej Miller, Putyin régi barátja került, akit az elnök még a szentpétervári városvezetésben töltött éveiből ismert. Miller a leningrádi gazdasági és pénzügyi főiskolán végzett, és 1991-1996 között a szentpétervári városigazgatásban dolgozott, a Vlagyimir Putyinéval szomszédos irodában. Ezután a szentpétervári kikötő befektetési igazgatója, azután a balti távvezeték-rendszer főigazgatója lett, végül Putyin energiaügyi minisztériumába került. A Gazprom a világ legnagyobb gázvállalata, Európa gázszükségletének harmadát

biztosítja, hozzá tartozik a világ gázkészletének több mint negyede, és Oroszország GDP-jének 8 százalékát adja. Az éves szinten 19 milliárd dollárnyit értékesítő, 300.000 embert foglalkoztató Gazpromot felső vezetői és családjaik a saját fejős tehenüknek tekintették, és az a hír járja, hogy a korábbi miniszterelnök, Viktor Csernomirgyin is e folyamatok során vált dollármilliomossá.

A Gazprom, a floridai székhelyű Itera és a Sztrojtranszgaz vállalatok közötti szabálytalan üzleti kapcsolatokra derült fény. Könyvvizsgálók azt állították, hogy a Gazprom vagyonát és egyes gázeladási jogokat törvényellenesen ruháztak az Iterára. A Gazprom egy nagy értékű szerződést is kötött a Sztrojtransz-gazzal, melynek részvényeit történetesen a gázmonopólium igazgatóinak rokonsága birtokolja. A Sztrojtranszgaz részvényesei között találjuk Vitalij és Andrej Csernomirgyint (a Gazprom korábbi főnöke, a későbbi miniszterelnök Viktor Csernomirgyin fiait), illetve Tatyjana Gyedikovát (a Gazprom-főnök Rem Vjahirev lányát). Úgy tűnt, az ügy a felvásárlás klasszikus esete. Azzal, hogy Putyin Vjahirev helyére Millert ültette, megszerezte a Gazprom fölötti ellenőrzést, és véget vetett a régi vágású, korrupt szovjet vezetés legrosszabb fajta visszaéléseinek. Mint egy orosz politikus fogalmazott, ami jó a Gazpromnak, jó az országnak, és fordítva. A Gazprom túl életképes cég ahhoz, hogy családi vállalkozásként kezeljék. Az orosz kormány bevallott hosszú távú célja a (38 százalékban az állam tulajdonában lévő) Gazprom feldarabolása, a gázpiac liberalizálása és részleges vagy teljes privatizálása.

Putyin elnök megígérte, hogy a védelemre fordított összeget 50 százalékkal növeli, és megkezdte a hadsereg korszerűsítését, amibe beletartozik a kötelező sorkatonai szolgálat fokozatos megszüntetése. Borisz Jelcin részéről üres ígéretnek bizonyult az is, hogy 2000-re megszűnik a kötelező sorozás. A hadsereg problémáit csak súlyosbította, hogy több százezer katona tért haza Kelet-Európából, a balti államokból és más, volt szovjet tagköztársaságokból. Sok tisztnek és családjának otthona sem volt, ahova hazatérjen, ami súlyos lakásválságot idézett elő. Számos tiszt, mivel nem tudta megoldani családja lakhatását és ellátását, öngyilkosságot követett el. Oroszország új elnöke a hadseregben szolgáló nők és férfiak számát 1,2 millió fő alá akarta csökkenteni, és a szerződéses rendszer bevezetését tervezte, hogy a sorozott állományt hivatásos katonákkal egészítse ki. A szerződéses katonák *(kontraktnyiki)* Csecsenföldön különös kegyetlenségükkel szereztek maguknak hírnevet, s az emberi jogok sorozatos megsértésének vádja szállt a fejükre. A védelmi minisztérium fegyveres erejét mintegy 365.000 fővel tervezték megkurtítani, és további 235.000 civil és egyéb személyzet menesztésére készültek. Az volt az elképzelés, hogy mozgékonyabb és jobban fölszerelt hadsereget hoznak létre, és

lefaragják a kiadásait. A katonai-ipari komplexum mintegy 2 millió főt alkalmazott, és évente körülbelül 50 milliárd dollárt használt fel. 1992-ben, egyetlen év alatt a hazai védelmi megrendelések 80 százalékkal csökkentek. A Szovjetunió összeomlása után a szovjet katonai-ipari komplexumot fenntartó fegyvereladás erősen vissza-esett. 1988-ban még 20 milliárd dollár, 1993-ban már csak 3 milliárd származott az eladásokból. A fegyvereladásban korábban egyik világelső Szovjetunió (a másik az Egyesült Államok volt) az Orosz Föderáció idején a hatodik helyre csúszott vissza, s már Nagy-Britannia és Franciaország is megelőzte. Ugyanakkor az Egyesült Államok lépett elő a Szovjetunió számos korábbi ügyfelének fegyverszállítójává, ez történt például a kelet-európai országok esetében. A NATO-hoz csatlakozni vágyó államok előnyösnek vélték, ha Amerikától vásárolnak. Több ezer orosz ember vesztette el az állását, és megannyi, egyetlen gyárra épülő városnak szűnt meg a létjogosultsága. Putyin alatt azonban kez-dett lábra kapni a fegyverkereskedelem, és már az új elnök első hivatali évében 6 milliárd dolláros posztszovjet rekordot ért el.

A fegyveres erők helyreállítása hatalmas feladat. Az orosz katonai hatalom Csecsenföldön kimérának bizonyult. A több mint egymilliós hadseregével Moszkva képtelen volt legyőzni az ellenség pár ezer gerillát számláló seregét. Ennél is kínosabb, hogy a csecsenek az első háborúban, az 1990-es évek közepén visszafoglalták Groznijt, s közben súlyos veszteségeket okoztak az orosz hadseregnek. Évente ötvenezren dezertáltak, és kétezer katona halt meg baleset, öngyilkosság vagy gyilkosság következtében. 5.000 dollár körül mozgott a fiúk katonai szolgálat alóli mentesítésének árfolyama. Amikor Ivanov védelmi miniszter elődje, Igor Szergejev marsall és a vezérkari főnök, Kvasnyin tábornok összevitatkozott, Putyinnak kellett közbeavatkozni az ország stratégiai rakétáira fordított túlzott kiadások karcsúsítása érdekében. Amikor 2001 márciusában Putyin Szergejev helyére Ivanovot nevezte ki, a fegyveres erők reformja gyorsan fölkerült a politikai napirendre. Mint rendesen, ez is pénzkérdés volt. Putyin elnökségének első éve alatt a hadsereg erőszakhoz folyamodott, nehogy laktanyaiban a kifizetetlen számlák miatt megszüntessék az áramszolgáltatást. A Moszkvától északra fekvő Ivanovóban a stratégiai nukleáris rakétákkal felszerelt elitalakulattól fegyveres katonák szállták meg a helyi elektromos központot, hogy visszakapcsolják laktanyájukat. És ez nem számított elszigetelt jelenségnek. Putyin elnökségének második évében a hadsereget legalább elkezdték többé-kevésbé időben kifizetni.

A múlt iránti gesztusként Putyin ismét bevezette az iskolákban a katonai oktatást, visszaállította a szovjet himnuszt, igaz, új szöveggel. Meglehetősen kínos volt, amikor az orosz atléták a 2000 szeptemberében, a sidneyi olimpián nem tudták énekelni Jelcin szöveg nélküli, számukra ismeretlen himnuszát. A hadsereg zászlajára pedig visszakerült a vörös csillag. 2003 őszén

a Duma megszavazta, hogy az iskolai katonai oktatás része legyen, miként kell szétszedni az AK-47-es automata fegyvert, milyen a kötszercsomag és a díszmenet, valamint az, hogy mi a teendő biológiai, kémiai és nukleáris fegyverekkel végrehajtott támadás esetén. Putyin azt mondta a tanároknak, hogy az effajta ismeretek elsajátítása „szükséges és hasznos”. Az állami oktatás részeként bevezették a „hazafias nevelést”, mely Oroszország hadseregének és politikai erejének történetével foglalkozik. A katonai oktatás Putyinnak abba a tervébe illeszkedett, hogy újra megteremtse Oroszország „nagyhatalmi” státusát, helyreállítsa az állam és a hadsereg büszkeségét. Nyíltan bevallotta, hogy az ő szemében az állam hatalma előbbre való a demokráciánál. Putyin elnökségének első évében, a Vörös téren rendezett régi típusú katonai szemle láttán a szovjet háborús veteránoknak magukba kellett csípniük, hogy eszükbe jusson, már csaknem tíz év eltelt a Szovjetunió felbomlása óta. A második világháború befejezésének ötvenötödik évfordulóján Putyin megemlékezésében ezt mondta: „Megvédtük nagy, szovjet szülőföldünket… és megőriztük függetlenségünket. A győzelemhez szoktunk. A vérünkben van. És ez nemcsak a háborúkban visz győzelemre. Békében is a segítségünkre válik. Éljen!”

A hadsereg ennek ellenére továbbra is krónikus pénzhiánnyal küszködik. A *Kurszk* 2000 augusztusában bekövetkezett katasztrófája után Putyin megfedte saját Nemzetbiztonsági Tanácsát. „A fegyveres erők jelenlegi struktúrája aligha nevezhető optimálisnak” – mondta ez alkalomból. „Hogy is tekinthetnénk optimálisnak, amikor számos egységnél gyakorlatilag nincs kiképzés, a pilóták alig repülnek, a tengerészeket szinte nem is engedik vízre. A fegyveres erők struktúrájának meg kell felelnie annak a fenyegetésnek, amellyel Oroszország most és a jövőben szembenéz” – fejezte be mondandóját. A folyamat lassan haladt előre, és Putyin úgy találta, hogy a hatékony intézkedéseknél sokkal könnyebb politikai kijelentéseket tenni. 2001 júniusában az elnök élesen bírálta a kormányt, amiért haladékot kértek a katonai fizetéseknek a köz-szolgálati alkalmazottak fizetésével való összhangba hozásában. A Kreml, szokatlan módon, teljes terjedelmében nyilvánosságra hozta Putyin dühös kifakadását. „Milliók sorsáról van szó, a katonák és családjuk sorsáról – mondta az elkeseredett elnök a kabinet tagjainak. – A kormánynak intézkednie kell… hogy biztosítsa a hadsereg anyagi körülményeinek javulását.” Az orosz katonai erők jobbára még most is várakoznak, bár legalább már nincs féléves vagy még nagyobb bérhátralékuk.

Putyin új életet lehelt a KGB utódszervezeteibe, az FSZB-be és az SZVR-be. Borisz Jelcin nem bízott a KGB-ben, ezért két *[Jelcin nem két, hanem több intézményre „szerelte szét” a hajdani KGB-t, igaz ezek közül valóban az FSZB és az SZVR a legjelentősebb. Putyin azonban folyamatosan „visszaszerelte” az*

egykori KGB-hez tartozó ‘részlegeket az FSZB kötelékébe. Mára egyedül a külső hírszerzés, az SZVR tartotta meg intézményi önállóságát. – Sz. B. Z.] egymással versengő intézményre osztotta. A berlini fal leomlása és a Szovjetunió felbomlása demoralizálóan hatott, a szervezetek tagjait rosszul fizették, és céljukat is elvesztették. Putyin mindezt személyesen is átélte. 1991 és 1993 közőrt mintegy 300.000 KGB-s tiszt, a teljes állomány csaknem fele hagyta *ott* az ügynökséget. Sokuk magán biztonsági cégeknek, az oligarcháknak vagy a maffiának kezdtek dolgozni. Mint láttuk, a Putyin által kinevezett emberek vagy az elnök KGB-s kollégái, vagy szentpétervári barátai voltak, esetleg mindkettő egy személyben. Putyin alatt alaposan megugrott a kormányban az állambiztonsági, rendőri és katonai háttérrel rendelkező tagok aránya, számuk a Gorbacsov által alkalmazottak hatszorosára ugrott. A KGB végleges rehabilitációját jelezte az is, amikor 2002-ben Joszif Sztálin titkosszolgálatának születésnapjára Oroszország Sztálin hat legjobb titkosügynökének portréját ábrázoló postai bélyegsorozatot adott ki. A dolog iróniája, hogy közülük ötöt Sztálin kivégeztetett. Mintha senkinek nem tűnt volna fel, hogy az ügynökök sorsa nem a legjobb reklám sem a KGB-nek, sem az állami szolgálatnak, sem a szovjet típusú vezetésnek.

Az állambiztonsági szervek strukturális reformját Putyin három lépcsőben képzelte el. Az első lépésben 2000 májusában kialakította a hét szövetségi közigazgatási körzetet, melyek élére többnyire állambiztonsági múlttal rendelkező teljhatalmú megbízottakat nevezett ki. A reformok részeként az FSZB kivételével a szövetségi állambiztonsági és végrehajtó hivatalok mind a hét körzetben felállították helyi részlegüket. A második lépésben 2001 márciusában Putyin szövetségesei kerültek az „erőszak-apparátusokat felügyelő minisztériumok” élére, így Szergej Ivanov lett a honvédelmi miniszter, Borisz Grizlov a belügyminiszter és Vlagyimir Rusajlo a Nemzetbiztonsági Tanács vezetője. Nyikolaj Patrusev ekkor már az FSZB főnöke volt. A harmadik lépcsőben 2003 márciusában létrehozott egy új, szövetségi drogellenes ügynökséget Viktor Cserkeszov vezetésével. Az FSZB-t azzal erősítette meg, hogy alárendelte a határőrséget és részben a kommunikációs ügynökséget (FAPSZI) is. A FAPSZI-n, mely a kormányszervek kódolt kommunikációjáért és az elektronikus hírszerzésért felelt, az FSZB és a honvédelmi minisztérium osztozott. Putyin vezetése alatt az FSZB kezdett hasonlítani az egykori KGB-re azzal a különbséggel, hogy a külső hírszerzés nem tartozott hozzá. Putyin egy időre az FSZB-t bízta meg a csecsenföldi terrorizmus elleni akciókkal, elvéve a hadseregtől ezt a feladatot. Habár az akciók irányítása végül visszakerült a hadsereghez, ez az intézkedés jelezte, hogy Putyin elégedetlen azzal, ahogyan a hadsereg kezeli a csecsen konfliktust, és még mindig az állambiztonsági szolgálatban bízik.

Eközben a sztálini személyi kultusz emlékét idézve két moszkvai művész igen kelendő naptárat készített, melynek lapjain „Putyin tizenkét hangulata” látható. Dmitrij Vrubel és Viktoria Tyimofejeva, a két művész ábrázolásában egymást követik Putyinról a komoly, a mosolygós képek, aztán törökülésben ül dzsúdó-ruhájában vagy más hangulatában láthatjuk – az év minden hónapjához egy-egy portré tartozik. A Kreml már aggódni kezdett, hogy ellenőrizhetetlenné válik a személyi kultusz, ami kikezdheti a Putyinról kialakított „nép fia” imázst. Az adminisztráció szóvivői figyelmeztették az országos televíziók vezetőit, hogy hagyjanak fel a „szabotázs határát súroló talpnyalással”. Példaként az RTR 2002 áprilisában leadott programját említették, amelyben az egyik síparadicsomban a szabadságát töltő Putyint mutatták. A Kreml tartott az ilyen hízelgő tudósításoktól, amelyhez hasonlókat utoljára Leonyid Brezsnyev idején lehetett látni, mert úgy vélte, ez riasztó a közvélemény számára. Ugyanakkor nem sokat tettek az országszerte föllángoló látszólag spontán hősimádat ellen.

Putyin elnökként első születésnapját csöndben ünnepelte kedvenc, faburkolatú hagyományos orosz vendéglőjében, a Podvorijében, a történelmi Puskinban, Szentpétervár mellett. Összevissza stílusával, fatornyaival az épület maga pár száz évvel ezelőtt nem rítt volna ki egy szibériai falu képéből. Az ünnepség zártkörű volt, Putyin közeli barátai társaságában tokhalat evett és vodkát ivott, kitömött medvék és más válogatott vadak vették körül. Két évvel később az ötvenedik születésnapja már országos eseménnyé nőtte ki magát. Népszerűsége 77 százalékon állt, megközelítve az 1999-es csúcsot, amikor az orosz erők elfoglalták Groznijt. Ihletet adott kém-thrillerhez, naptárhoz, egy operához, a főszerepben Monica Lewinskyval, slágerhez, valamint étkezdét és paradicsomot neveztek el róla. A thrillerben Putyin akcióhős, akit párbajban megsebesít a csecsen gerillavezér, Samil Baszajev. Kézzelfoghatóbb azonban, hogy Putyin síelés iránti szeretete nagyban fölfuttatta a sportágat, ahogyan Jelcin a teniszt hozta divatba. A moszkvai hirdetőtáblák új síparadicsomok és síruhák hirdetéseivel teltek meg, a sportboltok pedig jókat kaszáltak azokkal a márkákkal, amelyeket az elnök is hord. Úgy tűnt, igen sok orosz számára lelki szükséglet vezérének utánzása. Mások úgy érezték, lépést kell tartaniuk a divattal. Osztályrendszer híján az elnök lett a műveltség és a jó ízlés mércéje. Még miniszterek, parlamenti képviselők, üzletemberek, űrhajósok és más fontos emberek is elkezdtek síelni, felismervén, hogy e sport űzése közben kell mutatkozni. Az oroszok számára továbbra is az utánzás a hízelgés legőszintébb formája.

Az elnököt születésnapja alkalmából elárasztották ajándékokkal, kapott kristálykrokodilt Moldovából és lassan növő szibériai fenyőt Tomszkból. Iskolás gyerekek alázatos születésnapi üdvözlőlapokat írtak, míg fiatalok az orosz vezetőt dicsőítő

himnuszokat küldtek neki, és rokonszenvtüntetést tartottak. Jóllehet Oroszországban a születésnapi tiszteletadás normális jelenség, a Putyin születésnapja kapcsán tapasztalt össznépi talpnyalás új, posztszovjet magaslatokra hágott. Ingusföldön utcát neveztek el róla, és országszerte több ezer kormányzati hivatalt díszítettek az elnök portréjával. Bár a médiumok nagy figyelmet szenteltek az ünnepségeknek, Putyint mintha zavarba ejtette volna ez az egész, és a születésnapját a Független Államok Közösségének csúcstalálkozóján töltötte Moldovában, ahol a volt szovjet köztársaságok vezetőivel csöndben koccintott egyet. Eközben, talán a legbizarrabb ötlettől vezérelve, hatvan ékszerész az Urál-hegységből fél évet töltött azzal, hogy a születésnapra elkészítse Monomah sapkájának másolatát. A sapka Vlagyimir Monomah kijevi hercegről kapta a nevét, akinek a fia Moszkva alapítója. A sapka valójában egy ékkövekkel kirakott, prémmel szegélyezett aranykorona. Az ajándékot elképesztő összegre, 10.000 dollárra biztosították, és szimbolikus jelentőségű volt, ugyanis a Kremlben őrzött eredetijét a cárok koronázási szertartásán használták. A több mint egykilós eredeti sapkát keleti kézművesek készítették a 13-14. században, és azt jelképezte, hogy az orosz cárok hatalma a bizánci császároktól ered, s Nagy Pétert is ezzel koronázták cárrá. A Kreml zavarában, lévén az ajándék kissé túlzó és behízelgő, szemérmesen elutasította az ékszerészek azon kérését, hogy Putyin próbálja fel a másolatot, megfelel-e a mérete.

Amellett, hogy az esti hírekben többször is szerepelt, Putyin helyesnek vélte, ha sajtókonferenciákon is részt vesz, és időnként a világhálón is szerepel, a tévén és az interneten keresztül válaszolva kérdésekre. December 24-én az ORT és az RTR adásában szerepelt, és telefonon, illetve interneten érkeztek kérdések. Az eseményre külön honlapot és ingyenes forróvonalat hoztak létre. Putyin a több százezer kérdésből negyvenötre adott választ, s a tíz város terein összegyűlt közönség tagjaival létesített televíziós kapcsolat mintegy 50.000 dollárba került. Jóllehet az adást élőben közvetítették, mindent előre megterveztek, sőt kétszer el is próbáltak. A kérdések előre elkészítve Moszkvából érkeztek, és a kérdezőket gondosan megválogatták. Akik kínos kérdéseket akartak volna föltenni, azoknak esélye sem volt rá, hogy mikrofonközelbe kerüljenek vagy internetes érdeklődésükre választ kapjanak. A korrupcióra vonatkozó faggatózásokat leállították, még helyi politikusokat is kirekesztettek. Az esemény a demokrácia üres játékának tűnt, de jól beleillett a Kreml elképzeléseibe.

Putyin politikailag is megerősítette a hatalmát a parlamentben, amikor a Kreml-pártiakból és a Kreml korábbi ellenzékéből, az Egység pártból és a Haza és Egész Oroszországból létrehozta a Duma egyetlen blokkját. A Haza párt regionális vezetői úgy döntöttek, az elnökkel való szembenállásuk

rontja az életesélyüket és árt a politikai egészségüknek. Jurij Luzskov moszkvai polgármester és Jevgenyij Primakov volt miniszterelnök kezet csókolt a Kremlnek. Az Oroszország régiói, valamint a népi képviselők parlamenti csoportjai szintén beálltak a sorba, hogy csatlakozzanak a Duma Putyin-párti többségéhez. Az új párt, a középen álló Egység és Haza Szövetség (később Egységes Oroszország) és szövetségesei jócskán ellenőrzésük alá vonták a parlament mindkét házát. Az Egységes Oroszország lett az új „hatalmi párt", mely sokkal inkább függvénye az uralkodó elitnek, mint politikai hatalmának bázisa. Az Egységes Oroszország kapcsán fennállt annak a veszélye – akárcsak a korábbi inkarnáció, a Jelcin alatt létrejött „Otthonunk-Oroszország" esetében –, hogy egyszerűen félte lehet söpörni, amikor úgy kényelmes. Az Egységes Oroszország ízig-vérig hamis konstrukció, amelyet kizárólag azzal a céllal tákoltak össze, hogy Putyint és a Kremlt támogassa. Bármikor szétbomlasztható és újra összeállítható. A kommunisták mindenesetre marginalizálódtak és legyengültek, a többi liberális és jobb-közép csoportosulással egyetemben.

2002 tavaszán Putyin még jobban megszilárdította pozícióját, amikor elérte, hogy a Duma fontos bizottságainak éléről elmozdítsák a kommunista politikusokat. Gennagyij Szeleznyovot, az egykori kommunista házelnököt arra buzdították, hogy a kommunista pártból kilépve alakítsa meg a maga lojális baloldali szociáldemokrata pártját. Vlagyimir Zsirinovszkij szélsőjobboldali Liberális Demokrata Pártja (LDPR) továbbra is kemény hangot ütött meg, de politikailag szinte mindig támogatta az elnöki adminisztrációt. Az LDPR mintha azt a célt szolgálta volna, hogy magához vonzza a tántoríthatatlanul szélsőséges nacionalista szavazókat, és úgy kanalizálja őket, hogy támogassák az orosz kormányt. A Kreml segítette azt is, hogy Putyin szövetségese, Szergej Mironov megalakíthassa az Élet Pártját. A szakállas, középkorú pétervári Mironov a hatalmától megfosztott Szövetségi Tanács házelnöke volt. Fölvetődött, hogy esetleg Ljudmila Putyina is az állatvédők és környezetvédők fórumának tekintett Élet Pártjának tagja lesz. A párt honlapján mérsékelt, szociális irányultságú csoportként mutatkozik be, amely az AIDS-tudatosság növeléséri fáradozik.

E riválís „Putyin-párti" formációkat kettős céllal alakították meg. Először is a választók előtt azt a benyomást keltik, hogy a politikában van választási lehetőség, léteznek különböző irányzatok, noha a valóságban ez nincs így. Másodszor pedig ha az Egységes Oroszország politikailag terheltté válna (mint egykor az Otthonunk-Oroszország) vagy túlságosan függetlenedne, túl lehet rajta adni mint „hatalmi párton". Az Egységes Oroszországot támogató emberek tudták, mire megy ki a játék. Alina Kabajeva, a neves orosz tornász egyike volt azoknak a hírességeknek, akik beléptek az Egységes Oroszországba. „Azért támogatom az

Egységes Oroszországot, mert Putyin pártja – mondta. – Ha ő kilép a pártból, én is kilépek. Járok pártgyűlésekre, tagja vagyok a párt főtanácsának, de pillanatnyilag az én dolgom az, hogy érmeket nyerjek." A Dumát, mely Jelcinnek annak idején annyi főfájást okozott, megszelídítették. Putyin elnöknek nem maradt ütőképes ellenzéke sem a parlamentben, sem a médiában.

Az elnök 180 oldalas, *Szemtől szemben Putyinnal* című önéletrajzában a „demokrácia" szó alig fordul elő. Választási kampánya során és beiktatási beszédében ugyan többször is használta, de nem tűnik úgy, mintha politikai filozófiájának lényegéhez tartozna. Egy online internetes szereplése során ismét szájára vette ezt a szót. Mintha szükség esetén, szélesebb közönség előtt bármikor bevetné. Törvény, rend és demokrácia egymástól elválaszthatatlanok, válaszolta internetes kérdezőinek. „Amíg én vagyok az elnök, nincs más lehetőség, csak a demokratikus fejlődés és a piacgazdaság" – jelentette ki az elnök. Mindez talán nem olyan szépen csengő megfogalmazása a demokratikus értékeknek, ahogyan azt sokan hallani szeretnék, de a nyugati vezetők Putyintól ennél többet nem várhatnak. Az elnök belátja a demokrácia és a piacgazdaság szükségességét a modern világban, de nem lett újonnan áttért lelkes híve. A demokrácia is több formában létezhet, és az orosz gyakorlat még eléggé távol áll a nyugati normáktól. Persze ugyanez elmondható a szárnyait próbálgató orosz piacgazdaságról is.

Vlagyimir Putyin hisz az „irányított demokráciában", amely nem fenyegeti az államot, sem az államot megtestesítő elnököt. Putyin a *Kurszk*-válság idején megtanulta, hogy a média ahogyan elnökké tehet valakit, éppúgy le is taszíthatja. Miután jól megkapta a magáét az orosz sajtótól, Putyin elszánta magát, hogy megszilárdítja a Kreml befolyását az ország független médiumai felett. A média elnémítására indított hadjárata gyorsan, brutálisan zajlott, és győzelemmel végződött. Putyin KGB-s korszaka óta fenntartott nézete szerint az állam előbbre való, mint az egyén szabadsága. Putyin sok honfitársához hasonlóan semmiféle tapasztalattal nem rendelkezett a demokrácia és az egyéni szabadság nyugati fogalmát nagymértékben meghatározó liberális humanizmusról. Oroszország nemcsak a kommunista időszakban szenvedett az elnyomástól; a cárok uralma alatt lemaradt a reneszánszról és a reformációról is. Oroszország szó nélkül elment a demokrácia és az olyan értekezések mellett, mint Thomas Paine 1791-ben megjelent *Az ember jogai* című munkája. A huszadik századba érkezve Oroszországba még nem jutottak el a tizenhatodik század Európájának filozófiai terminusai, hogy a tizennyolcadik századi Amerika fogalmairól ne is beszéljünk. Egyes állampolgárok számára a posztkommunista Oroszországban az élet „mocskos, embertelen és rövid" lett; ezt bátran nevezhetjük hobbesi létnek. A demokrácia és a szabályozott piacgazdaság gyors megteremtése Oroszország esetében merőben

irreális elvárás. Az ország – még Lengyelországhoz, Csehországhoz vagy Magyarországhoz képest is – sajátos múltjának meg nem értése következtében végzetesen ellehetetlenítette a gazdasági reformokra vonatkozó nyugati indíttatású javaslatokat.

Az oroszok alaposan elfuserálták a legnagyobb állami tulajdonok privatizációját és csak elherdálták a külföldi segélyeket, az IMF, a Világbank és az Európai Újjáépítési Bank (EBRO) több milliárd dollárt vesztegetett el hiába. A Szovjetunió felbomlása után csak az IMF 20 milliárd dollár kölcsönt nyújtott az Oroszországi Föderációnak. Az Egyesült Államok Kongresszusának Legfőbb Állami Számvevőszéke az Oroszországnak 1998-ig juttatott nemzetközi segélyek összegét 66 milliárd dollárra becsülte. A kongresszus számvevőszélei ellenőreinek jelentése szerint az Oroszországba befolyt nyugati segélyek felhasználását egyáltalán nem koordinálták, és erre nézve semmiféle átfogó stratégiát sem alakítottak ki. James Leach, a Republikánus Ház bankügyi bizottságának vezetője azt mondta, az ellenőrök tanulmánya alapján ezek a pénzek „pocsékba mentek”. Jelcin elnöksége kilenc éve alatt annyi adókedvezményt biztosított a haverjainak, hogy ezek összege a külföldről kölcsönvett pénzek felét tette ki. A Jelcin teniszedzője. Samil Tarpisev sportminiszter általlétrehozott Nemzeti Sportalap (NSF) például vámmentesen importálhatott alkoholt, cigarettát és luxuskocsikat. Elképesztően jövedelmező volt ez a koncesszió. Vélhetően az állt az elképzelés hátterében, hogy így pénzt lehet irányítani az orosz sportba. Ehelyett évi 3-4 milliárd dollár tűnt el, s egy NSF-tisztviselő bérgyilkosság áldozata lett. Ez az összeg ugyanannyi, mint amennyit az IMF 1992 és 1998 között kölcsönként folyósított Oroszországnak. A Gazprom, az Afgán Háborús Veteránok Szövetsége és a Humanitárius Segélybizottság is kapott bizonyos kiváltságokat.

Az 1990-es évek végén Valentyina Matvijenkóval, a szociális ügyek kormányzati felelősével találkozván a miniszterelnök-helyettes arra figyelmeztetett, hogy a nyugati jótékonysági intézmények, kihasználva jótékonysági státusukat, luxuskocsikat importálhatnak és adhatnak el az orosz piacon. Valójában egyes jól megválasztott és többnyire a Kreml belső köreihez kapcsolódó orosz jótékonysági intézmények visszaéltek vámmentességükkel. Ha a kormány beszedte volna azokat az illetékeket, amelyeket az NSF-nek elengedtek, illetve ha bezárják a „jótékonysági” kiskapukat, Oroszországnak egyáltalán nem kellett volna külföldi kölcsönt fölvennie az 1990-es években. Az IMF-től és máshonnan származó pénzeket ugyanis elherdálták, elirányították és ellopták az orosz tisztviselők.

A banki és pénzügyi szolgáltatások továbbra is Oroszország gyönge pontját jelentik, Putyin reformjai eddig nem jártak sikerrel. Oroszországban körülbelül 1300 magánbank működik, 90

százalékuk 10 millió dollárnál kevesebb tőkével. 482 bank pedig 1 millió eurónál kevesebb tőkével. Számos bankot „zsebbankként” azért hoztak létre, hogy kiszolgálják anyavállalatuk homályos pénzügyleteit. Egészségesebb „zsebbankoknak” tekinthetők a Gazpromhoz tartozó Gazprombank, a LUKoil Petrocommerce bankja, a Jukosz Doverityelnij i Inveszticionnij Bankja, valamint az Interrosz ipari csoport Roszbankja. A Standard and Poor’s nemzetközi hitelminősítő jelentésében elítélte az „az üzletek egy kézben való, jelentős mértékű koncentrációját; a pénzügyi-ipari csoportokhoz (FPG) *[FPG = Finanszovo-promislennije gruppi – Sz. B. Z.]* tartozó vállalatoknak nyújtott magas kockázatú kölcsönök gyakorlatát; a szabályozók alkalmazásának alacsony fokát és az átláthatóság hiányát, különös tekintettel a banktulajdonosokra”. A társasági kölcsönök háromnegyedét magas kockázatúnak ítélték. Csak kevés bank foglalkozik kereskedelmi szolgáltatásokkal, betétkezeléssel és kölcsönökkel. Richard Hainsworth a moszkvai Renaissance Capitaltól ezt mondta: „Oroszországban 1.300 bank működik, és gyakorlatilag nincs bankrendszere. A bankok között szinte nincs együttműködés, mert nemigen bíznak egymásban.” Az utóbbi öt évben közel száz bankárt gyilkoltak meg. Az amerikai FBI jelentése szerint az orosz bankok közel fele a maffia vagy szervezett bűnözői csoportok ellenőrzése alatt áll, és részt vállal tőkemenekítésben és pénzmosásban. Oroszország belügyminisztériuma úgy véli, a gazdasági élet még inkább a maffia markában van. A minisztérium adatai szerint az orosz bankok 85 százalékát ellenőrzi a maffia, az állami befektetések 60 százalékát, és az ország magánüzleteinek 40 százalékát. A teljes gazdasági élet mintegy 50 százaléka áll a maffia ellenőrzése alatt.

A bankszektor konszolidációja már igencsak esedékes volna, akárcsak a nemzetközi könyvviteli standardok bevezetése, amit most legalább 2004-ig elhalasztottak. A reformoknak hagyományosan ellenállnak a bankok, s ebben a konzervatív moszkvai Központi Bank is mögéjük áll. Nemzetközi versenyközegben ugyanis sok bank nem maradna talpon, s ha nyilvánossá tennék könyvvitelüket, kiderülne, milyen gyöngék pénzügyileg, ami viszont az egész bankrendszert összeomlással fenyegetné. Az 1998-as válságot számos bank csak a Központi Bank védőszárnya alatt élhette túl, de gyakorlatilag csődbe ment. A Központi Bank végül liberálisabbá vált, támogatja a nagyobb átláthatóságot, a betétbiztosítási programot és a banki tőkére vonatkozó új elvárásokat. A jelenleg létező bankok közül a Szberbank uralja a kereskedelmi bankszektort, a háztartási megtakarítások háromnegyedét tartják mintegy 20.000 fiókjában. Ez az egyetlen olyan bank, amelyik a betétekre bizonyos fajta állami garanciát nyújt, ami Oroszországban újdonságnak számít. A második legnagyobb bank 80 fiókkal rendelkezik. Nettó értéküket tekintve a világ 1.000 legnagyobb bankja közt 15 orosz szerepel. A Szberbank 2 milliárdos elsődleges tőkéje messze elmarad a

Citigroup 59 milliárdja mögött. A WTO-tagság legfőbb buktatója a bankrendszer liberalizálása és a Szberbank eladása.

A Világkereskedelmi Szervezethez való csatlakozás Vlagyimir Putyin fő célkitűzései közé tartozott, bár *az* oroszok úgy vélték, hétéves átmeneti időszakra lesz szükség ahhoz, hogy megfeleljenek a WTO elvárásainak. Putyin nagyon meg szerette volna mutatni, hogy Oroszország képes integrálódni a nyugati nemzetközi szervezetek keretei közé. Már az is a tisztelet jele, hogy Oroszországot befogadták a világ szabad kereskedelmi klubjába, és azt jelzi, Oroszországban létrejött a modern piacgazdaság. De mint Oroszországban annyi más esetben, a dolgok nem mennek olyan egyszerűen. *Az* a remény, hogy Oroszország 2003 végére a WTO tagja lesz, semmivé vált. A WTO-tagság még legalább egy évet várat magára. És nemcsak a bank-, illetve pénzügyi szektor (később a telekommunikáció) problémái miatt, hanem mert jóval nagyobb buktatónak bizonyult, hogy Moszkva nem hajlandó liberalizálni *az* energiaárakat. A WTO-s tárgyalópartnerek szemében nem tűnt bonyolultnak a kérdés. Az energia (elsősorban az olaj, az elektromos áram és a gáz) költségeinek kettős árrendszere következtében Oroszország keresztfinanszírozza a fogyasztókat és a hazai ipart az exporton át befolyó többletbevételek révén. Putyin kijelentette, hogy nem hajlandó liberalizálni a gázpiacot, és nem töri meg a Gazprom exportmonopóliumát. Erre Pascal Lamy, az EU kereskedelmi biztosa amellett érvelt, hogy a hazai piacon alkalmazott gázáraknak fedezniük kell a költségeket, és az árrésnek biztosítania kell a tőkéhez és a befektetésekhez szükséges bevételt.

Mikor az EU megmakacsolta magát abban a kérdésben, hogy Oroszországnak piacorientált árrendszert kell bevezetnie, Kaszjanov miniszterelnök azt mondta, Oroszország „normális feltételek” mellett kíván csatlakozni a WTO-hoz. Az EU és a WTO érthető módon nem veszi szívesen, hogy Oroszország támogatja a hazai fogyasztókat, miközben ők, fogyasztói államok lévén, magasabb árat fizetnek a gáz- és olajimportért. Az Urálban 2003 októberében a német kancellár, Gerhard Schröder és Putyin, valamint a két országból érkezett üzletemberek részvételével rendezett találkozón Putyin elvetette azt a gondolatot, hogy Oroszország a gáz- és áramárait a világpiaci szintre emelje. „Lehetetlen – mondta. – Az egész orosz gazdaság összeomlana.” Putyin elnök tudta, mit beszél. Oroszország gazdasága valóban az alacsony energiaáraktól függött, az ország pedig pénzügyileg arra támaszkodott, hogy az exportért a magas világpiaci árakat kapják. Az olaj hordónkénti világpiaci árának 1 dollárral való emelése 1,5 milliárd dollárral gazdagítja a szövetségi kasszát. A GDP jelentőségén kívül azonban az export, az adóbevétel és az olcsó energia Oroszországban élet-halál kérdése. A kemény teleket megélő

orosz emberek millióinak egyetlen esélye a fűtésre, ha a gázhoz és *az* áramhoz olcsón hozzájutnak.

Ha az energia esetében bevezetnék a valódi piaci árakat, telente sokan nem tudnának fűteni. Szibériában a túlélést jelenti a megfizethető fűtés. A megélhetés ott négyszer többe kerül, mint másutt Oroszországban, miközben a dolgozók a tizenkettedét kapják a moszkvai kereseteknek. A szállítási költség magas, csak az, hogy a téli tüzelőanyag eljusson a leghidegebb vidékekre, 700 milliójába kerül a szövetségi kormánynak. Nem egy ember és vállalat képtelen kifizetni a közüzemi számláit. Mintegy 40 millió orosz állampolgár él olyan városban, ahol az átlaghőmérséklet mínusz 15 és mínusz 45 fok között ingadozik. A világ leghidegebb, egymilliósnál népesebb városai közül az első kilenc az Oroszországi Föderációban található. Ezeket az embereket azzal sújtani, hogy a „teljes piaci árat” megfizessek, politikai öngyilkosság volna Putyin elnök részéről, és egy csapásra elnéptelenítené Oroszország távol-keleti és északi vidékeit. Ám minthogy még ma is korlátozott azok köre, akik letelepedési engedélyt kaphatnak az olyan városokban, mint Moszkva vagy Szentpétervár, másutt pedig nincs lakás és munkahely, kétséges, hova mehetnének. Az Egységes Energiarendszer, Oroszország villamosipari monopóliumának felosztása állami tulajdonú, országos hálózatra és magántulajdonú villamos energiát termelő vállalatokra még nagy feladat elé állítja Oroszországot. Ha a WTO nem teszi lehetővé Oroszország számára a külön eljárást, és/vagy a kettős energiaár-rendszer fokozatos felszámolását, aligha várható közeli megegyezés a WTO-csatlakozásról.

Putyin alatt Oroszország ökológiai mutatói nem túl impozánsak. Jóllehet Mihail Kaszjanov miniszterelnök ígéretet tett a környezetszennyező anyagok kibocsátásának csökkentéséről szóló kiotói jegyzőkönyv ratifikálására, a Kreml azzal a nyilvánvaló szándékkal húzta az időt, hogy minél nagyobb hasznot húzzon belőle. Az egyezmény feltételei értelmében Oroszország a viszonylag alacsony szennyezőanyag-kibocsátását eladhatta más, környezetszennyezőbb országoknak. Mint egy kremlbeli hivatalnok megjegyezte: „Ez nem környezetvédelmi, hanem gazdasági kérdés. Garanciák híján nem ratifikáljuk az egyezményt.” Azt mondta még, hogy 3 milliárd dollár „kiindulásnak” nem rossz. A tisztviselő jellegzetes paranoiás alapállásból megjegyezte, Oroszországot a múltban túl sokszor becsapták olyan kérdésekben, mint a WTO és az államilag garantált adósságok ügye, ezúttal biztosra akarnak menni, mielőtt bármit is aláírnak. Két másik mozzanat is visszatartotta Moszkvát; részint hogy George W. Bush vidáman ejtette az egész egyezményt (amely teljesen megbukik, ha Oroszország nem ratifikálja), részint pedig attól tartván, hogy a jövőben túlságosan megköti Oroszország kezét. Úgy tűnt, Oroszország esetében már nem először a pénz döntő tényező lehet, ha a Nyugat ratifikálni akarja az egyezményt.

[Moszkva azonban – nem kis meglepetésre – 2004 őszén ratifikálta a kiotói egyezményt – Sz. B. Z.] Putyin felismerte az orosz környezetvédelemre nehezedő nyomást, és 2003 júniusában a környezetvédelmi törvény radikális módosítását sürgette, és az Államtanácsban kijelentette, hogy az ország térségeinek 15 százaléka az ökológiai katasztrófa szélén áll. Gyakorlati lépésekre azonban nemigen került sor. A Putyin-rendszer általában éppannyira elhanyagolta a környezeti károkat, mint szovjet elődei.

A vezető ipari államok G8-a 20 milliárd dollárt ajánlott fel Oroszországnak a feleslegessé vált tömegpusztító fegyverek – így 30.000 nukleáris fegyver és a dúsított urán-, illetve plutóniumkészletek – leszerelésére. Az ajánlatot személyesen Putyinnak tették 2002 júniusában a kanadai Calgaryban, a G8-csúcson, s az Egyesült Államok megígérte, hogy biztosítja az összeg felét. Szeptember 11. után egy amerikai munkacsoport azt a jelentést tette, hogy Oroszország nem kellő biztonsággal őrzött nukleáris fegyverei, nukleáris anyagai és tudományos ismeretei jelentik „az Egyesült Államokra nézve a legkomolyabb nemzetbiztonsági fenyegetést”. Előfordult, hogy csupán egy lakattal lezárt, szögesdróttal körülvett raktárban plutóniumra bukkantak. De vidéken más anyagokat is tárolnak. A biztonság hiánya részint azért számít veszélyforrásnak, mert ezekhez az anyagokhoz esetleg hozzáférhetnek terroristák, továbbá mert a környezetet is veszélyezteti. Jurij Visnyevszkij, az Oroszországi Föderáció Nukleáris és Sugárvédelmi Felügyeletének (Goszatomnadzor) vezetője 2002-ben elismerte, hogy több gramm fegyvernek való uránium és több kilogramm nukleáris fűtőanyagnak alkalmas uránium eltűnt. Az üzemanyag az előző évtized folyamán tűnt el, főleg a szibériai Novoszibirszk gyáraiból, valamint Moszkva melletti üzemekből.

E tekintetben az északon fekvő Kola-félsziget volt a legrosszabb helyzetben, és itt fenyegetett a legnagyobb veszély, ahol mintegy 100 orosz tengeralattjáró, 300 nukleáris reaktor (a világ teljes állományának ötöde) található, továbbá több ezer használt fűtőrúd hevert szanaszéjjel a fjordokban, illetve a külszínen. Nagy-Britannia korábban 80 millió fontot ajánlott fel a nukleáris szemét eltakarítására, s ugyanerre ígéretet tett az EU is. Nagy-Britannia 2 millió fonttal támogatta Oroszország első, a nyugat-szibériai Scsucsjében lévő vegyifegyver-hatástalanító üzemének munkáját, amelyet amerikai támogatással hoztak létre. A hidegháború nukleáris törmelékein túl Oroszországban súlyos károk származtak olajkiömlésből, a szibériai vezetékek szivárgásából, jelentős ipari károkat szenvedett a Bajkál-tó, a Szahalin-szigeteknél komoly fenyegetést jelentett a vizekre nézve az olajfúrás, a tokhal túlzott mértékű halászata és a kaviárállomány megtizedelése. Egyelőre azonban semmi jele annak, hogy Putyin adminisztrációja előtérbe helyezné a környezetvédelmi és az ökológiai problémákat.

Oroszország gazdaságának szintén egyik leggyengébb pontja, hogy nem tudott jelentős külföldi befektetőket odavonzani. Az elmúlt évtized során a közvetlen külföldi befektetések nemigen haladták meg a korántsem magas 4 milliárd dolláros összeget, mely abszolút értékben jóval elmarad Csehország és Magyarország eredményeitől, nem beszélve a Kínai Népköztársaságról. Ami talán nem is csoda, tekintve hogy a világ korrupciós ranglistáján épp csak elmarad Nigériától (133 állam közül a 86.), s az elmúlt évtizedben maffiaháborúk dúlták, hiperinfláció és az adósságok fizetésének elmaradása jellemezte. Ha ehhez hozzávesszük az áttekinthetetlen és korrupt jogrendszert, a tisztázatlan tulajdonviszonyokat, a kisebbségi részvényesek jogainak állandó sérelmeit és a szigorú devizaellenőrzést, a kép még borúsabbnak tűnik. Putyin alatt azonban – a Jukosz ellen indított támadás és a piac ezt követő megtorpanása ellenére – megindultak a változások. A beteges és kiszámíthatatlan Jelcin eltávolítása a politikai stabilitás érzetét keltette, igaz, belföldön annak meglehetősen autoriter formája valósult meg. Az eddigi káoszt rendezett káosz váltotta fel. Több oligarcha megértette, hogy növelheti gazdagságát, ha a nemzetközi piac játékszabályai szerint játszik. Így következett be, hogy például a Jukosz bevezette a nemzetközi könyvviteli standardokat, a Lukoilt pedig bevezették a londoni értéktőzsdén. Mihail Fridman pedig – akinek Alfa Csoportja összeütközésbe került a British Petrollal a Szidanko olajvállalat egyik fióküzemének tulajdonjoga miatt (lopással vádolva a BP-t) – jobbnak látta, ha riválisaival inkább megállapodik és nem harcol ellenük. Lord Browne, a BP főigazgatója ugyanerre a következtetésre jutott, és lemondott 200 millió dolláros Szidanko-részesedéséről. Az Alfa Csoport kihasználva a hírhedt orosz csőd törvényt, megszerzett egy értékes fiókvállalatot, leértékelve a BP 10 százalékos Szidanko-részesedését. Lord Browne-ék ezt azzal torolták meg, hogy meggátolták egy a Fridman-féle TNK olajvállalatnak ígért 500 millió dolláros kölcsön folyósítását.

Az oligarchák rájöttek, hogy a tőkeemelés és a külföldi kölcsönök nagyban növelik hazai befektetéseik értékét és a vállalatok piaci kapitalizációját, Fridman esetében ez a TNK-BP vegyes vállalat alapításához vezetett, ami egyúttal biztosítja a mágnás számára a külföldi partner jelentette „fedezéket”, s ez védelmet jelenthet a Kreml önkényes lépései ellen is. Ugyanígy gondolkodott Hodorkovszkij is, amikor el akarta adni a Jukosz-Szibnyeftet az amerikai olajipari óriásoknak, az ExxonMobilnak vagy a Chevron Texacónak. A sors iróniája, hogy bár az energiaügyi miniszter, Igor Juszufov támogatta volna a Jukosz-részvények amerikaiak által történő felvásárlását, Hodorkovszkij letartóztatása miatt a terv kútba esett.

Az oligarchák jól felfogott önérdekét az orosz kormánynak „A jó vállalatirányításról szóló törvénye” is támogatja. A törvény

megkísérli leszoktatni az orosz vállalatokat az „informális szabályokról”, melyek jobbára meghatározzák az ország üzleti megállapodásait. Vlagyimir Makarov belügyminiszter-helyettes szerint az árnyék- vagy feketegazdaság az orosz GDP 45 százalékára rúg. A helyi és szövetségi hatóságokkal az adó- és szolgáltatási megállapodások tehát nagyrészt pult alatt köttetnek, vagy legalábbis szabadon értelmezik őket, aminek nem sok köze van az írott törvényekhez. A tartományi hatóságok sokszor elengedték vagy csökkentették az adókötelezettségeket, cserébe költségvetésen kívüli fizetséget, árut vagy szolgáltatást kaptak. Nem adózással kapcsolatos juttatásnak számít a versenytársaktól és hitelezőktől való védelem, az olcsó energia és bérlemény, illetve hogy nem veszik túl szigorúan az ellenőrzéseket és büntetéseket. Az adóreform kétségkívül könnyített a helyzeten; a múltban felgyülemlett adók már meghaladták az üzleti bevételek 100 százalékát, ami lehetetlenné tette a vállalatok számára a törvényes működést.

A poszt-jelcini időszak stabilabb politikai légköréhez jobb gazdasági környezet társult. A kereskedelemben a nyersanyagok magas világpiaci árának köszönhetően bekövetkezett kedvező változások mellett 77 százalékos nyereségével az orosz értékpapírpiac világelső volt 2001-ben. 2003 őszére az ország irányadó RTS részvényindexe rekordmagasságot, évi 75 százalékot ért el, öt év alatt megtízszereződőt. Az olaj- és gázvállalatok az orosz tőzsde értékének háromnegyedét tették ki. Az orosz piac kapitalizációja ekkor már 200 milliárd dollár felett járt, és a világon a leggyorsabb növekedést mutatta. Nagyjából ez idő tájt Oroszországot az alacsony kockázatú befektetések számára biztonságosnak nyilvánították. A Moody’s hitelminősítő a kormány körültekintését azzal díjazta, hogy az országot besorolta az első befektetési osztályba. A Baa3 besorolás a befektetés szempontjából a legalacsonyabb osztályzat, de ezzel együtt is a Putyin-féle gazdaságirányítás diadalának tekinthető. A bejelentés a Duma- és az elnökválasztási hajrában mind belföldön, mind külföldön megerősítette az elnök pozícióját. A Moody’s a hiteltörlesztés elmaradásának viszonylag alacsony kockázatát említette, valamint „a kormány erősödő elkötelezettségét a körültekintő költségvetési és hitelkezelési politika iránt”. Milyen távol esett mindez a 40 milliárd dolláros hitelhátralék és a pénzleértékelés sötét napjaitól, pedig csak öt év telt el azóta! Az intézményi befektetők, elsősorban a japánok, korábban az alacsony hitelbesorolás miatt elzárkóztak az oroszországi befektetések elől, a Moody’s döntése azonban megnyitotta az utat az új kölcsönök és a befektetések beáramlása előtt. Az *Izvesztyija* ezt úgy értékelte, hogy „orosz politikusok egész nemzedékének legszentebb álma” vált valóra.

A külföldi befektetők óvatosan ugyan, de ismét több érdeklődést tanúsítanak Oroszország iránt, a Jukosz körüli

csetepaté ellenére is. A TNK-BP vegyes vállalat mellett a Shell és az ExxonMobil több milliárd dollárt költött Szahalin szigetére és Szibériára, és nyugati bankárok szálltak be befektetésekkel a Gazprom Blue Stream nevű vállalkozásba, melynek során gázvezetékrendszert építenek ki Törökország felé. A TotalFinaElf Nyugat-Szibériából vásárol olajat, amely 4.000 kilométert tesz meg, mire Szászországba ér, s innen osztják tovább Európába. Szibéria és Nyugat-Európa között már létezik gázvezeték, és további 2.800 kilométer kiépítését tervezik a Baltikumon keresztül. Több amerikai és nyugati olaj- és gáztársaság már beszállt a Kaszpi-tengeri fejlesztésekbe, és óhatatlanul további befektetési lehetőségeket keresnek majd. Oroszország rendelkezik ugyanis a világon a legnagyobb földgázkészletekkel.

Az 1998-as válság idején a Citigroup, az UBS, a Deutsche Bank és a Goldman Sachs alaposan megégette magát, most visszatértek és alkalmazottakat toboroztak Moszkvában. Oroszország Szaúd-Arábia után a második legnagyobb olajexportőrnek számított, és mivel az iraki háború miatt bizonytalanabbá vált a közel-keleti forrás, így Moszkva jó helyzetbe került ahhoz, hogy a Nyugat egyik fő energiaellátója legyen. Oroszország olajtermelése 1998 óta a napi 6 millió hordóról 9 millióra ugrott, így vonzó alternatívát kínált a hagyományosan arabok által uralt OPEC-kel szemben. Az Egyesült Államok különösen szerette volna csökkenteni a Közel-Kelettől való függőséget. 60 milliárd hordónyira becsült tartalékaival Oroszország háromszor annyi nyersolajjal rendelkezik, mint Amerika, és ezzel a világ harmadik legnagyobb olajkészletét mondhatja magáénak. Az olaj- és gáztermékek már ma is az orosz export értékének felét, a GDP harmadát és a kormány bevételeinek csaknem felét teszik ki. 2003 őszéri az olaj világpiaci ára hordónként 28 dollár körül mozgott, a megelőző öt évben a duplájára nőtt.

Az utóbbi évek másik jelentős befektetése a General Motors és az Avto VAZ által létrehozott vegyes vállalat, amely az első Chevrolet Niva 4×4-eseket gyártotta a déli Togliatti városában, Oroszország Detroitnak adott válaszaként. Az IKEA kereskedelmi óriás sikeres üzleteket nyitott Moszkvában és Szentpéterváron, illetve az utóbbi városban bútorgyárat is felállított, 250 embernek adva munkát. 2003 második negyedévében a posztszovjet történelem során először volt magasabb a tőkebeáramlás a -kiáramlásnál. E kedvező számokat azonban minden bizonnyal befolyásolta a Jukosz körül kialakult válság. Annak ellenére, hogy az év első felében a tőkebeáramlás csaknem elérte az 5 milliárd dollárt, a harmadik negyedben a tőkekiáramlás nettó 8 milliárd dollárt tett ki, ami bizonyosan a Jukosszal kapcsolatos letartóztatások miatti csetepatékat tükrözi. A Központi Bank keményvaluta- és aranytartalékai azonban még így is rekord közeli 60 milliárd dollárra szöktek fel, és a kormánynak nem voltak

nemzetközi hiteltörlesztési problémái, sőt bizonyos hiteleket teljes egészében kiegyenlített. A rubel figyelemreméltóan stabil maradt, 1 dollár körülbelül 30 rubelbe került. Jelcin idején évente 30-60 milliárd dollárnyi tőkét menekítettek ki az országból, ennek többsége Ciprusra, Gibraltárra, Svájcba, a Man-szigetre és a Csatorna-szigetekre került, off-shore számlákra. Moszkva elképesztő fellendülésen ment keresztül, lakói az orosz átlagbérek tízszeresét keresték. Fővárosszerte gomba módra szaporodtak az új épületek és boltok, csak a Megváltó Krisztus-katedrális újjáépítése 700 millió dollárba került. Meglepő módon az elmúlt években mind Moszkva, mind Szentpétervár környéke jobban vonzotta az új üzleti befektetőket, mint a konzervatív városvezetés.

A Szövetségi Gyűlés előtt 2003 májusában elmondott éves beszámolójában Putyin a GDP tíz éven belüli megduplázására szólított fel, és a rubel teljen egészében konvertibilissé tételét tűzte ki célul. Meglehetősen borúlátó szövegében Putyin azt panaszolta fel, hogy miközben az ország az utóbbi három évben növekvő tendenciát mutatott, ez a növekedés lelassult, a munkanélküliség pedig emelkedett. Putyin tisztában volt vele, hogy Oroszország megélhetése az ország nyersanyagexportjától, elsősorban az olaj- és gázkivitelétől függ. Amennyiben az olaj hordónkénti ára 18 dollár alá csökken, a szövetségi költségvetés nem képes fedezni a kiadásokat. Strukturális reform híján, ha az olaj ára az 1998 előtti, hordónkénti 10 dollár alá megy, a gazdaság ismét összeomlik. A GDP még ekkor sem érte el az 1990 előtti szintet, a tőkekimenekítés 1994 óta már 191 milliárd dollárra rúgott, ami az ország éves exportjának a duplája. Ennél is nagyobb baj, hogy az oroszok többségének életminősége alig javult. Putyin kiemelte, hogy „az orosz állampolgárok negyede a létminimumnál alacsonyabb jövedelemből él”. Putyin tudta, hatalomra kerülése óta jobban mennek a dolgok, de még mindig sok a rosszkedvű, szegényember az országban. Ha jelentős győzelmet akar aratni a közelgő Duma- és elnökválasztáson, el kell hitetnie az emberekkel, hogy vezetése alatt anyagi gyarapodásra számíthatnak. 35 millió orosz ember napi 2 dollárnál kevesebből él, 70 milliónak pedig alig hoztak valami javulást a posztszovjet reformok. Az átlagkereset 138 dollár volt, a nyugdíjasok ennek körülbelül félét kapták kézhez. Az előző évtized folyamán Oroszország – a korábbi marxista állam furcsa fintoraként – a világ legnagyobb társadalmi egyenlőtlenséggel küszködő országai közé került. Putyin Oroszországa sokakból továbbra is haragot és elkeseredést váltott ki.

A gazdaságot még mindig erősen az oligarchák uralták, Oroszország iparának és nettó profitjának több mint felét tartva ellenőrzésük alatt. A kis üzletek növekedése stagnált, az oligarchák pedig még erősebben tartották a markukban az egész gazdaságot. Az orosz társadalomra általában jellemző a szegény-

ség és a rossz egészségi állapot. A családok egyharmada él havi 100 dollárnál alacsonyabb összegből, a nyugdíjasok pedig ennél is jóval kevesebből kénytelenek kijönni. 1999-re a várható élettartam a férfiak esetében 58, a nők esetben 71 évre csökkent. Egy jelentés szerint a tizenhat éves férfi lakosságnak csak a fele fogja megérni a hatvanéves kort. Igen elterjedt az alkoholizmus, az éves fogyasztás 14,4 tiszta alkohol, ami fejenként 85 üveg vodkának felel meg. Évente ezer emberből tíznek a *szamogon,* ez a házi főzésű, mérgező alkoholféleség okozza a halálát, amelyet különösen vidéken fogyasztanak előszeretettel, ahol a régi társadalmi szerkezet felbomlott. A falvakban nincs munka, a férfiak egész nap isznak. Tíz orosz emberből négy vidéken él. Bármelyik orosz faluban járva láthatunk az utcán földön üldögélő, heverő, teljesen magatehetetlen embereket. Nincs többé életre szóló munkahely, és megszűnt az azzal járó rendszeres fizetés is. Oroszország népessége a kommunizmus bukása óta rohamosan fogy, ami több okra vezethető vissza, így a nagy mértékű alkoholfogyasztásra, a rossz táplálkozásra, a környezetszennyezésre, a biztonsági normák alacsony fokára és a gyenge színvonalú közegészségügyi ellátásra. Egyes számítások szerint 2025-re Oroszország népessége 100 millió főre zsugorodhat, jelenleg évente csaknem 1 millió fővel csökken. A csökkenő életkilátásokhoz növekvő halálozási arány és gyászos születési ráta társul. A Szovjetunió összeomlása óta a szülerési arány felére esett vissza. Oroszországban a nők számára tízszer akkora kockázattal jár a gyermek kihordása és megszülése, mint Németországban.

Putyin elnök gyakran említi a népességfogyás elleni küzdelmet kiemelt jelentőségű feladatai közt, mondván a jelenlegi tendencia veszélyezteti az állambiztonságot. A születési arány növelése érdekében tett kétségbeesett kísérletként a kormány tizenháromról négyre csökkentette azokat az indokokat, amelyek alapján a nők a tizenkettedik hét után terhességük megszakítását kérhetik. Míg korábban az orosz nők körében a gyakorlatilag igény szerint elvégzett abortusz számított a fogamzásgátlás legelterjedtebb módszerének, most csak akkor folyamodhatnak ehhez, ha a terhesség nemi erőszak következménye, ha börtönbüntetésüket töltik, ha férjük munkaképtelen, vagy ha társukat szülői szerepre alkalmatlannak ítélik.

Oroszországban távol-keleten és északon az anyagi szegénység mellett az energiahiány és a gyakori áramkimaradás teszi szinte elviselhetetlenné az életet. 2001 telén, amikor Szibériában több mint félmillió embert érintettek a gyalázatos fűtési viszonyok, 18.000 lakos pedig egyáltalán nem tudott fűteni, oly mértékben tarthatatlanná vált a helyzet, hogy Putyin menesztette energiaügyi miniszterét. Vlagyivosztok északi részén mínusz 36 fok alá esett a hőmérséklet. A távol-keleti kormányzó, Jevgenyij Nazdratyenko kénytelen volt lemondani. Az ország távol-

keleti részén ebben az évben áramütés miatt kerültek a legtöbben kórházba, az itt élők ugyanis fittyet hányva saját biztonságuknak, kivájták a falból az elektromos vezetékeket, és fémhulladékként eladták a feketepiacon a maffiának. Ettől még gyakoribbá vált az áramkimaradás, és csak fokozódott a nyomor. Mindezek tetejébe a TBC, a diftéria és a szexuális érintkezés útján megkapható AIDS egyre gyorsuló ütemben terjed. 1997-ben Oroszországban félmillió szifiliszes eset fordult elő, míg (a kétszer akkora népességű) Amerikában ugyanebben az évben 8.000 ilyen beteget láttak el. Félő, hogy a HIV/AIDS valóságos járvánnyá fajul, a HIV-fertőzések száma ugyanis 1998 óta a hússzorosára nőtt. Brit tudósok kutatása azt jósolja, hogy öt éven belül a felnőtt orosz lakosságon belül húszból egy lesz HIV-fertőzött, és Európát is fenyegeti a továbbterjedés veszélye.

A HIV-vírus rohamos terjedése a rossz egészségügyi ellátás és a bűnözés, elsősorban a prostitúció tünete. 1998-ban a rendőrség 80.000 prostituáltat tartóztatott le. A Gorbacsov-korszak óta napjainkra a szervezett bűnözői csoportok száma 785-ről 8.000-re emelkedett. Az orosz bandák a Gulágról indultak, vezetőiket „törvényhozó tolvajoknak” *(vor v zakonye)* nevezték. Általában feketepiaci ügyletekben utaztak. A Szovjetunió felbomlásával a hagyományos bandákat sok esetben kiszorították a gyakran klánokon alapuló, elvetemültebb kaukázusi bandák. Az 1990-es évek elején szláv és csecsen csoportok vívtak heves harcokat a Moszkva egyes részei fölött megszerzendő ellenőrzésért. Minden, hagyományosan a szervezett bűnözés keretei között űzött tevékenységet folytatnak, a prostitúciótól az embercsempészeten, a drogkereskedelmen, a kaszinók, klubok üzemeltetésén át a pénzmosásig és a védelmi pénzek szedéséig.

Sokaknak már saját vállalata van, és ellenőrzést gyakorolnak bizonyos bankok felett. Az orosz bűnszövetkezetek nagy üzlete a kalóz és hamisított zenei hordozók piaca. Oroszországot csak Kína előzi meg a kalóztermékek előállításában.

Jelenleg 2.000 orosz bűnszövetkezet működik a világ 58 országában. Az „orosz maffia” kifejezés túl általános, ugyanis nehéz megmondani, hol végződik a maffiatevékenység, és hol kezdődik a törvényes üzlet. A két legnagyobb orosz maffiabanda a Dolgopruadnanszkaja és a Szolncevszkaja. Az utóbbi, moszkvai székhelyű banda a névadó külváros egyik „sportklubjából” nőtt ki, mintegy 5.000 tagot számlál, feje a Mihasz néven ismert Szergej Mihajlov. Szép számmal léteznek csecsen és grúz bandák, a legnagyobb csecsen csoport az Obsina. Szentpéterváron a leginkább rettegett banda a Tambov-maffia.

Az üzletek többségének van *krisá*ja, védelmet biztosító támogatója *[szó szerint a* krisa *tetőt, avagy fedőt jelent – Sz. B. Z.],* amiért általában egy bűnszövetkezetnek fizet, de sok esetben ez a biztonsági szolgálat, rendőrség vagy az államapparátus része.

A krisa fizikai védelmet nyújt más maffiákkal, üzleti vetélytársakkal szemben, elrendezi a kereskedelmi és egyéb vitákat, támogatja az üzlet vagy szervezet érdekeit, kezeli a megállapodásait és a kifizetéseit. Az orosz utcai piacokat gyakorlatilag teljes egészében a maffia ellenőrzi, mindegyiknek van krisája. Egy szentpétervári utcai piac kapcsán például egy kaukázusi maffiacsoport összeütközésbe került a helyi rendőrség kerületi parancsnokával a piac haszna fölötti ellenőrzésben való részesedés miatt. A piaci kereskedők szemszögéből egyszerű a képlet. Vagy megfizetik a védelmi pénzt, vagy jól megverik őket, esetleg még ennél is rosszabbra számíthatnak, jelenleg 8.000 dollár körül mozog a bérgyilkosság árfolyama, és 1999 első öt hónapjában 567 bérgyilkosságot követtek el, többet, mint az előző évben. Egy évben átlagosan 32.000 orosz embert ölnek meg, ami arányait tekintve duplája az amerikai eseteknek. Az egyéb bűnügyi statisztikák alapján Oroszország világviszonylatban a bűnözés fellegvárának számít, Putyin is elismerte, hogy 7.000 emberölési ügy nem is került bíróság elé, részint a végrehajtás „gyöngesége" miatt.

Putyin az oroszországi bűnözés, főként a szervezett bűnözés elleni küzdelemre szólított fel. 2002 februárjában ezt mondta a rendőrség vezetőinek: „Gyilkosság, emberrablás, bűnözők támadása és rablás – mindez része lett mindennapi életünknek." A vizsgálóbírók átlagfizetése havi 130 dollár, és ezért saját testi épségüket és az életüket kockáztatják jól képzett gyilkosok ügyében eljárva. Nem meglepő, hogy egyetlen első vonalbeli bérgyilkos sem került bíróság elé, pedig az áldozatok közt neves politikusokat és üzletembereket is találunk. Az egyik tartományi kormányzót, Valentyin Cvetkovot 2002 őszén a moszkvai Novij Arbaton, egy nagy bevásárlóutcában a felesége szeme láttára lőtték agyon. Ott, ahol Putyin kocsikaravánjával mindennap közlekedik, hogy a Kremlbe jusson. Az ilyen típusú gyilkosságok nyugtalanítóan gyakran fordulnak elő. A bűnözés visszaszorítása létfontosságú feladat Oroszország imázsa, hétköznapi élete és az emberek életminősége szempontjából. Tekintve azonban, hogy a kormányt, a hivatalokat, az üzleti világot, a rendőrséget (melynek egyes tagjait gyilkossággal vádolják), az állambiztonsági szolgálat és a bírói kar egy részét át-meg átszövi a korrupció, Putyinra herkulesi feladat vár. A főügyészi hivatal 2003 áprilisában kibocsátott közleménye szerint Kaszjanov miniszterelnököt kérdőre kell vonni egy 6 millió dolláros rákhalászati kvótával kapcsolatos csalásban játszott szerepe miatt. Ha még a miniszterelnök is gyanúba keveredik, hogy saját zsebre dolgozik, az jól jelzi, milyen nehézségekkel kell Putyinnak megküzdenie, amikor ki akarja irtani az orosz társadalom egészéből a korrupciót.

A Duma két olyan intézkedést hozott, amelyek megerősítették Putyinnak a média és a parlament fölötti

ellenőrzését. Az első törvényt 2001 júliusában alkották meg, ebben korlátozták a politikai pártok számát, a maradéknak pedig állami támogatást biztosítottak. A regisztrációhoz a politikai pártoknak legalább 10.000 tagot kell számlálniuk, az ország egész területéről. A magánadományok összegét szigorúan korlátozták, míg az állami támogatáshoz legalább a szavazatok három százalékának megszerzése szükséges. Putyin kijelentette, soha többé nem fordulhat elő, hogy egy oligarcha pusztán azért gründoljon egy pártot, hogy a parlamentbe kerülve mentelmi jogot szerezzen. Bírálói szerint viszont ezzel csökkenti a politikai pluralizmus esélyét, és azt éri el, hogy kevesebb, engedelmesebb párt működik majd, és a Kreml egyszerűbben ellenőrzése alatt tudja tartani a Dumát. Ennél is nagyobb mérvűek azok a törvénymódosítások, amelyek a választások idejére szabályozzák a sajtó tudósításait. 2003 júniusában a Duma által elfogadott törvény értelmében a hatóságoknak jogukban áll szüneteltetni a hírközvetítő médium működését, ha megsérti a választási törvényt. Ám hamarosan kiderült, hogy a törvényt igencsak szelektíven alkalmazzák. A törvény célja elvileg az volt, hogy egyenlő mértékben tudósítsanak minden jelöltről, illetve hogy megelőzze az előző választásokra oly jellemző „fekete propagandát” és a *kompromat*ot. A médiumoknak megtiltotta, hogy a politikusokról ítéletet mondjanak vagy ajánlják őket, és állítólag megakadályozta volna a főbb közhivatalnokok politikai állásfoglalását. A gyakorlatban viszont azon az alapon, hogy minden cikknek és közvetítésnek egyenlő esélyt kell nyújtania minden jelöltnek, az újságokat megfenyegették, ha egyes jelöltekről írtak vagy politikájukat elemezték. Valójában, természetesen, a tévé és az írott sajtó hosszas tudósírásokat közölt az elnökről, minisztereiről és a nekik kedves pártokról, így az Egységes Oroszországról. Ez utóbbinak például hosszú televíziós műsorokat szenteltek. Ellenzéki pártok pedig egyszerűen szóhoz sem jutottak.

Putyin elnök is bírálatok célpontja lett, amikor közvetlenül a szentpétervári kormányzói választások előtt Valentyina Matvijenko társaságában filmezték. De Putyin ugyanezt megtette azelőtt is, hogy Ahmad Kadirovot Csecsenföld elnökévé választották, sőt az Egységes Oroszország kongresszusára is ellátogatott. Ugyanakkor azért büntettek pénzbírságra egyes csecsen újságokat, mert Kadirov ellenfeleivel készült interjút közöltek, egy kommunista lap ellen azért indult eljárás, mert csak a Kommunista Pártról jelentetett meg írásokat; az országos terjesztésű hetilapot, a *Kommerszant Vlasztyo*t pedig a Jurij Luzskovról szóló cikke miatt figyelmeztették. Két figyelmeztetés után fel lehet függeszteni az újság működését. Az ellenzékiek Csecsenföldön is, Szentpéterváron is egyoldalú tájékoztatásról, önkényes letartóztatásokról és zaklatásokról panaszkodtak. A törvény összességében azt a hatást érte el, hogy korlátozta a közelgő választásokról szóló szabad viták megjelenését a médiumokban, és megfélemlítette az újságírókat és az újságok tulajdonosait. Óriási

előnyt adott a köztisztviselőknek és a minisztereknek (illetve az elnöknek is), akik azzal érvelhettek, hogy ők csak a mindennapi feladatukat látják el. Putyin 2000 októberében, párizsi látogatása során ezt mondta francia újságírók előtt: „Az állam kezében ott egy bunkósbot, amellyel csak egyszer sújt le. De akkor a fejre. Eddig nem folyamodtunk a bunkósbot használatához. Csupán rajta tartjuk a kezünket, és eddig ez is elegendőnek bizonyult a figyelem fölkeltéséhez. De ha feldühítenek, nem habozunk használni.” Putyin valószínűleg az oligarchákkal, elsősorban Guszinszkijjal és médiabirodalmával épp ekkor zajló összetűzésére utalhatott, de általános alapállása világosan kitűnik e kijelentéséből. Aki összeakasztja a bajszát a Kremllel, annak keményen odacsapnak. Oroszország újságírói vették az üzenetet.

Vlagyimir Putyinnak az állam elsőségébe vetett hite azt jelenti, ha bármi fenyegeti az államot, vagy az elnök személyét, azt semlegesíteni kell-legyen az a média, az oligarchák, a hadsereg felső vezetése, a csecsen lázadók, a tartományi kormányzók, a Szövetségi Tanács vagy a politikai ellenzék. Mint már említettem, Putyin ismét meg akarta teremteni az általa „hatalmi vertikumnak” nevezett fentről lefelé kormányzást. Putyin végső célja, mint azt választási kampánya során nemegyszer elmondta, hogy egy újraélesztett, otthon és külföldön egyaránt tiszteletben tartort „nagy Oroszország” élén álljon. A demokrácia, úgy tűnik, nem több annál a szükségszerű plusznál, amellyel a tömegek és a Nyugat előtt is imponálni lehet. A moszkvai Carnegie Központból Lilia Sevcova ezt mondta: „Ez valójában kinevezésen alapuló monarchia. Az utódot kinevezték, és minket, egyszerű embereket kineveztek a választóinak.” A Ford T-modelljének színéhez hasonlóan az orosz szavazó is megválaszthatja 2004-ben az elnökét, feltéve hogy választása Putyinra esik. A VCIOM közvélemény-kutatási központ által végzett felmérés Putyint hozta ki 2001-ben „Az Év Emberének”. A közvélemény-kutatás eredménye azt igazolta, hogy Putyin népszerűsége gyorsan helyreállt azután, hogy a *Kurszk* katasztrófáját követően nyolc százalékponttal visszaesett, 60 százalék közepe tájára. Azzal, hogy 2001 januárjára az elnök népszerűsége ismét 76 százalékra emelkedett, Putyin maradt a 2004. márciusi elnökválasztás favoritja. Az orosz emberek számára Putyin legalább a rend, a viszonylagos föllendülés, a gazdasági reform és a stabilitás reményét ígérte. Ha első hivatali éve nem is hozott megoldást minden területen, Putyin teljesítménye kétségkívül előrelépést jelentett Borisz Jelcin betegen és tehetetlenül végigcsinált utolsó éveihez képest.

Amikor Putyin a Szövetségi Gyűlésben 2003 májusában azt mondta, az új kormányt „a parlamenti választások eredményei alapján alakítja meg”, a Dumában ülő liberálisok felbátorodtak. Putyin ezzel azt jelezte, hogy a kormány a választási urnákba dobott szavazatokat tükrözi majd, és nem újabb technokrata

kormány kerül az ország élére. Putyin a következő hónapban a Majak rádióban azt nyilatkozta, két elnöki ciklus elegendő, az alkotmányt tiszteletben kell tartani, és nem szabad a hatalmon lévők ízlése szerint összevissza igazgatni. Putyinnak e szavait azonban óvatosan kell kezelni. Szergej Mironov, az elnök barátja és a Szövetségi Tanács házelnöke annak a gondolatnak adott hangot, hogy a négyéves elnöki periódus túl rövid. Mironov, aki szintén a leningrádi egyetem jogi fakultásán végzett, a Szobcsak-adminisztráció támogatója és Putyin korai híve, évek Óta ismeri az elnököt. Oroszországnak, javasolta, talán a francia rendszer példáját kellene követnie, ahol a hosszan hivatalban maradó elnök szinte teljesen távol marad a politikától, és a kormánya parlamenti többségből alakul. A francia elnök hivatali ideje hét évig tart. Mironov azt is fölvetette, hogy a főváros átköltözhetne szülővárosába, Szentpétervárra. Putyin szövetségesei mindenestre kétharmados többséget értek el 2003 decemberében a Dumában, így nem kizárt egy olyan alkotmánymódosítás esélye, mely a viszonylag fiatal Putyinnak megteremti 2008 utánra a harmadik ciklus lehetőségét.

8. PUTYIN A NAGYVILÁGBAN

Oroszországot, ész, nem érted;
méter, sing sose méri fel:
külön úton jár ott az élet
Oroszországban hinni kell!

(Szabó Lőrinc fordítása)

FJODOR IVANOVICS TYUTCSEV (1803-1873)
DIPLOMATA ÉS KÖLTŐ

Vlagyimir Putyin 2000 márciusában azzal az elszánással lépett hatalomra, hogy közel egy évtizedes megalázottság és hanyatlás után Oroszországot ismét nagyhatalommá teszi. Oroszország még nem vergődött zöld ágra a Szovjetunió szétesését és a kommunizmus kimúlását követő identitásválságával. Több mint 20 millió orosz találta magát partra vetve immár független, korábban a Szovjetunióhoz tartozó országban. Oroszország már nem számított jelentős szereplőnek a világ színpadán, csak reménytelen és zavaró, adományokra szoruló esetnek tekintették. Alig két évvel az 1998. augusztusi gazdasági összeomlás után úgy tűnt, az ország gyönge, és a reformokkal is hadilábon áll, nemzetközi presztízse pedig igen alacsony. Az előző nyáron a Koszovó miatti nézeteltérés, a NATO-bővítés, a csecsen háború, illetve az Amerika által javasolt Nemzeti Rakétavédelmi Rendszer (NMD – *National Missile Defence)* a még meglévő sajátos viszonyt megrontotta Oroszország és a Nyugat, főként Clinton és Jelcin között. A nemzetközi kapcsolatok terén (nem számítva néhány hónapos miniszterelnöki ténykedését) vajmi kevés tapasztalattal rendelkező Putyin felől nézve Oroszország presztízsének helyreállítása a világban szinte teljesíthetetlen feladatnak tűnt. A „nagy Oroszország” eszménye leginkább vágyálomnak látszott.

Putyint rövid miniszterelnöksége azért a magas szintű diplomácia tekintetében némi tapasztalattal fölvértezte. Amerika

elnöke, Bill Clinton mély benyomást tett rá (mint, úgy tűnik, mindenki másra is), amikor 1999 szeptemberében az új-zélandi Aucklandban találkoztak. Mindketten az Ázsiai–Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködési Fórum éves csúcsértekezletén vettek részt. Putyin, aki kettejük találkozásakor látnivalóan riadt volt, szégyenlősnek és zavartnak tűnt, Clintont „igen elbűvölő embernek” mondja, akivel, mint írja „szívesen beszélgettem”. Clinton Putyint is elkönyvelhette társasági hódításai közt. Clinton elnök az orosz vezető fölé magasodott, de ezt az érzést Putyin egykori főnöke, Borisz Jelcin társaságában is elégszer átélte. A vén szibériai medve olykor kétszer akkorának látszott, mint pártfogoltja. Putyin már megszokhatta a saját magasságát, de a világ egyik legnagyobb termetű politikusa társaságában bizonyára feszengett.

Putyin az amerikai elnökkel való első találkozását az ifjú gyakornok hangnemében idézi fel önéletrajzában: „Első találkozásunkkor különös figyelmet szentelt nekem. Először voltunk Új-Zélandon – nem emlékszem, ebédeltünk-e vagy vacsoráztunk –, szerét ejtette, hogy odajöjjön hozzám. Külön asztalnál ültünk. Egy ideig beszélgettünk, aztán megkérdezte: »Mehetünk?« Mindenki felsorakozott a folyosón – a többi állam vezetői, a vendégek –, ő meg én pedig végigvonultunk. Tapsoltak, miközben elhagytuk a termet. Nagyra értékeltem ezt a különös figyelmet. Meglehet, ezért tett rám olyan jó benyomást.”

Putyin még nem volt elég tapasztalt diplomata, hogy tudhatta volna, Clinton mindig ilyen, ha először találkozik valakivel, főleg ha az a valaki egy nap majd Oroszország elnöke lesz. Jelcin ekkor már kijelölte utódjául Putyint, és ez a mozzanat nem maradt észrevétlen az amerikai Külügyminisztériumban és a Fehér Házban sem. Egyes diplomaták már bánták, hogy nem ismerkedtek meg korábban Putyinnal. Könnyebben el lehetett őt érni, amikor a Kreml apparatcsikja, illetve főhivatalnoka volt. Néhányan ugyan találkoztak már vele, amikor Szentpéterváron alpolgármesterként tevékenykedett, de annak ellenére, hogy hozzáértő szakember hírében állt, senkire nem tett különösebben mély benyomást. Nem sokan akadtak, akik ekkor meglátták benne Oroszország vezetőjét, hát még a világpolitikai szereplőt, így az alkalmat elszalasztották.

Aucklandban Putyin hálálkodva megköszönte Clintonnak az Oroszországnak a megannyi amerikai bírálat ellenére folyamatosan nyújtott támogatást, és kifejezte azt a meggyőződését, hogy a koszovói háború befejeztével immár Moszkva és Washington a jövőben jó kapcsolatokat ápolhat. Amikor Clinton felhozta a csecsen kérdést, az orosz elnök azt mondta, érti a Nyugat aggodalmát, de reméli, abban egyetértenek, hogy Oroszország és Amerika a terrorizmus elleni világméretű küzdelemben ugyanazon az oldalon áll. Amikor Clinton a nemzetközi megfigyelők csecsenföldi jelenlétét sürgette,

Putyin lemerevedett, ajka megfeszült, szeme összeszűkült. Annyit válaszolt, hogy meghallgatta Oroszország nyugati barátjának tanácsát, és megfogadja. Aztán egy szalvétára térképet skiccelt, és megígérte, hogy az orosz csapatok a Tyerek folyónál megállnak, csak Csecsenföld északi részét foglalják el. Majd figyelmeztette Clintont, Amerikának meg kell értenie, hogy Oroszország csak dagesztáni területeinek a nemzetközi iszlám terrorizmus erői által végrehajtott elfoglalására válaszolt.

Ezután Putyin találkozott Amerika moszkvai nagykövetével, Jim Collinsszal, akinek azt állította, hogy Oszama bin Laden abban az évben több ízben is járt Csecsenföldön. Tudta, hogy Bin Laden hamarosan Amerika mumusa lesz. A szaúdi rebellis állt a kelet-afrikai amerikai követségek ellen 1998-ban elkövetett bombamerényletek hátterében, amelyek következtében Clinton rakétatámadást intézett az afganisztáni terrorista-kiképző táborok ellen, illetve bombázta az állítólagos szudáni terrorista telepeket. Az Új-Zélandon Clintonhoz intézett megnyugtató szavak ellenére Putyin továbbra is felhatalmazást adott egész Csecsenföld elfoglalására és Groznij bombázására.

Mire Putyin kinevezett elnök lett, Clinton már távozóban volt posztjáról. Második és egyben utolsó ciklusának negyedik évében járt. Bill Clinton a jövőben nem lesz jelen a világ színpadán, nem lesz mód a „Bill és Borisz” műsorszám fölelevenítésére. Az Egyesült Államok figyelmét lekötötte a közelgő, novemberi elnökválasztás, és az volt az egyetlen fontos kérdés, milyen pártállású lesz az Egyesült Államok következő elnöke, demokrata (Al Gore alelnök), vagy republikánus (George W. Bush texasi kormányzó). 2000 márciusáig Putyint is lefoglalta az elnökválasztási kampány. Az egyetlen nemzetközi szereplő, aki érdeklődést tanúsított Oroszország iránt, Tony Blair volt, aki – mint erről már szóltunk – két héttel az elnökválasztás előtt villámlátogatást tett Szentpéterváron.

Tekintettel Amerika, Németország és Franciaország közönyére, illetve a két utóbbi részéről amiatt hangoztatott elítélő nyilatkozatokra, hogy Csecsenföldön sorozatosan megsértik az emberi jogokat, a Kreml jó gondolatnak találta, ha az új elnök mielőbb ellátogat Angliába. Ezzel részint megjutalmazzák Blairt érdeklődéséért és támogatásáért (legalábbis orosz szemszögből), ugyanakkor Putyin egy szimbolikus politikai gesztust is tesz. Putyin tisztázni akarta, hogy irányítása alatt Oroszország elsősorban, de nem kizárólag a Nyugatra tekint. A 19. századi, szlavofilek és nyugatosok *(zapadnyiki)* közti vita érvrendszere szerint Putyin szemérmetlen nyugatpártinak, ha nem egyenesen liberális demokratának számít, ő is, felesége és gyermekeik is beszélnek idegen nyelveket, elsősorban németet. Szentpétervárról, Nagy Péter „Nyugatra nyitott ablakából” érkezett, és hosszú nemzedékek óta ő a leginkább európainak mondható politikus Oroszország élén. Nem Szibériából származik,

mint Jelcin, vagy Dél-Oroszországból, mint Gorbacsov, nem is Ukrajnából, mint Hruscsov, sem Grúziából, mint Sztálin. Önéletrajzában azt írja, szerinte Oroszország a nyugati kultúra része. Sőt, ennél továbbmenve azt állította, az ő nézőpontjából kulturális tekintetben minden orosz európai. „Függetlenül attól, hol élnek honfitársaink – távol-keleten vagy délen –, mindannyian európaiak vagyunk.” Ami azért vitatható állítás. Semmi bizonyíték nem létezik arra nézvést, hogy a kazanyi tatárok európaiaknak éreznék magukat, mint ahogy a csecsenekről, baskírokról vagy a Csukcsföldön. Oroszország Sarkkörön túli, fagyos vidékein élő nomád népekről sincsenek ilyen ismereteink.

Oroszország hatalmas területén, tizenegy időzónában több mint száz etnikum él. Aki Szentpéterváron nő fel, könnyen érezheti magát európainak; de aki állatbőrrel bevont kunyhóban él, és rénszarvast tenyészt, mint ősei is hosszú évszázadokon át, annak ez nem megy olyan egyszerűen. Putyin felfogásában azonban Oroszországot európai nemzetnek kell tekinteni, és azt szerette volna, ha országa integrálódik a nemzetközi közösség kereskedelmi, pénzügyi, politikai és katonai szervezeteibe. Elnöksége későbbi szakaszában, 2001 szeptemberében a Bundestagban hibátlan németséggel elmondott beszédében Oroszországot „baráti államként mutatta be, amely „az európai kontinens legdinamikusabban fejlődő része”. Elnöksége kezdetén a koszovói háború miatt elszigetelődön és marginalizálódott Oroszországnak máig nem sikerült teljesen helyreállítania a Nyugathoz fűződő viszonyát. Igencsak híressé vált az az eset, amikor Jevgenyij Primakov 1999 márciusában, útban az Egyesült Államok felé, értesülvén a NATO Szerbia bombázásáról hozott döntéséről, az Atlanti-óceán fölött félútról visszafordíttatta a gépét,

Putyin első külföldi útja tehát Londonba vezetett, új barátjához, Tony Blairhez. Ljudmila is vele tartott. Az egyik közeli szemlélő szavaival élve, Ljudmila úgy nézett ki, „mint egy nyuszi, amelyik a közelgő autó reflektorától nem tud elmenekülni”. Hogy Putyin olyan gyorsan az elnöki székig emelkedett, valamint a sajtónak az elnöki párra zúduló hirtelen érdeklődése félelmet keltett Ljudmilában, és rövid időre kibillentette egyensúlyából. El lehet képzelni, hogy kavarogtak benne a lelkesedés, az izgalom, a büszkeség és a feladat nagyságától való puszta rémület elegyéből összeálló érzelmek. De el kell ismerni, ezután a sarkára állt, különböző helyeken önálló beszédekkel rukkolt elő, majd Amerikába látogatva az amerikai first lady, Laura Bush társaságában jótékonysági eseményeken vett részt. A korábban az elvárásoknak megfelelően és (a kevéssé népszerű Raisza Gorbacsova volt kivétel) más politikusok és üzletemberek feleségéhez hasonlóan visszafogott Ljudmila megkedvelte az elegáns Escada kosztümöket. Londonban saját programja volt, melynek során meglátogatta Cherie Blairt és Smith of Gilmorehill

bárónőt, az Orosz-Brit Üzleti Kamara elnökét, a Munkáspárt egykori vezetője, John Smith özvegyét. Vlagyimir arcáról is hamar eltűnt a kábult arckifejezés, és belelendült a világvezetői léttel járó komoly feladatokba.

Amikor 2000 áprilisában Putyinék megérkeztek Londonba, Vlagyimirt még nem iktatták be elnöki tisztébe. Jogilag ezzel alkotmányt sértett, az alkotmány ugyanis kimondja, hogy mindig az országban kell tartózkodnia vagy a miniszterelnöknek, vagy az elnöknek. Lévén egyidejűleg miniszterelnök és kinevezett elnök, Putyin addig nem hagyhatta volna el Oroszországot, amíg be nem iktatták, és ki nem nevezte az új miniszterelnököt. A sajtónak azzal magyarázta korai viszontlátogatását, hogy Tony Blair kifejezte „az Oroszországgal való együttműködési készséget". Diplomaták beszámoltak, milyen jó személyes viszony alakult ki a két politikus között Blairnek a választás előtt tett rövid szentpétervári látogatása során. A színfalak mögött azt is hangsúlyozták, milyen döntő fontosságú, hogy kezdeményező lépéseket tegyenek Putyin felé pályája kezdeti, meghatározó szakaszában. A davosi világgazdasági csúcstalálkozón 2000 januárjában a *Philadelphia Inquirer* tudósítója, Trudy Rubin által föltett kérdésre – „Ki ez a Putyin úr?" – ekkor még nemigen született válasz. A személyes viszony nagy jelentőségű volt az angol-orosz kapcsolatok szempontjából, és „megkönnyítette, hogy fölvegyék a telefont és beszéljenek egymással". Blair is pozitívan nyilatkozott a látogatásról, és azt mondta a sajtónak, hogy Putyin „Oroszország modernizálását illetően határozott elképzelésekkel rendelkezik. Amikor erős Oroszországról beszél, akkor nem fenyegetőleg érti, hanem gazdaságilag és politikailag erős országban gondolkodik, amelyik képes kiállni önmagáért, ez pedig tökéletesen helyes cél."

A diplomáciai udvariaskodásokon kívül Putyin és Blair komoly stratégiai okokból is igyekezett javítani a két ország kapcsolatát. Mivel mind a Downing Streetnek, mind a londoni orosz követségnek tanácsadója voltam a látogatás mögött meghúzódó stratégiát illetően, úgy érzem, elég jól meg tudom ítélni az akkori diplomáciai helyzetet.

Margaret Thatcher egy ízben így méltatta Mihail Gorbacsovot: „olyasvalaki, akivel meg lehet egyezni", és segítette a Szovjetunió nyitását Nyugat felé, a hidegháború enyhülését, siettette a *peresztrojká*t és végül a berlini fal leomlását, illetve a Varsói Szerződés felbomlását. Akkoriban, az 1980-as évek közepén Gorbacsov új szovjet vezetőként először Nagy-Britanniába látogatott el, s az Egyesült Államok még tudomást sem vett róla. Mrs. Thatcher kezdeményezésére végül Amerika meglátta a Kremlben a reformert és globális partnert. A többi, ahogy mondani szokás, ma már történelem.

Mint láttuk, Nagy-Britannia volt az első nyugati ország, amelyik megfontolt kapcsolatokra törekedett a Kreml új

emberével. Robin Cook és George Robertson (mint NATO-főtitkár) gyorsan megtalálta az utat Moszkva felé, majd következett Tony Blair látogatása, és első nyugati kormányfőként találkozott Putyinnal az elnök szülővárosában, Szentpéterváron. Nagy-Britannia szemszögéből számos fontos stratégiai ok húzódott meg az angol-orosz kapcsolatok iránti megújult érdeklődés mögött, illetve annak hátterében, hogy a csecsenföldi véres mészárlások ellenére hidat akarnak verni a két ország között. Legkésőbb december óta nyilvánvaló volt, hogy Putyin lesz Borisz Jelcin utóda az elnöki székben. Jelcinnel egyre kevésbé lehetett tárgyalni, vagy mert betegeskedett, vagy mert részeg volt, vagy mert lefoglalták az udvari intrikák, esetleg egyszerre mindhárom hatása alatt állt. Putyin ezzel szemben fiatal volt (csak egy évvel idősebb Blairnél), józan életű, életerős, továbbá Oroszország megreformálását és modernizálását tűzte maga elé.

Nagy-Britannia úgy érezte, megvan az esélye, hogy befolyásolja és bátorítsa Putyin reformhajlamait. Lehetett tudni róla, hogy korábban is reformpárti hatások érték, és már maga is megemlítette az adórendszer átalakításának, és olyan törvények alkotásának szükségességét, melyek elősegítik a nyugati befektetéseket Oroszországban. Ezt az ígéretét akkor is megismételte, amikor londoni tartózkodása során a brit üzleti élet vezetőivel, a Confederation of Business and Industry képviselőivel találkozott. Nem szabad azonban megfeledkezni arról sem, hogy ugyanez az ember előző év decemberében ezt írta: „A nyugati típusú demokráciát és a szabad piacot az orosz valósághoz kell igazítani.” Más szóval, Putyin reformokat akart bevezetni, ugyanakkor visszanyúlt az „Oroszország az első” szemléletéhez, létrehozva ezzel egy sajátosan orosz demokratikus és gazdasági modellt, és az Oroszország nagyhatalmi törekvését kifejező, határozottabb és koherensebb külpolitikát. Az „Oroszország az első” koncepciója Jevgenyij Primakov miniszterelnöksége idején fogalmazódott meg, az 1990-es évek végén, amikor véget értek Oroszország és a Nyugat mézeshetei. Mindez azonban nem akadályozta meg sem Nagy-Britanniát, sem a Nyugatot abban, hogy szorosabb kapcsolatra törekedjen Oroszországgal.

A jobb kapcsolatok szükségessége kétoldalú igény volt. Putyin felismerte, hogy Oroszország külföldi befektetőkre szorul, hogy támogatni kell az ország integrálódását a globális szervezetekbe és növelni kell a külkereskedelmét. Ugyanakkor a Nyugatnak is szüksége volt az Oroszországgal folytatandó párbeszédre. Oroszország, arzenáljában 3500 interkontinentális rakétára szerelhető nukleáris robbanófejjel, tizenhárom nukleárisrakéta-hordozó tengeralattjáróval és 70 atombomba ledobására alkalmas repülővel még ekkor is atomnagyhatalomnak számított. A Nyugat mindenáron szerette volna, ha ratifikálja a stratégiai atomfegyverek számának csökkentését előirányzó START II egyezményt – ezt Jelcin többször elmulasztotta

végrehajtani –, illetve további robbanófejeket akart volna leszereltetni. Putyinnak még Londonba utazása előtt sikerült keresztülvinnie a Dumán a START II egyezmény régóta esedékes ratifikálását, ezzel is igazolva, hogy az ő elnöksége kész főnyeremény a Nyugat számára. Az amerikai kongresszussal szemben a Duma az Átfogó atomcsend-szerződést (CTBT) is ratifikálta. Úgy tűnt, jó esélyei lehetnek egy START III egyezménynek is, mivel Oroszország aligha engedhette meg magának az egyre inkább elavuló és potenciális veszélyforrást jelentő nukleáris arzenál további fenntartását, különösen az új és igen költséges Topol interkontinentális ballisztikus rakéták (ICBM) kifejlesztése után. Oroszország nukleáris fegyverkészlete nem pusztán a világra nézve jelentett potenciális fenyegetést; oly mértékben veszélyeztette a környezetet, hogy ennek megoldására Moszkva csak külső segítséggel vállalkozhatott. Az Egyesült Államok abban is reménykedett, hogy az oroszok megújítják az 1972-es rakétaelhárító rendszerre vonatkozó megállapodást, az ún. ABM-szerződést, és így Amerika fölszerelheti sokat vitatott rakétavédelmi rendszerét vagy pajzsát, mely az úgynevezett „lator államok” ellen irányult. Oroszország ráadásul fontos volt az Európához fűződő jelentős kereskedelmi kapcsolatai miatt (az EU Oroszország legnagyobb kereskedelmi partnere), továbbá mint energiaforrás, és mint az ENSZ Biztonsági Tanácsának egyik állandó tagja is.

Senki nem vett volna jó néven egy elszigetelt, sértett Oroszországot, újabb fegyverkezési versenyt, ami komoly nehézségeket okozott volna, tekintve Oroszország bizonytalan pénzügyi helyzetét (Putyin 50 százalékkal emelte a védelmi kiadásokat, és még így is csak negyed annyit költött erre a célra, mint Nagy-Britannia). További kényes kérdésnek számított Oroszországnak a NATO további bővítéséhez való viszonya (Litvánia 2002-ig akart csatlakozni), valamint a Balkánon és másutt a jövőben potenciálisan kialakuló válságok. Putyin ígérete, hogy megvédi a volt szovjet tagköztársaságokban élő oroszok jogait, nyugtalanította Moszkva szomszédait, és még inkább arra sarkallta őket, hogy a NATO-hoz csatlakozzanak.

Nagy-Britannia, miközben a csecsenföldi vérengzések mielőbbi befejezését, a válság politikai megoldását és az emberjogi sérelmek kivizsgálását sürgette, egyszersmind úgy vélte, igen fontos a Putyinhoz fűződő hosszú távú kapcsolatok előmozdítása. Ebben egyetértett a Downing Street, a Külügyminisztérium, Tony Blair és Robin Cook külügyminiszter is. Cook úgy találta, ez nem mond ellent az „etikus külpolitika” szemléletének, melyre az 1997-es hivatalba lépésétől kezdve törekedett. Mások erről nem voltak ennyire meggyőződve. Jonathan Powell, korábbi külügyi diplomata, aki Tony Blair kabinetfőnöke lett, állítólag „marhaságnak” tartotta Cook etikus külpolitikáját, amellyel a külügyminiszter csak magas labdát adott

bírálóinak. Egyes brit és amerikai emberjogi szervezetek ugyanígy tekintettek Cook hitvallására, és jobbára képmutatónak értékelték. Nagy-Britannia szövetségesei és kereskedelmi partnerei között számos olyan akad, amelyik távolról sem demokratikus berendezkedésű, és az emberi jogok érvényesülésével kapcsolatban is súlyos kétségek merülnek föl, mint Szaúd-Arábiában vagy Bahreinban, hogy csak két példát említsek. Cook etikus külpolitikáját utóbb végzetesen aláásta a brit Hawk típusú vadászgépek eladása Indonéziának, amelyeket azután a hazai ellenzék elnyomására használtak föl.

A Human Rights Watch és az Amnesty International azt kívánta Blairtől, hogy igyekezzen befolyásolni Putyint Csecsenföld ügyében, az Európa Tanács pedig tiltakozásképpen megvonta orosz parlamenti képviselőitől a szavazati jogot. Mindezek tetejébe megakadályozták, hogy az ENSZ emberjogi főbiztosa, Mary Robinson ellátogasson egyes csecsen fogolytáborokba; az amerikai székhelyű Human Rights Watch felszólította Blairt, fenyegesse meg Oroszországot azzal, hogy az Európai Emberjogi Bíróság elé kell állnia, ha nem vizsgálja ki megfelelő módon a tömegmészárlásokat. A liberális demokrata Menzies Campbell és a Tory-párti Francis Maude élesen bírálta Putyin látogatását, különösen a királynővel való tervezett találkozóját. Hugo Young, a *Guardian* politikai újságírója odáig ragadtatta magát, hogy Putyint „csecsenföldi mészárosnak” nevezte.

Blair és a brit kormány viszont, igen elszántan, meg akarta mutatni Amerikának és más európai országoknak, hogy Putyin olyasvalaki, akivel „lehet tárgyalni”, s egyúttal bátorítani akarták gazdasági és politikai reformjait. Végtére is Oroszországnak kellett egy európai barát, és be akart jutni a nyugatiak klubjába. A Downing Street egyik tisztviselője azt monda, a londoni látogatás „fordulópont lehet” Oroszország, Nagy-Britannia és az Európai Unió kapcsolatában. Az volt a nagy ötlet, hogy Anglia lehet a híd Európa és Amerika között, s ebben a britek és az oroszok már jó előre egyetértettek. Alistair Campbell, a miniszterelnök szóvivője még a londoni találkozó előtt ezt mondta: „Hiszünk benne, hogy Nagy-Britannia és Európa közös érdeke stratégiai kapcsolatok kiépítése Oroszországgal. Oroszország nagy állam, jelentős szerepet játszik a világban. Ez a látogatás is elősegíti az új kapcsolat építését.” Csecsenfölddel kapcsolatban Campbell azt hangsúlyozta, hogy az Egyesült Királyság „körültekintő kapcsolatban” kötelezi el magát. Mint mondta, Nagy-Britannia „miként Szentpéterváron is, most is kifejezi aggályait, ugyanakkor hiszünk benne, hogy ezeket az aggályokat tárgyalások és nem elszigetelés útján kell Oroszország tudomására hoznunk”. Ezt az állásfoglalást hangoztatta Tony Blair is Putyin látogatásakor. Putyin és Oroszország arra törekedett, hogy komolyan vegyék a nemzetközi porondon, és a londoni út jó lehetőséget nyújtott a diplomáciai presztízs növelésére, imázsának javítására belföldön

és külföldön egyaránt. Meglehet, mint egykor a Thatcher-Gorbacsov csúcstalálkozó után, Amerika most is fölfigyel az új orosz vezetőre.

Vlagyimir Putyin és Ljudmila Putyina április 16-án, vasárnap késő este szállt le a Heathrow reptéren, ahol Oroszország új londoni követe, a köpcös, kopaszodó középkorú diplomata, volt külügyminiszter-helyettes, Grigorij Karaszin várta őket. Karaszin londoni kinevezése is azt jelezte, hogy Oroszország, átmeneti visszaesés után, ismét kezdi komolyan venni a London-Moszkva viszonyt. Putyin kifejezte, szeretné, ha a világ egyik jelentős vezetőjeként kezelnék. Putyinék Kensington Palace Gardensben, az orosz követség szomszédságában található Kensington Hotelben szálltak meg, és Putyin ezúttal kihagyta a szokásos kora reggeli, háromnegyed órás futást, így Karaszin kénytelen volt egyedül kocogni Kensington Gardensben. Putyin mindenhova tizenhárom kocsiból álló konvojon vonult fel, ötven újságíró, ötvenfős segítő személyzet és száz biztonsági ember kíséretében, ez utóbbiak a megkülönböztető jegyüknek számító fehér esőkabátban. A kocsikaravánban haladt egy Mercedes és két páncélozott Zil limuzin is, amelyeket kifejezetten erre az alkalomra hoztak ide. A lomha fekete Zilek a szovjet időket idézték, a Politikai Bizottság használta ezt a típust: belül bőrkárpit borította, golyóálló ablakokkal látták el és 7700 köbcentis V8-as motor hajtotta. A 120.000 dolláros Zil két tonnát nyom, végsebessége 190 km/h, és 28 liter benzint fogyaszt száz kilométeren. Jóllehet Sztálin ilyennel járt, az előző elnök, Borisz Jelcin jobban kedvelte a Mercedest. Jelcin azt mondta, ki nem állja a Zilt, mert úgy néz ki, mint egy amerikai limuzin valami régi hollywoodi filmből.

Másnap, hétfő reggel Putyin kétszáz fős kísérete megérkezett a Temze partján álló Whitehall hatalmas National Liberal Clubjába. Korai liberálisok, Gladstone és Lloyd George mell szobraitól körülvéve Putyin a CBI szemináriuma előtt mondott beszédet. A legfőbb oroszországi brit befektetők vezetői voltak jelen, mint a Shell, a BP Amoco, az Unilever, a Cadbury Schweppes és a British American Tobacco igazgatói. Putyin arra biztatta a (többségükben férfi) üzletembereket, hogy higgyenek az „új Oroszország”-ban, és bátran fektessenek be. Cserébe ígéretet tett az üzleti közeg megreformálására, a bürokrácia visszaszorítására, az adórendszer átalakítására, az adócsökkentésre, a korrupció elleni harcra és a magántulajdon tiszteletben tartására. A CBI szemináriumán azt mondta, „számunkra az a legfontosabb, hogy Oroszországot integráljuk a világgazdaságba”.

A szeminárium után Putyin karavánja mintegy kilencvenméteres utat tett meg a Downing Streeten, hatvan csecsenpárti tüntető előtt elhaladva, akik „Azonnal állítsd le a tömegmészárlást”, illetve „RaszPUTYIN” feliratú plakátokat lengettek. A kaukázusi konfliktus miatt csaknem hárommillió

embernek kellett elmenekülnie. Ahogy a kovácsoltvas kapun át behajtottak a Downing Streetre, az elnöki karavánban haladó négy fehér teherkocsi egy időre eltakarta Putyin szeme elől a tüntetőket. A Külügyminisztérium melletti kis utca sokáig nyitva volt a nagyközönség előtt, de Margaret Thatcher – egy olyan világban, amikor a biztonság nagyobb súllyal esett a latba – lezáratta. Tony Blair vörös szőnyegen állva fogadta vendégét, majd bekísérte a Downing Street 10.-be, ahol együtt ebédeltek. Mintegy főhajtásként a hidegháborús kor előtt, Putyint két tengerésztiszt követte, akik az elnök „nukleáris táskáját” vitték, benne az ország stratégiai nukleáris rakétáinak indítókódjával. A megbeszélések napirendjén Oroszország gazdasága, Csecsenföld, a G8-ak, a Balkán, a bűnözés, a kábítószerkérdés és általában az angol-orosz kapcsolatok szerepeltek. A több mint három órás tárgyalás során Putyin az amerikaiak rakétaelhárító rendszerére vonatkozó tervei miatt érzett aggodalmát is kifejezte, azt állítva, hogy ez megbillentené a világ jelenlegi egyensúlyát, és új fegyverkezési versenyt idézne elő. Az orosz elnök arra figyelmeztette Blairt, amennyiben ez így megy tovább, Oroszország kénytelen lesz „reagálni”, és nem érzi majd magára nézve kötelezőnek a START II atomfegyverzet-csökkentési egyezményt, ha ez a fejlesztés végbemegy.

A Downing Streetről a két vezető a Külügyminisztérium díszes, koloniál stílusú Locarno-termébe vonult, és mindketten a saját nemzeti zászlajuk ellőt állva újságírói kérdésekre válaszoltak. A látogatás mögött meghúzódó „nagy eszmére” összpontosítva Blair azt mondta, Nagy-Britannia lehet a „megértés hídja” Európa és Oroszország, illetve Oroszország és az Egyesült Államok között. Hogy elejét vegye az orosz hadsereg csecsenföldi túlkapásai miatt várható zűrzavarnak, Putyin bejelentette, eljárást kezdeményeznek az emberi jogok megsértésének a szakadár köztársaságban állítólag előfordult esetei kivizsgálására. Emberjogi csoportok úgy vélték, ez a lépés nem elégséges, és a panaszok kivizsgálására nemzetközi bizottság felállítását követelték. A sajtókonferencia Putyin Csecsenföld miatti elfojtott dühe folytán maradt emlékezetes, úgy tűnt, ez az egyetlen olyan téma, amelynek hallatán nyilvánosan képes kijönni a sodrából. Az elnök lehordta az európai vezetőket, amiért nem támogatták Csecsenföld katonai lerohanását, mondván, Oroszország az „iszlám terroristák” ellen folytat harcot, akik az egész világ békéjét és biztonságát fenyegetik. „Oroszország számára teljességgel elfogadhatatlan az a helyzet, hogy egyik köztársaságát az orosz államiság és szuverenitás aláaknázásának főhadiszállásává teszik meg” – mondta. Azok az európai kormányok, amelyek a muzulmán népességük elidegenítése miatti félelmükben nem támogatták Oroszországot, egyszerűen „tévednek”. „Nyugat-Európa ezért még drágán megfizet.” Szeptember 11. előtt Putyin érvei jobbára visszhangtalanok

maradtak. Az ikertorony leomlása után az orosz elnök effajta érzelmi kitörése valószínűleg megértőbb fülekre talált volna.

Jóllehet Putyinnak a Csecsenföld kapcsán Londonban elhangzott kifakadása is sértő volt, szinte jelentéktelennek mondható, ha a 2002 novemberében egy brüsszeli sajtókonferencián előadott elképesztő mutatványával vetjük össze, ahol egy francia újságíró a repeszbombákról és a civil csecsen lakosság mészárlásáról kérdezte. Azért, mert a csecsen lázadók sem törődnek senkivel, mondta az elnök a *Le Monde* munkatársának, majd így folytatta: „Ha valóban radikális iszlám hívő akar lenni, és körül akar metélkedni, meghívom önt Moszkvába.” És még hozzátette: „Sokvallású ország a miénk, ilyen szakemberünk is van, és majd megkérem, úgy végezze el a műtétet, hogy magából azután garantáltan ne sarjadjon semmi.” Putyin kocsmanyelve ezúttal kínosan nem helyénvalónak bizonyult. Ezt a stílust először alkalmazta Oroszország határain kívül, és igen rosszul sült el. Az európai uniós tisztviselők ízléstelennek, és a muzulmánokra nézve sértőnek minősítették a megjegyzést. Kirohanása valószínűleg annak tudható be, hogy meglehetősen markáns álláspontot képvisel Csecsenföld ügyében, illetve hogy nem szereti, ha kétségbe vonják autoritását.

Visszatérve Londonba és 2000 áprilisához, Putyin ellátogatott a Szovjetunió háborús hőseinek emlékművéhez, mely a dél-londoni Imperial War Museum mellett található. Integetett a kétszáz-egynéhány fős, többek között számos, Nagy-Britanniában élő orosz diplomatából, katonából és családtagjaikból álló tömegnek, és egy fotóhoz beállt egy amerikai turista család mellé. Rövid, huszonnégy órás látogatása végén Putyin félórás találkozóra étkezett a királynőhöz a Windsor-kastélyba, amely Fülöp herceg szerint az ország legzajosabb vécéjét tudhatja magáénak. A találkozót a brit kormány kérésére tartották, és a látogatást mindkét kormány sikeresnek ítélte. „Tony és Vlagyimir” ezután jó kapcsolatot ápolt, amelyet csak az iraki háború árnyékolt be.

Mikor Tony Blair 2000 novemberében az eső áztatta Putyinhoz Moszkvába látogatott, tíz hónapon belül ez volt a két politikus ötödik találkozója. A találkozó stílusa jelezte, milyen típusú kapcsolatot alakítottak ki egymás közt. Blairt ezúttal nem kísérte el felesége és nem régiben született gyermekük, Leo. Amikor november 20-án, hétfőn este megérkeztek, Blair kíséretének ezt mondták: „Sörözni megyünk, hétköznapi ruhába öltözzenek.” Csupán tolmácsaik jelenlétében Putyint és Blairt sörivás közben fotózták a Kremltől nem messzire délre, a Lenin sugárúton lévő hagyományos német sörözőben. A helyszín Putyin számára minden bizonnyal a békés kelet-németországi napokat idézte, amikor Radeberg városában vígan itta a sört háromliteres korsókból. A sajtó azonnal „sörpince-csúcs” néven emlegette a találkozót. Másnap Putyin úgy igyekezett fenntartani a könnyed

hangulatot, hogy mielőtt ebédhez vezette vendégét, elsütött egy viccet: „Van egy orosz aforizma – mondta az előző estéről szólva. - Ha férfiak magukban összejönnek, a nőkről beszélnek. Ha nőkkel együtt jönnek össze, a vásárlásról meg a munkájukról.” Blair kissé zavarba jött; Alistair Campbell, a szóvivője nevetésben tört ki. Amellett, hogy a megjegyzés a férfias légkört táplálta, a megjegyzés Putyin nők iránti érdeklődéséről is árulkodik; még felesége is azt állítja róla, hogy „megnézi” a szép nőket. Ljudmila – nagyvonalú asszony! – úgy véli, az volna a furcsa, ha nem így lenne.

Blair moszkvai villámlátogatása csupán tizenöt óráig tartott, de komoly munkára törekedett. Putyinnal elköltött ebédje előtt megbeszélést folytatott a frissen kinevezett miniszterelnökkel, Mihail Kaszjanovval. Napirendre került a gazdasági reform kérdése, a klimatikus viszonyok változása, számos külpolitikai ügy, és Moszkvának a hadsereg csökkentésére vonatkozó tervei. Putyin nagyon szeretett volna beszélni Amerika „A csillagháború utóda” nevű nemzeti rakétavédelmi rendszerének tervéről, mely azt a célt szolgálná, hogy a „lator államok” atomfegyvereit még azelőtt megsemmisítse, hogy elérnék Amerikát. Blair sietett megerősíteni, hogy az európai híd szerepér kívánja betölteni Oroszország és Amerika között. „Az Amerika és Oroszország közötti párbeszéd elősegítésére törekszünk” – mondta Moszkvába érkezése előtt. Azt azonban nem árulta el, vajon a yorkshire-i Fylingdales megfigyelőállomás korszerűsítésével az Egyesült Államok rakétavédelmi rendszerének felállításához nyújtottak-e segítséget. A Downing Street korábban már jelezte az amerikai tervekkel kapcsolatban együttműködési hajlandóságát. A brit Védelmi Minisztérium támogatta az amerikai Nemzeti Rakétavédelmi Rendszer (NMD) tervét, a Külügyminisztérium kevesebb lelkesedést tanúsított. A diplomaták attól tartottak, hogy a rakétaelhárító rendszerre vonatkozó ABM-egyezmény visszavonásának lehetősége labilis és veszélyes hellyé teszi a világot. Mindez nem befolyásolta az amerikai belpolitikai megfontolásokat. Az Egyesült Államokban mindkét elnökjelölt, Al Gore és George Bush is támogatta az NMD-t. Blair és a britek abban bíztak, hogy Amerika megpróbál tárgyalások útján változásokat elérni, és nem mondja fel egyoldalúan az egyezményt. „Miközben megértjük, hogy Amerika szeretne gondoskodni saját védelméről a lator államok nukleáris fenyegetése ellen, ugyanakkor azt is szeretnénk, ha erre a tárgyalások útján létrejött egyezmény keretein belül kerülne sor” – jelentette ki Blair.

Putyin és Blair heves szerelme 2000 novemberében érte el tetőpontját. Grigorij Karaszin, Oroszország londoni nagykövete azt mondta a sajtónak, a két vezető közötti személyes rokonszenv olyan erős, hogy Oroszország és Nagy-Britannia kapcsolata még soha ilyen jó nem volt. Moszkvába tartván Blair a repülőn ezt

nyilatkozta a riportereknek: „Putyin számára erős vezetőnek lenni nem azt jelenti, hogy vezetőként fenyegetni akar, hanem azért kell erős vezetőnek lennie, hogy országát kivezesse jelenlegi helyzetéből. Igen, kedvelem őt" tette hozzá. A látogatás során később nagy elragadtatással írta le vendéglátóját: „Olyasvalaki, aki azt akarja, hogy Ő maga és a világ is a helyeset cselekedje… rendkívül intelligens, nagyon tehetséges, tudja, mit akar Oroszországnak, és kész odafigyelni." Putyin viszonozta a bókot, ezt mondván Blairről: „Jól tájékozott, kellemes társaság… Úgy találtam, megbeszéléseink igen kötetlenek, nyíltak és barátiak." Alistair Campbell kimértebben értékelte a történteket:

„Sokat fektettünk a Putyinnal való viszonyunkba. Olyasvalaki, akivel a miniszterelnök érzése szerint nyílt megbeszéléseket folytathatunk arról, amit fontosnak tartunk Oroszország további reformprogramjával kapcsolatban."

Akárhogy is, az orosz sajtó nem tudta mire vélni a Blair-Putyin viszonyt. „Tony Blair Moszkvába érkezett. Miért? – kérdezte az *Izvesztyija.* – Jelen pillanatban nincs égető szükség orosz-brit csúcstalálkozóra. Nagy valószínűséggel csak azért jött, hogy elmélyítse barátságát Vlagyimir Putyinnal… egészen különös európai páros." A *Moszkovszkije Novosztyi* sem értette. „Nehéz lenne megmondani, mi köti egymáshoz az FSZB volt főnökét és a harmadik utas liberalizmus ideológusát." Egyelőre azonban mind Oroszország, mind Nagy-Britannia előnynek tekintette az egyre közelebbi kapcsolatot. A csecsenföldi események okán hosszú hónapok óta feszült viszony miatt Putyin csak egy hónappal ezelőtt mert megkockáztatni egy francia utat. Németország még ellenségesebb hangot ütött meg, Amerika pedig még ekkor is a belső ügyek és a hatalomátadás zaklatott körülményeinek hatása alatt állt. Új barátjához, Tonyhoz ragaszkodva Putyin biztos talajon állt.

2000 júniusában, európai „búcsúkörútja" során Bill Clinton Putyin elnökkel is próbált „szót érteni", de hamar ráérzett, hogy az orosz vezető arra vár, ki lesz a novemberi elnökválasztás győztese. Némi lemondással Clinton arra a lehangoló következtetésre jutott, hogy Putyin őt csak „béna kacsa" elnöknek tartja, akivel nem érdemes jelentősebb megállapodásokat kötni, amelyeket azután az új amerikai elnök esetleg felrúg. Clinton úgy látta, Putyin afféle politikai víztaposással végigcsinálta a megbeszéléseket, de nem állt szándékában bármi lényeges dologban megállapodni. Még a személyes viszony szintjén is mintha arra várt volna, aki az év végén Clintont követi.

Clinton már korábban is találkozott Putyinnal, és nem csak ősszel Új-Zélandon. 1996 áprilisában Szentpéterváron, az ország legjobbnak tartott, elsőként ötcsillagosnak minősített hoteljében, a Nyevszkij sugárúton álló Hotel Grand Európában szállt meg. Az olasz építész, Carlo Rossi által tetvezett pazar, barokk homlokzatú

szálloda Csajkovszkij, Anna Pavlova és Makszim Gorkij törzshelye volt. Clinton számára a fojtogató biztonsági intézkedések és a szegényes úti program maradt a legemlékezetesebb ebből az útból. Nem is sétálhatott, egyetlen közönséges halandóval sem találkozott, ami miatt utóbb ugyancsak bosszankodott. Mint Strobe Talbot amerikai külügyminiszter-helyettes emlékirataiban megemlíti, a Clinton biztonságáért felelős tisztviselő a fiatal alpolgármester, Vlagyimir Putyin volt.

1999 novemberében Clinton Oslóban is összefutott Putyinnal. Mindketten egy megemlékezésre érkeztek az oslói városházára, Jichak Rabin halálának ötödik évfordulójára. Putyin itt is a csecsenföldi beavatkozást próbálta igazolni beszédében, és nem keltette éppen a legjobb hatást. Magánbeszélgetésben ezúttal is tagadta Clintonnak, hogy egész Csecsenföld elfoglalására törekednének. Clinton azt sürgette, Putyin kezdjen tárgyalásokat a csecsen lázadókkal, és ne folytassa tovább az értelmetlen és tékozló háborút. Putyin azt vetette ellen, hogy nincs olyan megbízható személy, akivel tárgyalni lehetne. Azt állította, a csecsenek nemcsak hogy el akarnak szakadni Oroszországtól, de mindenáron a radikális iszlámot akarják terjeszteni a térségben. Politikai patthelyzet állt elő. A zavart Clinton azt mondta tanácsadóinak, Putyint legalább életerejéért tudja csodálni. „Ez az, ami mellette szól – jelentette ki az amerikai elnök. – Kemény, erős, rengeteg energia és elszántság van benne.” A régi szép időkbeli Bill-Borisz viszony szívélyességének és összhangjának azonban nyoma sem volt.

Clinton 2000 nyarán tett látogatása, melynek során vizitált az új elnöknél és elköszönt a régitől, nem nevezhető sikernek. Adott politikai körülmények között nehéz elképzelni, hogy is lehetett volna. Rövid portugáliai és németországi látogatásain az amerikai rakétavédelmi rendszer felállításával kapcsolatban Clinton egyre erősödő ellenállással találta magát szemben. Moszkva is határozottan ellenezte a tervet. Clinton elnökként ez alkalommal látogatott el ötödször és egyben utoljára Moszkvába. Az első moszkvai csúcsra Jelcin nehéz évében, 1993-ban érkezett ide. Június 3-án Putyin és Clinton a Kreml elnöki részében csaknem három órás ebéddel kezdte a megbeszéléseket. Putyin valamikor tanult angolul, így ebéd alatt váltott néhány szót Clintonnal, ahogy más nyugati látogatóival is szóba tudott elegyedni (így például Tony Blairrel). Olykor megszakította partnere beszédét egy-egy „Igen” vagy „Hogyan?” megjegyzéssel, és úgy tűnt, tolmács nélkül is követi Clinton fejtegetéseit. Putyin figyelmesen feleségéről, Hillaryról és lányukról, Chelsea-ről és a választási kampányról kérdezte Clintont. Az amerikai elnök elmondta orosz kollégájának, hogy úgy véli, igen szoros eredményre számíthatnak. Putyin azzal tréfálkozott, most, hogy elnök lett, nehezen talál dzsúdóban gyakorló partnert. Hogy agyoncsapják az időt, az orosz elnök esti séta keretében

megmutatta Clintonnak kremli dolgozószobáját, a kápolnát, a tornatermet és a masszázstermet.

A Kremlben elfogyasztott munkavacsora étlapján hagyományos káposztaleves, pisztráng, fűszeres vaddisznó és liba vörös áfonyaszósszal szerepelt. A vacsorán a két elnökön kívül külpolitikai tanácsadóik, Strobe Talbot, amerikai külügyminiszter-helyettes, illetve Szergej Prihogyko, Putyin külpolitikai főtanácsadója vett részt. Vacsora után a két vezető visszavonult és éjfélig jazzt hallgatott. Oleg Lundstrem, az együttes vezetője minden eshetőségre fölkészülve hozott egy szaxofont, hátha Clinton is játszani akar kedves hangszerén. Ez alkalommal azonban Clinton ellenállt a kísértésnek. A csúcstalálkozó hivatalos részében a stratégiai nukleáris arzenálról, a tervezett amerikai nemzeti rakétavédelmi rendszerről, a gazdasági reformokról és Csecsenföldröl esett szó. Másnap még hat órát beszélgetett a két elnök, négyszemközt is.

Jóllehet a csúcstalálkozó elsődlegesen az amerikaiak által javasolt NMD rendszerről szólt, melyet a lator államok – Észak-Korea, Irán és Irak – részéről fenyegető veszélyek kivédésére terveztek. A két elnök végül néhány megállapodást írt alá. Clinton és Putyin bejelentette egy olyan egyezmény létrejöttét, amelynek értelmében a következő huszonnégy évben mindkét fél 34 tonnával csökkenti a katonai célú plutóniumot, ami Oroszország készletének harmada, Amerikáénak pedig a fele. A leszerelés csaknem 6 milliárd dollárba kerül, amiből Amerika 4 milliárdot vállal, megfejelve az 1994 óta az orosz nukleáris fegyverek leszerelésének elősegítésére már eddig is költött 3 milliárd dollárt. Az egyezményben, melyet Clinton a „stratégiai stabilitás megerősítésében mérföldkőnek” nevezett, a két fél abban is megállapodott, hogy Moszkvában felállítják az első korai előrejelző központot, amely csökkenti annak a veszélyét, hogy tévedésből nukleáris háború törjön ki. Az első tíz évben a központ 16 amerikai és 17 orosz katonatiszttel működne, a hét hét napján huszonnégy órás szolgálatot teljesítve, űrbázisú műholdakat, infravörös rendszereket és korai előrejelző radarokat alkalmazva. Az volt az elképzelés, hogy a ballisztikus, valamint az űrből indított rakéták kilövéséről tájékoztatják egymást a felek, máskülönben kölcsönösen beindíthatják egymás korai előrejelző rendszerét. A rakéta beindítását követő egy percen belül el kell juttatni egymáshoz a kilövés helyéről, a rakéta típusáról és az akció idejéről szóló tájékoztatást. A rakétakilövések (mint a próbakilövés) körüli „bizonytalansági tényezők” kiküszöbölése segít a félreértések elkerülésében, és elhárítja annak lehetőségét, hogy véletlenül megtorló lépéseket kezdjenek egymás ellen a felek.

Clinton arra is szeretett volna biztosítékot kapni Putyintól, hogy Oroszország nem ad el technológiát és nukleáris anyagokat lator államoknak, mint amilyen Irán. Putyin épp ez idő tájt írt alá

egy határozatot, amely megkönnyítette a nukleáris technológia exportját, s ez riasztónak tűnt Washington számára, tekintve Moszkvának az iráni Busehrben egy 800 millió dolláros atomerőmű felépítésében játszott szerep ét. Ennél is vitathatóbb lépés, hogy az év végével Putyin felmondta az 1995-ös Gore-Csernomirgyin egyezményt, mely az Iránba irányuló orosz fegyverkereskedelemre vonatkozott. Egy évvel később Oroszország katonai megállapodást írt alá Iránnal, amely azt irányozta elő, hogy a Kreml évente 300 millió dollár értékben ad el Teheránnak sugárhajtású repülőket, rakétákat és más fegyvereket. Az irániak különös érdeklődési tanúsítottak az orosz légvédelmi rakétarendszerek, a nagy precizitású szárazföldi fegyverek és a hajók ellen bevethető rakéták iránt. A Gore-Csernomirgyin megállapodás felrúgásával és a katonai egyezmény aláírásával Putyin világosan jelezte, Oroszország a saját gazdasági érdekeit előbbre helyezi, mint Washingtonnak azt a vágyát, hogy visszafogja Irán regionális nukleáris hatalmi ambícióit. Három évvel később hírt adott a Shabab-3 típusú föld-föld ballisztikus rakéta sikeres próbájáról, amellyel – lévén 1300 kilométeres hatótávolságú tudják bombázni Izraelt. A konstrukció az észak-koreai Nodong-1 rakétára alapul, amelyet viszont orosz technológiával fejlesztettek ki és tökéletesítettek.

Az NMD maradt a moszkvai csúcs kerékkötője. Mielőtt Clinton Oroszországba érkezett volna, Putyin azt nyilatkozta az amerikai NBC televíziónak, hogy a két ország akár együtt is kifejleszthetné a tervezett rakétapajzsot, „Egy ilyen tervnek jó esélye lehet, ha egyesítjük erőinket az Egyesült Államokat, Oroszországot, szövetségeseinket és általában Európát érintő fenyegetés semlegesítésére – mondta. – Vannak erre irányuló javaslataink, és feltett szándékunk ezeket Clinton elnökkel megvitatni." A Kreml tisztviselői szerint Putyin egy oroszországi bázisú rakétamegsemmisítő rendszer javaslatával áll majd elő. Ez a rakétákat már röviddel kilövésük után, röppályájuk csúcspontjának elérése előtt érzékeli. Ugyanebben az interjúban Putyin elmondta, olyan országok részéről érzi a potenciális rakétatámadás veszélyét, mint Észak-Korea.

Jóllehet Clintonnak csak a következő őszön kellett döntenie az NMD kérdésében, Washington sietve visszautasította Putyin javaslatát. Az amerikai tisztviselő szerint Putyin leporolta Igor Ivanov külügyminiszter javaslatát, és regionális rakétavédelemről beszélt, nem az Egyesült Államok országos rakétavédelmi rendszeréről. Az amerikai terv egy 60 milliárd dolláros védelmi rendszert írt le, melyet négy lépcsőben vezetnének be, 2005-ben 20 elfogórakétával kezdve, és 2011-re 250-re fölfejlesztve a megsemmisítő állományt. A rakétákat föld alatti hangárokban tárolnák, Alaszka- és Észak-Dakota-szerte, és három parancsnoki központból, illetve öt közvetítőállomás révén, 29 műhold és 15 űrbázisú radarállomás segítségével irányítanák. A rendszer úgy

működne, hogy az űrben nekiütközik az egyik rakéta a másiknak, ahogyan egyik golyó a másiknak.

Az Egyesült Államok és Oroszország között még érvényben volt az 1972-es rakétaelhárító rendszerekről kötött (ABM – *Anti-Ballistic Missile)* egyezmény, amely megtiltotta az antiballisztikus rakétavédelmi rendszer fölszerelését. Az ABM-egyezmény a félelem egyensúlyát, a kölcsönös megsemmisítés elvét (MAD – *Mutually Assured Destruction)* szavatolta, kész öngyilkossággá téve egy rakétatámadás vagy atom háború kezdeményezését. A hidegháború idején mindegyik fél úgy érezhette, nukleáris elrettentő ereje kikezdhetetlen. Az oroszok és más európai népek (elsősorban a németek, a franciák és a svédek) úgy vélték, a nukleáris védőpajzsra tett amerikai javaslat bizonytalanságot és instabilitást eredményez, és aláássa a nukleáris fegyverzet bővítésének tilalmát, hiábavalóvá minősítve az ABM-egyezményt és új atomfegyverkezési versenyt szítva, Kína már figyelmeztetett, hogy felgyorsítja saját atomrakéta-építési és -modernizálási programját, aminek következtében India úgy érezte, hasonlóképpen kell cselekednie, ellensúlyozandó ázsiai riválisát. Ha pedig India fejleszti nukleáris elrettentő arzenálját. Pakisztán sem marad le tőle. Így szólt az érv: hogyan várhatja el Amerika más országoktól, hogy tartsák magukat a fegyverzetbővítés tilalmára vonatkozó egyezményekhez, ha ők maguk lerombolják a nemzetközi biztonság és fegyverzetkorlátozás egyik alapját? Az oroszok jelezték, hogy ha az amerikaiak tovább forszírozzák az NMD-t, esetleg újragondolják a START II-ről kialakított nézeteiket, mely épp a közelmúltban csökkentette felére készleteiket.

Clinton Moszkvába érkezésének napján interjú jelent meg a *Kommerszant* című napilapban Vlagyimir Jakovlev tábornokkal, a stratégiai rakétaerők főparancsnokával. Jakovlev azt nyilatkozta, ha Oroszországnak forrást kell találni az amerikai pajzs megfelelőjének kialakításához, meg fogja találni. Hozzátette még, hogy ha az Egyesült Államok nem hagy fel az ABM-egyezmény semmibevételével, Moszkva újratelepíti rakétáit és a jelenleg tiltott módon, több robbanófejjel szereli föl őket. A fenyegetés nem mondható finomnak, de az effajta szájalással Washington már találkozott. Az mindenesetre kiderült ebből, hogy Clintonnak még nehézségei támadnak, ha azt hiszi, hogy az orosz medve rögtön hanyatt vágja magát, és hagyja, hogy Uncle Sam csiklandozza a pocakját.

Clinton a maga részéről abban bízott, hogy Oroszország hajlandó lesz módosítani az ABM-egyezményt, és így Amerikai folytathatja az atompajzs kialakítását. De nem zárta ki az ABM-egyezmény egyoldalú felmondását sem, melynek következtében Amerika magára maradva hajtaná végre a tervet. Clinton bizonyos értelemben belekényszerült az NMD kérdésébe. Egy évvel korábban mindkét párt szavazatai alapján az elnök és a Pentagon felhatalmazást kapott a Kongresszustól a „Csillagháború”

utódának kifejlesztésére. Amerika lakossága egyre jobban tartott rakétatámadástól a lator államok, például – az amerikai hírszerzés szerint 2005-re támadóképes – Észak-Korea részéről, ezért az elképzelés országszerte népszerűségnek örvendett. Mindkét elnökjelölt támogatta az NMD-pajzsot. Al Gore kijelentette, kész tárgyalni Oroszországgal az ABM-egyezmény módosításáról, és annak lehetőségér sem zárta ki, hogy „ha Amerika biztonsága úgy kívánja", egyoldalúan felrúgja a megállapodást. Gore republikánus ellenfele, George W. Bush azzal igyekezett lefőzni a demokratikus elnökjelöltet, hogy még keményebben beszélt. Bush kormányzó azt ígérte, akár össze is tépi az ABM-egyezményt, és fölszereli az űr-, földi és tengeri bázisú rakétákból álló átfogó védelmi rendszert. „Rakétavédelmünknek mind az ötven államunkra, valamint szövetségeseinkre, barátainkra és a tengeren túli erőkre is ki kell terjednie" – mondta Bush. Az ő védelmi pajzsa becslések szerint a Clinton–Gore-féle változatnak mintegy háromszorosába kerül.

A Kremlben zajló megbeszélések során Clinton elutasította Putyin javaslatát, mely egy közös, Oroszországban kiépítendő, földbázisú védelmi rendszert ajánlott, mégpedig azon az alapon, hogy tíz évbe telne, míg működőképes lesz, és ez öt évvel több annál, mint amit Amerika e tekintetben megengedhet magának. Az amerikai-orosz csúcstalálkozón a két fél kölcsönösen egyetértett abban, hogy a huszonegyedik században a stabilitás a lator államok és a tömegpusztító fegyverek, így a ballisztikus rakéták számbeli gyarapodása miatt új és jelentős fenyegetésnek van kitéve. Vasárnap a két vezető viszonylag rövid, mintegy hétszáz szavas közös állásfoglalást adott ki a „stratégai stabilitás alapelveiről". Az NMD és az ABM-egyezmény elvetése kapcsán Putyin még így is figyelmezteti amerikai kollégáját: „Nem hiszünk az olyan kezelésben, amelyik rosszabb, mint maga a betegség." Putyin elismerte, hogy az olyan államok, mint Észak-Korea, Irán és Irak kockázatot jelentenek, rugalmasnak mutatkozott a fegyverzetellenőrzés kérdésében, de az ABM-egyezmény módosítását határozottan elutasította. Clinton azzal érvelt, hogy a stratégiai környezet a hidegháború óta megváltozott, és az ABM-egyezményt az új körülményekhez kellene igazítani. Az Oroszországban és Európában a szívekben és a fejekben dúló háborút, úgy tűnt, a közvéleményben Putyin nyerte. Másfelől viszont a Clinton-adminisztráció pontosan tudta, hogy Oroszország – gazdasági okokból – mindenáron csökkenteni akarja nukleáris arzenálját. GDP-ben mérve az orosz gazdaság ekkor ötvenszer kisebb volt az amerikainál. Moszkva a START II-szerződéssel beleegyezett, hogy 2007-re stratégiai nukleáris készletén belül a robbanófejek számát 3.500-ra csökkenti, a START III-mal pedig 1.500 robbanófejben akarta meghatározni a plafont. Clinton azt mondta Putyinnak: Amerika aligha megy bele a robbanófejek számának 2.000 alá csökkentésébe, amennyiben az oroszok nem fogadják el az ABM-egyezmény módosítását és Washington

rakétavédelmi pajzsának tervét. Putyin ekkor nem engedett. Clinton leköszönőben, az idő tehát neki dolgozik.

A két vezető június 4-én, vasárnap sajtóértekezletet tartott, másnap pedig Clinton beszédet mondott a Dumában (amerikai elnök első ízben tett ilyet). A tudósírók a sok mosoly és bók ellenére is fölfigyeltek a két ember viszonyában az igazi melegség hiányára. A Reuters arról számolt be, hogy a magabiztos Putyin lelépte Clintont, noha az amerikai elnök általában jobb fellépésű szokott lenni, mint partnerei. Nem egészen egy hónappal beiktatását követően, a kétnapos találkozó után Putyin jegyzetek nélkül beszélt, s áradt belőle a magabiztosság. „Meg kell mondanom, az orosz fél nem mulaszthatja el kifejezni a tárgyalások szellemisége, minősége és eredményei fölött érzett elégedettségét” – mondta Putyin a riportereknek. Mindegy, ki lesz a választások győztese, Al Gore vagy George W. Bush, Oroszország és Amerika kapcsolatai tovább javulnak, tette még hozzá. Putyin „igen kellemes és nyugodt tárgyalópartnerként” méltatta Clintont, Oroszország folytatja piaci reformjait, zárta le beszédét az orosz elnök. Clinton nyájasan válaszolt, mondván, az orosz elnök „képes lehet a virágzó, erős Oroszország megteremtésére, miközben a szabadságot szolgálja és megóvja a jogállamiságot… Föllelkesített valóban komoly munkánk első két napja.” Putyintól eltérően Clinton papírból beszélt. Bírálta Oroszország csecsenek ellen vívott háborúját, és azzal tört borsot a Kreml orra alá, hogy vasárnap részt vett az ellenzéki Eho rádió egy betelefonálós, élő műsorában.

Clintonnal folytatott magánbeszélgetésében Putyin csak gúnyolódott az „orosz hadsereg által elkövetett atrocitásokról szóló pletykákon és legendákon”. A színfalak mögött Clinton kimutatta, hogy nem nagyon kedveli Putyint. Amikor az amerikai elnök készült elhagyni a Kremlt, Putyin néhány szót még akart vele négyszemközt váltani, nem csupán mint az Egyesült Államok elnökével, hanem mint „emberrel”. Putyin lassan beszélt, s azt mondta, ha Amerika kitart a rakétavédelmi pajzs mellett, Oroszország „ellenlépéseket” tesz, mely az Egyesült Államok területét is veszélyeztetheti. Clintont dühítette, hogy az utolsó pillanatban még belekötnek az NMD miatt. Hasonló durva fenyegetéseket kapott ő már Oroszországtól. A koszovói konfliktus kapcsán Borisz Jelcin atomháborúval riogatta az Egyesült Államokat. „Ne taszítsa bele Oroszországot ebbe a háborúba!” – mondta ekkor Jelcin a telefonba Clintonnak, szinte üvöltve. Oroszország, szokás szerint, csak egy üres fenyegetést engedett el. Ha Jelcin kifakadása nem félemlíti meg annyira, talán Putyin jól kiszámított kardcsörgetése sem bőszíti fel úgy Clintont.

A bosszantó szóváltás után a Kremlből távozva Clinton így fakadt ki Strobe Talbotnak: „Ez a pasas valószínűleg azt hitte, elsőre nem értettem meg, amit mond… Vagy nagyon sötét, vagy engem tart annak. Próbáljunk napirendre térni fölötte, és

menjünk, nézzük meg a jó öreg Boriszt. „ Strobe Talbot sem volt elragadtatva Putyintól: „Megvan az a képessége, hogy a megfelelő időben a megfelelő helyen legyen, és a megfelelő protektor álljon a háta mögött; messze magasabb polcra tolták, mint amire tapasztalatai és képessége folytán alkalmas lett volna; ügyes taktikus, de stratégaként nem tudja merre, meddig.” Akárcsak más diplomaták, Putyin is inkább rendőrre, semmint politikusra emlékeztette. „Putyint még ekkor is jó modorú zsarunak láttam, akit a jó szerencse olyan pozícióba repített, melynek ellátásához sokkal több kell a jó szerencsénél” – írja Talbot. Clinton és Talbot elköszöntek, és mielőtt elhagyták volna a várost, végül még elmentek Jelcinhez, Moszkva melletti állami dácsájába. Clinton „búcsúkörútjának” következő és egyben utolsó állomása Ukrajna fővárosa, Kijev volt. Ezzel kétségkívül egy korszak ért véget.

Clinton a moszkvai csúcs után még egy alkalommal találkozott egy hivatalos összejövetelen Putyinnal: júliusban a G8-értekezleten, a japán Okinawa szigetén. Ez volt Putyin első nagy nemzetközi csúcsa, és minden beszámoló szerint jó benyomást tett politikus társaira. Ez részint annak köszönhető, hogy ő nem Borisz Jelcin, és vele összehasonlítva Putyin feltétlenül megfontolt, intelligens, kiegyensúlyozott és tanult ember benyomását keltette. Ugyanakkor fiatal és életerős volt, egyebek között karateruhában fotózták egy fiatal japán lánnyal, amiről mindenkinek eszébe juthatott dzsúdós múltja. Nem emlegette a szovjet éra alatt felhalmozott adósságok csökkentésére irányuló orosz igényeket, s a Clintonnal folytatott kétoldalú megbeszélésen csak kis időt szentelt az amerikai rakétavédelmi tervek elleni, már ismert érveknek. A többi vezetőnek azt mondta, nem biztos benne, hogyan kell értelmezni Észak-Korea újabb keletű érdeklődését más országok űrkutatási célú rakéta-kilövési kapacitása iránt. Putyin az előző héten találkozott Kim Dzsong-Illel. Igyekezett közvetítő szerepet betölteni Észak-Korea és a nyugati bírálók között. Észak-Korea Oroszország régi szövetségese volt, és most Moszkva egyre inkább abban vált érdekeltté, hogy elhárítsa a Phenjan és az Egyesült Államok közötti leszámolást. Tony Blairt lenyűgözte Putyin teljesítménye, és azt mondta az orosz elnöktől, hogy „kiválóan kezdett a G8-ban”. A miniszterelnök szóvivője is azt mondta, az általános vélekedés szerint Putyin „erős és kedvező benyomást tett” az okinawai csúcson.

*

Amikor George W. Bush 2000 novemberében az amerikai elnökválasztáson legyőzte Al Gore-t, egyes orosz politikusok fintorogva nemzetközi választási megfigyelők delegálását javasolták a floridai szavazatok újraszámlálásának ellenőrzése végett. A floridai választásokon a nem megfelelően átlyukasztott szavazólapok *(„hanging chads”, „pregnant chads”)* esete nevetség tárgyává vált, ahogy Florida elavult és technikailag elmaradott szavazási rendszere az egész választás eredményét

megkérdőjelező jogi vitát eredményezett. De ennél is kínosabb volt az a magát makacsul tartó híresztelés, hogy egyes etnikumok képviselőit a republikánusok érdekében szándékosan kihagytak a floridai választói jegyzékből.

Miután az amerikai Legfelső Bíróság Busht találta győztesnek (a szavazatok kisebb része alapján), Moszkva az új adminisztrációval kialakítandó jövőbeni viszonyon kezdett merengeni. Bármit is mondott Putyin Clintonnak Moszkvában, a demokratákat és Al Gore-t ismerték, lehetett tudni, hogy megfontolt, általában támogató politikát folytatnak. Clinton állandó érdeklődést tanúsított Oroszország gazdasági és politikai fejlődése iránt, és igyekezett Moszkvát megnyerni a Balkánon folytatott politikának, ha nem is sok sikerrel. A republikánusok ugyanakkor kampánykérdésként kezelték, hogy a demokraták - megítélésük szerint – orosz személyekkel, és nem a politikájukkal foglalkoznak. Bizonyos fokig ebben igazuk is volt. Clinton elnök szinte kritikátlanul támogatta Borisz Jelcint, még a parlament alkotmányellenes feloszlatásában és a moszkvai Fehér Ház 1993-as bombázásában, valamint 1996-os újraválasztásában is. Az elnökválasztás előtt nem sokkal Clinton felbukkant Moszkvában, hogy mintegy „jóváhagyja” Jelcin újbóli elnökké választását. Így hozzákötni csillagát az állhatatlan és kiszámíthatatlan Jelcinhez akkor is kockázatos vállalkozásnak tetszett, ha Washington úgy vélte, Jelcin még mindig jobb, mint bármelyik kommunista riválisa.

Bush új csapata hamar nyilvánvalóvá tette, hogy leereszkedően akarnak viszonyulni Oroszországhoz. Condoleezza Rice nemzetbiztonsági tanácsadó jól beszélt oroszul, szovjetszakértő volt, és a hidegháború egykori harcosa, aki az idősebb George Busht is kiszolgálta. Clinton elnöksége alatt visszatért a Stanford egyetemre, ahol ő lett a legfiatalabb igazgató, és az első nő és nem fehér bőrű személy ezen a poszton. Rice-ot támogatta Donald Rumsfeld is, a még szélsőségesebb jobboldali politikus, Gerald Ford egykori védelmi minisztere. 1975-ben ő lett Amerika történetének legfiatalabb védelmi minisztere, majd George W. Bush alatt a legidősebb is. Az idősebb Bush elnöksége alatt, az első öbölháború idején védelmi miniszteri széket elfoglaló Dick Cheney alelnök tette teljessé a keményvonalasok triumvirátusát. A hármas úgy vélte, Oroszországnak politikailag, gazdaságilag és katonailag egyaránt vége. Úgy vélték, nem éri meg szoros kapcsolatra lépni Oroszországgal, és az ország ráadásul még több milliárd dollárt vesztegetett el pénzügyi segélyekre.

A keményvonalas triumvirátussal a legnagyobb egyetértésben George W. Bush beismerte Nagy-Britannia akkori washingtoni képviselőjének, Sir Christopher Meyersnek, hogy fogalma sincs a külpolitikáról. Colin Powell külügyminiszter, az 1991-es öbölháború „Sivatagi Vihar” hadművelete idején a vezérkari főnökök egyesített tanácsának elnöke visszafogottabb

volt, hajlott a megállapodásra, és sokat küzdött azért, hogy befolyásra tegyen szert a Fehér Házban. Jeles amerikai tanácsadók támogatták az, Oroszország felé képviselt keményvonalas álláspontot, mivel a jelentések szerint az ország az előző évtized alatt gyakorlatilag kleptokráciává vált, s ugyanez a nézet tartotta magát a befolyásos, washingtoni székhelyű Stratégiai és Nemzetközi Tanulmányok Központja (CSIS – *Center for Strategic and International Studies)* berkeiben is. A CSIS „Az orosz szervezett bűnözés és a korrupció” címmel 2000-ben tanulmányt készített, mely rendkívül kellemetlen olvasmány, a korrupció sajátos helyi válfajáról, a szervezett bűnözésről és a tisztességtelen vezetésről beszél. Az egyik fejezet címe így szólt: „Az Orosz Föderáció mint bűnöző-szindikalista állam”.

Az amerikai-orosz kapcsolatokat még feszültebbé tette egy 2001-ben, Bush hatalomra kerülése urán pár hónappal kirobbant kémbotrány. Washingtonból kémkedés vádjával ötven diplomatát kitiltottak. A tömeges kitiltással Amerika az abban az évben letartóztatott Robert Hanssen botrányára reagált: az FBI vezető kémelhárító tisztjét tetten érték, amint titkokat ad el Oroszországnak. Hanssen huszonkét éve dolgozott az oroszoknak, ami megkérdőjelezte a KGB-disszidens Vaszilij Mitrohin magabiztos kijelentését, melyet a brit titkosrendőrségnek tett, és amely szerint Oroszország az utóbbi időben már nem épül be a nyugati hírszerzésekbe. Igazi „szemet szemért” jellegű bosszúval Moszkva kitoloncolt négy amerikai diplomatát, akiknek „tevékenysége nem egyeztethető össze pozíciójukkal”, miként a hagyományos diplomáciai eufemizmus fogalmaz – Hanssen 6.000 oldalnyi dokumentumot és huszonhét számítógépes lemezt adott át az oroszoknak, és elmondta, hogy az amerikaiak felderítő-alagutat alakítottak ki a washingtoni követségi épületük alatt. Az ötvenhat éves FBI-ügynök tevékenységéért mintegy 600.000 dollárt kapott illegálisan. Hanssen alkalmazóira akarta ráhúzni a vizes lepedőt, mondván, az FBI nem törődik a bűnözéssel, ami igen megkönnyítette számára, hogy a Szovjetunió és utódállama, Oroszország számára kémkedjen. Hanssen esete azt mutatta, hogy a hidegháborús rivalizálás még tovább élt. A „kémjáték” töretlenül folytatódott, ahogy az atom-tengeralattjárók egyre inkább bújócskáztak egymással a Barents-tengerben és más vizekben. Az egész *Kurszk*-katasztrófa Oroszországnak a nyugati kémkedéssel szemben táplált gyanakvás át mutatta, és nyilvánosság elé tárta a hadsereg talán nem is alaptalan paranoiáját. Oroszország okkal gyanakodott. Mindkét fél tudta, hogy a másik nem hagyott fel régi trükkjeivel.

Miközben a kémbotrány tovább rontotta az új washingtoni adminisztráció és az orosz vezetés közötti viszonyt, Moszkva azon bosszankodott, hogy Bush csapata nemigen adta jelét az új orosz elnökkel való találkozási szándékának. A Kreml igyekezett találkozót kicsikarni, de hiába. A Bush-kormány üzenete abban

állt, hogy Oroszország már nem számít, ezért nincs napirenden a Bush-Putyin találkozó. Ennél is kínosabb volt, hogy Bush kormánya problémás, potenciálisan szemben álló államnak tekintette Oroszországot, Clinton Oroszország-politikáját nagy hangon és becsmérlőn elhibázottnak minősítette. Többek között Condoleezza Rice nemzetbiztonsági tanácsadót idézték, mint aki „problémásnak”, lehetséges ellenségnek nevezte Oroszországot. Ugyanakkor Donald Rumsfeld, a héja védelmi miniszter kereken elutasította, hogy orosz kollégájával, Szergej Ivanovval találkozzon, noha korábban mindketten részt vettek a Münchenben tartott biztonsági konferencián. A nyilvános szerepléseire hiú Putyin mindenkivel találkozott, épp csak a világ legnagyobb hatalmú emberével nem. Elnöksége első négy hónapjában, hogy megmutassa, Oroszországnak vannak más barátai is, Putyin ellátogatott Kínába, Észak-Koreába és Kubába. Ezzel a diplomáciai műsorszámmal senkit sem lehetett megtéveszteni, a legkevésbé magát Putyint. Pontosan tudta, hogy Oroszország számára az Amerikához fűződő viszonya mindennél fontosabb. Politikai, gazdasági és katonai szempontból az Amerikával való viszony alapvetően meghatározza Oroszország helyét a világban, de talán még szuverén állami létének megőrzését is. Egy ellenséges Amerika megtorpedózhatja Oroszország gazdaságát, sőt el is süllyesztheti, képes politikailag elszigetelni Moszkvát, elősegíteni a szeparatizálódást, és csökkenteni az orosz befolyást a szomszédok felett. Egyetlen európai vagy ázsiai állam hatalma és tekintélye sem fogható az Egyesült Államokéhoz. Ilyen körülmények közt a veterán orosz külügyminiszter, Igor Ivanov azzal fordult Colin Powellhez, hogy őt bizony menesztik, ha nem sikerül rövidesen tető alá hozni a két vezető találkozóját.

2001 júniusában sikerült kimozdul ni a holtpontról, amikor is Ljubljanában létrejött a kétoldalú csúcs. A két elnök találkozóját Bush Európában tett első elnöki látogatásának programjába sikerült beszorítani. Az öt országot érintő körút egyike volt Bush viszonylag ritka európai látogatásainak. A Putyinnal való találkozóig Bush útja nem sikerült túl jól. Jóllehet Lengyelországban meleg fogadtatásban részesült, előtte a viharos göteborgi EU-USA csúcson igencsak éket vert a felek közé Amerika rakétavédelmi pajzsának terve, valamint az, hogy Washington nem hajlandó ratifikálni a szennyező gázok kibocsátását korlátozó kiotói jegyzőkönyvet. Az unió vezetői állásfoglalást adtak közre, melyben az atomfegyverek gyarapodásának kezelése, illetve a rakétavédelem „globális és többoldalú megközelítése” mellett emeltek szót, és a kérdéssel kapcsolatos nemzetközi konferencia összehívását is javasolták. Bush elnök megismételte, hogy Washington elkötelezte magát a NATO bővítése és az új kelet-európai demokráciák mellett, és ígéretet tett, hogy Oroszországgal és az Európai Unióval partneri viszonyt tart fenn és konzultálni fog. „A balti államoktól a Fekete-

tengerig Európa minden demokráciájának ugyanakkora kell legyen az esélye a biztonságra és a szabadságra – ugyanolyan eséllyel kell tudnia csatlakozni az európai intézményekhez –, mint a régi európai demokráciáknak” mondta. Lengyelország, Magyarország, a Cseh Köztársaság már 1999-ben NATO-tagállam lett, és a balti államok is szerettek volna csatlakozni az Észak-atlanti Szövetséghez, Oroszországgal kapcsolatban Bush kijelentette Putyinnak, hogy lévén Európa része, „nincs szükség bizonytalan államok ütközőzónájára, melyek elválasztanák Európától. Még a kibővülő NATO sem ellensége Oroszországnak.” Bush egyszersmind azt is világossá tette, hogy bármit gondoljon is Európa és Oroszország, a republikánusok felhagynak Clinton nyájas külpolitikájával, és a maguk „új realizmusát” helyezik előtérbe. A világ egyetlen szuperhatalma keresztülviszi, amit akar, akár együttműködnek vele, akár nem, és Washington mindenképpen győztes lesz.

Ez a „keménykedés” Európával szemben bejött, ám úgy tűnt, a Bush-Putyin csúcson nem lesz eredményes. Ezt megelőzően Putyin csatlakozott a „sanghaji ötökhöz”, újraindítva a Sanghaji Együttműködési Fórum nevű regionális és biztonsági testületet. A fórum eredeti öt tagja közé tartozott Kína, Oroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán, majd kiegészültek Üzbegisztánnal. Elsősorban a közép-ázsiai iszlám szeparatizmussal, szélsőségekkel és terrorizmussal foglalkoztak, s a csoport elítélte az amerikai rakétavédelmi tervet, viszont támogatta az 1972-es ABM-egyezményt. Putyin sanghaji látogatása újabb orosz kísérletnek tűnt a „kínai kártya” kijátszására az Egyesült Államokkal szemben. Miközben az orosz diplomaták többsége nem bízott Kínában, Moszkva a hagyományoknak megfelelően hasznosnak vélte, ha kimondatlanul is, de a keleti stratégiai szövetségessel fenyeget. Kína számított Oroszország legnagyobb fegyverpiacának, és a két ország viharos gyorsasággal fűzte egyre szorosabbra kereskedelmi és energiaügyi kapcsolatait. Peking, ellenezve az amerikai rakétavédelmi pajzsot, vonzó lehetőségnek találta Moszkva megerősítését. A kínaiak attól tartottak, hogy a pajzs az általuk továbbra is szakadár tartománynak tekintett Tajvanra is kiterjed. Valójában sem Kínának, sem Oroszországnak nem volt érdeke a teljes körű szövetség, amely elidegenítette volna Amerikát, és szembefordította volna velük. Egyszerűen mindkét állam túl sokat kockáztatott volna, ha „birokra kel” Washingtonnal.

Az EU göteborgi csúcsa után is nyitott maradt a kérdés, milyen lesz Amerika hagyományos európai szövetségesei és a washingtoni republikánus adminisztráció jövőbeni kapcsolata. Clintontól eltérően Bush nem udvarolt az európai vezetőknek, nem állította őket a maga oldalára és nem mondta folyton a megfelelő szövegeket. Ezúttal minden európai megbeszélés attól szólt, hogy Amerika egyoldalúan próbálja kialakítani és másokra erőltetni a

*Pax Americaná*t. George Bush azonban elszánta magát, hogy egyértelmű külpolitikai sikert ét el, ha lehetséges ilyen. Amennyiben megnyerné Oroszország beleegyezését az amerikai rakétavédelmi pajzs tervéhez, azt kétségkívül Bush európai diadalának lehetne tekinteni. A göteborgi haragszomrádot hamar elfelejtenék. Putyinnak megvolt rá az oka, hogy egy bizonyos pontig belemenjen a játékba. Neki is sikert kellett elérnie, és új, biztosabb alapokra akarta helyezni az amerikai-orosz viszonyokat. Egy viharos csúcstalálkozó katasztrofálisnak bizonyulhatott volna az oroszok számára, még inkább gyöngeségüket jelezte volna, és az elkövetkező évekre tovább marginalizálja Moszkvát. Így hát mindkét vezetőnek komoly érdeke fűződött a szlovéniai megbeszélés sikeréhez,

2001. június 16-án, szombaton Ljubljanában George Bush azzal döbbentette meg kísérőit és a világsajtót, hogy a Putyin iránt tanúsított eddigi, jól begyakorolt közönyét lelkes érzelmi odafordulásra váltotta. A republikánusok oroszpolitikájában bekövetkezett drámai fordulat talányos volt. Oroszország hirtelen ismét számított, „szövetségesek” – igaz, Colin Powell kifejezésével élve „kisbetűs” szövetségesek – „partneri viszonyáról” beszéltek. A szlovén főváros, Ljubljana egyik tizenhatodik századi kastélyában tartott mintegy százperces találkozó már-már szeretetünneppé változott. A két férfi úgy lépett ki a napfénybe, mint két újdonsült szerelmes. Vlagyimir Putyin, az öreg lovag minden vonzerejét bevetette, hogy megnyerje az amerikai elnököt. Bush kijelentette az összegyűlt újságírók előtt, hogy igen kellemes találkozón vettek részt. „Belenéztem a szemébe – mondta Bush elnök. – Megértettem a lelke rezdülését. Igen becsületes és megbízható embernek találtam.” Bush még abban az évben meghívta Putyint texasi birtokára, és ő is meghívást kapott Moszkvába. „Nem hívtam volna meg magamhoz, ha nem bízom benne.” George Bush nem győzte méltatni az orosz vezetőt, és így áradozott róla: „Becsületes és egyenes ember, aki szereti a hazáját. Szereti a családját. Számos azonos értéket vallunk.” Egyes nemzetközi újságok kipellengérezték Busht Putyinról alkotott, elhamarkodott értékelése miatt, mely inkább a normális érzékelésen kívül első benyomásokon, semmint józan mérlegelésen alapult. A *The Washington Post* így Irt Bushtól: „Könnyen megbízik a volt KGB-s tisztben, amitől Bush elnök úr kissé naivnak tűnik.” Mintha Csecsenföldet, az oroszországi független médiával való leszámolást és az ország egykori kicsapongását mind elfeledte volna.

Mindenesetre Condoleezza Rice – nem először – sietve lépést tartott főnöke kijelentéseivel. „Soha, senki nem állította, hogy ne lenne jó dolog, ha Oroszország és az Egyesült Államok elnöke jó és szeretetteli viszonyban áll egymással – magyarázta. – Az elnök úr világossá tette, hogy jó viszonyra törekszik Putyin elnökkel.” Utóbb a teljes adminisztráció felsorakozott Bush mögé e

kérdésben. Rice megemlítette, milyen jól kijön egymással a két vezető. „Mindketten következetesek. Jó a humorérzékük. Korántsem előírásszerű találkozó volt.” Rice „eléggé figyelemre méltónak” értékelte a megbeszélést. A ljubljanai pajtáskodó hangnemet megőrizve Bush azt nyilatkozta a sajtónak, hogy Putyin a legjobbat akarja népének. Bush szerint eljött az ideje, hogy túllépjenek a hidegháborús bizalmatlanságon, és kialakítsák a kölcsönös tiszteleten alapuló barátságot. „Oroszország nem ellensége az Egyesült Államoknak – tette még hozzá. – Mai találkozónk után meg vagyok attól győződve, hogy erősebb és szilárdabb partnerünk lehet, mint azt az emberek el tudják képzelni.” Bush megígérte, segíti Oroszország csatlakozását a WTO-hoz, mondván, az Egyesült Államok együtt munkálkodik Oroszországgal „e cél érdekében”. Putyin a megbeszélés eredményeivel végtelenül elégedettnek tűnt, megemlítve, hogy a találkozó minden várakozását felülmúlóan nyílt légkörű volt, és lelkes egyetértéssel bólintott Bush megannyi javaslatára. Putyin azt mondta: „Oroszország és Amerika pragmatikus kapcsolatára számítok.” Majd Bush meleg szavaira válaszolva így folytatta: „Ha egy nagyhatalom azt állítja, hogy Oroszországot partnerének, netán szövetségesének akarja tekinteni, az nekünk sokat számít.”

A kedves szavakkal és kölcsönös vállveregetéssel egyidejűleg az amerikaiak annak is örülhettek, amit az oroszok részéről érdemi engedményeknek tekintettek. Jóllehet Putyin ragaszkodott az 1972-es, a rakétavédelmet tilalom alá helyező ABM-egyezményhez, hajlandónak mutatkozott tárgyalni róla. Az Egyesült Államok számára ez azt jelentette, hogy Oroszország esetleg belemegy az ABM-egyezmény módosításába vagy elvetésébe, így Amerika megvalósíthatja a rakétavédelmi pajzsot. Bush és adminisztrációja hamar megértette, hogy ez az az engedmény, amelyet otthon külpolitikai diadalként mutathatnak fel. A későbbiekben a két ország külügy- és védelmi minisztereinek találkozóján tárgyalnak a megállapodásról. A következő néhány hétben négy amerikai miniszter moszkvai látogatásáról egyeztek meg, akik ez ügyben tárgyalnak. A tervek szerint a kereskedelmi és a pénzügyminiszter az amerikai kereskedelem és beruházás jövőbeni lehetőségeiről tárgyal, a védelmi és a külügyminiszter pedig a javasolt globális védelmi rendszerről, benne a rakétavédelmi pajzsról. Colin Powell azt mondta, ő és orosz kollégája, Igor Ivanov vezeti a megbeszéléseket, és mellettük működő szakértői bizottságot állítanak fel az „új védelmi keret” megtárgyalására. Putyin azzal a kijelentéssel örvendeztette meg az amerikaiakat, hogy mindkét ország „felelősséget érez a világbiztonság új szerkezetének kiépítéséért”. Ez egybecsengett Bushnak azzal az érvelésével, hogy az ABM-egyezmény szavatossága már lejárt, és a hidegháború vége után egy évtizeddel- az ő szavaival élve – „ideje a kölcsönös megegyezésen alapuló leszerelésen túl a kölcsönösen kiérdemelt tisztelet irányába elmozdulni”.

Putyin, nem utoljára, jól játszotta az erélytelent. Szépeket mondott az amerikai elnöknek, és engedményeket tett anélkül, hogy jelentős területeket feladott volna. Időt nyert az ABM-egyezmény ügyében, amelyről tudta, hogy Bush republikánus kormánya elszánta magát az egyezmény félresöprésére Oroszország beleegyezésével, vagy anélkül. Az ABM-egyezményről szóló tárgyalások Oroszország számára engedményeket hozhatnak a rakétavédelem terén vagy más kérdésben, és felsorakoztathatja Amerikát szkeptikus európai szövetségesei közé. A mindig pragmatista Putyin ritkán száll szembe az elkerülhetetlennel. A legfontosabb azonban az volt, hogy Ljubljanában Putyin és Oroszország a világszínpad valós szereplőjévé lépett elő. Az a félelem, hogy az új amerikai adminisztráció nem vesz tudomást Oroszországról, és afféle elszegényedett, harmadik világbeli reménytelen esetnek tekinti, ezzel elmúlt. Bizarr módon Busht tulajdonképpen az a vád érhette, hogy ugyanabba a csapdába esett, amiért a Clinton-adminisztrációt megrótta. Amerika Oroszország-politikája elsősorban a vezető személyére összpontosult. Bush éppúgy a személyes kapcsolat szintjén tartotta az orosz-amerikai viszonyt, mint Clinton öreg barátjával, a medveölelésű Jelcinnel. Putyin és Moszkva ezzel az eredménnyel fellélegezhetett. Ráadásul úgy tűnt, Bush őszintén kedveli Oroszország leghíresebb volt KGB-s ezredesét. Valószínűtlen partneri viszony volt ez, és úgy látszott, hogy Putyinnak mindenek ellenére sikerült.

Putyin jól kezdte a szorosabb kapcsolatok kiépítését George Bushsal és Amerikával, de 2001. szeptember 11-ével minden megváltozott. Az ikertorony és a Pentagon ellen elkövetett öngyilkos terrorista merényletek az egész világot megrázták, és kizökkentették Busht begubózkodottságából. Az elnök, aki (többek között) Pakisztán elnökének nevére sem emlékezett, kénytelen-kelletlen gyorstalpaló kurzust végzett világszintű diplomáciából. A világ vezetői közül Vlagyimir Putyin volt az első, aki részvétet nyilvánított, és országa feltétel nélküli erkölcsi támogatásáról biztosította Busht. Ez a diplomáciai mesterhúzás Putyin saját kezdeményezése volt. A moszkvai politikusi és katonai elit ennél semlegesebb mondatokat hallott volna szívesen, hogy megláthassák, miként használhatja ki Oroszország Amerika zavarodottságát. Amerika egyedüli hiperhatalmi státusa ekkor is élő sebként sajgott Oroszországnak, néhány éve még Jelcin is azzal vádolta Washingtont, hogy „hideg békét” szít, és egy egypólusú világrenden keresztül akarja érvényesíteni az akaratát. A régi gyanakvás és vetélkedés nehezen akart kimúlni. Javára kell írni, hogy Putyin nem hallgatott tanácsadóira, és szorongatottsága idején keblére ölelte az Egyesült Államokat. Oroszország közvéleménye támogatta az elnököt, és túlcsorduló szeretettel és együttérzéssel fordult az amerikai nép szenvedései felé. A moszkvai amerikai követség épületénél hegyekben álltak az ott elhelyezett virágok. Az emberek úgy gondolták, az amerikaiak

éppúgy szenvedtek a terroristák miatt, mint azelőtt az oroszok. Az egykor legyőzhetetlen szuperhatalom emberinek és sebezhetőnek tetszett. A New York-i World Trade Center elleni támadás során mintegy száz orosz nemzetiségű ember is meghalt, így az orosz állampolgárok még közelebb érezték magukhoz a fenyegetettséget. Angliában, a Buckingham-palota előtt a királynő testőrei az amerikai néppel való szolidaritás és együttérzés jeleként az amerikai nemzeti himnuszt játszották. Putyin lépéseit, persze, finoman szólva sem a színtiszta önzetlenség és együttérzés vezérelte. Szeptember 11. remek esélyt nyújtott Oroszország érdekérvényesítéséhez, és Putyin két kézzel ragadta meg a lehetőséget.

Oroszország évek óta azt bizonygatta, Csecsenföldön iszlám szélsőségesek ellen harcol. Az orosz diplomaták eddig sikertelenül próbálkoztak azzal, hogy párhuzamot vonjanak a maguk harca és az angolok észak-írországi terrorizmus ellen vívott küzdelme között. Szeptember 11. alkalmat adott Putyinnak az Egyesült Államok iránti szolidaritása kifejezésére. Moszkva immár nagyon kézzelfoghatóan érvelhetett amellett, hogy a Nyugat olyan fenyegetésnek van kitéve, amely Oroszország számára már hosszú ideje ismerős: az iszlám szélsőséges irányzatokban gyökerező nemzetközi terrorizmusnak, amely immár az egész világra ki akar terjeszkedni. Az orosz biztonsági tisztek a „Dél fenyegetettségé-ről” beszéltek. Putyin újra meg újra elmondta, hogy a csecsen lázadók nemcsak Csecsenföldet akarják elfoglalni, hanem az egész Oroszországi Föderációra és Közép-Ázsiára ki akarják terjeszteni az iszlám fundamentalizmust. Oroszország, mondták Moszkvában, a nyugati civilizáció végvára, mely megvédi az egész civilizált világot a terrorizmussal és az iszlám szélsőségesekkel szemben. Oszama bin Laden – az amerikai merénylet mögött álló agytröszt – csecsenföldi kapcsolatai közismertek voltak. A szaúdi születésű Oszama bin Laden azok közé a külföldi mudzsaheddinek közé tartozott, akik a CIA, a pakisztáni hírszerzés (ISI) és a brit SAS különleges erők támogatásával 1979-től Afganisztán szovjet megszállása ellen harcoltak. Mint annyi más nyugati ihletésű lázadás, a Nyugat által támogatott, szovjetellenes mudzsaheddinek mozgalma is visszaütött. A csecsen szeparatistákat is Afganisztánban képezték ki, a tálibok mellett, és utóbb, Kabul eleste előtt az amerikaiak vezette erők ellen harcoltak. Oroszország egyszerre kulcsfontosságú szövetségessé lépett elő a globális terrorizmus ellen kezdődő háborúban.

Csupán mítosz, hogy Putyin „megengedte” az Egyesült Államoknak, hogy a közép-ázsiai katonai bázisokat támaszpontként használja az afganisztáni tálibok és al-Kaida-bázisok ellen. Az a helyzet, hogy Putyin előbbre volt a játszmában. Szeptember 11. után napokon belül több, korábban a Szovjetunióhoz tartozó közép-ázsiai ország nyíltan amerikai erőket hívott területére. Putyin egyszerűen fölismerte az elkerülhetetlent,

és belegyezett abba, hogy az amerikaiak használják az Oroszország „hátsó udvarában” lévő katonai bázisokat. Putyin egyes tanácsadói ismét nehezen alkalmazkodtak az új valósághoz. A NATO szeptember 13-i ülése után Szergej Ivanov védelmi miniszter ezt nyilatkozta a sajtónak: „Szerintem még elméleti lehetősége sem indokolt a NATO katonai akcióinak a Független Államok Közösségéhez (FÁK) tartozó közép-ázsiai országok területén.” Ezután bejelentette a FÁK tizenkét védelmi miniszterének találkozóját, ahol megvitatják a válsághelyzetet, és ahol a balti államok kivételével (melyek nem tagjai a FÁK-nak) az összes volt szovjet tagköztársaság védelmi minisztere részt vesz. Szeptember 19-én, szerdán a *New York Times* beszámolt Bush elnök, Colin Powell és Igor Ivanov orosz külügyminiszter találkozójáról. Ivanov aggodalmát fejezte ki az amerikai katonai erők közép-ázsiai jelenléte miatt, de ígéretet tett, hogy átadnak hírszerzési adatokat, és más tekintetben is együttműködnek. Az 1980-as években Oroszország hosszan megszállás alatt tartotta Afganisztánt, így a biztonsági szolgálat felbecsülhetetlen értékű helyi hírszerzési ismerettel rendelkezett (ők irányították az afgán hírszerzést), és Moszkva többet tudott az Oszama bin Laden-féle al-Kaida bázisainak hollétéről, mint Washington. Az oroszok 55 bázisról tudtak Afganisztánban, mely a („bázis” jelentésű) al-Kaida és szövetségesei használatában állt, és a hatalmon lévő tálibok engesztelhetetlen ellenfelét, az Északi Szövetséget támogatták.

Szergej Ivanov és Anatolij Kvasnyin tábornok, a fegyveres erők vezérkari főnöke is világossá tette, ellenzi, hogy az amerikaiak támaszpontként használják Közép-Ázsiát az Afganisztán elleni támadásban. Nézetük szerint Amerika nem kaphat engedélyt katonai erők állomásoztatására a hagyományos orosz „befolyási övezet” területén. A katonai elit számára azonban az események túl gyorsan pörögtek. Szeptember 19-én, az Ivanov–Bush–Powell találkozó napján a *Kansas City Star* beszámolt arról, hogy az amerikai védelmi minisztérium bejelentette, az egykori szovjet tagköztársaságok, Üzbegisztán és Tádzsikisztán területén folyamatban van az amerikai repülők telepítése. Több tucat vadászrepülőt, bombázót, tankot és kémrepülőt irányítottak a Perzsa-öbölbe, az Indiai-óceánhoz és Közép-Ázsiába. Mindegy volt, mit mond Moszkva, az amerikai fegyveres erők elindultak, és kijelölt bázisuk az afgán határ közelében, Közép-Ázsiában volt. Üzbegisztán elnöke, Iszlam Karimov végképp nem számított Moszkva bábjának, és az autoriter vezető korábban már többször is bebizonyította önállóságát. Oroszországnak sem ereje, sem hatalma nem volt arra, hogy megakadályozza az amerikaiak Üzbegisztánba való behívását, amelyet Karimov a saját iszlám terroristái és Moszkva elbizakodott területi ambíciói ellen is hasznosnak vélt. Ha sikerül kipenderíteni a tálibokat a hatalomból, lehetőség nyílik a kereskedelem, a vezetékes szállítás és a közlekedés kiterjesztésére dél felé és az Indiai-óceán ig. Amikor az amerikaiak behatoltak Afganisztánba, olyan, az Üzbég Iszlám

Mozgalomhoz (IMU) tartozó üzbég fundamentalisták is harcoltak ellenük, akiket a tálibok képeztek ki, és részben ők pénzeltek. Üzbegisztánban háromezer IMU-szimpatizánst börtönöztek be, de külföldön ennél több aktív tag tevékenykedett. Emberjogi csoportok gyakran vádolták az üzbég hatóságokat azzal, hogy semmibe veszik a demokratikus és emberi jogokat, és brutálisan kínozzák foglyaikat. Az Afganisztánban működő iszlám fundamentalisták által megbabonázott Tádzsikisztán és Kirgizisztán átvette az amerikai katonai jelenlétet. A Nemzetbiztonsági Tanácsnak szeptember 22-én a Feketetenger partján fekvő Szocsiban tartott ülése, valamint a közép-ázsiai vezetőkkel tartott tanácskozás után Putyin a szükségből erényt kovácsolva jóváhagyta az Egyesült Államokkal már amúgy is folyamatban lévő katonai együttműködést. A pragmatista Putyin nem sok diplomáciai vagy stratégiai előnyt remélt attól, ha széllel szembe köp.

Egy szeptember 28-án folytatott telefonbeszélgetés során Putyin és Blair megvitatta a terrorizmus elleni közös fellépés szükségességét, illetve azt, hogy a két ország miként működhetne együtt Afganisztán ügyében. Az orosz elnök megígérte, hogy humanitárius akciók számára biztosítja a légi folyosót, hírszerzésével rendelkezésre áll és továbbra is ellátja fegyverrel Moszkva Észak-Afganisztánban, a tálibok ellen harcoló szövetségeseit. Putyin azonban a hazai muzulmánokat is igyekezett megnyugtatni azzal, hogy nem tesz egyenlőségjelet a terrorizmus és az iszlám közé. Oroszország minden hetedik lakója muzulmán, Putyin tehát félt volna elriasztani az ország döntő többségében mérsékelt iszlám közösségét. Mindenesetre támogatta az Amerika vezette terrorizmusellenes koalíciót, és a többségében muzulmán népességű közép-ázsiai országokat is erre buzdította. A tengeri kijárattal nem rendelkező Üzbegisztánt például 80 százalékban muzulmánok lakják. Mind Üzbegisztán, mind Tádzsikisztán tartott tőle, hogy ha Afganisztánban tovább romlik a biztonság, megindul feléjük a menekültáradat, Putyin ezt mondta a televízióban: „Országunk soketnikumú és sokvallású, így nem pusztán célszerűtlen, de egyenesen káros, ha összekeverjük a terrorizmust az iszlámmal. A terroristáknak, akik iszlám jelszavak mögé bújnak, semmi közük a világvalláshoz." Eközben, alig egy héttel szeptember 11. után a csecsen iszlám szeparatisták újabb szárazföldi támadást indítottak Csecsenföld második legnagyobb városa, Gudermesz ellen. A NATO, történelme során először, az 5. cikkelyt idézve kijelentette, hogy a szeptember 11-i terrorista merénylet a NATO mind a 19 tagállama elleni támadás volt. Az Észak-atlanti Szövetséget némiképp zavarba ejtő módon Washington nem vett tudomást a gesztusról. A Bush-adminisztráció bosszúra készült, és nem akart a NATO--bizottságoknak a legjobb válasz kialakítása érdekében folytatandó, végeérhetetlen vitáitól függni. Washington és a Pentagon a koszovói háború kapcsán lebénítva érezte magát, és nem vágyott

újabb hasonló tapasztalatra ilyen borzalmas nemzeti vészhelyzet esetén. Washington megtorlást akart, mégpedig azonnal.

Ahogy közelgett a gyors katonai cselekvés pillanata, Putyin előhozakodott a farbával. 2001 októberében a nyolcadik EU-Oroszország csúcson Brüsszelben magától értetődően a nemzetközi terrorizmus szerepelt első napirendi pontként. Putyin arra is kihasználta a látogatást, hogy Lord Robertsonnal, a brit NATO-főtitkárral beszéljen. Putyin a brüsszeli csúcson minden addiginál erőteljesebben támogatta az Amerika vezette terrorizmusellenes koalíciót. Azt mondta, hogy a terrorizmus elleni harc csak akkor lehet hatékony, ha „az egész nemzetközi közösség erőit egyesítjük". Azt állította, hogy Oroszország kész a szoros együttműködésre a Nyugattal, alapjaiban változtatva meg a NATO-hoz és az EU embrionális állapotú katonai szervezeteihez fűződő kapcsolatát. A nemzetközi terrorizmust a baktériumhoz hasonlítva, amely „adaptálódik az őt hordozó élőlényhez", Putyin bírálta Szaúd-Arábiát, mivel nagyrészt szaúdi állampolgárok voltak az ikertorony elleni merénylet elkövetői. Élesen elítélte a szaúdiakat, amiért nem engedték meg Amerikának, hogy a területén lévő katonai bázisokról indítsanak támadást Afganisztán ellen.

Úgy tűnt, Putyin Csecsenföldre vonatkozó üzenete célt ér. Pár nappal az EU-csúcs előtt azt mondta Gerhard Schröder német kancellár, aki korábban Putyint csecsenföldi politikája miatt a legélesebben bírálta, hogy az Egyesült Államokban történtek fényében újra kell értékelni a csecsen konfliktust. Az előző héten Lord Robertson találkozott Szergej Ivanovval, és azt hangsúlyozta, hogy Oroszországnak jogában áll megvédenie területi integritását. Brüsszelben Putyin ezt nyilatkozta az újságíróknak: „Számunkra világos a kapcsolat a nemzetközi terrorizmus és azok között, akik a Kaukázus északi részén, elsősorban pedig Csecsenföldön minden probléma esetén fegyvert rántanak." Még hozzátette, hogy az 1999-es moszkvai és másutt végrehajtott lakóház-robbantások ugyanazt „jelezték, mint az öngyilkos repülőgépes merényletek New Yorkban és Washingtonban".

Putyin nyilvánvalóan „kívánságlistával" érkezett Brüsszelbe, melyet többé-kevésbé tekintetbe vettek. Először is Oroszország azt akarta, hogy őt is vonják be az Európai Biztonsági és Védelmi Politikáért (ESDP) felelős uniós politikai és biztonsági bizottság munkájába. Az EU katonai szervezete gyorsan fejlődött, 2003 elejére 60.000 fős gyors reagálású erőt terveztek fölállítani, és Oroszország rajta szerette volna tartani a szemét a folyamatokon. A csúcson egyetértettek abban, hogy Oroszország uniós követével havi rendszerességgel kell konzultálni. Azután Putyin előrébb szeretett volna jutni Oroszország WTO-tagsága ügyében is. Az EU megígérte, hogy felgyorsítja az előkészületi munkálatokat. Végül, talányos módon, Putyin a NATO-val való erőteljesebb együttműködést szorgalmazta. Bush elnök Varsóban már tisztázta,

hogy Putyin nem vétózza meg a NATO bővítését, de Putyint még ekkor is bántotta a három volt szovjet balti állam csatlakozása. Megismételte Moszkva érvét, hogy nincs szükség NATO-bővítésre, hiszen már nem kell farkasszemet nézni az ellenséges Szovjetunióval. A NATO már Oroszországgal határos, csak 150 kilométer választja el második legnagyobb városától, Szentpétervártól, „Ami a NATO terjeszkedését illeti – mondta Putyin elnök európai partnereinek –, más, teljesen új nézőpontból szemlélhetjük, ha a szövetség alakot váltva politikai szervezetté válik.” Hozzátéve: „Természetesen újragondolnánk a nézőpontunkat a terjeszkedésről, ha úgy éreznénk, bevonnak minket ezekbe a folyamatokba.” Oroszország tehát azt akarta, hogy a NATO a politikai szerveződés felé mozduljon el, ahol Moszkvának is komoly szava lehet. Vlagyimir Putyin kiterítette a kártyáit, most a NATO-n volt a sor.

Mint a brüsszeli csúcs is mutatja, Putyin arra számított, hogy az Amerika vezette terrorizmusellenes koalíció lelkes támogatásáért komolyelőnyökhöz jut. Amerika az afgán tálibokra figyelt, valamint az Oszama bin Ladennek és az al-Kaidához tartozó terroristainak menedéket nyújtó iszlám fundamentalistákra. Legalábbis elsősorban. Egyes vezető tisztviselők – élen a héja Paul D. Wolfowitzcal, a védelmi miniszter helyettesével, I. Lewis Libby kabinetfőnökkel és Dick Cheney alelnökkel – jóformán a támadások megkezdésétől nemcsak az afganisztáni al-Kaida elleni hadjáratot szorgalmazták, hanem szélesebb körű, az Irakban és a libanoni Bekaa-völgyben állomásozó terroristák elleni harc mellett törtek lándzsát. A konzervatívok kitűzött célja az iraki diktátor eltávolítása volt, függetlenül az amerikai merényletekben játszott szerepétől, és úgy egy héttel az ikertornyok leomlása után közülük többen is köröztetni kezdtek egy levelet, mely Bush elnököt felszólítja, hogy „határozottan lépjen föl és távolítsa el Szaddám Huszeint a hatalomból”. Jóllehet ekkor ideiglenesen beérték Afganisztánnal, a főtisztviselők konzervatív magja továbbra is Irakot tekintette a háború jövőbeni célpontjának.

Amikor Putyin megjelent Washingtonban, illetve George Bush Texas állambeli Crawford-birtokán, az amerikaiak vezette koalíció már menesztette a tálibokat, és Kabul is elesett. Az amerikai fővárosba érkezése előtt Putyin Moszkvában azt nyilatkozta az újságíróknak, hogy az orosz-amerikai együttműködés „olyan fokú… amilyen még sosem volt, és amilyet nehéz lett volna elképzelni” szeptember 11. előtt. Az amerikai kezdeményezésű „terrorizmus elleni harc” lelkes támogatásán kívül Putyin azzal hangsúlyozta még inkább a Washingtonnal való új típusú viszonyt, hogy bezárta Oroszország kubai és vietnami hidegháborús bázisait. Alexander Vershbow, Amerika moszkvai nagykövete elismerte, hogy az orosz támogatás nem pusztán erkölcsi jellegű: „Nagy-Britannia kivételével Amerika semelyik más szövetségesétől nem kapott szélesebb körű támogatást, mint

Moszkvától.” Joseph Biden, a szenátus külügyi bizottságának demokrata párti elnöke messzebbre ment: „Nyilvánvalónak látszik, hogy Nagy Péter cár óta Oroszországnak nem volt olyan távolba tekintő vezetője, mint Putyin.” „Igaz, a puding próbája, ha megeszik, de eleddig úgy fest, valódi erőfeszítések történnek az Európával és Amerikával fenntartandó olyan valódi viszony kiépítésére, amilyen eddig nem létezett.” James Baker, George W. Bush édesapjának külügyminisztere azt is kijelentette, hogy Oroszország akár a NATO-hoz is csatlakozhatna. Moszkvában a politikai és katonai elit számos tagja ferde szemmel nézte Putyin hozzáállását, és nem tudta eldönteni, vajon az Amerikának tett mindeme taktikai engedmények kifizetődnek-e, „Két-három hónapon belül meg kell mutatkozniuk a pozitív eredményeknek” – mondta Andrej Rjabov, a moszkvai Carnegie Központ munkatársa. Ha nem derül ki Putyin taktikai meghátrálásának működőképessége, Putyin nagy bajba kerülhet odahaza. Amikor Putyin Washingtonba indult, döntéshozó szerepet kért Oroszországnak a NATO-ban. Oroszország 1990-es években folytatott stratégiája, mely az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) mint Európa elsődleges biztonsági testületének kiépítésére irányult, sehova sem vezetett. Az EBESZ leginkább minden hatalom nélküli vitafórum volt, ezért Putyin számára fontosabb lett, hogy a NATO-ban jusson szóhoz. Koszovó kapcsán egyszer s mindenkorra bebizonyosodott, hogy Európában az egyetlen számottevő biztonsági szervezet az Észak-atlanti Szövetség. Egy évtized óta Oroszország először érkezett úgy amerikai csúcstalálkozóra, hogy volt esélye engedményeket elérni, és nem csak könyöröghetett. Szeptember 11. (és ahogyan Putyin ezt kezelte) azt jelentette, Oroszország immár nem csupán egy kérelmező az uraság asztalánál. Oroszország erős gazdasága és tőzsdei árai következtében Moszkvának nem kellett többé kölcsönökért és nemzetközi segélyért könyörögnie. Putyin hirtelen erős pozícióba került az Egyesült Államokkal szemben, de még újabb eredményeket kellett felmutatnia.

Pár órás fehér házi találkozó után november 13-án, kedden Bush elnök azzal jutalmazta Putyin lojalitását, hogy bejelentette az amerikai nukleáris arzenál kétharmadának egyoldalú leszerelését az elkövetkező tíz évben. Ez alkalomból – negyedik találkozójukon – a Fehér Ház ragyogó csillárai alatt, az Ovális Iroda kandallója előtt ülve fotózták őket, amint kezet ráznak. A megállapodás értelmében az amerikaiak a stratégiai nukleáris robbanótölteteket tíz év alatt 1700 és 2200 közé csökkentik, ami Bush kijelentése szerint „teljes egészében [sic!] megfelel Amerika biztonságának”. Washington kiszámolta, hogy a modern világban körülbelül 2000 stratégiai nukleáris robbanótöltet több mint elegendő az elrettentéshez és az esetleges ellenséggel való leszámoláshoz. Ráadásul a Bush-adminisztráció abban bízott, hogy a nukleáris fegyverzet csökkentése rábírja az oroszokat az amerikai rakétavédelmi pajzs elfogadására és az ABM-egyezmény hatályon

kívül helyezésére. Putyin, már a bejelentés ismeretében, pókerarccal ült a tárgyalóasztalhoz. Az orosz elnök üdvözölte ezt a lépést, és azt mondta, Moszkva méltányos válaszra készül. Később, a washingtoni orosz követségen tartott beszédében Putyin is felajánlotta a moszkvai nukleáris arzenál kétharmados csökkentését. A megbeszélésről azt nyilatkozta, hogy „konstruktív, érdekes és hasznos” volt, szakzsargonban hozzátéve: „Az előzetes eredményeket rendkívül pozitívan értékeljük.” Azt is kinyilvánította azonban, hogy a megállapodást szeretné írásba foglalni, amit az amerikaiak nem tartottak olyan fontosnak. „Orosz részről készek vagyunk minden megállapodást szerződésben rögzíteni, beleértve az „igazolás és ellenőrzés« kérdését is.” Az oroszok aggódtak, hogy Amerika egyoldalú fegyverzetcsökkentési ígéretének nem lesz nyoma, és így nem lesz egy írásos egyezmény által biztosítható törvényi ereje. Bush elnök ismét texasi báját vette elő: „A szemébe néztem, kezet fogtunk, és ha neki az kell, hogy erről papírt írjunk, én azt is boldogan megteszem.” Bush maga sem szálfatermetű, de Putyinnál így is jó pár centivel magasabb. Ha tehát folyton orosz kollégája szemébe akar nézni, vagy ülniük kell, vagy le kell hajolnia. Bush mindenáron hangsúlyozni akarta a találkozó jelentőségét. „Új nap ez az orosz-amerikai viszony hosszú történetében, a haladás és a remény napja – mondta. – Kapcsolatunkat az ellenségesség és a gyanakvás helyett az együttműködés és a bizalom alapjára helyezzük át.” Oroszországról és Putyinról szólva, közvetlen munkatársai körében és magánbeszélgetésekben Bush kedveskedve „Pootie-Poot”-nak nevezte Putyint.

Bush és Putyin egyetértett abban, hogy elsődleges feladattá teszik annak megakadályozását, hogy a tömegpusztító fegyverek terroristák kezére jussanak, és bejelentették a biológiai, nukleáris és vegyi fegyverek terjedésének korlátozására irányuló együttműködésüket. Nem történt előrelépés Bushnak azon kérésével kapcsolatban, hogy Oroszország tekintsen el az ABM-egyezménytől, jóllehet szeptember 11. után a tervezett rakétavédelmi pajzs Amerikában nem volt többé vitás kérdés. Putyin számára létfontosságú volt, hogy Bush támogassa a NATO és Oroszország közötti új együttműködési és konzultációs megállapodás szükségességét. A csúcstalálkozó legfontosabb eseményének azonban Bush azt szánta, hogy elviszi Putyint crawfordi birtokára Texasba. A viszonylag rövid fehér házi megbeszélés után Putyint a vidéki Crawfordba repítették. Alig néhány külföldi vezetőt ért az a kiváltság, hogy ellátogathatott Bush texasi otthonába – Tony Blairt, Csiang Cö-min kínai elnököt és a szaúd-arábiai Abdullah herceget (Chirac francia elnök valószínűleg nem számíthat effajta tisztességre).

Hazai pályán Bush elnök otthonias bája és karizmája teljes pompájában megmutatkozott. Putyinon volt a sor, hogy kellően el legyen ragadtatva, amint őt és kíséretét kerti hússütéssel és

country-muzsikával szórakoztatták. Végső soron a kétnapos crawfordi tartózkodás inkább a barátkozásról szólt, mint bármi másról. Bush megkocsikáztatta Putyint árugyűjtő teherkocsiján, a Crawford környékén élő csekély számú népességet pedig ellepte az ezzel járó médiacirkusz. A birtokon Putyin hagyományos tanyasi ételeket fogyasztott, így hatalmas adag marharostélyost, és „falusi szemű Joe”-t táncolt Condoleezza Rice-szal, aki megtanította a lépésekre. Az örök rejtély marad, hogy az alabamai Birminghamből származó Rice honnan ismerte a táncot. Bizonyára felbecsülhetetlen értékűek azok a képek, amelyeken Putyin hagyományos texasi táncot lejt az amerikai nemzetbiztonsági tanácsadóval. Nem született megállapodás a rakétavédelemről, sem az ABM-egyezmény ejtéséről vagy módosításáról, ahogyan az Irak elleni megtorlásról és Oroszország Iránnak szállított nukleáris és egyéb termékeiről sem. Putyin azt hajregatta a NATO-ról a Houston Rice Egyetemen összegyűlt közönség előtt, hogy a NATO minden vezetőjének föl kell ismernie, „ha van egyáltalán olyan szövetséges, aki komolyan részt tud vállalni [e fenyegetések] ellensúlyozásában, akkor az a szövetséges Oroszország”. A crawfordi csúcs alapvetően a jó hangulat és a két vezető személyes kapcsolatának alakítása szempontjából volt jelentős. Ljubljanában igen erőteljesen indult ez a kapcsolat, és azóta csak egyre szorosabbá vált” – mondta a Fehér Ház szóvivője, Ari Fleischer.

Tony Blairrel ellentétben, aki általában csak egy külpolitikai szakértővel és egy tolmáccsal az oldalán ül le Putyinnal, Bush minden találkozóra több tanácsadót is mozgósít. Putyin tanácsadója Szergej Prihogyko volt, Tony Blairé pedig 2000 júniusától Sir David Manning (későbbi amerikai nagykövet). Bush viszont – aki a közhiedelemmel ellentétben képes megtanulni a beszédeit legalább megvolt az „idióta” emlékeztető kártyák nélkül, amelyeket Ronald Reagan és, meglepő módon, Al Gore is igényelt. Putyin érdekes módon később igazi személyes viszonyt alakított ki Gerhard Schröder kancellárral is, akivel a tanácsadók nagy bánatára gyakorta németül beszélt.

A crawfordi szívélyes hangulat ellenére végül a briteknek sikerült kierőszakolniuk Oroszország és a NATO közeledését. Blair és tanácsadói úgy vélték, az öt éve fennálló és havonta összeülő NATO-Oroszország közös tanács teljesen erélytelen „vitafórumnak” bizonyult, és alig ért el valamit. Az oroszok ugyanezt érezték. A brit miniszterelnök azt javasolta, hogy e szervezet helyébe egy „Orosz Észak-atlanti Tanács”-ot kellene állítani, és Moszkvának nagyobb és jelentősebb beleszólást kell biztosítani a katonai szervezetben. Az új testület a terrorizmus elleni küzdelem terén való biztonsági együttműködésről, a tömegpusztító fegyverek gyarapodásának megfékezéséről, a békefenntartó hadműveletekről és az új fenyegetések elleni harcról tárgyalna.

Oroszország azonban nem válna a NATO katonai szervezetének tagjává, és nem volna vétójoga sem a NATO-hadműveletek felett.

A 2001. december 21-22-én lezajlott angliai csúcstalálkozón Tony Blair megígérte Putyinnak, hogy erőteljesen fellép Oroszországnak a NATO-ba való nagyobb fokú bevonása és WTO-tagsága mellett. A miniszterelnök buckinghamshire-i vidéki kúriájában tartott chequersi megbeszélésekre egy héttel azután került sor, hogy Bush visszalépett az 1972-es ABM-egyezménytől. A találkozón mindkét politikus felesége is részt vett, s a két pár együtt fényképezkedett a gyönyörű 16. századi, vöröstéglás kúria udvarán. Blair meggyőződése szerint Putyin jutalmat érdemelt a terrorizmus elleni küzdelem támogatásáért, s ezt a véleményt Franciaország is osztotta. Lehetett tudni, hogy Putyintól a hazai közvélemény valami eredményt várt azért, hogy teljes mellszélességgel az Amerika által vezetett terrorizmus elleni koalíció mögé állt. Korábban a Bush-adminisztráció ellenállása megtorpedózni látszott Blair NATO-javaslatát. Donald Rumsfeldnek és a Pentagonnak nem volt ínyére az új NATO-Oroszország tanács terve. Rumsfeld amiatti aggodalmában, hogy Oroszország netán vétójogot nyer a NATO-ban, keményen lobbizott Blair ötlete ellen. Összeütközésbe került Colin Powell-lel, a javaslatot támogató amerikai külügyminiszterrel is.

A NATO egyes kelet-európai tagjai (és leendő tagjai) nem lelkesedtek Oroszország NATO-n belüli szerepének megerősödéséért. Sokan – így például a balti államok – éppen azért csatlakoztak a szövetséghez, hogy megmeneküljenek az orosz befolyástól, illetve a jövőbeni összeütközésektől. A Bush-adminisztráció és a Pentagon csak az időt húzta ellenkezésével, mígnem Powell végül felülkerekedett. Visszatérve Chequershez, itt a britek és az oroszok egyetértettek a közös munkacsoport felállításában, mely a terrorizmus ellen egyesíti a hírszerzések erőit. Ennek értelmében a külügyminisztérium vezető tisztviselői, a védelmi minisztérium és az MI6 orosz megfelelőivel kapcsolatba lépve közösen irányítja majd az Oszama bin Laden és az al-Kaida üldözését. A közös munkacsoport hivatalos keretet adna a terrorizmus elleni, szeptember 11. után megerősödött együttműködésnek. Mint egy brit vezető mondta: „A terrorizmus elleni együttműködés szorossá vált, különösen ami a hírszerzést illeti. A mi hírszerzési szakembereink leültek az ő hírszerzési szakembereikkel, és részletesen ártanulmányozták a kérdést. A kölcsönös bizalom hangulata uralkodott. Hírszerzőinket igazán meglepte, ahogyan az oroszok elkötelezték magukat irántuk.” Más kérdés, hogy mi lesz evvel az együttműködéssel, ha a terrorizmus elleni koalíció felbomlik. Ebben a küzdelemben az együttműködés azonban kétségkívül hozott eredményeket. 2003. január 23-án Észak-Londonban, egy Wood Green-i lakásra lecsapva nyomokban ricint, és a méreg előállítására alkalmas eszközöket találtak, s a szálak az al-Kaidához, valamint a csecsen határon lévő, grúziai

Pankiszi-szurdokvölgyben található csecsen gerillakiképző-táborokhoz vezettek. A közös hírszerzési akció keretében 2003 augusztusában a brit, az amerikai és az orosz titkosszolgálat New Yorkban csapdába csalt egy állítólagos illegális brit fegyverkereskedőt, akiről úgy tudták, hajlandó fegyvert szállítani „ terroristáknak. Hekmat Lakhanit, az indiai származású brit állampolgárt azzal vádolták, hogy 85.000 dollár értékben orosz gyártmányú, vállról indítható, Igla típusú föld-levegő rakétát akart eladni egy magát iszlám militánsnak kiadó FBI-ügynöknek.

Blair azzal örvendeztette meg vendégét Chequersben, hogy az 1999-es lakóépület-robbantásokat a szeptember 11-i amerikai merényletekhez hasonlította. A megbeszélések első fordulója után ezt mondta: „Az emberek elfelejtik, hogy szeptember 11. előtt Moszkvában több száz embert öltek meg.” Házigazdája megjegyzése hallatán Putyin meglepettnek és hálásnak tűnt. Blair azzal folytatta, hogy az orosz-angol kapcsolatok „sok éve” nem voltak ennyire bensőségesek. Erre válaszolva Putyin kijelentette, természetesen elítéli Amerika azon döntését, miszerint visszalép az ABM-egyezménytől, ám nem áll szándékában „túldramatizálni”. A britek 12 millió fontos segítséget ígértek az orosz nukleáris fegyverek megsemmisítéséhez. Chequers mellett, RAF Holtonban, közös sajtókonferencián Blair ismét megköszönte Putyinnak az Oroszország, az EU és a NATO között egyre erősödő kapcsolatok lelkes támogatását, és egyetértett az orosz vezető azon állításával, mely szerint a gazdasági reformok kezdik föllendíteni az országot.

A NATO-tagországok és Oroszország külügyminisztereinek az izlandi fővárosban, 2002. május 13-án Reykjavíkban tartott találkozója után az Észak-atlanti Szövetség jóváhagyta Blair eredeti, húszfős NATO-Oroszország Tanácsára vonatkozó javaslatát. Az új tanács 2002. május 28-án ült össze Rómában, ahol Putyin gondolatgazdag beszédet mondott, és felajánlotta Oroszország szolgálatait mint közvetítő India és Pakisztán holtvágányon lévő viszonyában. Történetesen az év decemberében egy Indiában (a régi szövetségesnél és fegyverfelvásárlónál) tett látogatás során egy orosz mikrobiológus a szállodában vodkával tisztította meg Putyin és Ljudmila evőeszközeit és tányérjait. Lám, az oroszok az elnök kíséretében is még mindig minden nyavalyára jó csodaszernek tartották a vodkát. Az elnök kedvencei a tandoori-készítmények voltak, csirkéből, rákból. Az új-delhi látogatást kínai út követte, és Putyin leginkább sikertelennek mondható kísérlete a három hatalom stratégiai háromszögének létrehozására, mely az amerikai uralmat ellensúlyozta volna. Ez az eredmény persze várható volt, tekintve az ősi indiai-kínai ellenségességet. Ezalatt Rómában a NATO megerősítette új munkarendjét. Miként Blair javasolta, az új NATO-Oroszország tanács feladata a terrorizmus elleni harccal kapcsolatos kérdések megtárgyalása, döntések meghozatala és kivitelezése, válságkezelés és békefenntartás, valamint az atom-, a biológiai és a vegyi fegyverek terjedésének

megfékezése. Nagyjából ugyanebben az időben egy megállapodás-csomag részeként Washington és Moszkva megegyezett stratégai nukleáris arzenáljuk jelentős csökkentésében. Egy május 24-én kezdődő moszkvai és szentpétervári látogatás keretében Bush elnök és Putyin elnök aláírta az oroszok által oly vágyott szerződést. A „Moszkvai szerződés”-t a két fél Nagy Péter 300 éves Szent András-termében írta alá a Kremlben, aranyozott oszlopok, hermelinmintás drapéria és megfeszített szentekről festett képek között. A szerződés értelmében 2012-ig mindkét fél kétharmadával, 1.700-2.200 robbanófejre csökkenti stratégiai fegyverkészletét. Az új, kétoldalú egyezménnyel folytatódik az orosz-amerikai párbeszéd a nukleáris leszerelésről. A szerződés nem vonatkozik a mindkét oldalnak rendelkezésére álló, több ezer taktikai atomfegyverre. Ám így is sokan megkönnyebbültek az amerikai nukleáris terveket illetően, hiszen néhány hónappal korábban a Pentagon nukleáris helyzetfelmérése alapján hét országot nevezett meg potenciális veszély forrásként. Az amerikai védelmi minisztérium által megnevezett hét ország Oroszország, Kína, Irak, Irán, Szíria, Líbia és Észak-Korea volt. Donald Rumsfeldnek külön meg kellett erősítenie, hogy Oroszországot nem fenyegeti a nukleáris célponttá válás veszélye.

A két vezető Moszkvában is összeütközésbe került egymással Oroszország Iránba irányuló nukleáris és egyéb exportja miatt, Bush elnök ugyanis Iránt (Irakkal és Észak-Koreával) a „gonosz tengelyének” nevezte előző évi országértékelő beszédében. Putyin azzal érvelt, hogy nem kockázatos, ha Irán orosz technológiát alkalmaz katonai célokra, a busherhi polgári atomerőmű építése Moszkva részéről semmiben nem különbözik az Amerika által Észak-Koreának felajánlott hasonló segítségtől. Ha Amerika Iránról kérdez, Oroszország a tajvani és más országokbeli rakétaprogramok után érdeklődik. Az Irán körüli szóváltás jelentette az egyébként harmonikus megbeszélések mélypont ját. A két ország ígéretet tett a gazdasági együttműködés elmélyítésére, ezen belül „energia-párbeszédre” és a kereskedelmi kapcsolatok javítására. Bush elnök megígérte, felkéri az amerikai Kongresszust az 1974-es Jackson-Vanik-féle kiegészítés visszavonására, amely a Szovjetunióhoz fűződő kereskedelmi kapcsolatokat a szovjet emigrációs politikától tette függővé, különös tekintettel a zsidó állampolgárok izraeli kivándorlására.

Egy könnyedebb megjegyzést megengedve magunknak, a májusi moszkvai megbeszélések során a reggeli találkozón Bush elnököt láthattuk, amint a kamera előtt édességet rágcsált, majd meggondolva magát, mialatt Putyin beszélt, kiköpte. Ezután az amerikai elnök félórásra tervezett sétáját a Kremlben, templomaiban és katedrálisaiban mintegy hét perc alatt letudta, ami figyelemre méltó teljesítmény. A Moszkvától 150 kilométerre északra, Zavidovóban lévő elnöki dácsában elköltött vacsora után az elnökök és feleségeik, Ljudmila és Laura Szentpétervárra

utaztak. Putyin szülővárosában először a piszkarjovi temetőbe mentek. Majd a cárok régi Téli Palotájában az Ermitázs következett, ahol Bush elnök fél órát kapott, hogy körülnézzen a világ egyik legnagyobb és leggazdagabb műgyűjteményében. Putyin régi egyetemén „George és Vlad műsorszám”-ra került sor, ahol egyetemisták kérdéseire válaszolva Bush diplomatikusan méltatta vendéglátója gazdasági reformjait, és elítélte az orosz árucikkekre még mindig érvényben lévő exporttarifákat. Bush elnök kissé elragadtatta magát, amikor a diákoknak „a nemzetközi kapcsolatok terén a legelmélyültebb szemináriumot” ígérte, amelyen valaha is részt vettek. A Fehér Ház sajtómunkatársainak a közönség soraiban ülő képviselői fuldoklani kezdtek, nyilván igyekeztek elfojtani kacagásukat.

Este a két elnök feleségeik társaságában ellátogatott a Marinszkij Színházban működő nagyszerű Kirov balett *Diótörő* előadására, majd együtt hajóztak a Néván fölfelé, hogy megnézzék a fehér éjszakát. Bush elnököt, úgy tűnt, mintha kissé zavarba ejtette volna Oroszország szépsége, mint aki azelőtt azt hitte volna, hogy az egész ország beton lakótelepekből, Lada márkájú bádogkocsikból és hatvanas évekbeli, rideg kultúrparkokból áll. Bush ebben az évben ötödször találkozott Putyinnal, és ha másra nem is voltak jók ezek a látogatások, legalább sokat megtudott az orosz emberekről és Oroszországról.

Putyinnak tehát ott volt a zsebében a *Moszkvai szerződés,* és elérte a szorosabb együttműködést a NATO-val. De mindennek megvolt az ára. Vissza kellett táncolnia az ABM-egyezmény visszavonása kérdésében (amit ekkor is hibának minősített), és el kellett fogadnia, hogy Amerika keresztülviszi a rakétavédelmi pajzsra vonatkozó tervét. Még meg se száradt a tinta a *Moszkvai szerződése*n, a Pentagon Alaszkában már nekilátott az országos rakétavédelmi rendszer kiépítésének. A NATO bővítése Moszkva kitartó szembenállása ellenére folytatódott. 2004 májusában a tizenkilenc tagállamhoz csatlakozott a három balti köztársaság, Szlovákia, Szlovénia, Bulgária és Románia is, és ezzel az Észak-atlanti Szövetség tagsága huszonhatra bővült. Oroszország nem kapott vétójogot a NATO akciói fölött, a közösen eldöntendő kérdések körét szigorúan megszabták, és a katonai műveletek nem tartoztak ezek közé. Évi 59 milliárd dollárral Oroszország 2000. évi védelmi költségvetése egy ötödét tette ki az amerikai, és egy nyolcadát a NATO összevont katonai kiadásainak. Ami a biztonságot illeti, Oroszországot az a veszély fenyegette, hogy még jobban leszakad a NATO-tól.

A fegyverzetellenőrzési szakemberek által sokat bírált *Moszkvai szerződés*sel az volt a bökkenő, hogy ennek értelmében a forgalomból kivont atomfegyvereket nem kellett mind egy szálig megsemmisíteni. Az Egyesült Államok a forgalomból kivont 4.000 nukleáris robbanófej többségét raktárakban tarthatja, és későbbi időpontban akár újra használhatja. Ez aligha felelt meg Orosz-

országnak, amely elavulófélben lévő, költséges nukleáris arzenálja nagy részét le akarta szerelni. Moszkva válasza minderre – többek között az ABM-egyezmény félresöprésére és Amerika rakétavédelmének kialakítására – 2002 augusztusban született meg. Oroszország bejelentette 144 „Sátán” nevű interkontinentális ballisztikus rakétái felülvizsgálatát, amelyeket a Jelcin és az idősebb George Bush által aláírt START II fegyverzetcsökkentési szerződés szerint 2007-re ki kellett volna vonni a hadrendből. Az Urál-hegységben föld alatti hangárokban állomásozó *Sátán* rakétarendszerek mindegyike egyenként 200 tonnát nyom, és 10 robbanófej hordozására képes. Az orosz stratégiai nukleáriserők főparancsnoka, Nyikolaj Szolovsztov vezérezredes azt mondta, a rakétákat rendbe hozták, és 2014-ig, a tervezettnél hét évvel tovább hadrendben maradnak.

A Nyugat Putyinnak a terrorizmus elleni háborúban nyújtott támogatásáért többek között Oroszország WTO-tagságának támogatását ígérte. A tárgyalások meg is indultak, de aztán elakadtak. Putyin szilárd elköteleződése a terrorizmus elleni nemzetközi harc mellett azzal az elkerülhetetlen következménnyel járt, hogy az Egyesült Államok katonai ereje megjelent Közép-Ázsiában. Az amerikaiak hamarosan szakembereket küldtek a Kaukázusba, hogy kiképezzék a grúz hadsereget a „terrorizmus elleni” hadműveletekre. A terrorizmus elleni háború megindulása után Amerika globális befolyása jelentősen megnövekedett. Amerikai haderők működtek Kelet-Európáról kezdve a Mediterráneumon, a Közel-Keleten, a Horn-fokon és Közép-Ázsián át Pakisztánig és Afganisztánig mindenfelé. A nyugati, és elsősorban amerikai befolyás és katonai erő a második világháború óta nem volt ilyen mindenütt jelen való.

Eközben Oroszország befolyása még saját háza táján is megkérdőjeleződött, noha a tálibok elleni harc azt jelentette, hogy a Tádzsikisztánban állomásozó orosz csapatokat utóbb új, Kirgizisztánba (az amerikai egységek mellé) telepített orosz csapatok erősítették. Az afgánok rémületére Afganisztánban a megszálló koalíciós erők részeként – ismét megjelentek az oroszok. Egyes szakértők és politikusok gyakorlati előnyt láttak abban, hogy a terrorizmus elleni háborúba Amerika is beszállt. Mihail Margelov, a Szövetségi Tanács nemzetközi ügyekkel foglalkozó bizottságának elnöke pozitívan értékelte a háborút. „Afganisztánban az amerikaiak helyettünk harcolnak – jelentette ki. – Nem szívesen mondok ilyet, de szerencsénk, hogy Amerika beszállt. A múlt hét előtt ez az ügy csak ránk tartozott Grúziában. Most már Amerikára is. Közös a felelősség.” Margelov még hozzátette: „A nemzetközi terrorizmus ellen 1999-ben, Dagesztánban nyitottuk meg az első frontot. Most az amerikaiak megnyitották a második frontot, Szeptember 11. megmutatta, hogy közös az ellenségünk. Vagy együtt harcolunk, vagy megölnek minket.” Az Orosz Föderációban széles körben osztották azt a

vélekedést, miszerint Oroszország az iszlám fundamentalizmus ellen harcol, és a Nyugat csak késve ébredt rá az iszlám szélsőségesek jelentette globális fenyegetésre. Ugyan Putyin szeptember 11. után bizonyos diplomáciai győzelmeket aratott, ezeket azonban nem szabad túlértékelni. Az számít igazán fontosnak, hogy Putyin és Oroszország a világszínpadon kulcsszereplővé lépett elő. Oroszország tagadhatatlanul fontos szövetségese a Nyugatnak. Ez szeptember 11. előtt nem így volt.

Az iraki válság mindent megváltoztatott. Akik azt állították, hogy Putyin Nyugat-barát, „Nyugat-központú” vagy „Európa-központú” külpolitika mellett kötelezte el magát, azoknak ajkára fagyott a mosoly. Miközben az igaz, hogy Putyin többirányú külpolitikát folytatott, az iraki válság mindenkinek eszébe idézte, aki elfelejtette volna, hogy Oroszország külpolitikájában Oroszország érdeke az első. Irak előtt Putyin kétségkívül azt hitte, minden menni fog: Európában európaiként jelenik meg, Amerikával transz-atlanti szövetséget köt, miközben Ázsiában és a Távol-Keleten ázsiai és eurázsiai hatalomként tűnik fel, és még a korábbi szovjet tagköztársaságokból alakult Független Államok Közösségének is az élére áll. Miközben Európával és Amerikával kokettált, együttműködési egyezményt írt alá Észak-Koreával és Kínával (utóbbival új „stratégiai partnerséget”) és megnövelte az orosz részvételt az APEC-ben (Ázsiai-Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés), a Sanghaji Együttműködési Szervezetben (SCO) és az ASEAN Területi Fórumban (ARF), valamint a G8-ban. Ugyanakkor ellenállt a Kuril-szigetek visszajuttatására irányuló tárgyalásokat szorgalmazó japán erőfeszítéseknek (a szigeteket a második világháború után foglalta el Oroszország), és gondosan kerülte minden előrelépést az ingatag és diktátorhajlamú Alekszandr Lukasenko elnöksége alatt álló Fehér-Oroszországgal való becsvágyó, ám kockázatos unió terén. Létezik egy orosz vicc Lukasenkóról, melyben az elnök ezt mondja: „Unom az elnökséget. Szerdán lesz a koronázásom.” A tálibok legyőzése után Oroszország továbbra is fenntartotta laktanyáit Tádzsikisztánban, Kirgizisztánban *[Kirgizisztán esetén nem fenntartotta laktanyáit, hanem visszament, hogy repülőbázist alakítson ki a fővárostól nem messze található Kant nevű városkában. – Sz. B. Z.]* és Grúziában, és ez utóbbi országban támogatta a szeparatistákat, Tbiliszit szorosan moszkvai irányítás alatt tartva. A grúz „bársonyos forradalom” és a gyönge kezű, tisztességtelen Eduard Sevardnadze elnök elmozdítása 2003-ban sokkhatásként érte a Kremlt. Az alapvető energiaellátás és a stratégiai vezetékek feletti ellenőrzés ezzel együtt szavatolta, hogy Oroszország erős befolyást gyakoroljon Közép-Ázsiában, és a belátható jövőben vasmarokkal szorítsa Ukrajnát és Grúziát.

Irak válsága azért is rázta meg annyira Putyint, mert emiatt Oroszország nem tarthatta fenn tovább nemzetközi egyensúlyozó szerepét. Ha szembeszáll az Egyesült Államokkal az iraki háború

kérdésében, Putyin olyan jelentős partnert távolít el, akinek együttműködését komoly erőfeszítések árán nyerte el. Putyinnak az iraki válság idején tanúsított magatartása több fázison ment át. Oroszország először – Franciaországgal és Németországgal együttműködve az ENSZ-en keresztül igyekezett megállítani Amerikát. Mivel Franciaország és Oroszország is az ENSZ Biztonsági Tanácsának öt állandó tagja közé tartozik, szövetségük bizonyosan megnehezíti Amerika dolgát, hiszen az ötből egy is vétót emelhet az ENSZ-akció ellen. Amikor ez nem járt sikerrel, második lépésben Putyin Oroszország szokásos méltatlankodásával és haragjával hozakodott elő, amiért megint megkerülték. Végül, amikor a füst felszállt, az oroszok magukhoz tértek és igyekeztek a rossz helyzetből a legjobbat kihozni, újra összeborultak és elintézték a vitás ügyeket. Sajnos mindezt pontosan előre lehetett látni. Noha Putyin azt a képet alakította ki magáról, hogy új típusú orosz vezető, pontosan úgy viselkedett, mint Jelcin 1999-ben, a Koszovó elleni NATO-támadás idején. Jelcin tombolt és összevissza vagdalkozott, fenyegetőzött, hogy megakadályozza a Nyugatnak Szlobodan Milosevics, illetve a koszovói tömegmészárlások és „etnikai tisztogatások" elleni föllépését. Ennek eredményeképpen Amerika az ENSZ-t (ahol Oroszország vétójával kellett volna szembenéznie) megkerülve bombázta Szerbiát, míg meg nem adta magát. Putyin annak idején mindezt közvetlen közelről nézte végig, majd maga is ugyanerre az útra lépett. Vajon miért kockáztatta a szakítást Amerikával, amikor az minden más országnál fontosabb Oroszország számára? Az összeütközéstől várható nyereség a nullával látszott egyenlőnek; a politikai és gazdasági veszteség ezzel szemben várhatóan hatalmas lehet.

Az egyik legfőbb magyarázat szerint Putyin és Oroszország viselkedése gazdasági indíttatású. Oroszország komoly érdekeltséggel rendelkezett Szaddám Husszein rezsimjében, s a háború több milliárd dolláros veszteséggel fenyegette Moszkvát. Irak hagyományosan Oroszország szövetségese, és ez a barátság a Szovjetunió számára komoly hatalmat és befolyást biztosított" Közel-Keleten. A szovjet éra alatt Irak 8 milliárd dolláros adósságot halmozott fel, és mint orosz diplomatáktól megtudtam, Oroszország vissza akarta kapni a pénzét. Jóllehet Moszkva nem kedvelte a bagdadi diktátort, ha Szaddámot eltávolítják, az új rezsim vajon elismeri az adósságot? A Lukoil, az erőteljes orosz vállalat 1997-ben 20 milliárd dolláros szerződést írt alá, melynek értelmében Irak nyugat-karnai olajmezején olajat termel ki. *[Ez a feltárásokra vonatkozó szerződés elvben lehetőséget adott a Lukoilnak: a kitermelésre, ám a háború kitöréséig vajmi kevés történt ennek érdekében. Volt ugyan koncessziós szerződés, de tényleges kitermelés nem folyt. – Sz. B. Z.]* Egy másik orosz cég, a Zarubezsnyeft az Umar olajmező feltárására kapott koncessziót, mely akár 90 milliárd dollár értékű is lehet. A vállalat azután nyerte el a szerződést, hogy a TotalFinalElftől visszavonták, amiért

Franciaország támogatta az ENSZ szankcióit, melynek értelmében az érvényben lévő szerződéseket zárolták. Így is sok forgott kockán, mivel Irak olajtartalékainál is értékesebb Szaúd-Arábia olajkincse. Oroszország és Irak 40 milliárd dolláros kereskedelmi és fejlesztési megállapodást írt alá, s a Nemzetközi Energiaügynökség szerint Szaddám külföldi szerződéseinek összértéke elérte az 1 trillió dollárt. Irak iparának nagy részét Oroszország építette, és még ekkor is jobbára orosz mérnökök és műszaki szakemberek működtették. Az orosz vállalatok értékes exportszerződéseket kötöttek Bagdaddal, többek között mezőgazdasági gépekre és több mint 2.000 taxira, amelyeknek a pénzszűkében lévő Gaz autógyár a szállítója. Oroszország járt a legjobban az ENSZ „olajért élelmet” programjával. Az Oroszországi Föderáció legfontosabb iparágai közül egyesek azért lobbiztak keményen a Kremlben, hogy védjék meg iraki érdekeiket. Az Amerika vezette támadás ezeket az érdekeket teszi kockára, és Amerika semmit sem garantált a jövőre nézve, ami még jobban fájt Moszkvának. Orosz hivatalos személyek azt állították, hogy szerintük Amerika olyan egyezséget kötött az iraki ellenzékkel, melynek értelmében a Szaddám Husszein által kötött olajszerződéseket semmisnek és érvénytelennek nyilvánítják majd.-- A kormány attól tart – mondta ez a tisztviselő –, hogy a Bagdaddal megállapodott koncessziókat és számos vállalkozásunkat érvénytelenítik, és a meglévő szerződések nagy részét amerikai vállalatok veszik át… Úgy is mondhatnám, Washington markolja fel az olajat.”

A Bush család és az olajipar, illetve az amerikai adminisztráció egyes vezető alakjai és Amerika legnagyobb olajtársaságai között fennálló, közismert kapcsolatok nemigen csillapították az orosz aggályokat. A 2001-es nemzeti energiapolitikai jelentés szerzője, Dick Cheney alelnök után Cheney-jelentésnek nevezett dokumentum előtérbe helyezte a Perzsa-öböl olajtartalékaihoz való amerikai hozzáférés lehetőségének megkönnyítését. Amerikának napi 20 millió hordó nyersolaj a szükséglete, és az amerikai igények felét Irak ki tudja elégíteni. Ha Irakból szabadon mehet az olaj Amerikába, megtörik Szaúd-Arábia hatalma az OPEC-kartell fölött, és a viszonylag olcsó olajnak köszönhetően föllendül az Egyesült Államok gazdasága. Szaúd-Arábia megbízhatatlan közel-keleti szövetségessé vált. Nem volt titok, hogy Dick Cheney Amerika egyik legjelentősebb olaji pari vezetője, a Halliburton kőolajipari szolgáltató cég főnöke. Utóbb a Halliburton 7 milliárd dolláros iraki helyreállítási szerződést kötött. A Kreml azért is bosszankodott, mert a terrorizmus elleni harc támogatásáért ígért jutalmak többnyire nem valósultak meg. Moszkva talán túlzott várakozásokat táplált, de az orosz ENSZ-tisztviselők úgy érezték, azután, hogy Putyin szeptember 11-ét követően támogatta Amerikát, megszegték az ígéreteket. Az amerikai-orosz kereskedelmi megszorítások a Jackson-Vanek-féle kiegészítéssel együtt érvényben maradtak; a

WTO-tárgyalások leálltak; és meglehetősen szerények voltak a transzatlanti barátság egyéb előnyei. Az idősebb Bush adminisztrációjának egyik hivatalnoka azt nyilatkozta a *Washington Post*nak, hogy az oroszok sarkosan megfogalmazták: „… nem tartható fenn egy »mindent megadunk, de semmit se kapunk« típusú kapcsolat. Igazuk van, egy erősödő kapcsolatnak a viszonosság elvén kell alapulnia.” A problémát részben az orosz mentalitás okozta. Eszerint az üzleti és a magánéletben szívességért szívesség jár. A hagyományos orosz kalmárszellem azonnali fizetséget vagy ellenszolgáltatást vár. Az orosz politikusok is ugyanígy gondolkodnak. Nincs értelme jóhiszeműen úgy megállapodni, hogy annak csak később látják hasznát. Az oroszok engedményeket tettek, azonnali viszonzást vártak. Számukra nem volt értelme annak, hogy amit tettek, az a hosszú távú amerikai-orosz viszony javát szolgálta; az orosz ember nem gondolkodik hosszú távban, talán ebben az irányban befolyásolja őt a várhatóan viszonylag alacsony élettartam és az, hogy Oroszországban minden pillanatok alatt csődbe mehet. Az oroszok szeptember 11. utáni csalódása rossz előjelnek ígérkezett az iraki válság okán várható együttműködési hajlamot illetően.

Abba, hogy Putyin ellenezte a közelgő Irak elleni háborút, némi önáltatás is vegyült. Putyin hitt benne, hogy Franciaországgal és Németországgal szövetségben meg lehet állítani Amerikát. Franciaország mögé bújva Putyin hivatkozhatott a háborúval szembeni egy te erősödő nemzetközi ellenállásra. Mint jogász meggyőzte magát, hogy az Egyesült Államok egyszerűen nem veszi, nem veheti semmibe a nemzetközi jogot. Amikor Amerika, Nagy-Britannia és a Washington vezette koalíció más tagjai csak úgy megkerülték az ENSZ-t, nem akarta elhinni. Az akkortájt igen gyakori tévés szerepléseiből nyilvánvalóan kiderült, hogy felbosszantották és nagyon dühös. Otthon természetesen nagyon bejött az Amerikával való szembeszállás, hiszen tíz oroszból kilenc ellenezte a háborút. Oroszországban, akárcsak Európa nagy részén a szeptember 11. miatti általános részvét lelohadt, és haragba váltott át. Az Angliához hasonlóan Amerika egyik leghűségesebb szövetségesének számító Spanyolországban az emberek csaknem 90%-a a háború ellen volt.

Irak esetében az amerikai taktika egy bizonyos mintát követett. Franciaországgal és Németországgal karöltve Oroszország azt követelte, adjanak több időt a fegyverek után kutató szakembereknek az állítólagos tömegpusztító fegyverek megtalálására. 2002 októberében a zavidovói dácsában Tony Blairrel folytatott feszült légkörű találkozón Putyin kétkedését fejezte ki a Downing Street 10. iraki dossziéja felől, és egyenesen megkérdőjelezte a létezését. Putyin csípősen azt nyilatkozta a sajtónak, hogy a brit akta „talán csak propagandafogás”, és a közvélemény elterelése a cél vele. Miközben azt mondta, ha szükséges, támogatja a további ENSZ-határozatokat, de a közös

sajtókonferencián Putyin azt is megjegyezte: „Oroszországnak nem áll rendelkezésére megbízható adat annak alátámasztására, hogy Irakban léteznek nukleáris vagy más tömegpusztító fegyverek, és erre vonatkozó információt partnereinktől sem kaptunk.” Ezt támasztják alá azok az információk is, melyeket a CIA az amerikai kongresszus elé tárt.

Oroszország nem sok jelét adta annak, hogy az ENSZ-ben támogatná a brit-amerikai álláspontot, Putyin pedig azt mondta az újságíróknak, hogy a világnak „minden kétséget kizáróan meg kell bizonyosodnia” afelől, hogy a fegyverek után kutató brit szakemberek visszatértek Irakba és foglalkoznak Szaddám Husszein programjával. Putyin és Blair harminc hónap alatt tizenkétszer találkozott. A zavidovói elnöki dácsát körülvevő fákat ekkor belepte az első téli hó, ami jó hátteret nyújtott a fagyos hangulatú kétoldalú csúcshoz.

Jevgenyij Primakov volt miniszterelnök – kémfőnök és Közel-Kelet-szakértő – ismét iraki kiküldetésbe ment, hogy egyezséget hozzon létre. Ugyanilyen minőségében járt már ott 1990-1991-ben és 1998-ban. 2003 februárjában Putyin és Chirac közös kommünikéje azt mondta ki, hogy a „háború az utolsó megoldás”. A második ENSZ-határozat, mely a katonai erő bevetésére való felhatalmazásról szólt, éles vita tárgya lett a Biztonsági Tanácsban. Miközben Tony Blair fontosnak vélte megnyerni Anglia támogatását, az Egyesült Államok könnyedebben kezelte az „ENSZ-kör”-t, és csak kedvében akart járni elsődleges szövetségeseinek. Márciusban Igor Ivanov orosz külügyminiszter azt mondta, országa vétót emel az ENSZ Biztonsági Tanácsának New York-i ülésén az amerikai-brit határozat ellen, amely ultimátumban szólítaná fel Irakot, hogy március 17-ig szerelje le fegyvereit. Alexander Vershbow, Amerika moszkvai nagykövete arra figyelmeztetett, hogy amennyiben Oroszország megvétózza az Irak elleni háborúra felhatalmazó ENSZ-határozatot, annak az Amerikához fűződő gazdasági és diplomáciai kapcsolatai látják kárát. Az *Izvesztyijá*nak adott interjúban Vershbow figyelmeztette Oroszországot, „gondosan mérlegeljen minden következményt”, mielőtt az ENSZ Biztonsági Tanácsában szavazna. „Hatalmas különbség van aközött, hogy Oroszország él a vétójogával, vagy ha csupán tartózkodik a szavazástól” – mondta. Burkoltan az orosz-amerikai űr-, energia- és biztonsági együttműködés megromlásával fenyegetett.

Nem sokkal korábban, Szocsiban töltött hétvégéjéről visszatérve Putyin legközelebbi tanácsadóival válságtanácsot tartott vidéki dácsáján, Novo-Ogarejevóban. Jelen volt Mihail Kaszjanov miniszterelnök, Alekszandr Volosin, az elnöki adminisztráció feje, Vlagyimir Rusajlo, a Nemzetbiztonsági Tanács titkára, Szergej Ivanov honvédelmi miniszter, Borisz Grizlov belügyminiszter, Nyikolaj Patrusev, az FSZB főnöke és Igor Ivanov külügyminiszter. Hogy Oroszországnak nem sikerült

megakadályoznia az Irak elleni katonai akciót, Putyin retorikája is fölerősödött. Moszkva kérte az ENSZ Biztonsági Tanácsának összehívását, hogy megvizsgálja az Irak ellen indított amerikai hadjárat törvényességét. 2003. március 20-án, aznap, amikor a koalíció lerohanta Irakot, Putyin a Kremlben egy ülésen állásfoglalást bocsátott ki, melyet az Interfax hírügynökség hozott nyilvánosságra, és amelyben azt állítja, hogy az amerikaiak által Irak ellen vezetett hadjáratot „a nemzetközi közvélemény ellenében, a nemzetközi jog alapelveivel és az ENSZ alapokmányával szembeszegülve” indították meg. Mintha Putyin visszanyúlt volna a leningrádi egyetemen szerzett jogi ismereteihez, de az állásfoglalás elsősorban mégis a dühét közvetítette. Az elnök állásfoglalásában megjegyezte, az Irak elleni hadműveletre nincs elfogadható indok, „és semmi szükség sem volt rá”. Majd így folytatta: „Ha hagyjuk, hogy a nemzetközi jogot az ököljog váltsa fel, amely szerint az erősebbnek mindig igaza van, bármit jogában áll megtenni, és semmi sem korlátozza a céljai eléréséhez alkalmazott eszközök megválasztásában, akkor a nemzetközi jog egyik alapelvét, az állami szuverenitás sérthetetlenségét vonjuk kétségbe.” Az az igazság, hogy az államszuverenitást Koszovóban már megsértették, és 1999-ben Tony Blair egy chicagói beszédében kifejtette, az ő nézetei szerint a humanitárius beavatkozás bizonyos körülmények között miként jogosít föl a nemzeti szuverenitás másodlagos kérdéssé minősítésére. Tekintve a csecsenföldi humanitárius katasztrófát, erről az érvről aztán végképp nem akart hallani Oroszország. Ugyanaznap, amikor az Interfax kihozta az állásfoglalást, az ITAR-TASSZ arról számolt be, hogy Putyin elnök ragaszkodik”[az Irak elleni] katonai akció haladéktalan berekesztéséhez”. 2003. április elejére az amerikai haderők már Bagdad belvárosában dübörögtek.

Az Irakba irányuló orosz és ukrán fegyvereladásokról szóló híresztelések csak tovább rontották az Egyesült Államokhoz fűződő viszonyt, és ezen a helyzeten korántsem segített, amikor az amerikaiak az orosz követség közelében bombázták Bagdadot, majd ezután az incidens után pár nappal tűz alá vettek egy orosz diplomatákból és újságírókból álló konvojt. Négy-öt ember megsérült, köztük egy súlyosan. Vlagyimir Tyitorenko orosz nagykövet kisebb karcolásokkal megúszta, amikor kocsija szélvédőjét érte a golyó. Miközben Irakban orosz gyártmányú éjjellátó eszközöket találtak, jelentések érkeztek az amerikai taktikával szemben nyújtott orosz katonai tanácsadói segítségről is. Az amerikai viselkedésre panaszkodva Oroszország hivatalosan is tiltakozott az orosz-grúz határon ténykedő U2-es felderítő „kém”-repülők bevetése ellen. Condoleezza Rice-ot ekkor – George Bush és Vlagyimir Putyin szombati telefonos megbeszélése után – Moszkvába küldték, hogy elsimítsa a dolgokat és javítson valamit a helyzeten. A két elnök között az iraki háború kitörése óta ez volt az első telefonbeszélgetés.

Condoleezza Rice 2003. április 7-én, hétfőn érkezett Moszkvába azzal a feltett szándékkal, hogy lecsillapítsa az oroszok kedélyét és elmondja, főnöke a hosszú távú partnerség elkötelezett híve, a jelenlegi nehézségek ellenére is. Mint egy magas rangú moszkvai diplomata elmondta, az orosz-amerikai viszony „súlyos nehézségeket” szenvedett el, és Rice útja e viszony helyrezökkentését célozza. Az oroszok örömest meghallgatták a küldöttet, és Rice nemzetbiztonsági tanácsadóként messze rangja fölött, elnöki szintű találkozón vett részt. Vlagyimir Rusajlóval, Igor Ivanovval, Szergej Ivanovval és Alekszandr Volosinnal folytatott megbeszélést. Putyin elnök is „beugrott” kollégáihoz és Condoleezza Rice-hoz egy jelentős, háromnegyedórás beszélgetésre. Utóbb a Kreml igyekezett kiköszörülni a csorbát, mivel úgy vélte, az elnöknek nem kellett volna lealacsonyodnia a másodvonalbeli amerikai tisztviselőhöz. Végső soron a nemzetbiztonsági tanácsadó asszony udvaroltatott magának az orosz kabinet legbelső körével, beleértve az elnököt magát is. Ebből is látszott, Oroszország mennyire szeretne zöld ágra vergődni az amerikaiakkal való kapcsolatukban, és mennyire aggódnak iraki érdekeltségeik miatt, Rice később kétórás találkozón vett részt Alekszandr Volosinnal, mivel őt vélték a hátterében állni annak, ahogyan Putyin szeptember 11. után a Nyugat felé fordult. Volosin ráadásul nemrég Washingtonban is járt, és igyekezett Oroszország helyét biztosítani a háború utáni Irakban.

Mielőtt Rice-szal találkozott volna, kezdett visszavenni az iraki háború előtti retorikájából. Előző héten megígérte, hogy elintézi a *Moszkvai szerződés* ratifikálását, és kijelentette, Oroszországnak nem érdeke Amerika iraki veresége. Legutóbbi telefonbeszélgetésükben Putyin is, Bush is hangsúlyozta, mindenképpen szereméének „elmélyült politikai párbeszédet folytatni Irak ügyében”. Rice azt mondta Putyinnak, kollégái arra törekednek, hogy Amerika mielőbb állítson fel átmeneti kormányt Irakban, és országa Angliával és Oroszországgal karöltve akar Irak újjáépítésén munkálkodni. Egy ilyen együttműködés, mondta orosz partnereinek, „jelentős lökést adhat a kétoldalú kapcsolatok továbbfejlesztéséhez”. Rice még hozzátette, gyakorlati megoldást kell találniuk a „humanitárius kérdésekre és az ország átfogó újjáépítésére” egyaránt. Az iraki újjáépítés iránti érdeklődésükből adódóan Putyin és miniszterei elmélyülten hallgatták ezeket a szavakat. Azért imádkoztak, hogy a háborúval való szembenállásuk ellenére most, amikor már üzletről van szó, Oroszország kiszakíthassa valahogy a maga részét. Condoleezza Rice utóbb így fogalmazta meg a sajtónak Amerika iraki háború utáni stratégiáját: „Oroszországnak meg kell bocsátanunk, Németországgal nem kell törődnünk, Franciaország pedig büntetést érdemel.”

Putyin április 11-re, péntekre összehívta Szentpétervárra a „háborúellenes” vezetőket. A „Vesztesek csúcsa” – miként egy

orosz lap aposztrofálta a találkozót – szomorú esemény lett, elsősorban azért, mert Kofi Annan ENSZfőtitkár nem volt hajlandó csatlakozni Chirac, Schröder és Putyin megbeszéléséhez az orosz elnök szülővárosában. Annan állítólag az utolsó pillanatban lépett vissza, úgy gondolván, mégsem kellene az ENSZ három lázadó hatalmával egy társaságban mutatkoznia. A sajtótájékoztatón (az idő tájt magam is Szentpéterváron tartózkodtam) Putyin két vendége hamisnak tűnt, és mintha zavarban lettek volna. Mindannyian tudták, hogy a játszmának vége, és már azt latolgatták, miként hozhatják helyre Amerikához fűződő kapcsolatukat. A háborút nem tudták megakadályozni, a három vezető most a békében akarta érdekeit érvényesíteni. Jacques Chirac úgy foglalta össze a három vezető elképzeléseit, hogy szerintük Irak újjáépítésében az ENSZ-nek központi szerepet kell vállalnia, és „többpólusú… kiegyensúlyozott” világért emelte föl a szavát. Putyin figyelmeztetett a nemzeti szuverenitás aláásásának pusztító hatásaira és a „kapitalista, demokratikus forradalom exportjában” szükséges diplomáciára.

Oroszország nem ellenezte tovább az ENSZ Irak elleni szankcióinak feloldását, amikor Amerika garantálta a szovjet éra alatt összegyűlt adósság figyelembevételét és a hatalmas összegű olajszerződések tiszteletben tartását. Ám előbb még Tony Blair kapta meg a magáét a „kapcsolatépítő” moszkvai csúcson 2003. április végén. Blair azért érkezett Moszkvába, hogy a háború miatti többszöri összeütközés után hidat építsen. A két vezető és a két feleség legutóbb előző ősszel találkozott, akkor a fák közt sétálva, hétköznapi viseletben beszéltek közös dolgaikról. Az a találkozó nem volt épp felhőtlen. Blair Putyin ENSZ-beli támogatását kérte, és elutasítást kapott. A nyilvánosság felé az április 28-án, kedden lezajlott találkozó még rosszabbul sült el. A csúcsra ismét az elnöki dácsában került sor, Blair és Putyin ismét sétára indult az erdőbe. Ezúttal azonban Putyin arra törekedett, hogy leteremtse és így megalázza a brit miniszterelnököt a világ sajtója előtt. Blair kétszer annyi időt utazott, mint amennyit a megbeszéléssel töltött. Putyin szabadjára engedte összes elfojtott csalódását és bosszúságát. Az ádáz tekintetű Tony Blair mellett állva azon gúnyolódott, hogy az angol-amerikai katonai koalíció nem talált sem biológiai, sem atomfegyvereket, mondván, az olajjal kapcsolatos szankciókat addig nem oldják fel, míg ilyenekre nem bukkannak (Amerika és Anglia abban bízott, hogy a szankciókat hamar föl lehet oldani, és elkezd hetik az iraki újjáépítés finanszírozását).

Putyin emlékeztette Blairt, hogy a tömegpusztító fegyverek jelentette veszély elhárítása érdekében kezdte a háborút. Majd így folytatta: „Hol van Szaddám? Hol van a tömegpusztító fegyverek arzenálja, ha létezett egyáltalán ilyen? Talán Szaddám e pillanatban is föld alatti bunkerében rejtőzik, a tömegpusztító fegyverekkel teli táskákon ücsörögve, és arra készül, hogy több

ezer iraki ember életét kioltva az egészet a levegőbe repítse.” A jelen lévő orosz újságírók kacagásban törtek ki. Tony Blairnek nem volt kedve nevetni. Putyin továbbmenvén azt mondta, csakis az ENSZ Biztonsági Tanácsa oldhatja fel a szankciókat, mivel az is hozta őket. Helyette az ENSZ „olajat élelemért” programját kellene felújítani. Előző nap Blair azt mondta, ha nem sikerül új, stratégiai megállapodást kötni, két rivális tábor alakulhat ki, felélesztve a hidegháborús megosztottságot. Putyin ezen a ponton közbevágott: „Ha a döntéshozó eljárás demokratikus, egyetértünk vele, de ha a nemzetközi közösség egyetlen tagja dönt, és elvárja, hogy a többiek támogassák, az számunkra nem elfogadható.” Júliusra, amikor Putyin éves sajtótájékoztatóját tartotta több száz hazai és külföldi újságíró előtt a Kremlben, diadalmasan kijelentette: az orosz hírszerzés „100 százalékos pontossággal előre megmondta az iraki fejleményeket”.

Putyinnak válaszolva Blair azt állította, lehetséges olyan, kétirányú folyamat elindítása, hogy Amerika odafigyel a közel-keleti békefolyamatok érdekeire, miközben más országok támogatják őt a terrorizmus és a tömegpusztító fegyverek elleni harcban. Egy ponton azzal szakította félbe a tolmácsot, hogy véget kell vetni a civakodásnak. Ezt mondta: „Az utóbbi hónapok patthelyzete senkinek nem áll érdekében. Ezért meg kell találnunk a kiutat, hogy partnerségünk valódivá legyen.” A sajtókonferencia levegője felforrósodott, amikor Blair azt mondta Putyinnak, szó sem lehet róla, hogy az amerikai és angol katonák, akik az öbölben „harcoltak és meghaltak”, „az ENSZ kizárólagos felelősségére bízzák Irakot, míg ők a helyzet megszilárdítása érdekében ott tartózkodnak”. Az ENSZ egyetértése fontos, és ez az ENSZ-nek is egyre inkább létkérdés lett, de Nagy-Britannia nem akart olyan felesleges szócséplésbe bonyolódni, mint a második ENSZ-döntés kapcsán. Gyászos nap volt ez Nagy-Britannia számára, mivel ugyanezen a napon Brüsszelben Franciaország, Németország, Belgium és Luxemburg megegyezett egy „soknemzetiségű haderőközpont” felállításáról a „nem NATO-hadműveletek” ellenőrzésére. Blair kijelentette, nem támogat semmiféle olyan kezdeményezést, amely aláásná vagy megkettőzné a NATO-t. Hivatalos körök szerint az európai „háborúellenes tengely” lépését a britek elbizonytalanítása céljából időzítették így.

A színfalak mögött azonban a legutóbbi moszkvai csúcs hátterében egy másik történet is zajlott. Putyin világosan megmondta, hogy elsősorban Amerikára haragszik, mert eladdig semmiféle garanciát nem nyújtottak Oroszországnak a szovjet időkben folyósított hitelekkel és szerződésekkel kapcsolatban. Az egész nyilvános szóváltás arra volt jó, hogy Amerika tudomásul vegye, Oroszország igen elkeseredett a lekezelő bánásmód miatt. A Putyin tirádáján ugyancsak meghökkent Tony Blair igen dühös lett tanácsadóira, amiért nem figyelmeztették rá, milyen mérges az orosz elnök Irak miatt. Úgy érezte, az oroszok kelepcébe

csalták, külön meghívták őt, csak hogy jól ledorongolják. Régi orosz taktika ez, és Blair már átélt hasonlót, amikor 2001 novemberében Damaszkuszba látogatott, és egy közös sajtótájékoztatón kénytelen volt végighallgatni Basar al-Asszad szír elnököt, amint kifakadt a palesztinai és izraeli terrorizmus ellen. Az utóbbi pár hónapban Putyint közelről szemlélve nyilvánvalóan látszott, hogy az elnök egyre jobban felhúzta magát Irak miatt, és amikor a támadást nem sikerült meghiúsítania, éktelen haragra gerjedt. Az orosz politikai és katonai elit számos képviselője úgy vélte, Oroszország nem kapott elég viszonzást a szeptember 11. utáni együttműködéséért. S ezt maga Putyin is így látta. A decemberi Duma-választások és a 2004 márciusában esedékes elnökválasztás miatt Putyin elnök nem hagyhatta figyelmen kívül a közvéleményt és a támogatottságát. Ám ez nem minden, ugyanis Putyin azt is felismerte, hogy Oroszország iraki érdekeit veszélyezteti a Washingtonnal való szembefordulás kockázatos stratégiájával. Putyin úgy érezte, megalázták és semmibe vették, s emiatt Blairnek akart szenvedést okozni. A sors iróniája, hogy ez a „hisztérikus csúcs” alapozta meg azt a kompromisszumot, melynek eredményeként feloldották az iraki szankciókat és megkezdték a helyreállítási munkálatokat. Tony Blair azt vetette föl, ha Oroszország eleget tesz az Irak elleni szankciók feloldására irányuló kérésének, az ENSZ egyelőre meghatározatlan, „létfontosságú” szerepet szán neki Irak újjáépítésében és új kormányában. Továbbá az Irak számára a szovjet időkben folyósított nyolcmilliárd valamennyi dolláros hitelt is megvizsgálná a legfejlettebb ipari országok központi bankjait összefogó Párizsi Klub.

Tony Blair mélységesen aggódott amiatt, nehogy szakításra kerüljön sor akár Amerikával az egyik, akár Németországgal, Franciaországgal és Oroszországgal a másik oldalról. Nagy-Britannia mint EU-tagország és mint Amerika legközelebbi szövetségese ott találja magát két szék közőrt a pad alatt az Atlanti-térség közepén. Amikor az Amerikával fenntartandó kétirányú folyamatok fejlesztéséről beszélt, ebben szenvedélyesen hitt. Politikailag esélye sem volt annak, hogy Anglia ne támogassa az Egyesült Államokat Irak kérdésében. Nagy-Britannia egész második világháború utáni külpolitikája az Észak-atlanti Szövetségből, elsősorban az Amerikához fűződő szoros szövetségből fakadt. Éveken át a britek hitére alapozták, hogy a hidegháború forróvá válása esetén az amerikai katonai erőknek szükségszerűen le kell győzniük a Szovjetuniót. Nagy-Britanniának nem voltak illúziói arra vonatkozóan, hogy Európa képes-e megvédeni magát, és ez a nézete nem sokat változott. Később a sokat magasztalt „különleges kapcsolat” más alapokon vált eleve meghatározottá. A Szovjetunió összeomlása óta egyetlen szuperhatalom vagy hiperhatalom maradt a világban, és ez az Egyesült Államok. Ha Nagy-Britannia befolyásolni akarja az Egyesült Államokat, annak a biztonsági kérdésekre, kereskedelemre, beruházásokra,

fejlesztésekre, az AIDS-re, a környezetre, a klimatikus változásokra és más alapvető kérdésekre hatást gyakorló globális politikáját, akkor Amerika leghűségesebb szövetségesének kell maradnia. A kulturális, történelmi és gazdasági kapcsolatok amúgy is ráerősítenek a Nagy-Britanniát Amerikához fűző kötelékekre, és még a nyelvük is közös, Nagy-Britannia az utóbbi ötven évben ezt a tendenciát csupán kétszer törte meg, Szuez, illetve Vietnam esetében. Nagy-Britannia 1956-os kísérletével, amikor a franciákkal és az izraeliekkel vonult Szuez ellen, néhány nap leforgása alatt gyalázatosan felsült, a font összeomlott, és lemondott Anthony Eden miniszterelnök, Vietnam ügyétől az akkori munkáspárti miniszterelnök, Harold Wilson pártja erős balszárnya és a szakszervezeti mozgalom nyomására távol tartotta magát. Wilson a hatvanas években nem vihette volna háborúba az országot pártja és a közvélemény ellenében, mint tette ezt Tony Blair, ha ez nem kevés főfájást okozott is neki. Emlékszem, amikor doktori disszertációmhoz interjút készítettem Harold Wilsonnal és a vietnami háborúról kérdeztem, kuncogva idézte föl, hogy könyörgött neki Lyndon Johnson, küldjön csak egy kocsira való skót szoknyás, skót dudás skót felföldi embert Vietnamba. Wilson azonban nem adta be a derekát. Mára a „különleges kapcsolat" kifejezés kissé megkopott, Clinton már nem használta, Bush viszont, úgy tűnik, minden lehetséges alkalommal szívesen folyamodik a fordulathoz, hogy lekötelezze brit házigazdáját. Bármivé is váljon a „különleges kapcsolat", Tony Blair nyilvánvalóan őszintén hisz a mantrájában, hogy ha Nagy-Britannia erős az Európai Unióban, erősebb Amerikával az oldalán, és viszont. Blair élénken elutasítja azt az érvet, hogy választania kell, Amerikához áll közel, vagy az Európai Unióban tölt be központi szerepet.

2003. május végén Oroszország felhagyott az Irak elleni szankciók feloldásáról szóló ENSZ-határozat ellenzésével, miután megkapta a kívánt garanciákat. Az *Izvesztyija* ezt írta: „Oroszország a szerződések és az adósság elismerése fejében »eladta« szavazatát." Az újság beszámolója szerint a legfontosabb amerikai engedmény az volt, hogy felajánlották, Irak 8 milliárd dolláros tartozását a Párizsi Klub keretében átütemezik. Egyes keményvonalas amerikaiak, mint például Paul Wolfowitz, a védelmi miniszter helyettese azt követelte, engedjék el a 8 milliárdos hitelt, és Moszkva ne kapjon egyetlen centet se. A *Kommerszant* mindenesetre azzal vádolta az orosz kormányt, hogy feladja elveit és azt a követelést, hogy az ENSZ szakértői térjenek vissza Irakba, és bizonyosodjanak meg afelől, valóban nincsenek az országban tömegpusztító fegyverek. Igor Ivanov külügyminiszter Párizsban új határozat szükségességét vetette föl, amely kedvező feltételeket teremt Oroszország számára az Irak háború utáni újjáépítésében való részvételhez. Azt is kijelentette, Oroszország ragaszkodni fog a meglévő szerződések tiszteletben tartásához.

Az év júniusában Putyin azt mondta Sir David Frostnak és a BBC-nek, hogy Bush elnök szerint az orosz vállalatoknak „jogukban áll részt venni Irak fejlesztésében”. Bush megerősítette Putyinnak, az Amerika vezette koalíciónak „nem célja kitúrni az orosz vállalatokat Irakból. Mi több, készek biztosítani a közös munka feltételeit. És ebben nincs okom kételkedni.” Putyin valószínűleg nem jól helyezte el megjegyzését arról, hogy bízik benne, Oroszország is megkapja a maga szeletét az újjáépítési tortából. Az amerikai képviselőház mindenesetre nagy felzúdulást keltett, amikor elfogadta azt a nagyon is vitatható törvényt, melynek értelmében a 81 milliárd dolláros iraki újjáépítési költségvetésből a háborút ellenző országok, Franciaország, Németország, Oroszország és Szíria vállalatai nem részesülhetnek. 2003 december elején Paul Wolfowitz megerősítette egy elvi állásfoglalást tartalmazó dokumentumban, hogy „újjáépítési szerződéseket csakis amerikai, iraki felekkel, koalíciós partnerekkel és olyan országok képviselőivel kötnek, akik katonai erővel támogatták Amerikát”. A Wolfowitz-féle dokumentum szerint a szerződéskötéseket Amerika „alapvető biztonsági érdekei” védelmében korlátozzák. Franciaország és Németország azonnal nagy hangon tiltakozott, de mint Condoleezza Rice mondotta, egyiket büntetik, a másikat semmibe veszik. Oroszország csak megkésve csatlakozott az elégedetlenkedők kórusához, vajmi kevés sikerrel.

Putyin elszánta magát, hogy helyreállítja Amerikához fűződő jó viszonyát. Ez nemcsak Oroszország hosszú távú, hanem Putyin rövid távú érdekeinek is megfelelt.

Szentpétervár régóta tervezett, háromszáz éves évfordulójának ünnepségsorozatára május végén került sor, s erre Putyin mintegy negyven kormány- és államfőt hívott meg, házastársakkal egyetemben. A várost az óriás termetű, több mint két méter magas Nagy Péter cár alapította 1703. május 27-én, és úgy hasították ki a környező mocsarakból. Oroszország 1,5 milliárd dollárt költött a város kicsinosítására, régi épületek, a város körüli paloták újjáépítésére, és Putyin jó néhány csúcstalálkozó lebonyolítását is ambicionálta. A Szentpétervár Sztrelna nevű elővárosában álló Konsztantyin-palotát, melyet még a nácik romboltak le, másfél év alatt teljesen helyreállították, olyan restaurációs munkát végezve, amely normális körülmények között évtizedeket vesz igénybe. A palota helyreállítása több mint 300 millió dollárba került, és Putyin itt fogadta külföldi vendégeit. Május 30-ra, péntekre a Független Államok Közösségének csúcstalálkozóját, május 31-re, szombatra pedig a Sanghaji Együttműködési Tanács találkozóját, illetve EU-Oroszország csúcsot tervezett. Putyin kétoldalú megbeszélések egész sorára készült a világ vezetőivel, így George Bushsal és Tony Blairrel. Chirac és Schröder is várható volt, noha a francia elnök a tervek szerint fél órával azelőtt távozik Szentpétervárról, hogy Bush

odaérkezik, valószínűleg a franciaországi Evianba készült a G8-csúcsra. *Az* egész eseménysorozat jó alkalom volt arra, hogy a választás évében (a Duma-választásokra decemberben került sor) jeles személyiségek társaságában mutatkozzon, és Szentpétervárt teljes pompájában láttassa. Az orosz hatóságok 30 millió dollárt érő vegyi anyagokat fecskendeztek szét vadászrepülőkről a felhőkbe, hogy biztosítsák a tökéletes, ragyogó, napos időt. Jómagam május 26-án érkeztem a városba, ahol természetellenesen forrón és vakítóan ragyogott a nap. Csak hunyorogtam, el kellett takarnom a szemem, és úgy éreztem, mintha július vagy augusztus lett volna. Mégsem alakult minden a tervek szerint Putyinnak és Szentpétervárnak megfelelően. A kormány és Valentyina Marvijenko azzal vádolta a kormányzót (és Putyin régi ellenlábasát), Vlagyimir Jakovlevet, hogy a háromszázadik évfordulóra tervezett felújításokra szánt összegből több tízmillió dollárt elsikkasztott. Az orosz kormány ugyan elintézte a napsütést, de a szél fölött nem volt hatalma. Egy alkalommal a Néva partján alig lehetett hallani Putyint az üvöltő széltől, fontos vendégei takarékba burkolóztak, míg mások majd megfagytak. A Nagy Péter peterhofi nyári palotájában rendezett szabadtéri operagálán mialatt Pavarotti szórakoztatta a világ vezetőit, falánk szúnyogok hada lakmározott belőlük. Nagy Péter a mocsarakat felszámolta, de a szívós szúnyogok ott maradtak. Szentpétervár ötmillió lakosa nem lelkesedett túlságosan az ünnepségekért. A világból mindenhonnan odalátogató vezetők védelme érdekében rendszeresített komoly biztonsági intézkedések következtében a hatóságok folyton arra figyelmeztették az embereket, hogy „ne menjenek ki az utcára, maradjanak otthon”. Több millió pétervári lakos egyáltalán nem vett részt a rendezvényeken (többségük tévén követte figyelemmel), és igen sokan, ha tehették, kimenekültek erre a hétre a dácsájukba.

A helybeliek számára az események esetlegesnek és rosszul szervezettnek tűntek. Senki sem tudta, hogy az egyes utcai felvonulásokra mikor kerül sor, és ebben a város háromszázadik évfordulójára készített hivatalos honlap sem nyújtott eligazítást. A május 27-én, kedden a Néva partján több százezer ember előtt tartott lézeres bemutató teljesen félresikeredett. A hét számos rendezvényét eleve csak a külföldi és orosz VIP-k számára tervezték, így például a Marinszkij Színházban és más színházakban tartott koncerteket is. Több száz ingázó és helybeli lakos rekedt ott valahol, mert minden előzetes figyelmeztetés és magyarázat nélkül napokra lezártak egy-egy vasútállomást, és három napra a nemzetközi repteret is teljesen lezárták. A vasútvonal történetesen áthaladt a reptéren, és a hatóságok semmiféle kockázatot nem akartak vállalni, amikor a repülőkkel jöttek-mentek a fontosabbnál fontosabb emberek. Talán attól tartottak, hogy egy rakétaindító kilőhet egy rakétát az elrobogó vonatból. A csecsen terrortámadás veszélye állandóan ott lógott a levegőben, így a biztonsági kockázat korántsem a képzelgés

terméke. Mindenesetre a biztonsági intézkedések a szovjet időket idézték, a helybeliek iránti csekély tisztelet és az átláthatóság teljes hiánya folytán. Erre a hétre több ezer rendőrt vezényeltek Szentpétervárra, sokakat Szibériából. Egy biciklistának úgy elkerekítette az egyik szibériai rendőr, hogy a kerékpáros csak csöndben megjegyezte: „Nálunk Szentpéterváron nem káromkodnak így a rendőrök”, majd az elképedt rendőr szeme láttára továbbtekert. A rendezvénysorozaton belül kétségkívül az egyik legnagyobb sikernek bizonyult az Ermitázs azon döntése, hogy huszonnégy órán át nyitva tart. A másik, hogy Nagy Katalin cárnő Puskino *[ma ismét Carszkoje Szelo – Sz. B. Z.]* melletti palotájának híres borostyánszobáját helyrehozták, és ide ellátogatott Jacques Chirac és Gerhard Schröder is (a restaurálást részben a német Ruhrgas finanszírozta).

A szentpétervári események tévében sokkal jobban mutattak, és Putyinnak végső soron ez számított. A tévében „Észak Velencéje” minden kétséget kizáróan gyönyörűnek látszott. Putyin – szándékának megfelelően – úgy tűnt, mindenütt jelen van és mindenkivel találkozik, aki számít. Ezúttal minden a megbékélésről és a jó viszony helyreállításáról szólt. A Konsztantyin-palotában június 1-jén, vasárnap lezajlott találkozójuk után mind Bush, mind Putyin kijelentette, az iraki válság miatt támadt nézeteltérések ellenére ők ketten „barátok” maradtak. Csaknem olyan volt minden, mint a régi szép időkben. „Nagyon kedvelem” – mondta Putyin, azt magyarázván, miért nevezi Busht „barátomnak, és nemcsak személyes értelemben, hanem egy baráti nép körében betöltött hasonló szerepe okán is”. Bush azt állította, ő is közelebb érzi magát Putyinhoz: „… ez a tapasztalat nem gyöngíti, hanem megerősíti kapcsolatunkat. A jövőben megmutatjuk, hogy a barátok olykor nem értenek egyet egymással, de felülemelkednek a nézeteltéréseken, és építő és jelentős formában együtt dolgozunk a béke fenntartásán.”

Az oroszok megengedték maguknak azt a csínyt, hogy péntek este a Marinszkij Színházban egymás mellé ültették Tony Blairt és Jacques Chiracot, miközben Putyin Gerhard Schröder mellett foglalt helyet. Abbéli igyekezetében, hogy megússza az operát és a Chirackal való találkozást, Bush csak másnap este érkezett. Az egyes csúcsok politikai eredményei kevésbé voltak jelentősek, mint az egész rendezvénysorozat hangulata. Az állam- és kormányfőket elragadta „Szentpétervár varázsa”, és fölhívták a nemzeteket, hogy legyenek szolidárisak na nemzetközi terrorizmussal, a szervezett bűnözéssel és a kábítószer-kereskedelemmel, az akut társadalmi problémákkal, a környezetszennyezéssel és a járványokkal” szemben. A Sanghaji Együttműködési Szervezet értékes állásfoglalást bocsátott ki a jövőre nézve, miként közös nyilatkozatot fogadtak el az EU-orosz csúcstalálkozón is. A közös közlemény Oroszország erőteljesebb politikai képviselete mellett emelt szót, és a „közös térségek”

megteremtését szorgalmazta (benne a közös gazdasági tér kialakítását), valamint kilátásba helyezte az orosz állampolgárok számára a vízumkényszer megszüntetését az EU országai részéről. A vízummentesség Putyin számára nagy fegyvertény volt, de az igazsághoz hozzátartozik, hogy az EU-n belül jelentős ellenállásba ütközött, különösen ami a skandináv államokat illeti, élükön Finnországgal. Jóllehet az EU beleegyezett egy különleges, többszöri átutazást lehetővé tevő dokumentum kibocsátásába, mely megkönnyíti az orosz állampolgárok számára a máskülönben elzárt Kalinyingrádba az oda-vissza utat, az általános vízummentesség azért egészen más kérdés. Sok uniós állam megrettent attól a gondolattól, hogy esetleg tömegesen özönlenek majd be a gazdasági migránsok, könnyebbé válik az embercsempészek dolga, és balga módon segítenék az orosz szervezett bűnözés terjeszkedését. Az Oroszországtól Litvánia által elvágott Kalinyingrádot átszövi a korrupció, a szervezett bűnözés, nagy a szegénység és az egykori Szovjetunió területén itt a legmagasabb az AIDS előfordulása. Oroszországnak még egy ideig várnia kell arra, hogy az EU eleget tegyen Putyin kérésének és vízummentessé tegye az utazást az orosz állampolgárok számára; ezen a csúcson a kérdés „hosszú távon várható" kezelését tartották lehetségesnek. Oroszország és az EU kapcsolata eléggé elgondolkodtató. Az EU Oroszország fő kereskedelmi partnere, az ország exportjának csaknem 40%-a irányul ide, és az EU bővítésével ez az arány 50%-ra nő. Ennek ellenére az olajipari együttműködés és a kereskedelmi kérdések, valamint az újabban Kalinyingrádról folytatott mérges viták miatt Oroszország nem sokat profitált a kapcsolatból. A Moszkva és Brüsszel által 1994 júniusában aláírt *Partnerségi és együttműködési megállapodás*t nem nagyon használták ki. A diplomáciai űr kitöltését az sem segítette elő, hogy az orosz diplomaták mintha nem akarták volna felismerni az európai intézmények szerepét, így az Európai Tanácsét, a Bizottságét, a Parlamentét és a Bíróságét, valamint az EU-tól független, de az egész kontinensre kiterjedő intézményekét, mint amilyen az Európa Tanács és az Európai Emberjogi Bíróság. Azoknak az orosz küldötteknek, akiknek ezen intézmények között tájékozódniuk kellett volna, nyilvánvalóan fogalmuk sem volt arról, hogy ezek miként működnek és kapcsolódnak össze. Az oroszok az egyszerűbb, kétoldalú kapcsolatokat részesítik előnyben, amelyek azonnali politikai és gazdasági eredményeket hoznak. Innen ered az is, hogy Putyin a Chirachoz és Schröderhez fűződő személyes kapcsolatát hangsúlyozza. A szélesebb körű uniós kapcsolatok ily módon diplomácia tehetetlenségbe ütköznek, és nem tartoznak Moszkva kiemelt jelentőségű ügyei közé.

Putyin régóta tervezett angliai hivatalos állami látogatásával tetézte be az angol-amerikai háborús koalícióval szembeni kiengesztelődését. Mint Grigorij Karaszin, Oroszország nagykövete elmondta, utoljára I. Miklós cár tett hivatalos állami

látogatást Nagy-Britanniában, 1844-ben. Pár nappal a látogatás előtt Putyin azt nyilatkozta Sir David Frostnak a BBC-től, hogy nem is támadta Blairt Moszkvában, amikor ott Szaddám Husszein tömegpusztító fegyvereinek keresése kapcsán lehordta. „Ez hozzátartozott a vitánkhoz – válaszolta egy kérdésre. – A miniszterelnök úrral nyílt és baráti kapcsolatokat ápolunk.” Azt is elismerte, hogy éppen Blair alapozta meg az Irak elleni szankciók feloldását: „Az Irakkal kapcsolatos leendő megoldások paraméterei tekintetében lényegében egyetértünk… és amiben moszkvai látogatása során megállapodtunk a miniszterelnök úrral, az lett a Biztonsági Tanács Irakkal kapcsolatos határozatának alapja, s ezáltal a problémák jelentős része visszakerült az ENSZ-hez.” Putyin hivatalos látogatásának harmadik napján, június 26-án Tony Blair és orosz vendége közös sajtókonferenciát tartott. Ismét nyájas és könnyed lett minden. Csecsenföld szóba sem került. Blair azt mondta, a két ország között Irak kérdésében kialakult nézeteltéréseken túltették magukat, „mindez már a múlté, és a nemzetközi közösség ismét egyesült az ENSZ kebelében”. Putyin élénken elutasította, hogy áprilisban Moszkvában kinevette volna Blairt, „Sajnálom, ha ön ekként értelmezi moszkvai párbeszédünket. Semmi vicceset nem mondtam – jelentette ki élesen. – Oroszország is úgy vélte, nem kizárt, hogy Irak rendelkezik tömegpusztító fegyverekkel.” Mindkét fél kifejezte a másik iránti nagyrabecsülését, mintha ennek megerősítése szükségesnek tűnt volna számukra. Blair a „partner és barát” szavakkal írta le Putyint, mondván az orosz vezető az egész világban „óriási reményeket” ébreszt. Hozzátéve, „az utóbbi három évben Nagy-Britannia és Oroszország viszonya valódi fejlődésen ment keresztül, és úgy vélem, e kapcsolatok ma föltehetően sokkal erősebbek, mint voltak annyi, de annyi éven át”. Putyin válaszában megemlítette, hogy a megbeszélések „konstruktívak és nyílt szelleműek” voltak, és visszatért „kapcsolatunk stratégiai jellege”. Megköszönte a királynő vendégszeretetét és a „melegszívű” fogadtatást, melyben őt és feleségét mindenfelé részesítették. „A melegszívűség hagyományosan jellemző országaink viszonyára, és kapcsolatainkra is, annak minden szintjén. Most is megmutatkozott az egymás iránti szimpátia és a kölcsönös tisztelet” – fejezte be Putyin.

A látogatás további része az ilyen alkalmakkor szokásos igen pompás és ünnepélyes keretek között zajlott. Ljudmila ugyan egy ízben némi haragot váltott ki, mivel a protokollt megsértve a királynőénél szélesebb karimájú kalapot viselt, és ezzel megbotránkoztatta az uralkodó idősödő udvartartását. Az első számú orosz családot Károly herceg fogadta a Heathrow reptéren, vörös szőnyegen. Vlagyimirt és Ljudmilát ezután a Whitehallban, a lovas testőrség díszszemléjén hivatalosan üdvözölte a királynő, Fülöp herceg és Tony Blair. Putyin a dísztribün ön a királynő mellett állt, amikor elhangzott a Green Parkból a tüzérségi

tiszteletadás és a gránátosok rákezdtek az orosz nemzeti himnuszra. A Fülöp herceg társaságában elvégzett csapatszemle után Vlagyimirt és Ljudmilát hintón fuvarozták a Buckingham-palotába, ahol a pát a következő három napban megszállt. Később Putyin megkoszorúzta a Westminster-apátságnál lévő ismeretlen katona sírját, meglátogatta a Szent Pál-székesegyházat, a Towert, a greenwichi királyi obszervatóriumot, és a Lancester House-ban megnyitotta az orosz-brit energiaügyi konferenciát. Fülöp herceg kíséretében ellátogatott a Buckingham-palota kertjében rendezett ünnepségre, melynek keretében visszakapta a cári gránátos testőrezred zászlaját, szimbolikus elismeréseként annak, hogy a kommunizmusnak egyszer s mindenkorra vége.

Putyin azzal kápráztatta el vendéglátóit, hogy a Buckingham-palotában tartott fogadáson beszédét hibátlan angolsággal így kezdte: „Szeretnénk kifejezni őszinte részvétünket őfelségének és az Egyesült Királyság népének az Irakban elesett brit katonák miatt. Mindenki előtt világos, hogy korábbi nézeteltéréseink ellenére együtt kell cselekednünk.” Majd oroszul folytatta. A királynő beszédében arról szólt, hogy Oroszország és Nagy-Britannia hosszú távú partnersége mindkét ország számára „alapvető fontosságú”. Mint mondta: „Önnek szóló üzenetem lényege, Elnök úr, éppen ezért a csodálat, a tisztelet és a támogatás.” Putyin a London Guidhall House-ban azzal imponált hallgatóságának, hogy jegyzetek nélkül beszélt, és szellemesen megjegyezte, reméli, az a hódprém sapka, amelyet látott, orosz import. Híven önmagához és régi szokásához, Putyin a forgalmi dugó miatt elkésett a királynővel való találkozóról. Mint a *Komszomolszkaja Pravda* megírta, ilyesmi utoljára 1874-ben történt, amikor is II. Sándor cár Nagy-Britanniába tartott, és a hajója homokzátonyra futott.

Putyin Edinburghba is elrepült, amit a brit tisztviselők szerint azért kért beiktatni a programjába, hogy leróa tiszteletét a szülővárosának építésében részt vállaló 18. századi skót építészek előtt. A skót főváros Signet Könyvtárában összegyűlt hallgatóságnak Putyin egy másik változatot adott elő. A közönség soraiban ott volt Jack McConnell, a visszaállított skót parlament első minisztere (Skócia miniszterelnöke). „Kötelességemnek éreztem eljönni ide, mert akivel olyan szívélyes személyes viszonyban állok, a miniszterelnökük, Tony Blair innen származik.” Putyin ezt mondta meghívott közönségének: „Tegnap megkérdeztem, tud-e skótdudázni. Azt mondta nem, de azt feltétlenül ajánlja, hogy látogassak el Skóciába.” Előfordult néhány kisebb tiltakozás a csecsenföldi háború miatt, és ahogy Putyin kocsikaravánja áthajtott a Holyroodhous-palota kapuján, egy magányos tüntető az elnök kocsija elé vetette magát és a konfliktussal kapcsolatosan kiabált valamit, mígnem a rendőrök a földre teperték. Vlagyimir és Ljudmila kirándulása során egy edinburghi kastélyba is ellátogatott, ahol hagyományos skót

muzsikusok és táncosok előadását élvezhették. A crawfordi bulival ellentétben Putyin itt nem állt be táncolni.

Az állami látogatáson kötelező jelleggel viselt hivatalos öltözékében Putyin folyton feszengeni látszott, akár a szmoking különféle fajtái, akár frakk volt rajta, egyik sem illett rá. Csokornyakkendőjét túl nagynak találták, az övsál rossz helyen volt, szmokingja hosszúra sikeredett. Maga is elismerte, hogy odahaza nem ezek a kedvenc viseletei. Hivatalos alkalmakkor igazából sosem tűnik könnyednek. A *RIA-Novosztyi* orosz állami hírügynökség egy tavaly májusban végzett felmérése szerint mindkét országnak van mit tanulnia a másikról. Tíz orosz közül csaknem négy semmit sem tudott mondani arra a kérdésre, hogy mi jut eszébe az Egyesült Királyságról, és 16% az időjárást említette meg, mely, Oroszországban úgy vélik, nedves és ködös. Az oroszokról kérdezve a briteknek a hó, a szőrmesapka, a kommunizmus és a nélkülözés jutott eszébe, és meglepő módon 50%-uk tudta, hogy Oroszország elnöke Putyin. Az oroszok körében a legismertebb brit Margaret Thatcher.

Az általában sikeresnek tekintett hivatalos látogatás után Putyinék visszatértek Oroszországba. A Londonban elhangzott meleg szavak ellenére Irak után Putyint már nem lehetett a Nyugat kék szemű fiának tekinteni, aki semmi rosszat nem tehet. Washingtonnal szembeszállva sok-sok jóakaratot eltékozolt, és ezt később még lehet, hogy megbánja.

9. A SZÍNHÁZI OSTROM MOSZKVÁBAN

„Ez volt a mi szeptember 11-ünk.”

A Dubrovka szinházbeli túszdráma egy értelmezése.

2002. október 23-án, szerdán este 9 órakor negyvenegy alaposan fölfegyverzett csecsen terrorista 900 túszt ejtett a Moszkva délkeleti részében, a városközpont szomszédságában álló Dubrovka utcai színházban. A csecseneknél nemcsak AK-47-es Kalasnyikov típusú géppisztoly, számos pisztoly, 140 gránát volt, hanem nagy mennyiségű robbanószer is, ennek egy része a tizennyolc női terrorista derekára csatolva. Két darab, egyenként 45 kilós bombát is becipeltek a színházba. A Dubrovka utcai színháznak a népszerű *Nord-Ost* című musical előadása közben végrehajtott elfoglalása Putyin harmincnyolc hónapja tartó elnökségének legmélyebb válságát indította el, mely még a *Kurszk* katasztrófája okozta krízist is felülmúlta. Az első, hang nélküli televíziós tudósításokban elkínzott, ideges elnököt lehetett látni, kremlbeli tanácsadói körében. A Putyint hatalomra segítő második csecsen háború Moszkvába ért és bosszút állt. Az elnök 2000 áprilisában tett számos kijelentéseinek egyike, miszerint a csecsen háború győzelemmel véget ért, üres frázisnak bizonyult. Putyin azt ígérte, „kisöpri” a „csecsen banditákat”, és békét teremt a nyugtalan szakadár köztársaságban. Most úgy látszott, még a fővárosban, a Kremltől öt kilométernyire sem képes szavatolni a békét.

A régi szovjet kultúrpalotában berendezett Dubrovka utcai színház közönsége egyszerre hihetetlennek és félelmetesnek érezte, hogy a csecsenek elfoglalták az épületet. A musical a második világháború idején játszódó szerelmi történet, egy elbűvölő szovjet pilótáról és az Északi-sarki Flotta parancsnokának gyönyörű lányáról. Ahogy a negyven felnőttből és húsz gyerekből álló szereplőgárdát lelökdösték a színpadról és a huszonöt

muzsikusra fegyvert szegezve kiparancsolták őket a zenekari árokból, a nézőknek lassan derengeni kezdett a szörnyű igazság: amit látnak, az teljesen valódi. A Szulejmanov néven is ismert Movszar Barajev, a csoport hidegvérű és végtelenül magabiztos, huszonnégy éves vezetője a színpadról bejelentette, hogy akinél van mobiltelefon, még utoljára hívja fel szeretteit és búcsúzzon el tőlük, mert mindenki meg fog halni.

Voltak nők, akik a mosdóban igyekeztek elrejtőzni. A második emeleten Olga Trejman, egy tizennyolc éves, várandós nő éppen a mosdóban tartózkodott, amikor bement a takarítónő és közölte vele, hogy tolvajbanda szállta meg az épületet. Két órát töltöttek ott, amikor egy álarcos csecsen fegyveres Kalasnyikovja puskatusával betörte az ajtót és ráparancsolt a két nőre, hogy csatlakozzanak a többi túszhoz. Olga így emlékezett vissza: „Kivezetett bennünket a balkonra, ahol különválasztották a férfiakat és a nőket, rengeteg gyerek is volt, sokan zokogtak, mások sokkot kaptak.” Az első emeleti páholyokat tartó oszlopokat robbanószerkezetekkel körbetekerték. Ha azokat felrobbantják, az egész emelet leomlik, és maga alá temet több száz embert. Három színésznőnek sikerült megszöknie bezárt öltözőjük ablakán át. Masa Sosztova, aki beugró színészként játszotta a *Nord-Ost* főszerepét, így írta le szökését: „Épp a színpadra tartottam az öltözőből, amikor az első lövést meghallottam. Kővé dermedtem. Aztán két újabb lövést hallottam. Ekkor a hangosbemondó bemondta: »Biztonságiak azonnal a színpadra, fegyveresek vannak fenn.«” A színésznő visszatért az öltözőbe, és két társával még egy órán át ott maradt. Amikor meghallották, hogy fegyveresek rohangálnak és lövöldöznek a közelben lévő, acélretesszel elzárt ajtó környékén, mely az Ő épületszárnyukat elválasztotta a főépülettől, úgy döntöttek, megszöknek. Lekapcsoltam a villanyt, és a nyitott ablakon át távoztam – mondja Mása. – Tíz másodpercre rá, hogy mind kijöttünk onnan, valaki befeszítette az ajtót, és bement a szobánkba. Ahogy leértem, láttam, hogy kigyúlnak a fények az öltözőben, de mi ekkor már, hál’ istennek, biztonságban voltunk.” Függönyből, sálakból rögtönöztek maguknak kötélhágcsót. Ám nem járt mindenki ekkora szerencsével. A huszonhat éves Olga Romanova a színházzal szemközt lakott, és a televízió híradójából értesült a színház ostromáról. Éppen valamelyest ittas volt, és átsétálva a rendőrök között, az egyre duzzadó katonai kordonon, bement a színházba és szónoklatot intézett a csecsenekhez, a túszoknak pedig azt mondta, tudomást se vegyenek fogva tartóikról, egyszerűen hagyják el az épületet. Voltak túszok, akik kérték a csecseneket, toloncolják ki a nőt a színházból, hiszen csak az alkohol beszél belőle. A csecsenek azonban kihurcolták Olgát a nézőtérről, és a megrettent foglyok füle hallatára agyonlőtték.

A csecsenek három, sötét szélvédős mini teherautón érkeztek a színházhoz, közvetlen mellette parkoltak le, majd

leugrálva betörtek a színházba. A támadást gondosan kitervelték, és három héten át közeli lakásokban gyülekeztek, kis csoportokban érkezve Csecsenföldről. Mindegyik terrorista rokonát vagy jó barátját vesztette el a háborúban. A banda egyes tagjai a színház közelében egy építkezésen vállaltak munkát, hogy lehetőséget teremtsenek az információgyűjtésre. A fegyvereket és a lőszereket egy moszkvai lakásban tárolták. Azért esett épp a Dubrovkára a választás, mert a városközpont közvetlen közelében helyezkedik el, de a forgalomellenőrzés nem túl gyakori, viszonylag kevés rendőr fordul elő a környéken. Az 1.000 fős nézőközönséget befogadni képes színház olyan alaprajzzal rendelkezik, hogy egyetlen csoport felügyelni tudja a nézőtérre való bejutást, illetve a kijutást onnan. Ha sikerült elfoglalni a színházat, lévén nem túl nagy épület, a külvilágtól való elzárása már nem jelent nagy feladatot. Miután gépfegyverrel megsorozták a bejárati ajtó üvegét és robbantottak egyet, Barajev emberei könnyen fölébe kerekedtek a fegyvertelen nézőközönségnek. A férfiak arcukat elfedő sísapkát és álcázó rohamfelszerelést viseltek, a nők pedig burkaszerű fekete ruhát, és zöld fejpántjukon Korán-idézetek hirdették, hogy ők mudzsaheddinek. Mindegyik nő derekára öt kiló robbanószer volt erősítve, és pisztolyt is tartottak maguknál. Amikor a csecsenek elfoglalták a színházat, szétszóródtak a nézők között, és a nézőtér két pontján egy-egy hatalmas bombát helyeztek el. Mint kiszivárgott a csecsen nők közül legalább tizenöt gerillaözvegy volt, akiknek férjét az oroszok ölték meg, és többségük még csak húszas éveiben járt.

A szörnyű támadás is azt jelezte, hogy a csecsen szeparatista mozgalom mind radikálisabbá és elkeseredettebbé vált. A nők alkalmazása potenciális öngyilkos merénylőként és annak hangoztatása, hogy az egész csoport képes meghalni, amennyiben az oroszok nem teljesítik követeléseiket, egyaránt a csecsen konfliktus elburjánzására utal. Régebben túlnyomó többségben csak férfiak harcoltak Csecsenföldön, és a gerillavezetőket nyilvánvaló büszkeséggel töltötte el ha egy-egy reménytelennek tetsző helyzetből kiverekedték magukat, és életben maradva másnap tovább harcolhattak. Ez volt a helyzet 1995-ben Bugyonnovszkban, ahol Samil Baszajev kiküzdötte magát a kemény kórházi ostromból (melyet ő kezdeményezett), és ugyanez történt az 1996-ban a kizljari incidens esetében is, ahol 2.000 túszt ejtettek. Ez utóbbi akciót Szalman Radujev csecsen parancsnok irányította, aki később fogságba esett, és harmincöt évesen egy orosz börtönben halt meg. A moszkvai színházi ostrom annyiban alakult másként, hogy Movszar Barajev emberei, nők és férfiak egyaránt, nem egyszerűen készen álltak a halálra, de tetszett nekik az a kilátás, hogy az iszlám mártírjaivá lesznek. Persze az is lehet, hogy Barajev elszámította magát a Kreml hangulatát illetően, amikor úgy vélte, az oroszok nem nézik el a tömegmészárlást a fővárosukban, és ezért kénytelen-kelletlen tárgyalásokba bocsátkoznak. Bugyonnovszkban a csecsenek

kiprovokálták az orosz hadsereg támadását, majd amikor szabad elvonulást kaptak, illetve csecsenföldi tűzszünetet ígért nekik Viktor Csernomirgyin miniszterelnök, 1.500 túszt szabadon engedtek. Ott százötven embert öltek meg. Barajev azt állította, hogy Samil Baszajevtől, a bugyonnovszki rajtaütés radikális csecsen vezetőjétől kapja az utasításokat. Baszajevnek, ahogy Groznijból kiverekedte magát, egy orosz akna elvitte az egyik lábát. Ha Barajev azt gondolta, hogy a Dubrovka utcai színház bevételével visszavágnak Bugyonnovszkért, keserűen csalódnia kellett. Putyin kormánya egyetlen pillanatra sem gondolkodott el a tűzszüneten, a kivonuláson pedig végképp nem. Vlagyimir Putyint, aki a csecsen kérdésben mutatott fellépésével alapozta meg kemény vezetőként a hírnevét, ha bármi komoly engedményt tesz Barajevnek és a hozzá hasonló alakoknak, azért kiátkozzák. Putyin az ostrom megkezdése után tizenöt órával adta ki első állásfoglalását a Dubrovka színházbéli túszválságról. Az Interfax hírügynökség azt idézte az elnöktől, hogy a több száz ember túszul ejtését külföldön tervelték ki, és „ugyanazok a bűnözők" irányítják, akik az orosz erők ellen Csecsenföldön is föllépnek. „A moszkvai túszejtő... terroristák képviselőitől érkezett első információkat külföldről kaptuk. Ez is megerősíti, hogy az egész terrorista akciót külföldön eszelték ki" mondta Putyin a biztonsági szolgálatok vezetőinek az Interfax jelentése szerint, – Minden kétséget kizáróan ezek ugyanazok a bűnözők, akik annyi éven át rettegésben tartották Csecsenföldet, és akik most a katonai akció beszüntetéséért könyörögnek." A RIA hírügynökség még azt is hozzátette, Putyin azt mondta, hogy a biztonsági erők legfőbb feladata a túszok biztonságos szabadon bocsátásának kieszközlése. Az orosz elnök lemondta tervezett németországi és portugáliai látogatását, és elhalasztotta a Gerhard Schröder kancellárral folytatandó csúcstalálkozót.

Nem volt megalapozatlan az a gyanú, hogy a dubrovkai túszejtők külföldi befolyás alatt álltak. Az orosz biztonsági szolgálatok több olyan telefonhívást elcsíptek, amely a csecsen terroristák mobiljairól ment az Egyesült Arab Emirátusokba. Az al-Kaida és a csecsen szeparatista mozgalom kapcsolata közismert volt, noha ez elsősorban anyagi támogatásban és személycserékben nyilvánult meg. Oszama bin Laden egyik hadnagyát, Ajman al-Zavahirit (az egyiptomi orvost) 1996 decemberében Dagesztánban fogták el, és átadták az FSZB-nek, ugyanis titokban be akart jutni Csecsenföldre. Csecsenföldön új bázist akart keresni, miután Szudánból Őt és Oszama bin Ladent is száműzték. Zavahirit, aki az Amin Abdullah Aman álnéven utazott, abban találták bűnösnek, hogy vízum nélkül érkezett Oroszországba, és 1997 májusában szabadon engedték. Az FSZB biztonsági szolgálata nem jött rá, hogy kit fogtak el. A hamburgi bíróság tudomása szerint 2002 októberében Mohammed Atta, a szeptember 11-i gépeltérítők főnöke Csecsenföldre akart utazni, hogy együtt harcoljon a lázadókkal. Mint erről már szóltam, a

csecsen harcosokat az al-Kaida tagjaival és a tálibokkal együtt képezték ki, és velük küzdöttek Afganisztánban. 2002 októberében a grúz különleges erők tizenöt al-Kaida-tagot vettek őrizetbe a csecsen határon, a Pankiszi-szurdokban, és átadták őket az amerikai hatóságoknak. Úgy tudni, ezek az emberek – köztük egy vezető is, aki szoros kapcsolatban áll Oszama bin Ladennel – most az amerikai hadsereg börtönében ülnek, a kubai Guantánamói-öbölben.

Moszvar Barajev az egyik leghírhedtebb csecsen gerillaklánból származik, melynek a legutóbbi időkig nagybátyja, Arbi Barajev volt a feje. Arbi 300 emberével jövedelmező emberrablásokban utazott, egy-egy alkalommal akár 1 millió dollárt is követelt. 1998-ban ő állt a három brit és egy új-zélandi telekommunikációs szakember elrablása mögött, és állítólag azért fejeztette le őket, mert többet ígértek neki a halálukért, mint az életben hagyásukért. A British Telecomtól és a surreyi székhelyű Granger Telecomtól, az áldozatok alkalmazóitól 10 millió dolláros váltságdíjat követelt. Az al-Kaida állítólag 20 milliót ígért neki; ha kivégzi őket, és Arbi Barajev ezt meg is tette. Az ő nevéhez fűződik két másik brit állampolgár, Jon James és Camilla Carr elrablása és bántalmazása is. Miután 2002 júliusában orosz kommandósok megölték Arbit, Movszar vette át a családi ügyek, Arbi úgynevezett „Iszlám regimentjének” irányítását. Az oroszok ekkorra már egyszer bejelentették Movszar halálát is, ám ebben tévedtek. Nem tudni, Movszar részt vett-e nagybátyja emberrablásaiban, de tekintve a csecsen társadalom klánokra épülő szerkezetét, gyanítható, hogy ő is szerepet játszott bennük. Míg 1996 és 1999 között a klán elsősorban túszejtéssel, fegyver- és kábítószer-ügyletekkel pénzszerzésre törekedett, addig a második csecsen háború idejére bonyolultabbá vált a képlet. Az arabok – így például Hattab – radikalizálták a csecsen szeparatista mozgalmat, amelynek az első háborúban még inkább a nemzeti, és nem az iszlám jellege volt meghatározó. A csecsenek többsége a szunnita iszlám vallás mérsékelt formáját, a szúfizmust vagy iszlám miszticizmust vallotta, és jobbára világi életet élt. Az arabok viszont a szélsőségesebb vahabita fundamentalizmus hívei, amely egy teokratikus, pán iszlám állam megteremtésére törekszik a Kaukázusban, és a *saria* törvénye szerint élnek (mint Afganisztánban a tálibok). A szunnita hagyományt a vahabiták túl liberálisnak, tulajdonképpen eretnek irányzatnak tekintik. A fiatal Movszar a vahabiták, így Hattab és hozzá hasonló emberek befolyása alá került.

Ahogy a csecsenek vesztesége egyre halmozódott a véres második háborúban, a függetlenségért folytatott harc már nem pusztán nemzeti cél volt, hanem mindinkább erősödött a vallási és a személyes jellege. A dzsihád a felszabadulásba vetett hitet és a szélsőséges iszlám vallást a csecsen klánok körében hagyományos vérbosszúval társította. A rokonok erőszakos halála vért kíván. A

szakadár köztársaságban szinte megszokottnak számít a bosszúvágyból elkövetett gyilkosság. Csecsenföldön az oroszok egyszerre lettek elnyomók és áldozatok. Barajev brutális csoportja a Samil Baszajevhez fűződő kötelékeken kívül két bukott politikussal, Zelimhan Jandarbajev volt elnökhelyettessel, későbbi alelnökkel, majd ügyvezető elnökkel, Movladi Udugov volt tájékoztatási miniszterrel, továbbá volt külügyminiszterrel és miniszterelnök-helyettessel és a szakadárok egyik főideológusával is szoros kapcsolatot ápolt. Udugov mint opportunista politikus, felkarolta az iszlám ügyét és pénzt fogadott el Szaúd-Arábiától. Movszar Barajev szintén esküdt ellensége volt a viszonylag mérsékelt, választott csecsen elnöknek, Aszlan Maszhadovnak. Ahmed Zakajev, Maszhadov európai személyes megbízottja, korábbi miniszterelnök-helyettes főnöke lázadó kormánya nevében elhatárolódott a moszkvai színházfoglalástól: „Kezdettől mondjuk, hogy ezek nem a mi módszereink” – jelentette ki Zakajev egykori gerillavezér. Hozzátéve: „Nem alacsonyodunk le ellenfeleink szintjére, és nem veszünk célba ártatlan embereket.” Lehetséges, hogy Maszhadov a csecsen gerillavezérek informális hírcsatornáján keresztül tudott a készülő akcióról, de valószínűleg nem tőle indult ki. Annak ellenére, hogy bíróság kérte Zakajev kiadatását, a Kreml nem kis bosszúságára a csecsen vezető később Nagy-Britanniában politikai menedéket kapott. Az Interpolon keresztül Oroszország elfogatási parancsot adott ki Zakajev, Maszhadov, illetve egész kormánya ellen.

Sokakat a Dubrovka utcai színházban bevetett fiatal csecsen öngyilkos merénylő nők szereplése rázott meg leginkább. Nemcsak fiatalok voltak, de közülük többen kifejezetten csinosak és tanultak is. Ugyan mi késztette ezeket a fiatal nőket ilyen elkeseredett lépésre? Televíziós közvetítésre egyedül az NTV-nek volt módja, a terroristák kérésére, az ostrom második éjszakáján. A stáb az álarc nélküli, borostás és kis bajszot viselő Barajevet filmezte, amint magabiztosan üldögélt álarcos emberei társaságában, ölében Kalasnyikovjával. „Az az álmunk, hogy *sáhid*ok, Allah mártírjai lehessünk – mondta Barajev a nézőknek. – Most Putyin térfelén van a labda. Rajta múlik, akarja-e, hogy a lelkén száradjon ezeknek az embereknek az élete. Örömest készen állunk rá, hogy meghaljunk itt. Allah már avval teljesítette álmainkat, hogy idejöhettünk Moszkvába, és sikerült ez az akciónk. A csecsenföldi háborúnak véget kell vetni. Ha Putyin nem lép, végigmegyünk a megkezdett úton.” A bandavezér világosan beszélt, nem fenyegetőzött, kifejezéstelen tekintettel nézett a kamerába. Amilyen nyugodtnak látszott, talán be is volt lőve. Három feketébe öltözött, lefátyolozott nőt is mutattak, akiknek csupán a szeme látszott, fegyvert hordtak, robbanószerkezetet tartottak a kezükében, a derekukat pedig robbanószer övezte. Emlékszem, az egyik nő kitűnt a többi közül. Magas volt, karcsú, gyönyörű sötét szemű, olajszín arcú,

New Yorkban Aszet Csadajeva harmincegy éves egykori gyermekkórházi nővér az egyik híradásban felismerni vélte régi szomszédját és barátnőjét. Amint rájött, hogy nem csal a szeme, és a lány a hírekben valóban barátnője, Kaira, Aszet zokogásban tört ki. Utoljára két évvel azelőtt hallott a huszonkét éves Kairáról, aki a grozniji egyetem hallgatója volt. Noha a csecsen harcosok már az első háború idején, 1994-96-ban hordani kezdték a zöld színű iszlám fejpántot, az arab fundamentalisták hatása csak 1999-től, a második háború megkezdésétől érvényesült. Az első háborúban csak néhány nő harcolt; többségük otthon maradt, ellátta a családot, és gondot viselt a férfiakra, amikor visszatértek a harcból. Míg Csecsenföld Oroszországhoz tartozott, csak az idősebb asszonyok hordtak fejkendőt, és sok nő munkát vállalt kórházakban, iskolákban, gazdaságokban, többen egyetemet is végeztek. A nők egy része szakemberré vált, akadt köztük jogász, orvos, tanár, és volt, aki a polgári közigazgatásban vállalt munkát, Kaira tehetős családból származott, rokkant apja jól menő éttermet vezetett. A család nagy házban lakott, és bár hívő muzulmánok voltak, minden nő tanult és dolgozott. Kaira kedvelte a drága európai ruhákat, szívesen viselt miniszoknyát, nyugati zenéket hallgatott és szeretett táncolni. Boldog, vonzó külsejű lány volt, magas és elegáns, akár egy modell. A második csecsen háború kitörése után Kaira találkozott egy férfival, akibe beleszeretett, és összeházasodtak. Mint annyi csecsen fiatalember, Kaira férje is hamarosan csatlakozott a gerillákhoz. A fiatal pár úgy vélte, ez így helyes. Úgy gondolták, vagy harcolnak, vagy kivárják, míg a vég nélküli razziák során egyszer letartóztatják őket, és akkor meglehet, halál vár rájuk. Ekkor 2000-et írtunk, és fél év múlva Kaira férjét egy csatában megölték.

Az orosz hadsereg azonosította a férjet, és megtorlásképpen egy éjjel lecsaptak Kaira tizenhat éves öccsére, Mahometre. A családi otthonba törtek be, és elvitték a fiút, akit azután mát nem láttak viszont élve. Jóval később bukkantak megcsonkított holttestére, melytől megszabadultak, miután rövid úton végeztek a fiatalemberrel. Kaira magát vádolta, amiért egy harcoshoz ment férjhez, de még inkább vádolta az oroszokat. Ezt követően egy ütközetben a lány huszonnégy éves unokatestvérét is megölték, otthonukat pedig ágyúlövedék rombolta le. Emberjogi csoportok szerint egyes letartóztatottakat felrobbantottak, hogy eltüntessék őket. Az orosz hadsereget „halálosztagok” alkalmazásával vádolták, amelyek a hírhedt *zacsisztká*kat, tisztogató hadműveleteket hajtották végre. A terroristáknak fenntartott „szűrőtáborokban” iszonyú körülmények uralkodtak, állandóan terjedtek a hírek férfiak és nők megerőszakolásáról. Voltak nők, akiket állítólag egy egész csapat erőszakolt meg apjuk, fivéreik, férjük szeme láttára. Most a nők elfedték fejüket és feketébe öltöztek, részint a gyász jeleként, részint azért, nehogy megerőszakolják őket az oroszok.

A csecsen nők egyre aktívabbak és elkeseredettek lettek. Két évvel a Dubrovka utcai színház elfoglalása előtt a huszonkét éves Hava Barajeva, a moszkvai terroristavezér egyik rokona behajtott egy robbanóanyagokkal teli teherkocsival egy orosz katonai bázisra. A bázis a lány szülőfalujában, a Groznijtól mintegy tíz kilométerre lévő Alhan-Halában volt. Tizenhét orosz katona halt meg Havával, amikor a teherautó felrobbant. Arbi Barajev egyik özvegye, Zura jól ismerte a szélsőséges szaúdi vezért, Hattabot, és többször is találkozott vele. Hattab befolyása hozzájárult a Barajev-klán radikalizálódásához, és persze Hattab maga hatott Oszama bin Ladenre. Mint már említettem, közel állt az al-Kaida vezetőjéhez. A Dubrovka színházbeli öngyilkos merénylőnők közül öten a támadás előtt készítettek egy filmet, amelyet az ostrom második napján, október 24-én, csütörtökön vetített az al-Dzsazira televízió. A Közel-Keleten igen népszerű al-Dzsazirát gyakran használta az al-Kaida propagandacélokra. Az öt nő között volt Zura is, feketébe öltözve, csak a szeme látszott. A nőket arab nyelvű felirat előtt mutatták, mely Moszkvára utalva ezt hirdette: „Isten nagy.” A nők kinyilvánították, hogy készek meghalni. Mindegyikük három kilogrammnyi robbanószert viselt a derekán. „Ha minket megölnek is, ezrével jönnek utánunk fivéreink és nővéreink, akik készek feláldozni magukat” – mondta egyikük. Az egész úgy nézett ki és úgy hangzott, mint egy fanatikus al-Kaida-akció.

Azok a túszok, akik túlélték a színházi megpróbáltatásokat, azt mondták, a csecsen nők voltak a terrorista bandában a legagresszívabbak és legkegyetlenebbek. „A nők tartottak minket rettegésben, folyton azt mondták, felrobbantanak bennünket” – mesélte Mogyeszt Szilin harmincnégy éves fogorvos. „Úgy viselkedtek, mint a börtönőrök. Nem hagyták, hogy felálljunk vagy beszélgessünk. Időnként akkora csend honolt a nézőtéren, hogy a légy zümmögését is meg lehetett hallani.” A nők elszánták magukat, hogy mártírokká válnak. Szilin szerint ezt hajtogatták: „Azért jöttünk ide, hogy meghaljunk. Ha csak egy nem mozlimot sikerül megölni, már az is elég a mennybe jutáshoz.” Kaira barátnője, Aszet azt mondta, a terroristákat „sokkal inkább az oroszok elleni bosszúvágy hozta össze, semmint a fundamentalista ideológia. Ha valami, az iszlám öltözék bizonyosan a külvilágnak szól.” A bosszúvágy és a megtorlás a zavaros és szélsőséges vallásos hevülettel megspékelve fékezhetetlen és igen veszélyes elegyet alkot.

A terroristák néhány túszt még szinte az ostrom elején elengedtek. Nagyjából harminc embert bocsátottak szabadon (szinte mind mozlim volt). A színházteremben egyre szörnyűbb állapotok uralkodtak, ahogy a zenekari árkot nyilvános vécéként kezdték használni. Ennivaló csupán sütemény és csokoládé, innivaló pedig víz és gyümölcslé volt a színházi büféből (a terroristák nem fogadtak el semmit kívülről). A többség igyekezett

minél kevesebbet inni, hogy ne kelljen túl gyakran használni a rettenetes zenekari árkot. A nézőtéren éjjelnappal égett a villany, megelőzendő egy esetleges kívülről jövő támadást. Senki sem aludt; nem volt meleg: étel, meleg ital, mosakodási lehetőség és vécépapír. A fogvatartók arra buzdították a túszokat, hogy hívják fel hozzátartozóikat és a rádióállomásokat, és könyörögjenek a hatóságoknak, ne rohanják le a színházat, hanem tárgyaljanak a békés megoldásról a terroristákkal. A túszok közül egy nő azt kérte az orosz rádión keresztül, ne hagyják, hogy a színház közönsége úgy járjon, mint a *Kurszk* legénysége. Az NTV fölvette a kapcsolatot Tatyjana Szolnyistyinával, aki könyörgött, a rendőrök ne rohanják le a színház épületét, mert akkor a csecsenek robbantanak, és mindenki ott pusztul. A terroristák azzal fenyegetőztek, hogy egy esetleges rendőri támadás során minden egyes elesett csecsen ért száz foglyot végeznek ki. A túszejtők mobiltelefonjaikon – melyek nem voltak állandóan bekapcsolva – tárgyalni kezdtek az oroszokkal, de elutasították a könnyebb kommunikáció érdekében felajánlott rádiótelefonok használatát. Orosz részről az FSZB biztonsági szolgálata folytatta a tárgyalásokat. A csecsenek lassan beleegyeztek, hogy orvosok, a vöröskereszt, egyes médiumok képviselői és néhány parlamenti képviselő – köztük a népszerű énekes, Joszip Kobzon – bemenjenek az épületbe. A rendőri és katonai kordonnál felbukkantak politikusok is, mint Jurij Luzskov, Moszkva polgármestere, valamint Ruszlan Haszbulatov, az orosz parlament csecsen származású volt elnöke, és közvetítőnek vagy túsznak ajánlkoztak. Mark Franchetti a *Sunday Times*tól az életét kockáztatva húszperces interjút készített a színházban Moszvar Barajevvel, az egyetlen nyugati újságíróként, aki erre képes volt. Barajev elmondta Franchettinek, hogy az öngyilkos merénylőnők váltott műszakban állnak őrt. „Akik szolgálatban vannak, azok folyton a robbantószerkezeten tartják az ujjukat. Egyetlen gombnyomásra robbannak. A nézőteret aláaknáztuk, mindenhova nagy erejű robbanószereket szereltünk be. Ha az oroszok megpróbálnak betörni ide, az egész épület a levegőbe röpül.” Mint a brit újságíróval közölte. „Nem az a célunk, hogy életben maradjunk. Hanem az, hogy rákényszerítsük az orosz csapatokat Csecsenföld elhagyására. Nem vagyunk terroristák. Ha azok volnánk, több millió dollárt követelnénk, meg egy repülőt, amin távozhatunk.” Egy másik csecsen így nyilatkozott Franchettinek: „Jobban kívánjuk a halált, mint maguk az életet.” Elutasították azt a kérést, hogy a nőket és a gyerekeket engedjék szabadon. Barajev egyik helyettese hárította el a kérést mondván, Csecsenföldön naponta halnak meg nők és gyerekek. A túszok között hetvenöt külföldi volt, tizennyolc nyugati, nevezetesen brit (3), amerikai (4), német (2), kanadai, osztrák, ausztrál, svájci és holland. Nyugati diplomaták érkeztek a színházhoz, hogy megpróbálják kieszközölni honfitársaik elengedését.

Richard Low húszéves brit egyetemi hallgató, aki Oxfordban a Lady Margaret Hallban oroszt tanult, aznap este elvitte szüleit a Dubrovka utcai színházba. Amikor Barajev felszólította a közönséget, hogy aki tud, telefonáljon szeretteinek, Richard mobilján hazaszólt Londonba huszonnégy éves nővérének, Louisenak. Amikor megmondta, hogy túszul ejtették őket, a nővére nem akart hinni neki. „Richard ideadta a telefont – meséli az anyja. – Mondtam Louisenak, hogy igaz a hír, s erre megszakadt a vonal. Később megtudtuk, hogy mikor Louise felfogta, mi történt, sokkot kapott, úgyhogy még a telefont is leejtette.” Louise ezután értesítette a Külügyminisztériumot, hogy apja szívbeteg, naponta gyógyszerezni kell. Csütörtök délelőtt, nagyjából fél nappal az ostrom kezdete után az oroszok átadták a csecseneknek a Richard apjára, a hatvanöt éves Peter Low-ra vonatkozó üzenetet. Egy fegyveres csecsen lépett a nézőtérre, és az „angolt” kereste, majd elvezette Low urat. A színházteremből kifele menet először egy csoport álarcos fegyverest pillantott meg, s ekkor azt gondolta, itt a vég. Ő is, családja is azt hitte, lelövik, de átadták a Vöröskeresztnek és Mark Franchettinek, a *Sunday Times* tudósítójának, aki közbenjárt a férfi szabadon bocsátása érdekében. Peter Law végül fellélegezhetett, hogy nem lövik le, de továbbra is rettegett, vajon fiával és feleségével mi lesz. Szerencsére mindhárman túlélték az ostromot, talán annak köszönhetően is, hogy a kijárat közelébe szólt a jegyük. Ugyanaznap Bush elnök felhívta Putyint, és a túszejtést „terrorista” akciónak nevezte, kijelentve, hogy ő maga és egész Amerika szolidaritást érez iránta és az orosz nép iránt. Később Amerika megígérte, a csecsen szeparatistákat fölveszi a terroristákat nyilvántartó jegyzékébe, s utóbb ezt meg is tette.

Pénteken a csecsenek úgy döntöttek, engedve a rájuk nehezedő nyomásnak, néhány túszt elengednek, és ígéretet tesznek mindegyik külföldi szabadon bocsátására. Reggel fél hétkor hét túszt elengedtek, majd hat órával később nyolc gyermek is szabadult. Barajevnek azonban esze ágában sem volt elengedni a külföldieket; a legjobb ütőkártyáinak vélte őket. A csecsenek ötven túsz szabadon bocsátását ajánlották cserébe azért, ha a Moszkvához hű csecsenföldi vezető, Ahmad Kadirov bevonul a színházba, és csatlakozik a túszejtőkhöz. A színház előtt tüntetések zajlottak, többségükben kimerült hozzátartozók plakátjaikkal a terroristáktól kegyelmet követeltek, az orosz kormány részéről pedig józanságot és békét Csecsenföldnek. A fiatalabb szemlélődők harciasabbnak mutatkoztak. „Emiatt nem hagyhatjuk abba a háborút – mondta a húszéves Sziava, aki kíváncsiságból érkezetett a példátlan esemény színhelyére. – Ez elvi kérdés, nem hagyhatjuk abba.” Moszkva belvárosában a tizenéves Pasa az általános elképzelést fogalmazta meg: „Ki kell vernünk a terroristákat. A színházból is, Csecsenföldről is. Ha behódolunk nekik, azt hiszik, ránk ijesztettek, és akkor kezdődik az igazi haddelhadd.” A *VCIOM* orosz közvélemény-kutató központ

felmérése szerint a csecsenföldi katonai beavatkozást pártoló oroszok aránya, mely 2000-ben még 70% volt, a színházi ostrom idejére 34%-ra esett. Miközben a csecsen háború iránti lelkesedés egyre apadt, a színházi ostrom tekintetében a közvélemény a keményvonalas felfogást támogatta. Ugyanezen felmérés során 67% értett egyet azzal a kijelentéssel, hogy „a csecsenek csak az erőszakból értenek”. Az oroszok közül tízből heten úgy gondolták, a csecsenek elsősorban „banditák, emberrablók és gyilkosok”. A színházi ostrom pedig végképp csak ráerősített a Csecsenföldre és a függetlenségi mozgalomra vonatkozó közvélekedésre.

A Kremlben Putyin naphosszat megbeszéléseket folytatott a túszválságról. Azt hangsúlyozta, „nyitott minden kapcsolatfelvételre”, amennyiben a lázadók leteszik a fegyvert, mint ezt a követelést már előző év szeptemberében megfogalmazta. Ez nem a *Kurszk* esete volt, hogy megpróbálhatták volna elmismásolni a helyzet komolyságát, netán a kormány kollektíve a homokba dughatta volna a fejét. Péntek este hétkor Putyin kiadta második állásfoglalását, melyben közölte, elsődleges szempont a túszok életének megmentése. Nyikolaj Patrusev, az FSZB vezetője azt mondta, ha a túszokat szabadon engedik, a terroristák életben maradását is szavatolják. A Kreml tárgyalási pozíciója egyszerű volt: nem vonják ki csapataikat Csecsenföldről és nem szüntetik meg Moszkva jelenlétét. Mondani sem kell, ezt a keményvonalas alapállást nem fogadta jól a Dubrovkában az egyre inkább lövés re kész, mind idegesebb csecsen banda. Putyin ajánlatára azzal a fenyegetéssel válaszoltak, hogy október 26-án reggel 6 órától megkezdik a túszok kivégzését.

Péntek éjjel a színházból kijőve Anna Politkovszkaja Barajev követelését közvetítette, hogy Putyin nevezzen ki egy vezető politikust tárgyaló félnek. Politkovszkaja bátor újságíró volt, aki nyilvánosságra hozta az orosz hadsereg csecsenföldi kegyetlenkedéseit, és akit emiatt megfenyegettek. Ezelőtt az egyik túszszedő fegyveres így fakadt ki: „Miért nem hív minket Putyin? Kiknek képzel minket? Talán olyan fontos, olyan nagy ember lenne ő, hogy nincs ideje ezzel a helyzettel foglalkozni? Mi lehet ennél fontosabb számára?” Putyin közvetlen összeköttetésben állt a színház előtt lévő embereivel, a csecsenekkel azonban nem kívánt személyesen tárgyalni. A Kreml Viktor Kazencev tábornokot, volt csecsenföldi orosz parancsnokot, Putyin észak-kaukázusi képviselőjét nevezte ki tárgyaló félnek. De mindez csak a terroristák csitítására szolgáló ámítás volt, ugyanis Kazencev nem tartózkodott Moszkvában, és nem is állt szándékában odautazni. Mindenesetre megállapodás született, hogy vasárnap délelőtt 10 órakor Kazencev tárgyal a terroristákkal. Péntek éjjel az oroszok nyugati diplomatákkal közölték, hogy a hajnal beállta előtt lecsapnak a színházra, mivel szerintük a tárgyalások sehova se vezetnek. A nézőközönség soraiban egy FSZB-ügynök is ült, s

hamarosan terjedni kezdett a hír, hogy az oroszok hajnali fél négykor rajtaütnek a színházon. Az idő tájt felbolydult a nézőtér, s a feszült csecsenek egy férfit és egy nőt agyonlőttek, amit vagy az FSZB-s férfi, vagy egy ideges gyermek váltott ki. Hogy semmi más nem történt, a terroristák lehiggadtak. Abban bíztak, másnap reggel értelmesen tudnak majd tárgyalni. Még azt is mondták nekik, hogy Putyin reggel bejelenti, fontolóra vette a csecsen háború befejezését. Barajev a férfiakkal visszavonult egy különálló helyiségbe, ahol az épület elfoglalásáról készült videofelvételt nézték, s a nézőtéren szétszórva öngyilkos merénylőnők maradtak. Támadástól tartva, pénteken kora este foglalták el helyeiket. A csecsenek többsége ekkor úgy gondolta, történelmi győzelem előtt állnak, és mindannyian az iszlám hősei lesznek.

Ezzel szemben az oroszok kétségbeesetten készültek a támadásra. A FAPSZI, a titkosszolgálat lehallgató részlege korábban lehallgató eszközökkel szerelte fel a falakat és a nézőtér padlóját, így most részletesen tájékozódhattak a terroristák és a bombák holléte felől. Éjjel-nappal minden hangot és mozgást rögzítettek, és az információk egy 400 méternyire lévő rendőrségi központba futottak be. Putyin személyesen adta ki a parancsot a támadásra, és ekkor a színház szellőzőjáratain keresztül gázt juttattak a színházba. A SAS-hoz és Egyesült Államok Navy Sealjéhez (Haditengerészeti Fóka) hasonló orosz *Szpecnaz* (különleges erők) Alfa és Vimpel egységei a csatornákon át bukkantak fel, és ahol ültek, kivégezték a székükre roskadt öngyilkos merénylőnőket. Akár magánál volt, akár nem, mindegyik nő egyetlen golyót kapott a halántékába. Egyszer találkoztam egy volt Szpecnaz-kommandóssal, aki az 1980-as években Afganisztánban harcolt, s az ujjaiba tetováltatta az általa végrehajtott gyilkosságok számát (17). Ez az egység emberölésre szakosodott, nem foglyok ejtésére. A moszkvai *Szpecnaz* egységei gondosan begyakorolták a rohamot egy hasonló moszkvai színházon. Az általuk alkalmazott gáz valószínűleg fentanil volt, egy ópiumalapú keverék, mely altató hatású, aeroszolos palackból kifújható, és úgy tudni, százszor erősebb a morfiumnál. Az orvosok utóbb naloxonet használtak ellenszerként, ezt az anyagot alkalmazzák a heroin-túladagolástól szenvedő emberek felélesztésére. A gáz szagtalan, de a túszok és fogvatartóik látták, amint beszivárgott a nézőtérre. Valaki elkiáltotta magát: „Gáz! Gáz!”, mire zűrzavar keletkezett, lövések és robbanások zaja hallatszott. Egyesek eltakarták az arcukat, mások azonnal összeestek. Utasítások híján a csecsen öngyilkos merénylőnők pillanatok alatt összezavarodtak és vezető nélkül maradtak. A gáz befújása után három perccel a *Szpecnaz* egységei már az épületben voltak. Barajevvel és a többi fegyveressel gyorsan végeztek, a csoport főnöke épp egy üveg örmény konyakot tartott a kezében. Néhány túsznak sikerült kimenekülnie a szabadba, s a kommandósok elvezették őket. A rajtaütés előtt közvetlenül Richard Low édesanyja úgy érezte, nem bírja tovább. „Azt kívántam, támadjanak az oroszok. Hogy

történjen valami. Nem kaptunk enni, és nem alhattunk, teljesen elvesztettük az időérzékünket, és közben embereket öltek meg. Nem hittem, hogy kijutunk onnan.” Mivel a kijárat közelében ültek, Low-ékat az elsők között menekítették ki. „Az oroszoknak köszönhetjük az életünket. Ez nem vitás!” – mondta a fia. Ötvenhét óra rettegés után végre véget vetettek az ostromnak. Amikor Putyin meghallotta a hírt, megkönnyebbülve arcát két kezébe temette – ez a kép bejárta az egész világot.

Katonai értelemben a rajtaütés zseniális volt. Csupán egy orosz katona vesztette életét, miközben mind a negyvenegy terroristát a helyszínen megölték. Ami azonban ezután következett, az orvosi katasztrófának minősül. Amikor Putyin kiadta a parancsot a támadás megkezdésére, csupán negyven mentőautó várakozott a színház előtt. Mire az akció véget ért, még mindig csak nyolcvan mentő bukkant fel, töredéke annak, mint amennyire a gáz hatásaitól szenvedő több száz ember ellátásához szükség lett volna. A különleges erők és a mentők kivitték a sok túszt a színházból, ám a mentőautók nem tudtak odaállni a bejáratához, így a különböző mértékben, de egyaránt meglehetősen rossz állapotban lévő embereket az épület előtt lepakolták. Sokan félig vagy teljesen eszméletlenek voltak. Nem álltak készenlétben orvosok, sem intenzív ellátást biztosító mobilegységek, az alakulat tagjait pedig sem alapvető újjáélesztési, sem elsősegély-nyújtási alapismeretekkel nem vértezték föl. Számtalan áldozatot hátrabillenő fejjel szállítottak, hogy a nyelvük elzárta a légútjukat. Mások a saját hányadékuktól fulladtak meg. Nem voltak hordágyak, és sokakat ülve helyeztek el a mentőkocsikban, amelyeken nem tartózkodott orvos. Számos túsz kórházba menet vesztette életét. Kórházban csak négyen haltak meg, ketten lőtt seb miatt. Összesen mégis 129 túsz és 41 terrorista halálával végződött az ostrom. Nem tudjuk hányan haltak bele a gáz okozta légzési és szívelégtelenségekbe. Az áldozatok hozzátartozóival nem bántak túl szépen; nehezen tudhatták meg, hol helyezték el szeretteiket, élnek-e vagy nem, és ha nem, hogyan haltak meg. Előfordult, hogy hozzátartozóik testének csak egy részét láthatták, a többit lepedő fedte. A mai napig vita tárgya az áldozatok száma, elhalálozásuk körülményei, illetve az állam által felajánlott kártérítés. Végül az elhunytak hozzátartozói 9.500 dollárt kaptak, a túlélők mindegyike pedig 2.700 dollárt. Eleinte a hatóságok csupán húsz túsz halálát ismerték el. A Nyugat mindenáron meg akarta ismerni a rejtélyes kábítógázzal kapcsolatos részleteket, de a nyilvánvaló orvosi érdeklődés mögött ott húzódott az a gondolat, hogy megismerjék az orosz „titkos gázt”. Nagy-Britanniában a Belügyminisztérium egy olyan kábítógáz vásárlását vizsgálta, amely hasonló a Moszkvában bevetett gázhoz. A moszkvaihoz hasonló akciók esetében hagyományosan kábítógránátokat és CS gázt (könnygázt) alkalmaznak. Felidézve a londoni iráni követség 1980-as ostromát, nekem is ez jutott eszembe, de orosz származású

feleségem, Szvetlana tudta pontosan megjósolni, hogy az orosz hatóságok kábítóanyagot fognak használni (talán magyaráz valamit, hogy a Vörös Hadsereg egyik ezredesének lánya). A gáznak, amelyet bevetettek, kétségkívül azonnal hatnia kellett, nehogy az öngyilkos merénylők robbantani tudjanak. *[A gáz azonban nem hatott azonnal. John Dunlop, a csecsen-kérdés talán legjobb nyugati szakértője szerint legalább 10 perc telt el addig, amíg a gáz hatott, így nem teljesen világos, hogy miért is nem robbantottak a csecsen túszszedők. Lásd erre vonatkozóan Dunlop a* 2000 *c. folyóiratban, 2004-ben magyarul is közölt kétrészes tanulmányát. – Sz. B. Z.]*

Putyin a Dubrovka utcai színház túszainak kiszabadítását egyértelmű sikerként jelentette be, és ebben megtámogatták a nyugati vezetők is. Bush elnök az áldozatok halála miatt a terroristákat vádolta. A francia miniszterelnök, Jean-Pierre Raffarin azt mondta, túl sok az áldozat, de Franciaország „fellélegzett, mert a legrosszabbat sikerült elkerülni". Tony Blair szerint ebben a helyzetben „nem adódott könnyű, kockázatmentes és biztos megoldás". „Remélem, az emberek megértik, micsoda dilemmával került szembe Putyin elnök, amikor azt mérlegelte, mi a teendő, hiszen a lehető legkevesebb élet árán akart véget vetni az ostromnak, ugyanakkor felismerte annak veszélyét, mit jelentene, ha enged a Csecsenföldről kiinduló terrorizmus e legújabb dühöngésének – mondta a brit miniszterelnök a parlamentben, hozzátéve: – Rettenetes keveréke az a vallási és politikai fanatizmusnak, amikor valaki lelkiismeret-furdalás nélkül veszi el embertársa életét, nem baj, ha ártatlan is, és nem sokat törődik a sajátja elvesztésével." A segítségnyújtás gesztusával Nagy-Britannia öt terrorizmusellenes szakértőt küldött. Az ostrom után 793 túsz életben maradt, 129 meghalt. Effajta túszejtő akcióban – biztonsági szakértők szerint – ilyen mértékű veszteség „elfogadható"; ami nem vigasztalja azokat, akiknek szerettei odavesztek. Pürrhoszi győzelem született. Nem elfogadható ugyanis a megdöbbentő orvosi felkészületlenség, és a mentés előkészítetlensége, amelynek következtében egyesek teljesen feleslegesen haltak meg. A maguk védelme érdekében nevük elhallgatását kérő jeles orosz orvosok bizalmasan elmondták a Duma képviselőinek, hogy a túszok fele a helyszíni orvosi ellátás elégtelensége miatt halt meg. Október 28-át Oroszországban gyásznappá nyilvánították. A Kreml zászlói félárbocon lengtek, s a hivatalos épületekre kitűzték a fekete lobogót. A város a *Kurszk* katasztrófája óta, két éve nem látott ilyet. Amikor a moszkvai rendőrség lecsapott a több ezer, Moszkvában élő csecsenre, Movszar Barajev édesanyja elrejtőzött. Berezovszkij megmondta, hogy Putyin ígéretet tett a csecsen katonák kiirtására, és nem ismert kegyelmet. Összehívta a hadsereg vezetőit a terrorizmus megfékezésének új terve érdekében, valamint azért, hogy az oroszok egyesüljenek a közös ellenség ellen. A *Nord-Ost*ot 2003-ban, kormányzati támogatással hamarosan újra játszották a

Dubrovka utcai színházban, de három hónap múlva leverték a repertoárról, mert nem volt közönsége. A rettenetes ostrom emléke túl fájdalmas maradt a moszkvaiak számára.

Politikai értelemben a moszkvai túszszedés megszilárdította Putyint abban a döntésében, hogy nem vesz 180 fokos fordulatot Csecsenföld ügyében. Ehelyett folytatta a gerilláknak adandó amnesztiára, az új alkotmányra és a részleges függetlenségre vonatkozó tervének megvalósítását. Eleddig ezek egyike sem vezetett a terrorista erőszak csökkenéséhez és nem szüntette meg a konfliktust a romokban heverő köztársaságban. Néhány ezer csecsen gerilla harcol a 60.000 fős orosz sereg ellen Csecsenföldön, és 1999 óra 4.500 orosz katona vesztette ott életét. Borisz Berezovszkijnak igaza volt a 2002 októberében a *Times*ban megjelent cikkében, ahol azt állította, bármi lesz is az ostrom kimenetele, Putyin üldözni fogja a terroristákat. Az eset kapcsán leváltották az NTV vezetőjét, Borisz Jordant. A csatorna, melyet a Kreml részéről a Gazprom vett át, túl élesen bíráira a kormányt a moszkvai ostrom kezelése miatt. A Dubrovkáról leadott huszonnégy órás közvetítést maga Putyin is bírálta, csípős megjegyzéseket téve a tudósítói válságról. Az NTV riportot készített a 129 elhunyt túsz dühös hozzátartozóival, amit aztán külföldi és hazai újságírók egyaránt idéztek. Összességében Putyin mind otthoni, mind nemzetközi terepen megizmosodott hírnévvel került ki az ostromból. A rettenetes következményekkel riogató túszdrámából Putyin bizonyos sikerrel jött ki. „Soha azelőtt ilyen bonyolult helyzetet nem kellett megoldanunk, mégsem támadt kétség bennünk egyetlen pillanatra sem a tekintetben, hogy az akciót végre kellett hajtani” jelentette ki Putyin november közepén a *Nord-Ost* társulata előtt. „Rettenetes tragédia és veszteségek árán kerültünk ki ebből a helyzetből” – jegyezte meg a televízióban. „A következmények még rosszabbak lehettek volna”, a túszok pedig mindebből „bátorságot, mérsékletet és önfegyelmet” meríthettek.

Putyin kemény és határozott politikusi imázsa megerősödött, amire egy orosz vezetőnek hazájában nagy szüksége van. A Dubrovka utcai színház ostroma után Putyin kijelentése, miszerint azért nem lehet tárgyalni a csecsenekkel, mert nincs köztük tárgyalóképes egyén, most kézzelfogható lett. Az orosz emberek nem óhajtottak megenyhülni a csecsenek iránt. Más kérdés, hogy hosszú távon tartható-e ez a hozzáállás. Elegük lesz-e az oroszoknak Csecsenföldből, vagy úgy gondolják-e, hogy jobb lenne föladni? Putyin szilárdan tartja állásait a Kremlben, és a csecsen függetlenség esélye pillanatnyilag éppoly valószínűtlennek tűnik, mint egy motorozó medve felbukkanása a Vörös téren.

UTÓSZÓ

A legjobbat akartuk, de csak az történt, ami mindig is.

VIKTOR CSERNOMIRGYIN, VOLT OROSZ KORMÁNYFŐ

A 2003. december 7-én, vasárnap lezajlott Duma-választások, mint várható volt, az alsóházban megerősítették Putyin pozícióit. Most először a Kreml támogatói kétharmados többséget szereztek a Dumában, így az elnök akár az alkotmányt is módosíthatja. Ha úgy kívánja, harmadszor is ő lehet az elnök, bár egyelőre azt állítja, 2008 után már nem szeretne hivatalban maradni. Előző éjjel végig ébren volt, de nem a választások izgalma okozta álmatlanságát. Kedvenc labradorja nyolc kiskutyának adott életet. Tizennyolc politikai pártból öt tömörülést jegyeztek be a választási küzdelmek harcaira, és az Egységes Oroszország jó eredményre számíthatott. A 450 képviselő felét egyéni szavazókörzetben, közvetlenül választják, fele szavazatarányosan kerül be a parlamentbe a pártok listáiról. Az Egységes Oroszország, melynek programján kizárólagosan az elnök támogatása szerepelt, a szavazatok csaknem 40 százalékát szerezte meg, és végső soron 222 helyhez jutott, 56 százalékos részvételi arány mellett. A kommunisták (KPRF), akiknek nevéhez az oligarchák és a nagy üzlet képe társult, be kellett érjék korábbi eredményük felével, 13 százalékkal. Botor módon hagyták, hogy gazdag üzletemberek, köztük Hodorkovszkij Jukosz olajvállalatának számos igazgatója, pártjuk jelöltlistáján helyet vásároljon. Az üzletemberek ezáltal mentelmi joghoz jutnak, a kommunista párt pedig ezért állítólag pénzt fogadott el. Első tizennyolc jelöltjük nem is volt párttag, míg öt valahogyan kapcsolódott a Jukoszhoz. A Jabloko és a Jobboldali Erők Szövetsége a két liberális közép-, illetve jobbközép párt, mely támogatta a demokráciát és a szabad piacot, öt százalékot sem ért el, így az országos listáról nem jutottak mandátumhoz. Mindössze öt, egyéni választókörzetben megszerzett helyen osztoztak. A

szélsőjobboldali nacionalista bohóc, Vlagyimir Zsirinovszkij irányítása alatt álló Oroszországi Liberális Demokrata Párt (LDPR) és a Kreml teremtménye, a nacionalista Rogyina vagyis Haza Párt, túlszárnyalta őket.

A Rogyinát a kommunista szavazatok megosztása céljából hozták létre. Ellenezte az SZPSZ és a Jabloko neoliberális gazdaságpolitikáját, s a szociáldemokrácia és a nacionalizmus sajátos vegyülékét hozta létre. A párt vezetője a progresszív közgazdász és egykori kommunista Szergej Glazjev volt, a Rogyina másik vezetője, az egykori ellentmondást nem tűrő tábornok, Dmitrij Rogozin, Alekszandr Lebegy hajdani szövetségese lett. A Kreml „politikai technológusai” jól látták, hogy a Rogyina vonzó alternatívát kínál a kiábrándult kommunista szavazók számára. A Jabloko és az SZPSZ az egyre fogyatkozó közép szavazatain osztozott. Az SZPSZ-hez kapcsolódott Anatolij Csubajsz neve, aki az elfuserált orosz privatizáció szülőatyja, az Egységes Energiarendszer, az oroszországi villamosipari tröszt feje és az ország egyik leggyűlöltebb alakja. Mindkét pártra árnyékot vetett, hogy pénzt fogadott el Hodorkovszkijtól (aki ekkor már börtönben ült), és mindkettőt ideológiai és személyi ellentétek osztották meg. Noha mindkét pártot Nyugat-barát, liberális tömörülésnek tekintik, a Jabloko szociáldemokrata, természeténél fogva középtől balra helyezkedik el, míg az SZPSZ jobbközép pártként közel állt az oligarchákhoz. Szimbolikusnak tekinthető a szentpétervári Irina Hakamada SZPSZ-vezető Gennagyij Szeleznyovtól, a Duma egykori kommunista elnökétől elszenvedett veresége, aki Kreml-barát pártot alapított (Oroszország Újjászületése néven). A liberális fellegvárnak számító Szentpétervár e mandátuma korábban az 1999 novemberében meggyilkolt demokrata vezetőé, Galina Sztaravojtováé volt.

Végeredményben az LDPR és a Rogyina a pártlistán 12, illetve 9 százalékot szerzett. Zsirinovszkij pártja, mely nacionalista és idegengyűlölő, a betelepedést ellenző retorikája ellenére újabban támogatta a Kremlt, 1999-hez képest megháromszorozta szavazatait. Az LDPR összességében *[azaz a pártlistán és az egyéni jelöltek körzeteiben elért győzelmekkel – Sz. B. Z.]* 38 helyhez jutott, a Rogyina 37-hez. A Dumában várhatóan mindkét populista-nacionalista párt támogatja Putyint. A 450 képviselőből Putyin és a Kreml 316-nak (azaz a teljes Duma 70%-ának) a szavazatára számíthat az Egységes Oroszország, az LDPR, a Rogyina és más nacionalista csoportok részéről. Ezzel korábban nem látott személyes hatalom összpontosul Putyin kezében, jóllehet a Duma önmagában nem különösebben befolyásos intézmény. Az elnök és a Kreml továbbra is kézben tartja a fontos döntéseket. Jelenlegi, 80%-os támogatottságával Putyin biztos befutónak látszik a 2004. márciusi választáson. *[Ez azóta be is következett, ha nem is 80%-os szavazataránnyal. Putyinra a választáson résztvevők 71,3%-a adta szavazatát. – Sz. B. Z.]*

Normális körülmények között a kommunisták mint hiteles politikai erő kiszorítása és kormánypárti középpártok hatalomba emelése a Nyugat szemszögéből üdvözlendő volna. Meglepő módon azonban az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) nemzetközi választási megfigyelői éles vádiratot fogalmaztak meg a Duma-választások tisztaságával kapcsolatban, és az egészet Oroszország demokratikus átmenete szempontjából visszalépésnek nevezték. Az EBESZ összegzése szerint: „A teljes választási folyamatról az az alapvető benyomás, hogy Oroszország demokratizálódási folyamata visszafejlődött." Nem is a tisztaság hiányával kapcsolatos vádak tűnnek furcsának, hanem annak figyelmen kívül hagyása, hogy Oroszországban minden posztszovjet választás hasonlóan inkorrekt módon zajlott. Sőt ennél rosszabb is volt a helyzet. Az EBESZ azt állítja, hogy az „adminisztrációs erőforrásokkal" való visszaélés és az állami média részrehajló tudósításai az eredményt az Egységes Oroszország javára „alapvetően eltorzították". Az az igazság, hogy a Kreml-barát jelöltek támogatására kihasznált adminisztráció, illetve az irántuk elfogult médiatudósítások Oroszország összes posztszovjet választására jellemzők, különösen az 1996-os elnökválasztásra, de az 1995-ös és 1999-es Duma-választásokra is. Mint erről szóltunk, az 1999-es Duma-választások sokkal tisztességtelenebbül alakultak, és az ellenzék kikezdéséhez jóval nyilvánvalóbban használták ki a televíziót (különösen Primakov és Luzskov esetében), mint 2003-ban. Három Duma- és egy elnökválasztás hivatalos megfigyelőjeként, és a politikai életet több mint tizenkét éve figyelemmel kísérő szakértőként azt kell mondanom, megdöbbentett az EBESZ jelentése. Az 1990-es évek során az EBESZ pont az ellenkezőképpen látta, ha a Kreml minden állami hatalmat megragadva igyekezett a saját érdekében befolyásolni a választásokat. Az 1996-os elnökválasztás során a nyugati vezetők és a nemzetközi szervezetek szemet hunytak afölött, hogy az orosz független média (amilyen akkor volt) összefogott a Kremllel, hogy csapást mérjen a „vörös veszedelmet" jelentő kommunistákra, és végeérhetetlen műsorokban emlegették a gulagot, azt hangsúlyozva, nem térhet vissza a múlt. Mivel azok a választások a kommunisták legyőzéséről szóltak, a Nyugat számára Jelcin támogatása jelentette a kisebbik rosszat. Figyelembe se vették a média tisztességtelen manipulálását és az állítólagos törvénytelen kampánypénzek felhasználását. Hol volt akkor az EBESZ 1999-ben, a Duma-választásokkor sokkal rosszabb politikai légkör uralkodott, a manipuláció szintje magasabb és az oroszok által „fekete PR" -nak nevezett jelenség sokkal gyakoribb volt, mint négy évvel később. Az EBESZ jelentése mégis alig bírálta a választásokat, az orosz demokrácia visszafejlődéséről pedig végképp nem szólt. *[Ebben a szerzőnek tökéletesen igaza van! Csak egy dolgot felejt ki e történetből, mégpedig azt, hogy 2003 decemberében, illetve 2004 márciusában immár politikai kockázatok nélkül lehetett volna*

korrekt választásokat tartani. Mégsem ez történt. Ez pedig legalább annyira árulkodó a Kreml demokráciaértelmezését illetően, mint amennyire beszédesek a ’90-es évek választásairól szóló EBESZ-jelentések! – Sz. B. Z.]

Az orosz demokrácia fejlődése történelmi folyamat. Ha a Nyugatnak nem tetszik az, ahogyan az elmúlt évtized során fejlődött, most már késő elkezdeni kiabálni, hogy nem ilyen lovat akart, ha tényszerűen helyes is a megállapítás. Jonathan Steele a brit *Guardian* című lap 2003. december 10-i számában teljes joggal állapítja meg: „Az alacsony részvételi arány, a vita hiánya, az államilag ellenőrzött médiával való visszaélés, az oligarchák beavatkozása a finanszírozásba, és a »virtuális partok«, amelyeknek nincs tagsága, se alapszervezetei, s a választóknak csupán üres szlogeneket kínálnak részletes program helyett – nemzedékek óta ezek jellemzik az orosz politikát.” Steele azon újságírók közé tartozik, akik helyesen mondták, hogy amikor Jelcin 1993-ban a parlament felfüggesztésével, új választások kiírásával és a parlamenti képviselők hatalmának csökkentésével alkotmányt sértett, akkor indult el a lejtmenet. Oroszország azóta lefelé csúszik a lejtőn. A bevett normák szerint a 2003-as választás visszafogott, méltóságteljes esemény volt.

Miért hozott hát nyilvánosságra az EBESZ ilyen elítélő jelentést az orosz választásokról és kürtölte vele tele a világot? Elsősorban tudatlanságból. A tizennyolc fős moszkvai állandó választási megfigyelő-testület tagjai közt egy sem volt Oroszország-szakértő, és egyikük sem vett részt az előző Duma-választásokon. Nem tudták mihez viszonyítani a 2003-as választásokat, hiányzott az előző küldöttségek esetében még meglévő szervezeti folytonosság és intézményi emlékezet. Az EBESZ ítélete értetlenséget váltott ki Oroszországból. „Nálunk mindig ilyenek a választások” – hajtogatták. De a politikai légkör is megváltozott. Elmúltak azok az idők, amikor a Kremlt vakon támogatták a „vörös veszedelem” ellenében. Miközben Jelcin alatt és Putyin hatalma kezdetén Oroszország demokratikus hitel ét semmiképpen nem vonták volna kétségbe, ekkorra más szelek fújtak. Putyin nem volt többé a Nyugat kék szemű fia. Szembeszállt az Amerika vezette Irak-ellenes koalícióval. Amikor 2003 novemberében Grúziában eltávolították a hatalomból Eduard Sevardnadzét, Oroszország azzal vádolta Washingtont, hogy a saját érdekében „bársonyos forradalmat” szít. Az Oroszország szempontjából gyönge és befolyásolható Sevardnadze helyére bizonyára sokkal inkább Nyugat- és Amerika-barát személy kerül. Oroszország háza táján ismét nagy a hatalmi rivalizálás. Putyint most már nem kímélik meg a nyugatiak a bírálatoktól. Az EBESZ moszkvai küldöttségének vezetője is amerikai, bár ez lehet puszta véletlen. A Fehér Ház mindenesetre gyorsan megtámogatta az EBESZ-jelentést. „A választásokat az EBESZ felügyelte, és aggodalmukat fejezték ki a választási kampány tisztaságát

illetően” – mondta Scott McClellan fehér házi szóvivő. – És mi osztjuk ezeket az aggodalmakat.” Eközben Üzbegisztánban az amerikai nagykövet azért támadta brit kollégáját, mert Washington új közép-ázsiai szövetségesét az emberi jogok megsértésével vádolta, miáltal kiújult a házi ellenségeskedés.

David Hoffman *The Oligarchs* (Oligarchák) című könyvében arról számol be, hogy Anatolij Csubajsz és Borisz Nyemcov (az SZPSZ egy másik vezetője) 1997-ben Londonba látogatva megkérdezte Tony Blairt: „Ön szerint melyik jobb, a kommunizmus vagy a rablókapitalizmus?” Blair rövid gondolkodás után így válaszolt: „A rablókapitalizmus.” Csubajsz rávágta: „Önnek teljesen igaza van.” Most, hogy Roman Abramovics a Jukosz és a Szibnyeft 11 milliárd dolláros fúziójának felbontásával fenyegetőzik (a Jukosz pedig 5 milliárd dollárnyi adóhátralék megállapítására számíthat), úgy tűnik, mintha Oroszországban a „rablókapitalizmus” az „államkapitalizmusnak” adná át a helyét. Abramovics lépése részben kereskedelmi húzásnak tekinthető, és azt célozza, hogy leválassza a Szibnyeftet a politikailag labilis Jukoszról, de lehet, hogy új politikai valóságot is tükröz. A jó kapcsolatokkal rendelkező Abramovics tisztában van vele, hogy egyes biztonsági szolgálatok tartanak attól, hogy az egyesüléssel létrejövő óriásvállalat, a JukoszSzibnyeft külföldi érdekeltségi körbe kerülhet. Az ExxonMobile-nak és a ChevronTexacónak, a Jukosz kérőinek fel fog tűnni a halogatás, amit a Jukosz és igazgatói körül kialakult politikai bizonytalanság okoz. Az elsődleges orosz ipartulajdonok egy jelentős szeletének eladása erős ütőkártyát adna a nacionalista-populista pártok kezébe, ezért a márciusi elnökválasztás előtt nem volna bölcs dolog sort keríteni rá. Az olyan oligarchák, mint Abramovics (ellentétben Hodorkovszkijjal) mind jobban ügyelnek arra, nehogy megbillentsék a Kreml hajóját. Ahogy a független oligarchák ideje lassan lejár, a kereskedelmi és az államérdek egyre elválaszthatatlanabbul összefonódik.

Így vagy úgy minden konfliktus lezárul vagy katonai győzelemmel, vagy életképes politikai megoldással. A csecsenföldi katonai győzelem lehetetlennek tűnik. Valódi politikai kilátások pedig még kirajzolódni sem látszanak. Sztálin egy brutális döntéssel úgy oldotta meg egy emberöltőre a csecsen kérdést, hogy a teljes népességet Kazahsztánba telepítette. Ilyen megoldás a mai Oroszországban akkor se működne, ha kivitelezhető és erkölcsileg elfogadható lenne.

Putyin nem különleges egyén. Ő maga fogalmazott úgy saját magáról, hogy a szovjet hazafias nevelés tipikus példája. Nemzedékének annyiban is jellegzetes képviselője, amennyiben a tanult KGB-s középkáderek sorába tartozik. Putyin és kortársai nem olyan szemellenzősek, mint a Brezsnyev-éra veteránjai, de végső soron mégiscsak KGB-s tisztek: intelligensek, lojálisak, fegyelmezettek és hazafiasak. Putyin e tulajdonságait fedezte föl

annak idején Jelcin „családja”, és ezek révén juthatott ilyen magasra.

Önre bízom, kedves olvasó, hogy Vlagyimir Putyin jellemén és pályáján tovább tűnődjön. Én már csak annyit mondanék, ha arra vár, hogy Oroszország elnöke igazi demokráciát vezessen be az országába, nem javaslom, hogy ezt lélegzetvisszafojtva tegye. Arra van esély, hogy Putyin elnöksége alatt Oroszország gazdasága föllendül, s az ország minden bizonnyal erősebb lesz, hazai és nemzetközi porondon egyaránt. Amilyen örökséget Jelcin hagyott maga után, ez sem kis feladat választott utódja számára. A nyugati típusú demokrácia és a média szabadsága, amely más, mint az orosz változat, még odébb van. Ám az ország élén egy hajdani KGB-s tiszttel ugyan mi mást várhatnánk?

FORRÁSJEGYZÉKEK

I. INTERJÚK, TALÁLKOZÓK, BESZÉLGETÉSEK

François Mitterrand elnök, Mihail Gorbacsov elnök, Lennart Meri elnök, Viktor Csernomirgyin miniszterelnök, Jevgenyij Primakov miniszterelnök, Szergej Sztepasin miniszterelnök, Michel Rocard miniszterelnök, a néhai Sir Harold Wilson miniszterelnök, Valentyina Matvijenko miniszterelnök-helyettes, Ilja Klebanov miniszterelnök-helyettes, Alekszandr Sohin miniszterelnök-helyettes, Gennagyij Szeleznyov házelnök, Ivan Ribkin házelnök, Jegor Sztrojev házelnök, Jurij Luzskov polgármester, Vlagyimir Jakovlev kormányzó, Szergej Sojgu, Gennagyij Zjuganov parlamenti képviselő, Grigorij Javlinszkij parlamenti képviselő, a néhai Anatolij Szobcsak polgármester, dr. Alekszandr Siszlov parlamenti képviselő, Vlagyimir Lukin parlamenti képviselő, Karakisz Arakcsaa parlamenti képviselő, a néhai Nyikolaj Csernyikov professzor, Grigorij Karaszin nagykövet, Alekszandr Trofimov nagykövet, Jurij Fokin nagykövet, Sztanyiszlav Zsebrovszkij parlamenti képviselő, Vlagyimir Zsirinovszkij parlamenti képviselő, Alzam Szajfullin parlamenti képviselő, dr. Vlagyimir Taracsejov parlamenti képviselő, dr. Vjacseszlav Nyikonov parlamenti képviselő, Nyikolaj Bindjukov parlamenti képviselő, Valerij Borcsev parlamenti képviselő, Pavel Bunyics parlamenti képviselő, Namdak Zsambalov parlamenti képviselő, Tamara Zlotnyikov parlamenti képviselő, Viktor Kukusin professzor, Vlagyimir Liszicskin professzor, dr. Vlagyimir Kostyusev, dr. Alekszandr Oszlon, Igor Artyemjev, Ivan Korasztyelev, Vitalij Volkov, Vlagyimir Brincalov, Szvjatoszlav Fjodorov, Szergej Filatov, Nyikolaj Rjabov, Sir David Manning nagykövet, Sir Brian Fall nagykövet, Sir Andrew Wood nagykövet, Sir Roderic Lyne nagykövet, Alexander Vershbow nagykövet, Richard Samuel nagykövet, Martin Nicholson, Eric Penton-Voak, Kate Horner, Duncan Allan, Janet Gunn, Nigel Gould-Davies, dr. Jonathan Aves, Ulrich Schöning főkonzul, Barbara Hay főkonzul, Thomas M. Leary, Csen Ce-jang miniszterhelyettes, Lord Vincent hadseregtábornok, Sir Rupert Smith tábornok, dr. John Hamre, dr. Bill Schneider, Hon David Oliver, Robin Beard, Geoff Hoon

parlamenti képviselő, George Robertson parlamenti képviselő, Robin Cook parlamenti képviselő, Joyce Quin parlamenti képviselő, Doug Henderson parlamenti képviselő, Jonathan Steele, Robert Cooper, dr. Gunter Burghardt, Hans van den Broek, Ismat Kitani, Jean-Marie Leclerq alezredes, Hélène Carrère D'Encausse, dr. Andrej Zaharov, Konstantin Eggert, Lou Naumovski, Peter Kurlanszkij, Jelena Cvetkova, Jean-Pierre ReymondetCommoy, Alekszandr Batacsan, Tim Kennedy, Tiberius Braun, Pavel Szmirnov, Vaszilij Ponomarjov, Max Gounelle, dr. Jelena Nyemirovkaja, Vjacseszlav Szeregin professzor, Nyikita Csalgyimov, Robert Posnor, Natalja Votyinceva, P. Stobdan, Irina Agyinajeva, Anarbek Matisakov, Bakit Baketajev, Jerry Wieclaw, Fatih Tesabajev nagykövet, John és Helen Hambly, dr. Adam Daniel Rotfeld, dr. Natalie Goldring, Lotte Lecht, Juszup Mukambajev házelnök, Deputy Minister Erkibek Mamirov, Mirgul Szmanalieva, Omurzak Mamausupov, dr. Leila Muzaparova, Karabek Uzabajev, Roza Otunbajeva nagykövet, Olena Szkomorocsenko, Ruszudan Lordkipanidze nagykövet, Nyikolaj Hovhanniszjan professzor, Ruszlan Csimajev, Borisz Pankin, Noukhajev képviselő, Anarbek Matiszakov, Valentyin Jakusik, Mosztafa Zahrani, Vlagyimir Mityajev, Valerija Miljutyina, Natalja Tyilik, Ljudmila Miljutyina és Szergej Csernyisev.

2. FORRÁSOK

1. Az a 900 nap

Vladimir Putin: *First Person,* London, 2000; Oleg Blockij: *Vlagyimir Putyin: Isztorija zsiznyi.* (1. kötet), Moszkva, 2002. Harrison Salisbury: *The 900 Days: The Siege of Leningrad,* London, 1969; Leningrad Blockade Museum, Cynthia Simmons és Nina Perlina: *Writing the Siege of Leningrad,* Pittsburgh 2002; személyes közlések.

2. Az ifjabb Vlagyimir

RTR Orosz TV, 2002. október 7.; Harrison Salisbury: *The 900 Days;* Vladimir Putin: *First Person;* www.news.c.co.uk; Oleg Blockij: *Vlagyimir Putyin: Isztorija zsiznyi* (1. kötet), Oleg Blockij: *Vlagyimir Putyin: Doroga k vlasztyi* (2. kötet) Moszkva, *2002;* személyes közlések.

3. A kém, aki szeretett engem

Izvesztyija, 2003. március 4, Oleg Blockij (1. és 2. kötet); *First Person;* Mihail Csepelov: *Izvesztyija,* 2003. március 4.; www.news.bbc.c.co.uk; Mark Franchetti: Agent reveals young Putin's spy disaster, *Sunday Times,* 2000. március 19.; RTR, 2002. október 7; Jevgenyija Boriszova: $488M Kremlin face-lift ovverides pensions, *St Petersburg Times,* 1999. június 22.; a szerző interjúja Anatolij Szobcsakkal, 1999. december, Peter Truscott: *Kursk: Russia's Lost Pride,* London, 2002; Centre for Strategic and

International Studies (CSIS) Task Force report: Russian Organized Crime and Corruption: Putin's Challenge, Washington DC, 2000; Yevgenia Albats and Michael Hirsh: End of an Era, *Newsweek,* 2000. január 10. 135 (2); személyes közlés; *Agence France Presse:* Mabetex admits opening Jelcin credit card accounts, 1999. december 8.; Peter Truscott: *Kursk.*

4. A fölfelé vezető úton

Vlagyimir Putyin: *Szemtől szemben Putyinnal, Bp., 2000.,* Oleg Blockij (1. és 2. kötet); Ian Traynor: The spy who would be king, *Guardian,* 2000. március 25.; Paul Klebnikov: Godfather the Kremlin, New York, *2000* (magyarul: *Keresztapa a Kremlben,* Tiara Kiadó, Bp., 2001) Borisz Jelcin: *Midnight Diaries.* London 2000 (magyarul: *Éjszakai naplójegyzetek,* Ulpius-ház Kiadó, Bp., 2001); Otto Luchterhandt: Putin's „strong state", *Internationale Politik,* 2003. január 27.; A. A. Muhin: *Kto jeszty miszter Putyin i kto sz nyim prisol,* Moszkva, 2001; személyes közlés; CSIS Task Force Report: Russian Organized Crime and Corruption; David E. Hoffmann: *The Oligarchs: Wealth and Power in the New Russia,* Oxford, 2002 (magyarul: D. E. Hoffmann: *Oligarchák. Erő és hatalom az új Oroszországban,* Bp., 2005); Nationwide VCIOM surveys, 1998-2000; Lilia Svetcova: *Putin's Russia,* Washington DC, 2003; Peter Truscott: *Russia First: Breaking with the West,* London, 1997; www.news.bbc.co.uk, Mark Franchetti: Russian returns after 13 years of Chechen slavery, *Sunday Times,* 2002. március 31.; BBC World Service, 1999. március 5.; Interfax, 1999. március 8.; Paul Klebnikov: Godfather of the Kremlin, BBC news; Mark Franchetti: Poisoned letter kills Chechen warlord, *Sunday Times,* 2002. május 19.; Ian Trajnor: Russia claims to have killed Arab warlord in Chechnya, *Guardian,* 2002. április 26.; Sharon LaFraniere: How Jihad made its way to Chechnya, *Washington Post* 2003. április 26.; Andrew Jack: Rebels claim withdrawal from Dagestan, *Financial Times,* 1999. augusztus 24.; Jonathan Steele: The Ryazan Incident, *Guardian,* 2000. március 24.; John Sweeny: Explosive picture puts secret police in frame for Moscow atrocities, *Observer*, 2000. március 12.; Jonathan Steele – Ian Traynor: Former ally links Putin to Moscow blasts, *Guardian,* 2002. március 6.; Nick Paton Walsh: A spy out in the cold, *Guardian,* 2002. május 27.; Christopher Andrew- Vasili Mitrokhin: The Mitrohin Archive, London, 1999; *Guardian,* 2002. március 6.; ITAR-TASSZ, 2003. június 27.; Lilia Sevcova: *Putin's Russia,* Washington DC, 2003; Jurij Luzskov találkozója a szerzővel; Peter Truscott: *Kursk.*

5. Putyin elnök megválasztása

Vlagyimir Putyin: *Szemtől szemben Putyinnal,* Putin thanks Russian troops, 2000. január 1.; news.bbc.c.co.uk; interjú Vlagyimir Putyin kinevezett elnökkel, *Kommersant Daily,* Natalia Gevorkian – Andrej Kolesnyikov, 2000. március 10.; Hoffmann:

Oligarchák; Ian Traynor, *Guardian:* Weary Russia turns to Putin, 2000. március 16.; Vladimir Putin: Russia at the turn of the millennium, 1999. december 29., köszönet a Külügyminisztériumnak, hogy volt szíves a rendelkezésemre bocsátani; CNN.com; BBC news; *Guardian* 2002. március *6.; Komszomolszkaja Pravda,* 2000. február 11.; Peter Truscott: *Kursk: Russia's Lost Pride,* London, 2003; személyes közlés; BBC news; Lilia Sevcova: Putin's Russia; World Service, news.bbc.co.uk, Russia First; Ian Traynor: Mystery death of Kremlin critic, *Guardian,* 2000. március 10.; Andrew Jack: Book on Putin ruled to be poll propaganda, *Financial Times* 2000. március 14.; Andrew Jack: Putin's young Rasputins, *Financial Times,* 2000. március 2526.; a szerző interjúja dr. Alekszandr Oszlonnal, Moszkva, 2003; Johnson's Russia List, 2000. február 14.; Giles Whittell: Putin lines up old KGB pals to run Kremlin, *Times,* 2000. február 14.; Agence France Presse, 2000. március 10.; www.russiatoday.com.news.bbc.co.uk. Radio Free Europe/Radio Liberty Newsline, 2001. november 26.; Rferl.org; Ian Traynor – Michael White: Blair courts outrage with Putin visit, *Guardian* 2000. március 11.; Brian Groom John Thornhill: Blair's personal visit to Puzytin condemned, *Financial Times,* 2000. március 7.; *Nyezaviszimaja Gazeta,* 2000. március 11.; *Times, 2000.* március 11.; személyes közlés; John Thornhill: Blair praises Putin as „imp-ressive", *Financial Times,* 2000. március 13.; Blair's Russian retreat, *Guardian,* 2000. március 15.; Amelia Gentleman Putin's art- Being all things to everyman, *Guardian,* 2000. március 23.; Ian Traynor: Weary Russia turns to Putin, *Guardian,* 2000. március 16.; Ian Traynor – Julian Borger: Putin keeps West in dark on foreign policy, *Guardian,* 2000. március 28. Ian Traynor: Rivals give up hope as Putin rolls to victory, *Guardian* 2000. március 21.; *Moscow Times,* 2000. március 29.; *St Petersburg Times,* 2000. március 27.; Ian Traynor: KGB veteran syas Putin's rule is return to Soviet era, *Guardian,* 2000. március 24. John Sweeny: Revealed: Russia's worst war crime in Chechnya, *Observer, 2000.* március 5.; Ian Traynor: Historic milestone for Russia as Putin sworn in, *Guardian* 2000. május 8.; Andrew Jack: Putin sworn in as Russian President, *Financial Times,* 2000. május 8.; Roy Medvegyev: *Vlagyimir Putyin – gyejsztvujusij prezigyent,* Moszkva, 2002; Alexander Rahr: *Wladimir Putin. Der deutsche im Kreml,* München, 2000 (oroszul: Alekszandr Rar: *Vlagyimir Putyin: „nyemec" v Kremle,* Moszkva, 2001.); Robert Service: *Russia: Experiment with a People,* London, 2002; en.purin.ru; president.kremlin.ru; www.putin2000.ru; www.fsb.ru.

6. A *Kurszk* elsüllyed

Peter Truscott: *Kursk: Russia's Lost Pride,* London, 2003 (puhafedelű kiadás).

7. A hazai front

Archie Brown – Lilia Sevcova (szerk.): *Gorbachev, Yeltsin and Putin: Political leadership in Russia's transition,* Washington DC, 2001; *Izvesztyija,* 2000. június 5.; Matthew Hyde: Putin's federal reforms and their implications for presidential power in Russia, Essex papers in political and government, No. 154, Department of Government, University of Essex, 2000. december; Arkady Ostrovsky: Putin oversees big rise in influence of security apparatus, *Financial Times,* 2003. november 1-2.; CSIS Task Force Report: Russian organized crime and corruption; személyes közlés; Nick Patori Walsh: City scandal: St Petersburg renovation money disappears, *Guardian,* 2003. február 25.; a szerző beszélgetése Valentyina Matvijenkóval; Vlagyimir Kovaljev: Another Vice Governor faces probe, St *Petersburg Times,* 2001. november 30.; RFE/RL Russian Political Weekly, Igor Szergejevics Ivanov: A portrait of a survivor, 2001. október 1. (23); Sevcova: Putin's Russia, *Obscsaja gazeta,* 2000. május 25-31.; Valerija Korcsagina: Cabinet assessment set to yield major overhaul, St *Petersburg Times, 2003.* március 18.; Martin Nicholson, op. Cit.: BBC monitoring, TVS, Moszkva, 2003. május 16.; Amelia Gentleman: Putin shakes up his „inherited" cabinet, *Guardian,* 2001. március 29.; BBC news, Europe, Martin Nicholson: Putin's Russia: slowing the pendulum without stopping the clock, *International Affairs* 77 (3), 2001; 867-884.; BBC news, Andrew Jack: A smooth talking hardman, *Financial Times,* 2003. november 1-2.; Michael Binyon – Caroline McGregor – Simon Szaradzsan: Marshal law in the wild east, *Times,* 2003. november 1.; Paul Klebnikov: *Keresztapa a Kremlben,* Russia First; FT.com; Simon Piriani: Putin's new war: Jelcin's fire sale of Russian assets created a breed of powerhungry billionaires – but now state bureaucrats are challenging their supremacy, *Guardian,* 2003. augusztus 8.; David Hoffman: *Oligarchák;* Robert Service: *Russia: Experiment with a People,* London, 2002; Marshall I. Goldman: *The Piratization of Russia: Russian reform goes awry,* London, 2003; CSIS Task Force report, op. cit.; Simon Bell: Siberia's hell factories fuel energy empire, *Sunday Times,* 2003. október 5.; Robert Winnet: Chelsea boss eyes Bernie's £85 million home, *Sunday Times,* 2003. november 23.; Jonathan Thatcher: An entrepreneur who prefers to start from scratch, *St Petersburg Times,* 2003. július 8.; Amanda Hall: Russian learns language of the West, *Sunday Times,* 2002. szeptember 29.; Arkady Ostrovsky: The oligarch who wants to be accepted, *Financial Times,* 2000. július 21. Vladimir Potanin: Why I became a Russian oligarch, *Financial Times,* 2000. június 29.; Paul Klebnikov: Godfather of the Kremlin, BBC news; Andrew Jack: Russian liberal party warns raid may harm poll chances, *Financial Times,* 2003. október 25-26.; Marshall Goldman: Russia will pay for the fortunes of its oligarchs, *Financial Times,* 2003. július 26.; Andrew Jack – Arkady Ostrevsky. Khodorkovsky arrest halts talks with Jukosz, *Financial Times,* 2003. október 27.; Mark Franchetti: Kremlin hardliners lock up Russia's richest man,

Sunday Times, 2003. október 26.; Nick Paton Walsh: Russian oil baron jailed on tax charge, and Turning point shows his authoritarian hand, *Guardian,* 2003. október 27.; Nick Paton Walsh: Russian billionaire seized in draw raid, *Observer,* 2003. október 26.; BBC news: Simon Saradzhyan – Valeria Korchagina: Khodorovsky caught by shifting politics, *St Petersburg Times,* 2003. július 8.; Arkady Ostrevsky – Stefan Wagsyl: If they can break Jukosz, they can break anyone, *Financial Times,* 2003. július 30.; Chrystia Freeland: A falling star: the Khodorkovsky interview, *Financial Times* magazine, 2003. november 1.; Arkady Ostrovsky: Kremlin says Jukosz investigation harming economy, *Financial Times,* 2003. július 30.; Arkady Ostrovsky – Tom Warner: Lebedev to remain in custody, *Financial Times,* 2003. július 23.; Arkady Ostrovsky – Carola Hoyos: Investor concerns remain despite rebound inequity and bond markets, *Financial Times,* 2003. október 28.; Arkady Ostrovsky – Andrew Jack: Affair signals assertion of power by former KGB elite, *Financial Times,* október 28.; Andrew Jack: The would-be Rockefeller of Russian business, *Financial Times,* 2003. október 28.; Arkady Ostrovsky: Putin turns on the charm to ease bankers worriers, *Financial Times,* 2003. október 31.; Andrew Jack – Arkady Ostrovsky: Putin warns to tough stance, *Financial Times,* 2003. november 1-2.; Mark Franchetti: Kremlin's shadow falls over Britain as tycoon cull goes on, *Sunday Times,* 2003. november 2.; Insight: Chelsea boss made millions from tax breaks, *Sunday Times,* 2003. szeptember 14.; John Lloyd: A miracle worker, *Financial Times,* 2001. január 6-7.; Arkady Ostrovsky: Oligarchs seek peace deal with Putin, *Financial Times,* 2000. július 24.; BBC news; Andrew Jack: Moszkva to put squeeze on oil company taxes, *Financial Times,* 2003. szeptember 30.; William Tompson, op. cit.; BBC World Service; BBC Monitoring Service: Two Moszkva police officers charged in crakdown on corruption, 2003. július 2.; BBC Monitoring Service: Russian police corruption mere electoral window dressing, *Observer,* 2003. július 3.; Eho moszkvai rádió, Moszkva, 2003. július 3.; BBC Monitoring Service: Cautious optimism advised as craks appear in Russia's monolithic elite, 2003. július 2.; *Vremja* MN, Moszkva, 2003. június 27.; Júlia Latinyina: Putting the cuffs on PR and the electoral image, *St Petersburg Times,* 2003. július 8.; BBC news and business; Daniel Treisman: Russia Renewed?, *Foreign Affairs,* 2002. novemberi december; OECD Economic Surveys, 2001-2002; Russian Federation, Vol 2002/5 február, Párizs, 2002, Ft.com; BBC Monitoring Service; Valeria Korchagina: Growth surpasses expecrations, *St Petersburg Times,* 2003. április 22.; Andrew Jack: A new dawn brightens Moscow's skyline, *Financial Times,* 2003. október 9.; Alex Nicholson: Tax Police will not be sorely missed, *St Petersburg Times,* 2003. március 14.; CS IS Task Force report: Daniel Treisman: Russia Renewed?, *Foreign Affairs,* Vol 81 No 6, 2002. november/december; OECD Economic Surveys, op. cit.: Martin Nicholson, op. cit.; Lyuba Pronina: Customs code passed

by Duma, *St Petersburg Times,* 2003. április 22.; BBC Business news: Lyuba Pronina: New customs code aiming to open world's longest frontier's, *St Petersburg Times,* 2003. április 1.; William Tompson: Putin's challenge: The politics of structural reform in Russia, *Europe-Asia Studies,* 54 (6), 2002, 935-957.; BBC news: *Nyezaviszimaja Gazeta,* 2000. december 26.; Andrew Jack: Putin under pressure as economy slows, *Financial Times,* 2002. április 17.; Robert Cottrell – Andrew Jack: Putin warns on prospects for growth, *Financial Times,* 2002. április 19.; Andrew Jack: Kremlin insider takes helm at Gazprom, *Financial Times,* 2001. május 31.; Andrew Jack: Gazprom auditors to probe links with Itera, *Financial Times,* 2001. március 15.; Andrew Jack: Link between Gazprom and Itera found, *Financial Times,* 2001. március 14.; Amelia Gentleman: Putin puts old crany in to shake up huge gas firm racked by scandal, *Guardian,* 2001. május 31.; Robert Cottrell: Putin forces out Central Bank head, *Financial Times,* 2002. március 16-17.; Alena Lederman: Unwritten rules: How Russia really works, CER pamphlet, 2001; *Russia First:* Robert Cottrell: Russia reforms defence as arms exports rise, *Financial Times,* 200 I. január 23.; Ian Traynor: Plug pulled on Russia's debtor army, *Guardian, 2000.* szeptember 15.; *Kursk,* BBC news: Nick Patori Walsh: Military drill for Russian pupils, *Guardian,* 2003. október 14.; Andrei Zolotov: President Reshuffles Security Agencies, *St Petersburg Times,* 2003. március 14. Nikolai Petrov: Putin's reforms, round 3: Security Agencies, *St Petersburg Times,* 2003. március 14.; Andrew Jack – Charles Glover: Putin changes course on Chechnya, *Financial Times,* 2001. január 23.; Arkady Ostrovsky: Putin oversees big rise in influence of security apparatus, *Financial Times,* 2003. november 1-2.; Russian Mirror, Jurij Filippov, a RIA Novosztyi politikai elemzője: As Vladimir Putin turns 50 polls show support amongst Russians reaches 77%, 2002. október 23.; no. 23.; Országos VCIOM fölmérések, 1999-2000; RussianObserver.com, Andrej Jegorov: President Putin retains high level of trust amongst Russians, 2002. március 29.; *St Petersburg Times,* Steve Gutterman: Associated Press: Putin again centre of attention, 2002. október 8.; Andrew Jack: The Empire strikes back: Putin cult reaches new levels, *Financial Times,* 2002. október 12-13.; Behind the scenes of Putin's telephone chat, RFE/RP Russian Political Weekly, www.rferl.org/rpw/2001/12/33-311201.html; Mark Franchetti: Big ballerina dances to aid of Putin party, *Sunday Times,* 2003. október 19.; Lilia Sevcova: Putin's Russia, Nabi Abdullajev: Party of Life coming out the shadows, *St Petersburg Times,* 2003. április 8.; *Russia First,* Stephen Fiddler: Western aid to Russia „lacking overall strategy", *Financial Times,* 2000. november 3.; Augusta Lopez-Carlos – Mihail M. Zadornov: Economic Reforms: Steady as she goes, Centre for Strategic and International Studies, Massachusetts Institute of Technology, *The Washington Quarterly,* 2002. tél; Igor Szemenyenko: Leading banks make top 1000, *St Petersburg Times,* 2003. július 8.; Arkady

Ostrovsky: Russia's banking system remains its weakest link, *Financial Times,* 2003. augusztus 20.; John Thornhill: Banking in a climate of mistrust, *Financial Times,* 2003. október 9.; BBC news: Victoria Lavrentieva: S P Report: Lending by banks in Russia too risky, *St Petersburg Times,* 2003. június 3.; Angelina Davydova: City's bankers on reform pace, *St Petersburg Times,* 2003. június 3.; Fiona Hill: A land too cold for a free market in energy, *Financial Times, 2003.* október 17.; Andrew Jack – Arkady Ostrovsky: Russia rules out WTO membership this year, *Financial Times,* 2003. május 21.; Andrew Jack – Tobias Buck: Russia toughens stance on energy priccs, *Financial Times,* 2003. október 17.; Andrew Jack: Russia says is keen to join world trade body, *Financial Times,* 2001. március 31. – április 1.; *Kursk;* British Embassy in the Russian Federation Press Release, UK completes first chemical weapon destructien project in Russia, 2003. március 28.; Larry Elliot: West gives Russia $20 billion to make nuclear sites safe, *Guardian,* 2002. június 28.; Andrew Jack: Russian nuclear rubbish tip challenges clean-up experts, *Financial Times,* 2002. november 19.; Nick Patori Walsh: Kremlin threatens to stop Shell drillig, *Guardian,* 2003. október 22.; Andrew Jack: Russia admits missing uranium, *Financial Times,* 2002. november 16-17.; Peter Koenig: BP: from hate to love in Russia, *Sunday Times,* 2003. október 5. Arkady Ostrovsky: Russian oligarchs dig up the dirt to present a clean image to the West, *Financial Times,* 2003. október 24.; BBC news: Alena Lebegyeva: Unwritten rules: How Russia really works, Centre for European Reform, 2001. május, William Tompson, op. cit.; Andrew Jack: Moscow supports US investment in Yukos, *Financial Times, 2003.* október 8.; Andrew Jack: Yukos to list if sell-off falls through, *Financial Times,* 2003. október 13.; Peter Baker: Russian oil companies complete merger, Washington post.com, 2003. október 4.; BBC Monitoring Service, Eho moszkvai rádió, 2003. szeptember 24.; Russian oligarchs wheeling and dealing: Most business are for sale at the right price right now, *Financial Post,* Kanada, 2003. október 6.; Stefan Wagstyl: Rusal chief wins aluminium war, *Financial Times,* 2003. október 3.; Arkady Ostrovsky – Andrew Jack: Russia enjoys record level of inward investment, *Financial Times,* 2003. június 22.; Charles Clover: Gazprom borrows €250m for Blue Stream pipeline, *Financial Times, 2001.* március 1.; Nick Paton Walsh: Kremlin threatens to stop Shell drilling, *Guardian,* 2003. október 22.; Oliver Morgan: Black cloud over BP oil deal, *Observer,* 2003. október 9.; Conal Walsh: Russia's risky revolution, *Observer, 2003.* október 26.; BBC news: Andrew Jack: Moscow calls for pipeline partners, *Financial Times,* 2003. október 11-12.; Reuters, £8,6 bln left Russia during Q3, *Moscow Times,* 2003. november 10.; Nick Patori Walsh: Governor shot dead in Moscow rush hour, *Guardian,* 2002. október 19.; Ian Traynor: For Siberia, a return to wasteland, *Guardian,* 2002. június 12.; Ian Traynor: Russia dying of dring and despair, *Guardian,* 2000. június 30.; Vodka and smoking lay

Russians low, Reuters, *Guardian,* 2000. október 25.; Ian Traynor: Plea for vote on nuclear dumping, *Guardian,* 2000. október 25.; Arkady Ostrovsky: Russian professionals find hard times all too close to home, *Financial Times,* 2003. augusztus 21.; Nick Paton Walsh: Low-birth Russia curbs abortion, *Guardian,* 2003. szeptember 24.; Yevgenia Borisov: Prosecutor interested in Kaszjanov, *St Petersburg Times,* 2003. április 8.; Nick Paton Walsh: Russian AIDS plague to hit Europe, *Observer,* 2002. június 2.; *Kursk; Russia first:* Amelia Gentleman: It's minus 60, there's no beating and no electricity. Welcome to Vladivosztok, *Guardian,* 2001. február 16.; Nick Paton Walsh: Russia's child alcoholics get their own clinic, *Observer,* 2003. október 26.; Alex Nicholson: Piracy peddlers feel the pinch, *St Peterburg Times,* 2003. július 22.; NTV, Martin Woolf: Putin's clamp down could put prosperity at risk, *Financial Times,* 2003. november 5.; *Kommersant,* 2000. október 27.; BBC news: EU media warning, *St Petersburg Times,* 2003. július 8. Andrew Jack: Critics fear muzzle on Russian media as poll law starts to bite, *Financial Times,* 2003. október; Andrew Jack: Kremlin candidates set to win regional polls, *Financial Times,* 2003. október 6.; Putin rules out possible third term, RFE/RL Newsline, www.rferl.org/newsline/2003/06/1-Rus/rus-060603.asp; Szergej Mihajlovics Mironov: A friend in deed, RFE/RL Newsline, www.rferl.org/rpw/2001/12/ 32-181201.html; www.rian.ru

8. Putyin a nagyvilágban

Vlagyimir Putyin: *Szemtől szemben Putyinnal;* Strobe Talbot, *The Russia Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy,* New York, 2002; Russia First; Bobo Lo: *Vladimir Putin and the evolution of Russian Foreign Policy,* Royal Institute of International Affairs, London, 2003; Andrew Jack: Envoy's mission signals foreign policy shift, *Financial Times,* 2003. február 27.; Ewan MacAskill – Graham Diggines: Russian evades human rights issue, *Guardian,* 2000. április 18.; Andrew Parker, David Buchan – Andrew Jack: Putin announces investigation into Chechnya „abuse", *Financial Times,* 2000. április 18.; Ewan MacAskill: Defiant Putin flies in, *Guardian,* 2000. április 17.; Ian Traynor–Ewan MacAskill: Putin visit to London claimed as No.10 coup, *Guardian,* 2000. április 11.; Brian Groom: Putin set to meet with Blair in London, *Financial Times,* 2000. április ll.; Andrew Jack: Envoy's mission signals foreign policy shift, *Financial Times,* 2003. február 27.; Quentin Peel: Russia's invitation to reform, *Financial Times,* 2000. április 17.; Richard Beeston – Alice Legnado: Opposition grows to Putin audience with the Queen, *The Times,* 2000. április 12.; Richard Beeston: Wife's debut on the world stage, *The Times,* 2000. április 12.; Peter Truscott: In bed with Putin, *Guardian,* 2000. április ll.; Menzies Campbell: Stay at home, Mr. Putin, *Guardian,* 2000. április 12.; Hugo Young: A welcome for Putin, the butcher of Chechnya, *Guardian,* 2000. április 18.; *Guardian* editorial: To

London without love: Blair should get tougher with Putin, 2000. április 17.; Amelia Gentleman: Putin to visit „poodle" at No.10, *Observer,* 2000. április 16.; Andrew Jack – David Buchan: Blair under fire as Putin arrives in the UK, *Financial Times,* 2000. április 17.; BBC news: Ian Black: Russia walks out on its European critics, *Guardian,* 2000. április 7.; International staff: Council of Europe threat to Russia, *Financial Times, 2000.* április 7.; személyes közlés; Ian Traynor: Odd couple laugh at doubters, *Guardian,* 2000. november 22.; BBC news: Andrew Parker: Blair seeks to assist US-Russia dialogue, *Financial Times,* 2000. november 21.; author's meeting with Ambassador Grigorij Karaszin; www.russiatoday.com; CNN.com; John Thornhill–Stephen Fidler: Russia gets real, *Financial Times,* 2000. június 3-4.; Stephen Fidler: US missile defence programme „may renew arms race", *Financial Times,* 2000. június 2.; Jonathan Steele: Empty Encounters, *Guardian,* 2000. június 2.; Tony Paterson – Ian Black – Ian Traynor: Clinton faces European fiak for „son of star wars", *Guardian,* 2000. június 3.; Amelia Gentleman: Putin and Clinton jazz it up at Kremlin, *Observer,* 2000. június 4.; Stephen Fidler: US, Russia in accord on disposal of plutonium, *Financial Times, 2000.* június 5.; Leader: No new arms race, *Observer,* 2000. június 4.; Ian Traynor: Clinton lauds peace milestone, *Guardian,* 2000. június 5.; Leader: Papering craks in Moscow, *Financial Times,* 2000. június 5.; Peter Preston: Americans really do want this dotty missile shield, *Guardian,* 2000. június 5.; Ian Traynor: US and Russia clash over missile shield, *Guardian,* 2000. június 5.; Stephen Fidler – John Thornhill: US offers Moscow nuclear arms deal, *Financial Ti. mes,* 2000. június 5.; Ed Vulliamy: Star Wars falls to earth, *Observer, 2000.* július 9.; www.russianobersvercom; www.srrana.ru.; Stephen Fidler – Brian Groom: Summit gives leaders an insight into Putin, *Financial Times,* 2000. július 24.; Parisa Hafesi: Iran's new missile within range of Israel, *St Petersburg Times,* 2003. július 8.; Ian Traynor: Bush embraces new ally, *Observer, 2001.* június 17.; Matthew Campbell: Bush finds a friend in Putin after Euro rows, *Sunday Times,* 2001. június 17.; Mr. Putin's Saul, www.washingtonposr.com, 2001. június 19.; Ian Traynor: Leaders melt in mutual charm war, *Guardian,* 2001. június 18. news.bbe.co.uk; cnn.com; John Kampfner: *Blair's Wars,* London, 2003; Christopher Andrew and Vasili Mitrokhin: *The Mitrokhin archive,* London, 1999; [magyarul: Christopher Andrew és Vaszilij Mitrohin: *A Mitrohin- archívum. A KGB otthon és Nyugaton,* Bp., 2000]; CS IS Task Force report: Russian organized crime and corruption; Stephen Fidler: Bush back's expansion of NATO in eastern Europe, *Financial Times,* 2001 június 16-17.; Robert Cottrell: Putin looks for war king relationship with Bush White House, *Financial Times,* 2001. június 16-17.; Frances Williams: Russia seeks missile shield dialogue, *Financial Times,* 200 I. február 2.; Richard McGregor: Shanghai Forum unites againts US

missile plan, *Financial Times,* 2001. június 16-17.; Bobo Lo: Vladimir Putin and the evolution of Russian foreign policy, London, 2003; Stephen Fidler: Pragmatic Putin sees advantages of US engagement, *Financial Times,* 2001. június 18.; russianobserver.com; dailynews.yahoo.com; Reuters; Associated Press; Steve Kraske: US deploys forces to Persian Gulf, Indian Ocean, Central Asia, *Kansas City Star,* 2001. szeptember 19.; Patrick E. Tyler – Elaine Sciolino: Bush advisers split on scope of retaliation, *The New York Times,* 2001. szeptember 19.; Judy Dempsey: Canny Putin secures shopping list from obliging EU and NATO, *Financial Times,* 2001. október 4.; Ian Black: Russia hints at rethink on NATO, *Guardian,* 2001. október 4.; Andrew Jack: Poker-faced Putin raises the stakes at Texas table, *Financial Times,* 2001. november 12.; Stephen Fidler – Andrew Jack: High hopes, *Financial Times, 2001.* november 13.; Stephen Fidler: Bush to slash US nuclear arsenal, *Financial Times,* 2001. november 14.; Matthew Engel–Ewan MacAskill: Bush plan s big nuclear warheads cut, *Guardian,* 2001. november 14.; Matthew Engel: Bush telis Putin he will slash warheads, *Guardian,* 2001. november 14.; Stephen Fidler: Missile pact eludes Bush and Putin, *Financial Times,* 2001. november 15.; Joan Smith: Russia needs a regime change, *Tribune,* 2002. november 1.; Anton La Guardia: MI6 and Russians join forces to fight al-Qa'eda, *Daily Telegraph,* 2001. december 21.; Brian Groom: Blair and Putin to step up moves againts terror, *Financial Times,* 2001. december 21.; Gerard Baker – Robert Cottrell: Treaty marks „new era" for old foes, *Financial Times,* 2002. május 25-26:; Nick Paton Walsh: Bush grins again after summit hiccup, *Observer,* 2002. május 26.; Ian Black: Russia hints at rethink at NATO, *Guardian, 2001.* október 4.; Alexander Nicoll: Blair seeks closer NATO ties with Kremlin, *Financial Times,* 2001. november 17-18.; Michael White: PM recalls Moscow bombing as he agrees to pool terrorism data with ally Putin, *Guardian, 2001.* december 22.; Rosemary Bennett – David Buchan: Blair pledge on greater Russian role with NATO, *Financial Times,* 2001. december 22-23.; Simon Tisdall: Bush cabinet at odds over NATO pact with Russia, *Guardian, 2001.* december 10.; Ian Traynor: Russia and NATO reach historic deal, *Guardian,* 2002. május 15.; Stephen Fidler: Bush gives up some ground on weapons agreement, *Financial Times,* 2002. május 14.; Andrew Jack: Putin: a pragmatic push closer ties with the US, *Financial Times,* 2002. február 20.; Rory McCarthy: Dèja vu in Kabul as Russian forces return, 2001. november 28.; Ian Traynor–Julian Berger: Bush wins the final battle for Star Wars, *Guardian,* 2002. május 16.; Richard Norton–Taylor: Bush–Putin missile deal raises questions for Britain. *Guardian,* 2002. május 16.; Jonathan Steele: New era as alliance arrives on Soviet turf, *Guardian,* 2002. november 22.; Richard Wolffe: Prospect on new Russian ties dominates Bush trip, *Financial Times,* 2002. május 22.; Richard Wolffe – Andrew Jack: Russia and US agree to cut nuclear

warheads, *Financial Times,* 2002. május 14.; Nick Paton Walsh: Moscow extends the life of 144 cold war ballistic missiles, *Guardian,* 2002. augusztus 20.; Russia First; Oliver Burkeman: Bush tells foes to beware nuclear response, *Guardian,* 2002. március 14.; www.1n.mid.ru.; Quentin Peel: Putin plays a weak hand weil, *Financial Times,* 2002. március 18.; Mark Huband – David Stern: Ricin poison trail „traced to camps in Georgia", *Financial Times,* 2003. január 17.; Richard Norton Taylor – Nick Hopkins – Jon Henley: Toxin suspect trained at al-Qaida camp, *Guardian,* 2001. január 10.; Ian Traynor: Get circumcised, angry Putin tells reporter, *Guardian,* 2002. november 13.; FT.com; www.observer.co.uk.strana.ru; www.guardian.co.uk; ITAR-TASSZ; Interfax news agency; washingtonpost.com; Johnson ' s Russia List, www.cdi.org, www.timesonline.co.uk; Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, www.1.mid.ru; Ian Traynor: Russia offers arms to Iran, *Guardian,* 2000. november 28.; Gillian Tett: Putin turns blind eye to island dispute with Japan, *Financial Times,* 2000. szeptember 4.; Andrew Jack – John Thornhill: Russia's Afghan agenda promts coalition concern, *Financial Times,* 2001. november 30.; David Ibison – Andrew Jack: Little progress by Putin and Mori on resolving Kurile Islands dispute, *Financial Times,* 2001. március 26.; Charles Glover – Guy Dinmore – Stephen Fidler: Russia, Iran in $300 million arms sale plan, *Financial Times,* 2001. március 13.; Ian Traynor: Will it be third time lucky for canny Putin?, *Guardian,* 2002. május 15.; Edna Fernandes: India and Russia to join forces on terrorism, *Financial Times,* 2002. december 5.; James Blitz – Carola Hoyos: Putin softens line over Irak, *Financial Times,* 2002. október 12-13.; *Financial Times,* 2002. december 5.; Robert CottrelI- Charles Clover: Putin, Jiang sign traty on co-operation, *Financial Times,* 2001. július 17.; Andrew Jack: Envoy's mission signals foreign policy shift, *Financial Times,* 2003. február 27.; Leader: Vodka and smiles: „But how useful was Blair's Russian visit?, *Guardian,* 2002. október 12.; Ivanov: Russia will use UN veto, *St Petersburg Times,* 2003. március 11.; Russia „sells" vote for Iraqi oil, *St Petersburg Times,* 2003. május 27.; Michael White: Putin demands proof over Iraqi weapons, *Guardian,* 2002. október 12.; Simon Saradhyan: Ukrainians deny US arms-deal allegations, *St Petersburg Times, 2003.* április 1.; Nick Paton Walsh: Kremlin asks: where's your proof on Irak?, *Guardian,* 2002. október 11.; Michael White – Nick Paton Walsh: support us on Irak, Putin urged, *Guardian,* 2002. október 11.; Andrei Zolotov Jr: Rice visit aims at meding fences, *St Petersburg Times,* 2003. április 8.; személyes közlés; Jeanne Whalen: US and Russia start to mend relationship strained by Iraq, *Wall Street Journal,* 2003. április 8.; Thom Shanker – Eric Schmitt: Pentagon plans expanded military presence, *St Petersburg Times,* 2003. április 22.; Patrick Wintour: The message from Moscow: We are not with you and we don't believe you, *Guardian,* 2003. április 30.; Patrick Hennessy: Mocked and

snubbed: Blair more isolated than ever over war, *London Evening Standard,* 2003. április 30. Paul Eastham: From Russia with scorn, *Daily Mail,* 2003. április 30.; James Kynge – Andrew Jack: China, Russia seek to halt North Korea nuclear drive; *Financial Times,* 2002. december 3.; RFE/RL Newsline, www.rferl.org; Council of the European Union, Council Report to the European Council on Implementation of the Common Strategy of the European Union on Russia, Brüsszel, 2000. június 14.; Richard Balmforth – Mike Peacock, Reuters: Leaders put split in past, 2003. június 27.; Alex Kwiatkowski: Putin's English skills pass toughest test of all, Associated Press, 2003. június 27.; RTR Russia TV; *Komszomolszkaja Pravda, Gazeta, Izvesztyija, Novaja Gazeta, Rosszijszkaja Gazeta, Le Temps, Moszkovszkij Komszomolec;* Claire Bigg: EU announces pans for city anniversary, *St Petersburg Times,* 2003. március 14.; RIA-Novosti FOM poll on Russia and Britain, 2003. május 24-25.; Ian Traynor, Edward Pilkington: Russians begin long trek to EU, *Guardian,* 2001. május 26.; Simon Saradzhyan – Natalia Yefimova: Putin shows off hometown to world, *St Petersburg Times,* 2003. június 2.; Ian Traynor: EU and Russia clash over Baltic enclave, 2002. május 30.; www.therussianissues.com, www.300spb.ru, www.europa.ru.int, www.defense.gov; www.fco.gov.uk; www.mod.gov.uk; www.moscow.usembassy.gov:; www.number-10.gov.uk; www.rian.ru; www.rusemblon.org; www.whitehouse.gov; www.state.gov

9. A színházi ostrom Moszkvában

Az ostromról kimerítően tudósítottak a médiumok, különösen 2003. október 24. és november 24. között. Lásd pl.: *Guardian, Daily Telegraph, The Times, Financial Times, Independent, Sunday Times, Sunday Telegraph, Observer.* Lásd még: NTV, *St Petersburg Times, Moscow Times,* Reuters, news.Bbc.co.uk, CNN.com FT.com, www.guardian.co.uk, www.timesonline.co.uk, www.sptimesrussia.com, www.moscowtimes.com, ITAR-TASS (ITAR-TASS.com), www.russianobserver.com; www.russiatoday.com, dailynews.yahoo.com, www.interfax.news.com, www.gazeta.ru; személyes közlés.

Epilógus

Catherine Belton – Lyuba Pronina: New Duma loyal to President, lacks Liberals, St *Petersburg Times,* 2003. december 9.; www.sptimesrussia.com; Jonathan Steele: Russia election was a disaster for democracy. Things can only get better, *Guardian,* 2003. december 10.; Tom Gill: Putin party gives communists a thrashing, *Tribune,* 2003, december 12.; Nick Paton Walsh: Observers condemn Russian elections, *Guardian* 2003. december 9.; Andrew Jack – Arkady Ostrovsky: Putin holds political cards after opponents trounced, *Financial Times,* 2003. december 9.; OSCE: Russian Federation State Duma Elections, 2003. december

7.; Statement of Preliminary Findings and Conclusions, www.osce.org, www.news.bbc.org; itar-tass.com; FT.com; Nick Paton Walsh: Putin's press law overruled, *Guardian,* 2003. október 31.; Andrew Jack – Arkady Ostrovsky: Putin set to win parliamentary majority in Russian elections, *Financial Times,* 2003. december 8.; Nick Paton Walsh – Jonathan Steele: Russian election leaves little to the voters, *Guardian,* 2003. december 8.; Nick Paton Walsh: Communists crushed in Putin's iron grip, *Guardian,* 2003. december 9.; Arkady Ostrevsky – Andrew Jack: Duma polls more dirty tricks than politics, *Financial Times,* 2003. december 6-7.; CNN.com; Nick Paton Walsh: Putin heading for decisive victory in Russian poll, *Guardian,* 2003. december 8.; Arkady Ostrovsky: Raid adds to pressure on Yukos as deal unravels, *Financial Times,* 2003. december 11.; Arkady Ostrovsky – Andrew Jack – Carola Hoyos: Russia's biggest merger collapses, *Financial Times,* 2003. december 10.; Chrystia Freeland – Carola Hoyos – Arkady Ostrovsky: Yukos „in no hurry" to relinquish Sibneft, *Financial Times,* 2003. december 12.; személyes, helyszíni megfigyelések az 1995-ös, 1999-es és 2003-as Duma-választásokon (továbbá az 1996-os elnökválasztáson).

KÉPEK

Leningrádi lakos, napi kenyéradagjával a blokád idején.

Vizet visznek az utcáról Leningrádban, a 900 napos ostrom idején.

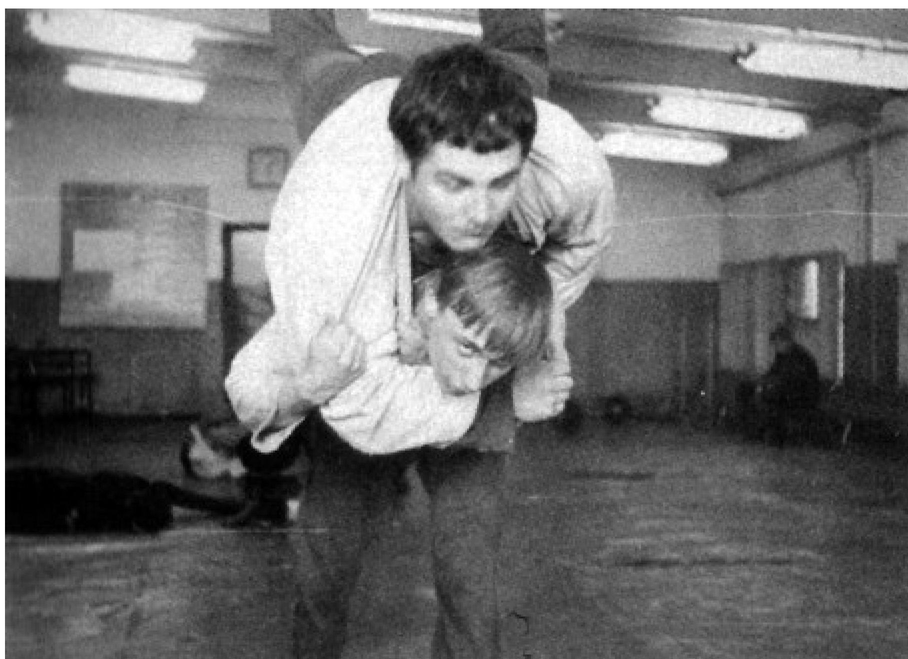

Leningrádi önkéntesek menetelnek a frontra a Narva-kaputól

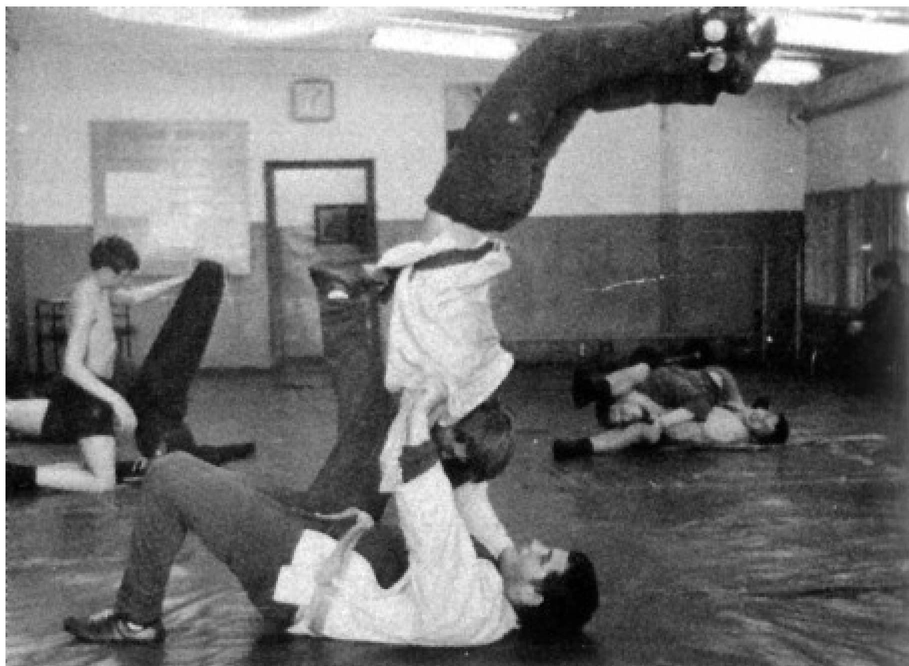
a Sztacsek sugárúton.

Az ifjú Vlagyimir a lányok kedvence volt.

A tizenéves Vlagyimir Putyin eldobja barátját, Vaszilij Sesztakovot dzsúdó edzésen, 1969-ben.

Vlagyimir bemutatót tart dzsúdó-tudományából.*

* Jól látható módon inkább „repülni tanul” – ennyit a képaláírásokról (*a dig.*).

Putyin, immár KGB-tisztként feleségével, Ljudmilával lányuk,
Mása névadó ünnepségén 1985 májusában.

Jelcin végső búcsút vesz a Kremltől 2000. május 7-én.

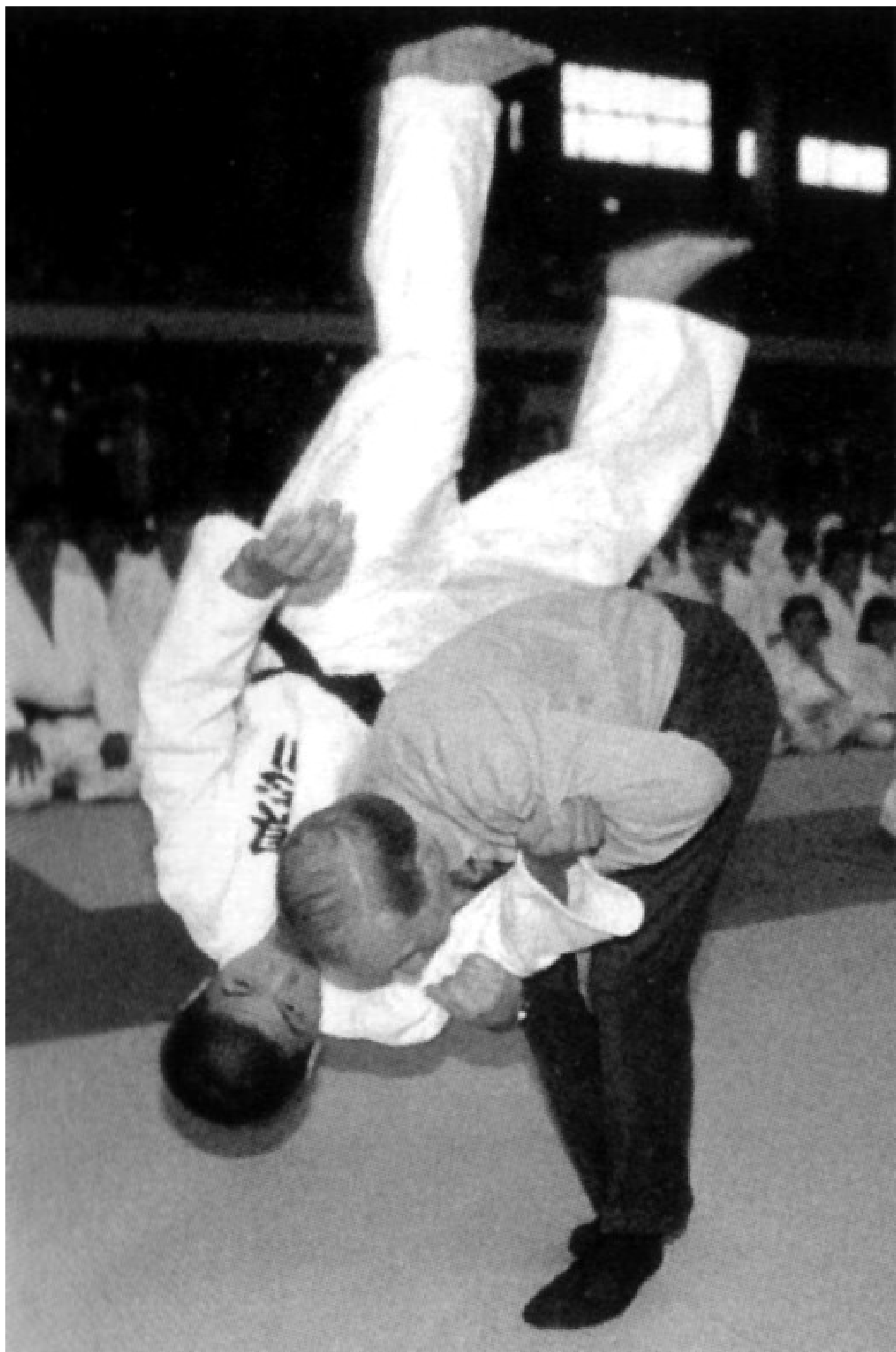
Putyin a Nagy-Kreml-palota Szent András-csarnokába tart, eskütételi ünnepségére.

Putyin elnöki esküt tesz kremlbéli beiktatásán 2001 májusában.

Putyin és Tony Blair Londonban 2001 áprilisában.

Még mindig a dzsúdó…

A G8-ak okinavai csúcskonferenciáján 2000 júliusában.

Putyin találkozik Bill Clintonnal
a G8-ak okinavai csúcskonferenciáján 2000 júliusában.

Bush elnökkel a texasi Crawfordban 2001 novemberében.

Putyin a hagyományos szövetségessel, az észak-koreai Kim Dzsong-illel Vlagyivosztokban 2002. augusztus 23-án.

A *Kurszk* kiemelkedik hullámsírjából Roszljakovónál 2001 októberben.*

---

* Mennyivel izgalmasabb így, mint azt írni hogy szárazdokkba került, kiemelését követően. A *Kurszk* hullámsírja ott volt ahol elsüllyedt (*a dig.*).

Vigyajevói sétája során Putyin találkozik a *Kurszk* áldozatainak rokonaival. Gennagyij Ljacsin kapitány özvegye, Irina jelenlétében 2000 augusztusában.

Tony és Cherie Blair erdei sétája
Putyin zavidovói dácsája közelében 2002 októberében.

Putyinék körbevezetik George és Laura Busht a Katalin-palota termein
a Szentpétervár melletti Carszkoje Szelóban 2002 november 22-én.

Vlagyimir és Ljudmila Erzsébet királynő és Fülöp herceg társaságában a Buckingham-palotában 2003 júniusában.

Az orosz Szpecnaz (Különleges Erők) emberei kiszabadítják a moszkvai színházi túszokat, 2002. október.

A moszkvai ostrom túlélője kórház ablakából beszél hozzátartozóival, 2002. október.

Putyin hírül veszi, hogy a moszkvai színházi túszok többsége megmenekült, 2002. október.